

IV. kötet.

1912.

1. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1912.

A szerkesztő lakása II., Bimbó-utca 28, hová a kéziratok
küldendők.

TARTALOM.

	Lap
RUBINYI MÓZES: A hangutánzás problémájának történetéhez	1
SCHMIDT JÓZSEF: Az idg. flexio genesisének problémája. (Folytatás) ...	20
BONKÁLÓ SÁNDOR és ASBÓTH OSZKÁR: A <i>sc</i> refl. a luezul-kisorozsban ...	41
ASBÓTH OSZKÁR: Még egyszer: «Ógörög helynevek Erdélyben»	49

Ismertetések.

SCHMIDT JÓZSEF: E. Leumann: Zur nordarischen Sprache und Literatur	60
ASBÓTH OSZKÁR: Karácsonyi János: Százezer baj, millió jaj egy tévedés miatt	65
RUBINYI MÓZES: Kaiblinger Fülöp: Alkotó nyelvtudomány	77
SCHMIDT JÓZSEF: F. H. Weissbach: Die Keilinschriften der Achämeniden ...	48

Kisebbs közlemények.

A. O.: Leskien óbolgár kézikönyvének új kiadása	40
A. O.: Egy Jagó-életrajz	59

Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik meg. Egy kötet 4 ötéves füzetből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

A HANGUTÁNZÁS PROBLÉMAJÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ.

A nyelvtudomány nagy kérdései között alig van egy is, melylyel annyian foglalkoztak volna: nyelvtudósok és philosophusok, szakemberek és laikusok, természettudósok és költők, mint a *hangutánzás* problémájával. Szinte azt mondhatjuk, hogy a mióta csak elmélkedik az ember élete legnagyobb értékének, a *nyelvnek* tulajdonságairól, keletkezéséről, életéről, a hangutánzás ott állt az érdeklődés középpontjában. S mégis, ha e probléma történeti fejlődését, céljainknak megfelelőleg csak vázlatosan s minden a teljességre való törekvés nélkül megfigyeljük, az elvi igazságok, melyek e tanulmányokból leszűrődnek, inkább e régi törekvések negatív kritikájának, mint pozitív alkotásainak eredményei. Találóa mondja MEYER-LÜBKE (Einf. 81. l.): «Die Forschung steht hier am Anfang von Aufgaben, deren Lösung von grosser Wichtigkeit für viele Fragen des Sprachlebens ist, aber ausserordentliche Schwierigkeiten bietet, wenn man nicht bei ganz subjektiver Vermutung stehen bleiben will.»

* * *

A hangutánzás problémája először PLATO Kratylosában lép föl.*) E műről, melynek oly nevezetes szerepe volt a nyelv-

*) Bizonyos, hogy olyan általános elvi kérdések, mint pl. maga a hangutánzás, az indusok régi irodalmában is fölmerülhettek. A gyakorlati nyelvtudomány ama szép eredményei, melyek ez irodalom egyes részeiben meglepők, aligha jöhettek létre elméleti megvitatások nélkül. BENFEY történelmi művében utal a Védák egy pár érdekes helyére. Sőt elméleti fejtegetéseknek is van nyoma. A Pápinii legrégibb commentátoránál, PATANDSCHALINál, Kr. e. 2. században efféle kérdések vetődnek fel: van-e valamiféle kapcsolat egy szó s az ő jelentése között, mi az, a mi egy szó, pl. egy tárgy vagy állat neve a tőle megjelölt tárgyból va g

tudományi eszmék fejlődésében, egész nagy irodalom szól.*) Ezt jórészt feldolgozta STEINTHAL, ki igyekezett tisztázni azt a ránk nézve közömbös kérdést, hogy vajjon a dialogus művészi formájában HERAKLEITOS avagy DEMOKRITOS gondolatai mutatják-e magának PLATONAK felfogását; vajjon igazán nem egyéb-e az egész, mint a sophista nyelvészek persiflage-a;**) bebizonyította továbbá STEINTHAL azt is, hogy a nyelveredetről való φῶσι-

állatból valóban megjelöl. Sőt egy e helyhez kapcsolódó magyarázatban azt látjuk, hogy az indusok a hangok fogalmi értékéről való tant is ismerték már, azt, mely az európai irodalomban PLATO Kratylosában jut először irodalmi kifejezésre. Vö. THEODOR BENFEY: Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland seit dem Anfange des 19. Jahrhunderts mit einem Rückblick auf die früheren Zeiten. München 1869. 38, 39, 40, 89. l. (Ezentúl így idézzük: BENFEY.)

*) Itt természetesen a POTTÓL a nyelveredet kérdéséről szóló művek bibliographiájában említettek között (vö. TECHMER: Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft I.) első sorban STEINTHAL halhatatlan munkásságára gondolunk. Látszólag az ő munkái: 1. Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern mit besonderer Rücksicht auf die Logik, Berlin 1862 (*St. Gesch.*), 2. Der Ursprung der Sprache im Zusammenhange mit den letzten Fragen alles Wissens⁴ 1858 (*St. Urspr.*); 3. Abriss der Sprachwissenschaft. I. Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft.² 1881 (*St. Abr.*) könnyítik a kérdés tárgyalását. Újabban azonban mind erősebb bírálatok hangzanak (vö. kül. STREITBERG bírálatait a Litt. Centralblattban s a Kant und die Sprachwissenschaft című becses értekezésében) St. kuszált előadásáról. Egyébként is mi ezúttal az ő műveit csak bő idézeteiknek kritikai használata miatt becsülhetjük. E tekintetben igazán hálával gondolunk műveinek e tulajdonságára, mely viszont tagadhatatlanul sokat levon e művek abszolút értékéből. Örök kár mégis, hogy St. szép tervét, melyre az Ursprung negyedik kiadásának (1888) második jegyzetében utal, t. i. egy «Geschichte der Sprachwissenschaft bei den neuern Völkern» című tervét már nem valósíthatta meg. A Kratylosra vonatkozólag l. külön is BENFEY régebbi munkáját Götting. k. Ges. d. Wissenschaften, Göttingen 1866, XII. és LERSCH művét, ki az ókori nyelvphilosophusoknál tárgyalt hangutánzókat egybeállítá: L. LERSCH, Sprachphilosophie der Alten, III. 87. l. L. még Dr. BALTAVÁRI JENŐ: A nyelvtudomány történeti fejlődése. I. rész. Az ókori nyelvészet főbb problémái, megvilágítva a modern nyelvtudomány álláspontján. Sátoraljaujhely, 1911. Kül. 30—31. l.

**) Közömbös, mert a fejlődés szempontjából a gondolat fölmerülése fontos, még ha nem is eredeti alakjában kapjuk, hanem a gúny ülköntésében.

θέσει-féle jelszó nem PLATÓtól ment át a világirodalomba, hanem az alexandriai iskola kapta fel a kérdésnek e formáját, mely a Kratylosban még így van: mitől vannak a dolgok nevei: νόμος vannak-e, avagy φύσις?*) de bizonyos az, hogy e mű a nyelvelmélet egyik legnagyobb régi megnyilvánulása s mindenestre a hangutáNZás egy iránya elméletének, tudunkra első tudományos kifejtése.***) Midőn ugyanis a vita folyamán szóba kerül a szavaknak s a tőlük kifejezett fogalmaknak egymáshoz való viszonya, SOKRATES a következő meglepő kijelentést teszi (36. f.): «Γελοῖα μὲν οἶμαι φανεῖσθαι, ὡς Ἐρμόγενης, γράμματα καὶ συλλαβαῖς τὰ πράγματα μεμιμημένα κατὰδηλα γινόμενα: ὅμως δὲ ἀνάγκη». Így kell lennie, mondja SOKRATES, mert ennél jobb magyarázatunk nincsen, különben nincs más hátra, mint a tragédiáiróknak isteni eredésre utaló magyarázatához kell folyamodnunk s azt kell mondanunk, hogy az eredeti elnevezések isteni eredetűek, tehát helyesek. Ne feledjük egyébként, hogy e fejtegetésekben, valamint a következőkben is, mint pl. abban, hogy a nyelvi jelenségek, elnevezések barbároktól való átvételek s megmagyarázni magas koruk miatt lehetetlen őket — a nyelvhelyesség az a góczpont, mely körül az egész vita e része forog.

De a 37. fejezetben SOKRATES részletezi fentebbi gondolatát. Sorba kifejti egyes hangoknak jelentésbeli értékét, azt, hogy bizonyos hangok bizonyos fogalmaknak kifejezésére szolgáltak s e gondolatát, mely a világirodalomban a hangsymbolicának megjelenését jelenti, a görög nyelvből vett példákkal támogatja. A ρ mondja SOKRATES a mozgás kifejezésére szolgáló eszköz: Πρῶτον μὲν τοῖνον τὸ ῥῶ ἔμοιγε φαίνεται ὡςπερ ὄργανον εἶναι πάσης τῆς κινήσεως . . . s egy etymologiai kitérés után, mely bennünket nem érdekel (l. St. Gesch. 100. l.) újra és határozottabban kijelenti: τὸ δ' οὖν ῥῶ τὸ στοιχεῖον, ὡςπερ λέγω, καλὸν ἔδοξεν ὄργανον εἶναι τῆς κινήσεως τῶ τὰ ὀνόματα τιθεμένῳ πρὸς τὸ ἀπομοιοῦν τῇ φωνῇ. Ez állításának igazolására idézi a következő kifejezé-

*) «In der alexandrinischen Zeit tritt der Terminus λέσει auf; wann und wo zuerst, weiss ich nicht. Den Übergang von νόμος zu λέσει bildete doch wohl Aristoteles». St. Gesch. 313. l.

***) Vagy St. Gesch. 100. l.-al szólva: «Hiemit ist Plato der Erfinder des onomatopoeischen Principis der Sprache».

seket: ῥεῖν, ῥοή, ezekben ez a hang*) a mozgást, folyást, áramlást utánozza, illetve jelenti. Ugyanígy a ι, τ, ψ, ζ, λ, γ, ν, α, η hangok jelentését is kifejti e fejezetben. SOKRATES utóbb (38. f.) kijelenti, hogy mindezt nem állítja határozottan, s szívesen meghallgatna jobb magyarázatot. De KRATYLOS nagy lelkesedéssel helyesli SOKRATES szavait s egy homerosi idézettel kijelenti, hogy SOKRATES az ő lelkéből szólott.

A hangutánzás elméletének e formája rendkívül sok bámulót, helyeslőt s követőt birt szerezni magának a késő évszázadok epigonjai között. Tudjuk, hogy HUMBOLDT a nyelvgyökök keletkezésének második módjául e «symbolicus» hangutánzást tekinté. Szerinte ez alapul «auf einer gewissen Bedeutsamkeit jedes einzelnen Buchstaben, wie die schwankende, unruhige, vor den Sinnen undeutlich durcheinander gehende Bewegung durch das aus dem, an sich schon dumpfen und hohlen *u* verhärtete *w* ausgedrückt wird». Nem óhajtom ezúttal e leggyakrabban alaptalan elméletek történetét**) vázolni sem, de két analog jelenségre kell utalnom az újabb nyelvtudományi irodalomból annak igazolására, hogy a mily helytelen volt e platói gondolatból teljes rendszerre törekedni s a nyelvi élet egész fejlődésének megmagyarázására törekedni, éppen olyan helytelen e gondolatnak a limine való elutasítása.

W. WACKERNAGEL, kinek munkássága, mint majd látni fog-

*) Ő még nem *hang*-nak, hanem *betű*-nek, γρῦμα, nevezi. Nevezetes, hogy e külsőleg jelentéktelennek látszó jelenség egész a legújabb korig megmaradt a nyelvtudományi irodalomban, hiszen tudjuk, hogy még a nagy GRIMM is összecseréli a Buchstab-ot a Laut-tal (vö. *Grimm és Révai*, NyF. 6. 21. l. 5. jegyzet). Ez a tény illusztrálja azt, hogy a nyelvtudományi bűvárlat az írott, az irodalmi nyelvből indult ki, s az élő nyelv iránt való tüzetes érdeklődés igazán csak a népköltészet föltedezése után jelentkezik.

**) A középkori héber irodalomban szintén dívott az egyes hangok jelentésbeli értékének megállapítása, csakhogy nevezetes, hogy itt a magyarázatának optikai alapja volt: az egyes betűknek alakja. Vö. BACHER, *Ibn Ezra*, I. alább 45–49. l. Kivétel a következő magyarázat: «A chólem (ð) megfelel a fölfelé menő mozgásnak, a miért is az *arabs* grammatikusok ezt a magánhangzót fölemelkedésnek nevezik; a kiejtésnél is észlelhetni, hogy a nyelv emelkedik». Itt egyébként csodálatra késztet a phonetici felfogás korai érettsége.

juk, fordulatot jelent problémánk történetében, összehasonlítván egyes állatoknak neveit azon hangokkal, melyeket azon állatok hallatnak, másrésről elemezve ezen állathangokat utánzó igéknek hangalakját, műve 77–82. lapjain ezen igéket az egyes hangok szerint akként csoportosítja, hogy mindig fölveti a kérdést: milyen hangok járultak s miként, mily más hangokkal kapcsolatban azon alaphanghoz, mely az állat hangját fejezi ki. E szempontból bő példatárral fejtegeti a *b, l, n, r, s, t, z* hangoknak szerepét. De a hangsymbolica végső stadiumára WACKER-NAGEL Über den Ursprung und die Entwicklung stb. (I. alább) című munkájában jut el, melynek 20. lapján azt mondja: «Wenn es *Wange, wanken, wälzen, weben, wehen, Welle, winden, Wege* heisst und dem gegenüber *Stab, Stamm, starr, stechen, stehen, steigen, Stein, Stock, Stumpf*, wenn also *w* das Runde, das Weiche, das Bewegte, *st* das Aufrechte, das Harte, das unbewegt ruhende ausdrückt, wie eben deshalb *st* schon allein der uralte Befehl des Stillschweigens ist, wer empfände in solchen Fällen nicht heute noch die treffende Passlichkeit der Lautgebung?»

Már egy lépéssel tovább megy a löbauai C. FRANKE, kinek elvi kérdésekről szóló művei azért becsesek, mert kilépve az évszázadok óta megfigyelt nyelvek kereteiből, ő alapos ismerője lett az afrikai és amerikai nyelveknek is. Egy összefoglaló munkájában*) a következő kijelentést találjuk: «Die flüssigen und die Reibelaute sowie auch der Verschlusslaut *k* und die Schnal-laute der Hottentotten haben unverkennbare Ähnlichkeiten mit Geräuschen, die der Mensch selbst unwillkürlich hervorbringt, und mit Naturlauten, so *w* und *f* mit dem Blasen und mit dem Wehen des Windes, *f* ausserdem noch mit dem Fauchen mancher Tiere, *r* mit dem Schnarchen, dem Knurren des Hundes und dem durch Reibung oder Zerreißen entstehenden Geräusch, *k* mit dem Husten und Räuspern, *l* mit dem Plätschern des fliessenden, *s* mit dem Geräusch des siedenden und *sch* mit dem des schnell herausströmenden Wassers, ausserdem beide Laute noch mit dem Zischen mancher Tiere wie der Gänse

*) Sprachentwicklung der Kinder und der Menschheit, W. REIN-
 éle Encyklop. Handbuch der Pädag. VIII. 775. l.

und Schlangen, *z* und *tsch* mit dem Niesen, was tatsächlich die Sanskritwurzel *hshu* bedeutet».

A hangsymbolicának egy finomabb fajtát látjuk STEINTHAL-nál,¹⁾ ki különféle hangoknak különféle kapcsolatokban más-más hangzására utal: «jedes Element wirkt in anderer Verbindung anders», s azt tartja, hogy más a szóalakoknak érzelmi hatása, mint a szavakat alkotó hangok külön hatásainak összesége. Szóval szerinte a hangok nem bizonyos fogalmakat, hanem bizonyos érzelmeket fejeznek ki: «Gefühle».

De nem akarunk elébe vágni történelmi fejtegetéseinkből önként kínálkozó eredményeinknek. E két modern idézettel csak általánosságban arra akartunk utalni, hogy nem a gondolat elvetendő, hanem a kivitelénél jelentkező egyik vagy másik irányú túlzás. Ezért mi természetesen PAULLal sem érthetünk egyet, ki éppen a *Lautsymbolik*-ra (WUNDTnál: *Lautmetapher*) vonatkozólag teszi a következő kijelentést:²⁾ «Eine Verwandtschaft zwischen dem Klange von Wörtern und ihrer Bedeutung glaubt man vielfach herauszuhören in der eigenen oder sonst vertrauten Sprache aber wohl meistens erst in Folge einer sekundären Assoziation. Abgesehen davon ist bei der Beurteilung der subjektiven Auffassung ein weiter Spielraum eröffnet, und man wird günstigstens falls kaum über eine gewisse Wahrscheinlichkeit hinausgelangen. Viele auf den ersten Blick plausibel scheinende Annahmen lassen sich durch die geschichtliche Forschung als unzutreffend erweisen».

Elmellőzve ezúttal ARISTOTELESnek és PLATONak kérdésünkben való nézeteltérését, illetve e látszólagos nézeteltérésnek magyarázatát, a *stoikusokra* kell utalnunk, kiknek műveiben először találjuk a hangutánzás elméletét mai szempontból némileg tudományos alapon kifejtve.³⁾ A stoikusok már a hangutánzásnak két fajtát különböztetik meg: a direkt hangutánzást, midőn t. i. a nyelvalkotás munkájában az ember bizonyos természeti

¹⁾ Abr.² 378. l.

²⁾ Princip.⁴ 182. l. L. egyébként alább. Más erre hajló nézeteket l. BALTAVÁRINÁL, id. mű 31. l.

³⁾ STEINTHAL alapján WUNDT jellemzi igen találó rövidséggel a stoikusokat a Völkerps. nyelveredetről szóló részének második fejezetében, őt követjük mi is a következőkben.

hangokat bizonyos nyelvbeli hangokkal, szóalakokkal fejez ki (ez a *ὁμοίότης*), megkülönböztetik az indirekt hangutánczástól, midőn a priori rokonságot állapítunk meg egyes szavak s ama dolgok között, melyeket ezek kifejeznek. Ez a híres *ἀναλογία*. Ezekkel szemben a stoikusok a többi nyelvi jelenségeket, melyeknél sem *ὁμοίότης*, sem *ἀναλογία* meg nem állapítható, az *ἀνωμαλία* tág kategóriájába sorozzák.

Ám nevezetesebbek ezeknél is a későbbi grammatikusok törekvései, kik szintén fölismerték a hangutánczásban a szóképzésnek egy fontos okát, jóllehet nem látták benne platói vagy stoikus értelemben a nyelvalkotásnak egy ősi principiumát. S bár STEINTHAL, ki igen érdekes nyilatkozatokat közöl ez irodalomból, nem sokra becsüli ez irányú törekvéseiket, nem lát bennük különös finomságot, felfogásukat mechanikusnak, külsőlegesnek nevezi, mi azt hisszük, ezek közelebb vannak a helyes úthoz, mint a stoikusok valának. DIONYSIOS THRAX Homérből idéz hangutánczókat; DIDYMOs szerint a madarak nevei legnagyobbbrészt hangutánczók. VARRO ezt mondja a madárnevekről: «de his pleræque ab suis vocibus ut hæc: upupa, cuculus, corvus, hirundo, ulula, bubo; item hæc: pavo, anser, gallina, columba». Halikarnassosi DIONYSIOS, QUINTILIAN, DEMETRIUS, szintén szűkebbre szoritják a hangutánczás jelentőségének körét, de pozitívebb alapra helyezkednek. Ezúttal csak QUINTILIANUSnak következő kijelentésére utalunk: «Ὀνομαστικοῦτα quidem, id est fictio nominis, Græcis inter maxima habita virtutes, nobis vix permittitur. Et sunt plurima ita posita ab iis, qui sermonem primi fecerunt, aptantes affectibus vocem. Nam *mugitus* et *sibilus* et *murmur* inde venerunt».

Annál a közismert nagy hatásnál fogva, melylyel a görög-római világ nyüggként nehezedett az utókor gondolkodására, nyilvánvaló, hogy az imént kifejtett gondolatok az egész középkoron át, a legújabb időkig fölmerültek a philosophiai és nyelveméleti irodalomban. De a közismert adatok reproductiója s a terméketlen metaphysicai irányú művek taglalása helyett ez eszmék fejlődésének oly útjaira utaljunk pár szóval, melyeknek, mint akár a gazdag természettudományi irodalom ide vonatkozó termékeinek, a nyelvtudományi irodalomban való feldolgozását eddig hiába vártuk. Tovább éltek, ha nem is egyforma erővel

s virágoztak ez eszmék a sémi nyelvek irodalmában, az arabban s a héberben.

Az arabok nyelvtudományi irodalmában a következőkre figyelmeztetnek GOLDZIEHER IGNÁCZ tanulmányai:¹⁾ «A muhammán dogmatikának két iránya: az orthodox irány és a racionalista vagy *mu'tazilita* irány osztozkodik a nyelv eredetének egyrészt *ḩóṣṣei*, másrészt *ḩéṣṣei* való megoldásában. Az orthodox iskola a *ḩóṣṣei* való nyelvkeletkezést vallja, támaszkodva a korán idézett helyére (Súra II. V. 29); csakhogy a *ḩóṣṣei* szerintük oly értelmet nyer, hogy isteni kinyilatkoztatás (*valh*) és tanítás (*taukíf*) folytán keletkezett a nyelv. Minden keletkezés szerintök teremtési actus; és valamint a természet keletkezése annyi, mint annak Isten akarata folytán létesülése bizonyos időben, úgy a nyelv keletkezése, *ḩóṣṣe*-e, annak intézése isten direct akarata és akaratának anyagi nyilvánítása által bizonyos időben. Mikor és miként történt ezen nyilvánítás, az a korán és a reá vonatkozó traditiók felsorolt helyeiben meg van határozva».²⁾

De tán még becesebb a következő megállapítás:³⁾ «A *mu'taziliták* nyelvészeti theoriája szerint a föntebbiekből következőleg a szó és a mögötte rejlő fogalom között szoros összefüggés és összhangzat létezik. Mert ha az emberek állapították meg a tárgyak neveit, úgy okvetlenül a nevek, melyeket megállapítottak, a tárgyak sajátágaival belső összeköttetésben vannak. IBN GINNÍ, a *mu'tazilita* nyelvbölcselet megalapítója, a *hiğra* IV. századában erre nézve azt állítja, hogy a nyelv a hangutánzásból indul ki és hogy ezen onomatopoetikus eljárásból támadt az összes nyelv; mindebből azon mély bölcseséget lehet megérteni, mely az arab nyelv megalapítóiban élt és mely általuk conventionaliter megállapított nyelvben visszatükröződik».

«Nach dem Muster der arabischen Grammatik» — írja BENFEY, 186. l. — «entwickelte sich . . . unter den Juden die fast mit gleicher Sorgfalt ausgebildete hebräische». Éppen ezért föltűnő, hogy ez elméleti kérdések mintegy háttérbe szorulnak

¹⁾ GOLDZIEHER IGNÁCZ: *A nyelvtudomány története az araboknál*. NYK. 14. kötet.

²⁾ GOLDZIEHER, id. m. 353. l.

³⁾ Id. mű, 355—356. l.

a különben oly gazdag *héber* nyelvtudományi irodalomban.¹⁾ E jórészt arab közvetítéssel aristotelesi hatás alatt álló irodalomban (vö. BACHER, id. m. 14, 18, 44, 91, 96. stb. l.), mint a régi indus nyelvtudományi irodalomban, a szent nyelv közvetlen tulajdonságai, hangjai, az interpunctio kérdése, a beszédrészek, az igeragozás stb. a philosophiai nyelvelmélkedéseknek kevés tért engedtek, bár itt bizonyynyal többre lehetne utalni. Abraham de BALMES, orvos, philosophus és nyelvész egyes elődeit (Efodit, Abulavalidot) oly grammatikusoknak nevezi, kik a nyelvtan alapjait a philosophiából akarták meríteni. Őt magát is ez irányba sorolhatjuk, mert mindenütt logikai definitiókat igyekszik adni s műve elején, a nyelv eredetéről szólván, idézi PLATO Kratylosát (BACHER, 107. l.). Egyébként is nevezetes, hogy e héber írók általában közvetett vagy közvetlen platói alapon állnak. Pl. RABENU NISZLM szerint a nyelv közös megegyezés (*haszkama*) útján jött létre (l. commentárjában, Nedarim 2a). Ebből is szerény nézetünk szerint nyilván következik, hogy e zsidó bűvárok nem az alexandriai grammatikusoktól, hanem közvetett vagy közvetlen platói forrásokból merithettek (*haszkama* ~ $\nu\omicron\mu\varphi\theta\acute{\epsilon}\sigma\epsilon\iota$, vö. 2—3. l.). Ez irány legnagyobb hatású tagjának ÁBRAHÁM B. MÉIR IBN EZRA-nak²⁾ (12. század eleje) műveiben is föltűnő, de az említett módon magyarázható az elméleti kérdésektől való tartózkodás. Csak egyik munkájában (l. BACHERNél, 25. l.) szól részletesebben a nyelvtudomány néhány általános kérdéséről, de persze itt is a héber nyelvnek mint az emberiség ősi nyelvének az arabssal és arameussal szemben való elsősege legfontosabb egyetemes természetű gondolata.³⁾

* * *

¹⁾ W. BACHER: Die hebräische Sprachwissenschaft vom 10. bis zum 16. Jahrhundert. Trier, 1892. Ha helyes ez a megállapításunk, akkor a themától való tartózkodásnak theologiai oka van: a biblia szerint (Móz. I. 2. 19—20.) az ember adta az emlősök és madarak neveit s az első dialogus a bibliában csak a következő fejezetben jelentkezik, tehát a kérdést bibliai alapon így megoldottnak tekinthették.

²⁾ L. BACHER VILMOS: Abrahám Ibn Ezra mint grammatikus. Bpest, 1888.

³⁾ Természetes, hogy a nyelv eredetének izgató kérdése nem vesztett jelentőségéből a későbbi philosophiai irodalomban sem. De e korban a kérdés egészen elveszti nyelvtudományi jellegét s teljesen a philosophiai

Azt az újabbkori nagy nyelvelméleti föllendülést, mely szinte fél évszázadon át a nyelvtudományi elmélkedés közép-pontjában állt, HERDER indította meg *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* című, 1772-ben megjelent nevezetes értekezésével. E mű a hangutánzás elméletének újjászületését jelenti. HERDER, miután leírja, mint látja meg az ember pl. a bárányt, mint tesz összes tulajdonságai közül — fehérség, szelidség — hangja reá a legmélyebb hatást, kifejti, hogy midőn aztán az ember azt az állatot újra meglátja, *bégetőnek* nevezi el legföltűnőbb, legmélyebb hatású tulajdonságáról.*) «Der Schall des Blöckens von einer menschlichen Seele, als Kennzeichen des Schafs, wahrgenommen, ward, Kraft dieser Bestimmung, Name des Schafs . . .». «Und was ist die ganze menschliche Sprache, als eine Sammlung solcher Worte». «Die ganze, vieltönige Natur» — mondja más helyen — «ist Sprachlehrerin und Muse! Da führet sie alle Geschöpfe bei ihm vorbei; jedes trägt seinen Namen auf der Zunge und nennet sich, diesem verhüllten sichtbaren Gotte! als Vasall und Diener». «Das erste Wörterbuch war aus den Lauten der Welt gesammelt. Von jedem tönenden Wesen klang sein Name; die menschliche Seele prägte ihr Bild darauf, dachte sie als Merkzeichen: wie nun anders als dass diese tönenden Interjektionen die ersten Machtworte der Sprache würden?»

S bár a pozitív bizonyítás e műben is laza, tán előnyösebb lett volna, ha HUMBOLDT, ki HERDER gondolatainak elmélyítése által hatott az utókorra, HERDERnek ez ifjúkori művéből

elmélkedések ködébe vész. HOBBS szerint (1598—1679) a nyelv nem meg-
egyezés által keletkezett, hanem az emberek szüksége és társadalmi élete
hozta létre. MAUPERTIUS (1697—1759) abból az állapotból indul ki, midőn
az embereknek még nem volt nyelvük és szükségleteiket taglejtésekkel
és indulathangokkal fejezték ki. Ez volt az embereknek első nyelve s sze-
rinte csak sokkal később tudták magukat másképpen kifejezni. Ez után
következtek a conventionalis gestusok és indulathangok, melyek az előb-
beni természetes hangokhoz kapcsolódtak.

*) Később STEINTHAL volt az, ki kifejté azt a lélektani törvényt,
hogy az összes érzéki behatások közül a hanghatások a legmélyebbek
(St. Abr. 377. l.). E törvényt alkalmazta aztán a modern esztétika. BROSSÉ
szerint azon dolgok, melyek nem tartoznak a hallásnak érzék-körébe, pl.
az optikai jelenségek, nem voltak kifejezhetők a nyelv kezdő korszakán.

indult volna ki s nem a későbbiekből, melyekben az elmélet ismét elnyomta a realis nyelvi alakokkal való bizonyítást. Tudjuk, hogy HUMBOLDT a nyelv mai alakjait ősi formákra, nyelvgyökökre vezeti vissza s azt, hogy az emberiség e gyökökhöz miként jutott el, ő transcendentalis kérdésnek tekinti. A nyelveredet kérdésében HUMBOLDT az ú. n. Erfindungstheorie híve, bár nem következetesen, nem mindig (l. POTT Humboldt-kiadásának első, bevezető kötetét I: XXXVIII—XXXIX). Szerinte az, hogy a hang s a tőle kifejezett jelentmény között kapcsolat van, bizonyosnak tekinthető. E kapcsolatot, ez analógiát a fogalom s a nyelvi alak között három okkal magyarázza. E három ok, a fogalom eredeti megjelölésének három módja: 1. «Die unmittelbar nachahmende (t. i. ‚Bezeichnung der Begriffe‘), wo der Ton, welchen ein tönender Gegenstand hervorbringt, in dem Worte soweit nachgebildet wird, als artikulierte Laute unartikulierte wiederzugeben im Stande sind». 2. A symbolicus megjelölés (vö. föntebb a hangsymp. von.). 3. A rokonjelentésű fogalmaknak rokonhangzású megjelölése.

Az az érdeklődés, mely a HERDERT elmélyítő HUMBOLDT nyomán ismét a nyelv nagy problémái, így a nyelveredet s a hangutánczás problémája felé terelte a gondolkodókat, két mederbe irányította problémánk történeti fejlődését. Az egyik medert megint inkább az elméletinek cultiválása jellemzi a realis nyelvi alakok fölfedésével szemben, míg a másik mederben inkább természettudományi alapokat látunk, ragaszkodást a világosan megítélhető nyelvi tényekhez.

Az első irányt STEINTHAL indítja meg, midőn kiadja HUMBOLDT műveit, majd az *Einleitungot* s az *Abriss*t s megalapítja a néplélektannal voltaképpen a nyelvnek lélektani búvárlátát. Voltaképpen az ő halhatatlan munkásságából indul ki PAUL is, WUNDT is. STEINTHAL híve a hangutánczásnak s a hangutánczás elméletének lélektanát ő adja először modern értelemben. *Abriss*²: 376—384. lapjain kifejti a hangutánczás lélektanát s ama véleményének ad végül kifejezést, hogy szerinte a hangutánczó nyelvbeli elemek segítségével empiricus úton megoldható a nyelv eredetének kérdése. «Ist demnach das onomatopoetische Gefühl und der Laut-Reflex eine nachweisbare Tatsache, so dürfen wir es auch theoretisch oder hypothetisch als Princip der ursprüng-

lichen Sprachschöpfung hinstellen». Hogy ez elv történelmi szempontból is megáll-e, azt a kérdést műve második kötetére utalja át, melyben azonban e kérdés háttérbe szorult. Más érvekkel lényegében ugyanezen állásponton van SCHERER is «Zur Gesch. der d. Spr.» című híres művében (l. St. Abr. 384. l. első jegyzet).

PAUL és WUNDT elméleteinek, ez elméletek körül kialakult vitáknak ismertetését ezúttal mellőzhetjük, annál is inkább, mert ezekről már többször volt szó irodalmunkban.

Vö. GOMBOCZ Z.: A jelenkori nyelvészet alapelvei, Bpest 1898; Nyelvtörténet és lélektan, NyF. 7. szám; Paul és Wundt a nyelv eredetéről, Nyelvtud. I: 318—20; RUBINYI, Ált. Nyelvtud., 1907; U. a. Néplélektani problémák, Nyelvtud. III: 193—196.

Azon irány, melyet az imént *természettudományinak* nevezünk el, szorosabb kapcsolatba hozza egyrésze az *állatok* nyelv-szerű hangjait az emberi nyelv hangutánzóival, másrésze analógiát keres az emberiség s az ember nyelvének fejlődése között s a *gyermeknyelvnek* különösen hangutánzó elemeit óhajtja nyelvi célokra földolgozni.

A természettudományi irány termékeny gondolatai különösen az állatnyelvi utalások között keresendők.*) DARWIN szerint lehetséges, hogy az ember beszéde egy vadállat hangjának utánzása volt, midőn ez társát figyelmeztetni kezdé a közelgő veszelmekre s kételkedni sem lehet abban, hogy a nyelv eredetét különféle természetes hangok utánzásának s ezek jelek és gestusok által való módosításának köszönhetjük (Abst. d. Mensch. I.). Az állatok nyelve, ROMANES szerint, nem különbözik minőségi-

*) De az alább említendőkön kívül szorosabb értelemben vett nyelv-búvárok is többször utaltak már ez irány fontosságára. Így PETZ GEDÉON már 1884-ben (EPHK. 84—85. l.) osztályozván a nyelveredetről szóló irodalmat, harmadiknak a természettudományi irányt jelöli meg és constatálja, hogy «a nyelv eredetét ma már nem metaphysicus okoskodásokkal akarják kifürkészni, hanem a tapasztalati anyagból s csakis így remélhető, hogy a kutatás végleges eredményre fog vezetni». E tapasztalati anyagon ő az állatok lelkének és nyelvének adatait érti. Negyedszázaddal később egy német műben olvashatjuk PETZ gondolatát (vö. L. V. Porzeziński, Einleitung in die Sprachw. 1910. Böhme ford. 5. lapján), hogy t. i. «für die Lösung einiger Fragen zum Ursprung der menschlichen Sprache das Studium der Tiersprache wichtiges Material liefern muss».

leg az emberétől, csak mennyiségileg, fokozatilag. Minden állat ki tudja fejezni saját kedélyállapotát. E tudattalan megnyilvánulások a nyelv legősibb formái, ezekből fejlődött ki fokozatosan az emberé is. A majmok nyelve¹⁾ élettani szempontból egyébnek alig tekinthető, mint a már tagolt emberi beszéd egy tagolatlan előfokának. HAECKEL *Anthropogenie* című munkájában (18. Előadás) [vö. DARWIN *Expression of the emotions in man and animals. Cap. IV. Darw. forrása pedig az American Naturalist V. kötete volt*] rámutatott arra az igen érdekes tényre, hogy a ma még élő embermajmoknak egy indiai fajtája, a *Hylobates syndactylus*, mely Sumatra szigetén él, teljesen tiszta és hangzatos félhangokban egy egész octávát elénekel. Ugyancsak HAECKEL mondja: «Für den unbefangenen Sprachforscher kann es heute keinem Zweifel mehr unterliegen, dass unsere hochentwickelte Begriffs-Sprache sich langsam und stufenweise aus der unvollkommenen Lautsprache unserer pliocänen Affen-Ahnen entwickelt hat».

De már G. JÄGER zoologus bűvárlata tárgyává tette az állati nyelv s a gyermeknyelv hangutánzó elemeinek vizsgálatát.²⁾ JÄGER különösen a madarak (papagájok) hangjainak megfigyeléséből indulva ki, arra a következtetésre jut, hogy a párosodási hangok a nyelv keletkezésének kiinduló pontjai; a madár akkor dalol, a kakas akkor kukorékol, «wenn seine Geschlechtswerkzeuge anschwellen»; az összes rovarok hangeszközeiket nemi érettségük idején kapják,³⁾ az ember hangja is a pubertás korában változik. Hogy az állatok is megértik egymást, azt már persze JÄGER előtt sokan megállapították.⁴⁾ Annál nevezetesebb

¹⁾ GARNER R. L.: *The speech of monkeys*, London 1892, németül W. MARSHALLtól, 1900, Seemann. Az angol eredetit ismertette JESPERSEN, I. IF. 3. kötet, az itt talált adatok szerinte támogatják az ő nézetét a nyelv eredetéről. A német ford. ism. IF. 13 : 2.

²⁾ Über den Ursprung der menschlichen Sprache. «Ausland» 1867, Nr. 42. Vö. Sr. Urspr.

³⁾ Itt azt az ellenvetést lehetne megkoczkáztatni, hogy egyébként is a rovarok többi szervei is akkor fejlődnek ki véglegesen.

⁴⁾ Az állatnyelv ~ emberi nyelv analogiáját erősíti az az érdekes körülmény, hogy az állatok nyelvében a hangutánzás rendkívül fontos alkotó erő. A sok példa közül vö. magyar BREHM IV: 60. l. A házi rozsdafarkú (*Ruticilla titis*) jellemzésénél olvassuk: «...megvan az a tehetsége,

JÄGER azon megállapítása, hogy az állati nyelv kétféle elemből áll: indulatszóból és hangutánzókból. Mennél fejlettebb intellectusú a madár, annál több a nyelvében a hangutánzó elem. JÄGER megfigyelése szerint a holló és a varjú nyelve között a különbség az, hogy a holló nyelvében sok a hangutánzás, míg a varjú hangjaiban a hangutánzásnak semmi nyoma. Szerinte az ember és mikrocephal ember-majom őse között ugyanaz a különbség volt, mint a holló és a varjú között; az ember már hangutánzással szerezte nyelvének első elemeit.*)

Tudjuk, hogy az egyéni, illetve *gyermeknyelvi* fejlődésben minden bűvár megkülönböztet fokozatokat, melyeken a hangutánzásnak különféle formáit látjuk. Az utánzás elméletét a gyermeknyelvre**) vonatkoztatva PREYER, OLTUSEWSKY, WUNDT fejtették ki. MEUMANN a gyermeknyelv fejlődésében két hangutánzó fokot különböztet meg: az *echolaliát* (szavak utánzása) s az *onomatopoetikai* fokot, midőn már a gyermek a tárgy vagy jelenség acustikai jelét utánozza és használja a tárgyak megjelölésére, pl. *s-s* = vonat, *u-u* = kutya. PREYER műve legújabb kiadásában rendkívül érdekesen fejtegeti egy majom-agyú gyermek hangutánzó nyelvi elemeit. «Paul besass» — írja PREYER a gyerekekről — «in hervorragender Weise einen Nachahmungstrieb. Sein ganzes Wesen, seine Bewegungen waren in frappanter

hogy más madarak énekét utánozhatja, noha nem gyakran fitogtatja ezt. JÄCKEL hallotta, midőn a füzikék, geze, nádi poszáták, szénczinege, poszáta énekét, a bóbítás czinege, sármány, csíz hívogató hangjait, sőt a seregély csacsogását is csalódásig híven utánozta; hasonlót magam is [CHERNEL ISTVÁN] megfigyeltem. Csakhogy madarunk akkor is, mikor utánoz, a kölesönzött hangok közt mindig érdes, rikácsoló hangjait is hallatja».

*) A magyar BREHM IV: 416, a holló hangját így írja le: «Rendes hangja, melyet hím és tojó egyaránt hallat, *„kork, kork, kolk, kolk“* vagy *„rabb, rabb, rabb“*. E hangokat különféle hangsúlyozással ejtve és másokkal elegyítve, szólása némileg változatos. Tüzetesebb megfigyelés nyomán átérthetjük, hogy a régi jósok miért tulajdonítottak a hollónak annyiféle hangot. Különösen feltűnő az a fecsegés, melyet a hím párosodáskor ültében hallat. Még a szarka fecsegésén is túljár változatosság tekintetében».

**) Az anyag áttekintését irodalmunkban I. NAGY LÁSZLÓ: A gyermektanulmányozás mai állapota. Budapest, Franklin, 1907. A gyermeknyelvre von. I. BALASSA: A gyermek nyelvének fejlődése, NyK. 1893; VÉRTES JÓZSEF: A gyermeknyelv hangtana NyF. stb.

Weise affenähnlich» (237. l.). Ugyancsak tőle tanuljuk (287. l.), hogy a 10. hónapban, midőn már a gyermek szavakat ejt, még «utána-beszélni» s mondani szavakat nem tud, a mit tehát akkor ejt, még ha hangutánzó is az, bizonyos belső ösztönnek s nem egy külső utánzásnak megnyilatkozása. A tudatos utánzás csak mintegy a 20. hónapban jelentkezik (vö. 299. l.). PREYER szerint az egész gyermeknyelvi irodalom szóalkotásaira vonatkozólag ki lehet azok hangutánzó eredetét mutatni s azért ő, kinél a gyermek lelkét, nyelvét senki jobban nem ismerte, éppen ezen ismeretei alapján a nyelveredet kérdésében határozottan a hangutánzó iskolához csatlakozik. «Die erste Sprache war ein Geschrei» (337. s köv. l.).*)

De ez utóbbi művek is, inkább helyes elveik, mint a földolgozott anyag fölszínre vetése miatt jelentenek fejlődést problémánk történetében. Ha az a kérdés merül föl előttünk, hogy problémánk szempontjából mi a teendő ma, miként válhatik e témával való foglalkozás a nyelvtudománynak igazi hasznára, akkor két munkára kell utalnunk, melyekből ki kell indulnunk s melyek maguk többet jelentenek problémánk történeti fejlődésében egy egész csapat elméleti munkánál. E két mű, melyből ki kell indulnunk, a következő:

1. *Voces variae animantium. Ein Beitrag zur Naturkunde und zur Geschichte der Sprache. Von Wilhelm Wackernagel. Zweite vermehrte und verbesserte Ausgabe. Basel, Bahnmaier's Verlag. (C. Detloff. 1862.)* [WACK.]

2. *Naturlaute und Sprache. Ausführungen zu W. Wackernagels Voces variae animalium.**) Von Dr. I. Winteler. Programm der Aargauischen Kantonsschule. Beigabe. 1892.* [WINT.]

*) Nem szabad azonban felednünk azt a körülményt, hogy a gyermeknyelv anyagának egy része azért internationalis jellegű, mert az élet-tani folyamatok, melyek magyarázzák keletkezését, azonosak minden gyermeknél. Az ilyen eredetű gyermeknyelvi alakok még analogonul sem alkalmasak nyelvi kérdésekhez. A nyelv hangutánzóiból is ki kell ezeket a tárgyalásból rostálni. Helyesen mondja SCHMIDT JÓZSEF, Trombetti-ismer-tetésében, NyK. 35: 458: «Bármint álljon a dolog, effajta szavakból igen keveset lehet a nyelv eredetére következtetni».

***) WINT. következetesen így idézi WACK. munkáját. Pedig e buzgó-ságnak nincs sok értelme, mert WACK. munkájának címét egy tőle fel-dolgozott hasonló című régi latin munka után nevezte el.

WACK. munkája mindenekelőtt az állati s egyéb hangoknak irodalmi kifejezésére vonatkozó költői és egyéb írói helyeket állítja össze. Az egész régi irodalom megfelelő helyei idézve vannak itt, ARISTOPHANES híres Madaraitól a Gesta Romanorumig s a német költészet megfelelő helyeiig, valamint a népköltészetnek, nevezetesen népmeséknek hangutánzó alakjai, fordulatai, a harangozás ritmusának szólásokkal való kifejezése, egyes állati hangok (pl. a béka-hangok, 13. l. s egyéb állatok). A hangutánzásnak WACK. két módját különbözteti meg: a subjectiv utánzást s az objectiv utánzást. Subjectiv utánzáson körülbelül az írók, költők hangutánzó sorait, strófáit érti, tehát azt, midőn az író tudatosan alkalmaz szavakat, sorokat bizonyos hangok vagy hangsorok utánzására. *) Ezzel ellentétben a nyelvi életben mélyebb gyökerei vannak az objectiv utánzásnak, mely a nyelvet beszélő egyénnek mintegy spontán megnyilatkozása. Ezután következik művének az a becses része, mely az egyes állati hangoknak régi irodalmi jellemzésére vonatkozó irodalmi helyeket idézi. Ezek a helyek annyiban fontosak, mert az efféle utánzásnak teljesen subjectiv módját igazolják. A fülemüle hangját a következő hangsoportokkal jellemzik WACK. idézetei: *zucküt zicküt zicküt; zidiwik zidiwik zidiwik; zifzigo zifzigo zifzigo; **)* *titidon zizi; tandaradei; deilidurei faledirannurei lidurdei faladaritturei* stb. A magyar BREHM szerint (IV : 45): «A fülemüle hívogató hangja tiszta, nyujtott, *viid* szótaggal fejezhető ki, melyet varczogó *karr* szokott követni. Félelmében a *viid* hangot többször ismétli s csak hébe-hóba hallatja a *karr* szótagot. Mérgében keilemetlen *rél* s megelégedett ke-

*) Vö. efféle helyekre vonatkozólag RUBINYI, Ált. Nyelvtud., továbbá KULCSÁR ENDRE, A magyar stílus I: 239; vö. még VÖRÖSMARTYNAK *Madrhangok* cz. költ. Idevágó példa sok van az ú. n. nyelvészeti irodalom régebbi és újabb magyar termékei között. Vö. az irod. von. Nyelvészeti cizímű cikkemet, Beöthy-Emlékkönyv stb.

***) WINR. (7. l.) valószínűnek tartja, hogy ez a «*zifigo*» más madárnak hangja, «es liegt hier eine jener häufigen Verwechslungen vor, die darauf beruhen, dass man mehrere Vögel zugleich singen hört und dem einen zuschiebt, was dem andern zukommt». Lehetséges, de az sincs kizárva, hogy itt madárnyelvi hangutánzással van dolgunk, tehát a megfigyelő mégsem tévesztette össze különféle madarak hangjait, mert az-egy madártól hallotta a fentebbi hangokat.

délyhangulatban mélyen hangzó *,tak'* szólását hangoztatja. A fiatalok kezdetben *,fiid'*, majd *,kroék'* hangon hivatgatnak. Hogy mindezek a szólások, a hangsúlyozás szerint más és más értelműek, noha mi a legtöbb esetben nem tudjuk fülünkkel jelentőségüket elérteni, az magától értetődik». Ezután leírja az éneklő madár dalának szépségét, «melyhez egyetlen más madár dalát sem mérhetjük hozzá» s jellemzi e dal melódiáját,*⁾ valamint a nagy és kis fülemüle hangjainak különbségeit.

Ez egybevetésből is látszik, hogy állatnyelvi adatokat csak akkor használhatjuk nyelvtudományi czélokra, ha rendszeres és nem ilyen subjectív úton jegyeztetnek fel.**⁾

Az objectív hangutánczások, mondja WACK., szintén nem kizárólagos módjai az ember nyelvalkotásának, mert hiszen nemcsak hallás, hanem látás által is alakulnak képzeink. De vannak olyan érzékeléseink nagy számmal, melyeknél a hanghatás dominál s ezek keletkezésének, történetének megértésére rendkívül sok tanulsággal jár az állati hangoknak rendszeres megfigyelése.

Majd behatóan tárgyalja a hangutánczóknak nyelvtörténeti szereplését: a főnévvé válást, az Abstufung-alakokat, a főnevek és igék keletkezését (l. 78. l.) s azt, mint alakul ki az állati hang utánczásából az állatnak neve. Itt érdekesek a geminálás, reduplikálás, ablaut esetei. Érdekes a német ikerszavaknak tárgyalása is. Miután a főneveket és igéket külön letárgyalta, szól az interjectiók s hangutánczók azon közös sajátóságáról, hogy ezek nem esnek közös nyelvi fejlődés alá, bár egyes nyelvi törvények ezek életében is nyomot hagynak, pl. a Lautverschiebung hang-

*⁾ A német madárnevekről újabban hatalmas mű jelent meg SUOLAHTI HUGO finn tanártól: Die deutschen Vogelnamen. 1909, 540 lap. Adatait magyar szempontból felgolgazta SIMONYI beható ismertetésében, Nyr. 40 : 395-től.

**⁾ Az a gondolat, hogy vajjon, mint az emberi nyelv, vajjon az állatok nyelve is nem változik-e az idők folyamán, fölmerül WACK.-nál (85. l.), de ő a merev tagadás álláspontján van: «... Der Fink unserer Wälder... singt nicht anders als sein Ahnherr einst im Paradiese, und der Hund von heute bellt noch so wie jener, den alle Welt vernehmen konnte». Egyes esetek megerősítik ez álláspontot. Vö. pl. a béka hangjait ARISTOPHANES-nél stb.

utánzó példáit l. 89. s köv. l. Vö. még erre vonatkozólag ugyancsak tőle Über den Ursprung und die Entwicklung der Sprache, Academische Festrede, Basel, 1872. 32. lap.

WINT. munkája nem egyéb, mint a WACK.-ének logikus továbbfejlesztése. Ő is a szónak s fogalmának egymáshoz való viszonyából indul ki. Rámutat azon hangutánzóakra, melyek nem állati hangoknak utánaképzései. De ő is az állathangok utánzásával foglalkozik tüzetesen, ám úgy, hogy míg WACK. állati hangokra vonatkozó irodalmi idézetekből indul ki, WINT. az egyes hangutánzó állatnevek mellé odahelyezi azok hangjainak modern természettudományi leírását úgy, a miként ő azt a német BREHM-ben találta.

WINT. maga sem tartja művét befejezettnek, egyébként is helyszűke miatt itt csak a legszükségesebbeket adhatta elő. Új elvi eredményre nem igen jut, csak annyit kockáztat meg, hogy «Die Lautverschiebung gilt für schallnachahmende Wörter nur teilweise oder gar nicht». Az a terve, hogy e kérdésre műve folytatásában részletesen ki fog térni. Műve végén kiemeli, hogy az a sok megegyezés a madarak nevei s az ő hangjaik között nem lehet a véletlen műve. Majd így folytatja (34. l.): «Wenn nun der Mensch auf dem Gebiete der Vogelwelt eine solche Neigung an den Tag legt, seine Benennungen an den Naturlaut anzuschliessen, so werden wir kaum fehlgehen, wenn wir annehmen, dass dieselbe Neigung auch gewaltet habe allen andern Wesen und auch leblosen Dingen gegenüber, welche Laute von sich geben, und dass mithin die Onomatopoeie in der Sprachbildung eine weit bedeutendere Rolle spiele, als gewöhnlich angenommen wird». De művének tagadhatatlan az a nagy nevezetessége, hogy egy merész lépéssel az újabb természettudományi megfigyeléseket nyelvtudományi célokra felhasználta.

* * *

E vázlatos áttekintésből is nyilvánvaló, hogy míg egyrésztől a hangutánzás problémájának elvi kérdései között egy sincs, melyet jogunk volna a limine elutasítani, másrésztől bizonyos, hogy a nyelvi élet oly fejezete ez, mely a nyelvtörténetnek s a nyelvtudomány nagy kérdéseinek szempontjából is sok tanulságot rejteget. De e kérdéshez úgy, a mint eddig történt, ötlet-

szerűen, a feltünőbb egyezéseket kikapva s belőlük nagy következtetéseket levonva, nyúlni nem szabad.*) Ossze kell gyűjteni az egyes nyelvek hangutánzóit és pedig nemcsak az állati nyelvből eredetteket, hanem minden zajnak, hangjelenségnek nyelvbéli utánzásait; nemcsak az igéket, hanem a főneveket is; nemcsak a szók mai pontos ejtését és leírását, elterjedését, hanem összes rendelkezésre álló nyelvtörténeti följegyzéseit is; nemcsak az európai kulturnyelvek, hanem a természeti népeknek szinte ősállapotokat kifejező idetartozó jelenségeit: földolgozni a gyermeknyelvi s a természettudományi irodalom egész hangutánzó anyagát s a hol hézagok mutatkoznak, önálló, új megfigyelésekkel kiegészíteni azt. Igaz, sok időre terjedő nagy munkaprogramm ez; de ha megvalósítható, pár évtized tudatos, rendszeres munkája jobb eredményekhez vezethet, mint évezredeknek érdekes, tanulságos, de szerves fejlődést éppen nem mutató kísérletei.

RUBINYI MÓZES.

*) Dicséretes kivételek ama munkálatok, melyek eddig is összeállították egyes nyelvek hangutánzó anyagát. Így a mi BUDENZÜNK MÁR 1863-ban egybeállítá *A török hangutánzó igéket* (NyK. 2 : 338—362), talán nem véletlenül éppen abban az időben, midőn HUNFALVY MÜLLER MIKSA eredményeit ismertette nálunk. LESKIEN IF. 13. kötetében pedig a litván nyelv hangutánzóit gyűjtötte egybe (Schallnachahmungen im Litauischen) stb.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás.)

II. Az adaptációs theoria.

3. Az adaptációs theoria és az idg. flexio evolúciója.

Az agglutinációs elmélet hívei nem mulasztották el a történelőtti agglutinatio föltevésének támogatására többek között arra is utalni, hogy az idg. külön nyelvek történelmi fázisaiban — bár szórványosan, de tényleg és kimutathatólag — vannak agglutinációs esetek, a melyeket ország világ ismer is. Ezzel szemben a történelmi fázisokban felmerült roppant számú és kézzel fogható adaptációs esetekről alig-alig s csak itt-ott esett szó, a minek nyilván az a magyarázata, hogy hasonló esetek gyűjtésére soha senki sem tett komolyabb kísérletet s hogy a glottogonikus hypothesisek háttérbe szorultával az adaptációs elv térfoglalása a theoria nevének mellőzésével, tehát úgyszólván észrevétlenül ment végbe. Talán meglepő, de tagadhatatlan tény, hogy az idg. különnyelvi tények interpretációja ma már tudva vagy nem-tudva az adaptációs theoria szellemében történik, a mely ténynek elvitázhatatlan jelentőségét tekintélyek is észrevették, többek között pl. OERTEL és MORRIS: «It must be said that the evidence by which LUDWIG attempted to support his thesis [AoA. 113—118] was in part erroneous and in the whole unconvincing. But since that time various investigations in morphology and syntax have accumulated a considerable amount of material which seems to support his hypothesis and which is the more valuable because it has been gathered independently of any theory» [An examination etc. Harvard Studies XVI, 90].

Ide vágó terjedelmesebb anyaggyűjtemény azonban még mindig nincsen. E hiány pótlására szolgáljon egyelőre az alább következő spicilegium, a mely természetesen csak a legsymptomatikusabb és legvilágosabb esetek kis hányadára terjedhet ki.

* * *

A LUDWIG-féle hadállás centruma ugyan a suffixalis adaptatio, de ennek basisa s általában az egész adaptatiós elmélet legfőbb principiuma a hanganyag folytonos átgyúrása: «die widerholte geistige umbildung des lautlichen materials . . . die das alte lautmaterial fortwährend zu etwas geistig neuem umstempelt» [AoA. 28]. A suffixalis adaptatio illusztrálása előtt tehát nem lesz fölösleges néhány e vezérelven alapuló jelenségkategoriót megvilágítani.

1. Phonologiai jelenségek secundär functiója. Tisztán hangphysiologiai úton, minden szándék és czél nélkül fellépő phonologiai jelenségek idők folyamán jól determinált jelentésbeli functióhoz juthatnak [cf. PAUL, Prinzipien⁴ 210]. Ilyenek többek között az ablaut, az umlaut és a geminatio jelenségei.

Ablaut. Ez a tisztán phonetikai jelenség, velejében accentuális különbségek mechanikus eredménye, adaptatio útján mindenféle functiók hordozójává lett [BLOOMFIELD, On adaptation of suffixes etc. AJoPh. XII, 2. PAUL, l. c. 210—211. BRUGMANN, Gr. II. 1.² 31—32]: adjectivum és substantivum megkülönböztető characteristicuma oly esetekben mint ói. *dāivāh* : *dēvāh* etc.; — casuskülönbség exponense, cf. gót *hanins* : *hanans*, ahd. *hanin* *hanen* : *hanon* *hanun* etc.; — tempuskülönbség jegye, első sorban a germánban, cf. ang. *sing* : *sang* : *sung*, nhd. *wird* *werden* : *ward* *wurden* etc., de a görögben és latinban is, cf. ἔλειπον λείπωμεν λείπομι λείπε : ἔλιπον λίπωμεν λίπομι λίπε etc., lat. *legit* *legimus* : *lēgit* *lēgimus*, *fugit* *fugimus* : *fūgit* *fūgimus* etc.

Umlaut. A regressiv vokális-assimilatio hasonlóképpen mindenféle casualis, numerikus, modalis etc. functiók exponense lehet — nevezetesen kelta és germán dialektusokban [cf. BLOOMFIELD, l. c. 2. PAUL, l. c. 212, 325 s l. a különnyelvi gramma-

tikákat]; v. ö. óír *fer*: *fír*, *nem*: *nim*, *toimten*: *toimtin* etc.; skót *ceann*: *cinn*, kymr. *corn*: *cyrn*, bret. *korn*: *kern* etc.; — ags. *fōt tōþ man* (ang. *foot tooth man*): *fēt tēþ men* (ang. *feet teeth men*); mhd. *fater muoter*: *veter müeter*; *gibest*: *gebest*, *gāben gābet*: *gæben gæbet* etc.

Geminatio. Jelentésbeli differentatio okává lett oly dublettekben mint nhd. *knabe*: *knappe*, *rabe*: *rappe* [STREITBERG, Ugerm. Gr. 151. DELBRÜCK, Grundfr. 154—156. BRUGMANN, Grr. I.² 383—384. II. 1.² 303. PAUL, l. c. 255 etc.]. A geminálás alakok a nyugati-germán consonansnyújtás mechanikus eredményei: ósgerm. nom. sg. **knabō*, acc. sg. **knabonun*, de gen. pl. **knabnōn* **knabbnū* **knabbnō*, instr. pl. **knabnumiz* **knabbnūmiz* **knabbnum*. Az egységes paradigma a rövid és hosszú consonansok alternációja folytán ketté szakadt (már ahd. *chnabo*: *chnappo*, *rabo*: *rappo*) s utóbb jelentésben is differentiálódott.

2. Szóelemek mondatphonetikai transfigurációja. Mondatphonetikai alapon nyugvó érdekes jelenség az, hogy szavak hangállománya gyarapodhatik vagy csökkenhet, a mennyiben egy syntaktikai kapcsolatban a szóhatárok eltolódnak, illetőleg egy egyszerű szót syntaktikus kapcsolatnak fognak fel [cf. BRUGMANN, Grr. I.² 882. KVG. 261. SOLMSEN, Untersuchungen 46 és l. az egyes nyelvek etymologiai szótárait az ill. szók alatt].

a) Hangállománybeli gyarapodás esetei:

gör. ἄττα — olyféle kapcsolatból mint ὀποῖά ττα, így értelmezve: ὀποῖ' ἄττα;

újjör. ἡσικιά e h. σικιά — e kapcsolatból: ἡ σικιά;

újjör. ῥῶμος e h. ῶμος — e kapcsolatból: τὸν ῶμον;

venez. *lanta* e h. (ol.) *anta* < lat. *anta* — e kapcsolatból: *l' anta*;

fr. *lierre* e h. (ófr.) *ierre* < lat. *hedera* — e kapcsolatból: *l' ierre*;

nhd. dial. *nast* e h. *ast* — e kapcsolatból: *n'* [*< ein*] *ast*;

ószl. *nédra* e h. **édra* = *jadra* [cf. szlov. *jádro*] — oly kapcsolatból mint *вѣн-édra* *вѣн-édrěchъ*.

b) Hangállománybeli csökkenés esetei:

- ión ἦγανον < τήγανον — így értelmezve: τ' ἦγανον = τὸ ἦγανον;
 újgör. κωδέσποινα < οἰκωδέσποινα — így analizálva: ἦ κωδέ-
 σποινα [NB. újgör. οἰ és ἦ = i!];
 ol. *avello* < **lavello* [lat. *labellum*] — így felfogva: *l'avello*;
 fr. *once*, sp. *onza* < (ol.) *lonza* [lat. *lynxem*, *lyncea*];
 fr. *mie* < *amie* — e kapcsolatból: *m' amie*, így elemezve:
ma mie;
 ang. *adder* e h. **nadder* [ags. *náddre*] — e kapcsolatból:
 **a nadder*, így elemezve: *an adder*; — így még: *auger* <
nauger [cf. ahd. *nabagēr*], *apron* < *napron* [< ófr. *naperon*];
 holl. *aak* < *naak* [cf. ahd. *nacho*] etc.

További kategorizálás kikerülésére itt említtem meg, hogy a mondatphonetikai alapon létesült középang. *my: mine, thy: thine* [ags. *mín þín*] dublettek a mai angolban functionális értékhez jutottak s a conjunct., resp. absolut functio hordozóivá lettek [JESPERSEN, Progress 68—69].

3. Szóroncsok önállósulása. A hanganyag folytonos átgyúrásának egyik legbizarrabb, szinte revolutionarius jellegű jelensége, hogy minden jelentés nélkül szükölködő szódarabok mondatphonetikai úton önálló szavak rangjára emelkednek.

A nhd. *während* praepositio csak a 18. sz. folyamán differentiálódott ki syntaktikai kapcsolatból, a mennyiben oly constructio (genitivus absolutus) mint *währendes Krieges, währender Zeit* így értelmeztetett: *während des Krieges, während der Zeit* [OERTEL-MORRIS, l. c. 93. HIRT-WEIGAND, DWb. 1202].

A francziában oly fordulatok mintájára mint *l'enfant aime-t-il?* egy dialektikus *ti* kérdő szócska keletkezett: *j'aime-ti?* Ez a partikula tehát két jelentés nélküli szóroncsból támadt [NÝROP, Gramm. hist. de la langue fr. II, 168].

A keltában több hasonló képzés akad. Többek között az ó-ír nazalizáló relativ mondatok *n* eleme nem más mint a megelőző szónak jelentés nélkül való végződése. Így e mondatban: *tre-san ainm n-engracigedar* «durch das Nomen, das er vertritt» — a pronomen relativum szerepét játszó *n* elem az *ainm(n)* < **ainmān* v. **anmen* [cf. lat. *nōmen*, ói. *nāma*] nasalis tövű szó végső consonansa [PEDERSEN, Vergl. Gr. der kelt. Spr. I. 394

et seqq. II. 226. THURNEISEN, AirHb. 305]. Hasonló, csak még komplikáltabb folyamatnak köszöni létét a szintén relativ funkciójú *(s)aⁿ* partikula [THURNEISEN, l. c. 306] etc.

4. Functio csere és functio vesztés. Jól determinált funkciójú szók jelentéstartalma gyakran annyira modifikálódik, hogy kategoriacsere, sőt teljes jelentésvesztés áll be.

A lat. *vel* és *licet* conjunctiók finit verbális alakokból differentiálódtak: *vel* < 2. sg. imp. **uele* v. ind. **uelsi*, *licet* < 3. sg. *licet* [STOLZ-SCHMALZ, Lat. Gr.⁴ 293, 555 etc.]. — A *trāns* praepositio eredetileg participium megmerevült sg. nominativusa < **trā-nt-s* [cf. *in-tra-t*, ói. *trā-ti*]: *trāns mare* eredetileg a. m. «das Meer überschreitend» [BRUGMANN, KVG. 478. Grr. II. 2.² 901 etc.].

A fr. *on* pronomen valamikor substantivum volt < lat. *homo*, a fr. *chez* praepositio szintén < lat. *casa*; — a sp. *nada* pronomen eredetileg adjectivum < lat. [rēs] *nāta*, ép így a fr. *sauf* praepositio < lat. *salvus*; — az ol. *ci vi* 1. resp. 2. pl. funkciójú pronominalis alakok végelemzésben adverbiumok < lat. *ecce hic*, resp. *ibi* [ZAUNER, Rom. Sprachw. 48—60 passim. KÖRTING, LRWb.² s. vv.] etc.

A nhd. *man* pronomen és a *mann* substantivum eredetileg ugyanazon szó [KLUGE, DEtWb.⁷ HIRT-WEIGAND, DWb.⁵ s. v. I. A dán *der*, voltaképpen lokális adverbium [cf. ón. *þar*], egyrészt pronomen relativummá fejlődött, másrészt jelentését vesztve tisztán formális mondattaggá, grammatikai subjectummá adaptálódott, cf. *den Mand*, *der kom* «der Mann, welcher kam» és *der kom en Mand* «es kam ein Mann» [FALK-TORP, NDEtWb. s. v.]. — Az etymologiailag vele azonos ang. *there* bizonyos körülmények közt szintén minden jelentés nélkül szükölködik, cf. *there is*, *there are* «es ist, es sind».

Az ó-ír relativ funkciójú *d* infixum [pl. *fo-d-era* «welches bewirkt»] bizonyosan nem volt relativ pronomen, hanem — valószínűleg — lokális adverbium, cf. ói. *ihá* < **idhe* [PEDERSEN, l. c. II. 233—234]. — A vele összefüggő kymr. *yd* verbális partikulának már semmi jelentése sincs [STRACHAN, Early Welsh 55].

Az ói. *tú*, *tú*, av. *tū*, gör. *τοί* partikulák eredetileg a 2. személyű pron. pers. casusai, cf. ói. *tv-ám*, av. *tū*, gör. dór *τοί*

[BRUGMANN, *Gr. II.* 2.³ 410. *Gr. Gr.*³ 248 etc.]. — Az ói. *ná* hasonlító partikula a fölmerült kétségek daczára bizonynyal összefüggésben van a *ná* tagadó partikulával: *gāuro ná tṛṣṭitáh piba* «trink wie ein durstiger Büffel» voltaképpen a. m. «(obgleich, freilich) nicht (genau) ein durstiger Büffel» [WHITNEY-ZIMMER, *I Gr.* 391; cf. MACDONELL, *Ved. Gr.* 430]. A föltevés pompás baltoszláv analógiákkal támogatható [l. ASBÓTH, *Nyt.* I, 241–257]. — Az ói. *íti* «so» modális adverbium sokszor semmit sem jelent, illetőleg csak annyit a mennyit a mi idézőjelünk, pl. *svargó lōkā iti yām vādanti* «was sie ‚die himmlische Welt‘ nennen» [SPEYER, *Sansk. Syntax* 380. *Ved. u. Skt. Syntax* 93 etc.] etc.

Ez a szerény szemelvény daczára annak, hogy az idevágó eseteknek elenyészően csekély hányada, mégis — mivel szemmel láthatólag akár in infinitum volna folytatható — legalább sejteni engedi az adaptatiós principium óriási jelentőségét s a priori jogosultnak tünteti föl azt a várakozást, hogy ez az elv hasonló széles kiterjedésben fog érvényesülni a nominális és verbális suffixumok területén is, a minek valamivel részletesebb, de távolról sem kimerítő illusztrálására ezennel áttérek — az áttekinthetőség kedvéért az ide vágó eseteket négy főcsoportba sorolva.

I. Nominális tőképző suffixumok secundär functiója.

Nyelvtények és tekintélyek egyaránt a mellett szólnak, hogy a bizonyos irányban produktív nominális tőképző suffixumok csak a radikale jelentése révén, tehát secundär adaptatio útján jutottak jelentésükhöz. A nhd. *kindisch weibisch* etc. eredetileg csak annyit jelentett mint «kindlich, weiblich»; az *-isch* suffixum magában nem deterioratív értelmű (cf. *städtisch, kriegerisch*) s csak úgy lett azzá, hogy néhány szóban (*närrisch, diebisch*) ebben az irányban determinálódott [BRUGMANN, *II.* 1.³ 591, 683, 684]. Hasonló módon lett pejoratív jelentésű a *-lo-* suffixum oly szóokban mint lat. *garrulus, credulus*. gót *sakuls slahuls* etc. «It is perfectly evident that the notion of contempt did not dwell originally in the harmless suffix, but that it was read into it from one or the other instance in which the root itself expressed contempt or disparagement» [BLOOMFIELD, l. c. 27. — Mért szerepel az *r/n* suffixum oly

gyakran testrészeket jelölő nevekben, mint pl. ói. *yákr̥t yaknáh* gör. *ἦπαρ ἦπατος*, lat. *jecur jecinis* etc.? Feleljen rá egy tekintély: «The suffix, in the first place, had no intrinsic value, which rendered it especially suitable for words of this kind. It was employed accidentally in some one or two such designations, and thence it was extended gradually by single acts of analogy, becoming more and more productive, until it had adapted itself in proethnic times to this special use» [BLOMMFIELD, l. c. 6; cf. OERTEL, Lectures on the study of language 160—161]. — Ép ily véletlenül jutott jelentéséhez a *-bho-* állatnévképző, a *-uo-* színeképző [BRUGMANN, Techmer's IZ. IV, 104—105. KVG. 313. BLOMMFIELD, l. c. 25—26] — «und in gleicher Weise hat man sich die Entwicklung des Gebrauchs der uridg. Formantien für Verwandtschaftsnamen, Nomina instrumenti, Deminutiva usw. usw. zu denken» [BRUGMANN, KVG. 313]. Valamennyi nominális töképző suffixum jelentése secundär: «a certain amount of adaptation must be assumed for all formative elements, whether they started with an independent meaning or not» [OERTEL, l. c. 287].

II. Casussuffixumok secundär functiója.

A casussuffixumok az adaptációs theoria értelmében csak a mondatban jutottak functiójukhoz. Erre a folyamatra utal: 1. casussuffixumok functiócseréje és 2. casusjelentéssel nem bíró nyelvelemek casualis functiója.

II. 1. Casussuffixumok functiócseréje.

Determinált functiójú casusok más casusok functióját végezhetik — szükségképp synkretismus eseteiben, a melyeket mint jól ismerteket itt mellőzhetek, de egyébként is. A roppant számú, de könnyen hozzáférhető esetekből elég lesz néhány mutatvány.

A lat. sg. *pecu* eredetileg plur. alak lehetett < idg. **pekū*, cf. ói. *purū* «multa» — a gen. sg. *cornūs sexūs* pedig duális, cf. ószl. *vlъku* [BRUGMANN, Grr. II. 2.^a 145, 234 és 202, 208]. — A gör. plur. *ταὶ χῶραι* esetleg régi duális volt, cf. ói. *ásvē* etc. [BRUGMANN, KVG. 388. Grr. II. 2.^a 199, 214. WRIGHT, Greek L.

159]. — Oly plurális városnevek mint gör. *Δελφοί Αθηναι*, lat. *Fundī Velitrae* sg. locativusokból differentiálódhattak ki, cf. gör. Ἱεθεμοῖ, el. Ὀλομπία, lat. *Beneventī Rōmae* [JOHANSSON, BB. XIII. 111 et seqq.] etc.

Nhd. dialektusokban igen gyakori a genitivus functiobővülése. Oly fordulatokban mint *s' Pfarrers < in's Pfarrers Haus* a gen. sg. *s* eleme a pluralitás hordozója. Megmerevült genitivusok az olyan képzések mint *Allerheiligen < Aller Heiligen Tag*. Petrifikálódott partitívusok vannak oly fordulatokban mint oberhess. *do wird gor net federläses gemocht, do es ke fertigwārns* [BEHAGHEL, *Gesch. der deutschen Spr.*³ 289]. — A schweizi dial. *Eier Spreuer* plur. alakok sg. functiójúak is, megfordítva az ahd. *ouga herza* sg. alakok plur. functiójúak is [de v. ö. BEHAGHEL, l. c. 300. JOH. SCHMIDT, *Neutra* 123] etc. — Oly neutr. ország- és tartománynevek mint nhd. *Schwaben Bayern Sachsen* etc., mhd. *Swāben Beiern Sahsen* eredetileg plur. dativusban álló népnevek voltak: mhd. *ze Swāben* «zu den Schwaben» etc. [HIRT-WEIGAND, *DWb.*⁵ s. w. etc.].

Szláv nyelvekben, első sorban az oroszban, a genitivus az accusativus functióját is végezheti: or. sg. *carjá*, pl. *carěj* [VONDRÁK, *Vergl. Slav. Gr.* II. 339—341. LESKIEN, *AltbulgGr.* 106 etc.].

Hasonló functiócsere a pronominalis declinatio terén is gyakori. Nevezetesen a pronomina possessiva megmerevült casusai, többek közt sg. és plur. N., sőt M. nominativusai úgy szerepelnek mint a pronomina personalia genitivusai. Ily esetek: ói. *asmākam yušmākam*, av. *ahmākəm yušmākəm*, óp. *anāxam* [BRUGMANN, *Gr.* II. 2.² 420. REICHEL, *AwEb.* 207]; — gót *meina þeina seina unsara izvara*, óisl. *mín þín sín vár yðuar* [BRUGMANN, l. c. 416, 421]; -- ahd. *unsēr iuwēr* [BRUGMANN, l. c. BRAUNE, *Ahd. Gr.*² 207. STREITBERG, *Urgerm. Gr.* 263]. -- A lat. *eius istius illius cuius (quouis)* pronominalis genitivusok eredetileg *-(i)zō-* képzős adjectivumok M. nominativusai. Oly fordulatokban ugyanis mint *hic equos eius est* az *eius* nom. sg. M. *patris est* etc. analogiájára genitivusi functióhoz jutott *s* a genus iránt indifferenssé lett. Az eredeti összefüggést kézzelfoghatóan mutatja még az a körülmény, hogy *cuius quouis* pronominalis genitivus minden tekintetben oly képzés mint az adjectivum *cuius*, cf. o. *pūiu* «cuius», gör. *ποιος < *q^hoi-zō-s*

[BRUGMANN, *Gr.* II. 2. 329. STOLZ, l. c. 222—223. WALDE, *LatEtWb.* 207 etc.]. A *reus* nom. sem más mint a *rēs* subst. eredeti genitivusa < **rēios* (cf. ói. *rāyálh*), a mennyiben **rēios est* eredetileg a. m. «er ist am Prozesz beteiligt» [THURNEISEN, *IF.* XIV, 131 etc.]. — A gör. *dór êμίν τίν* etc. sg. casusok suffixuma plurális, cf. *ἀμίν ὅμίν* [BRUGMANN, *Gr.* II. 2. 418]. — Az ószl. *mene tebe sebe nasъ vasъ* genitivusok mint a pron. pers. orthoton accusativusai is szerepelnek [LESKIEN, *Altbulg. Hb.*⁴ 102. *Altbulg. Gr.* 129, 131 etc.] stb.

NB. Kiegészítésül megemlítendő még, hogy a pronominális declinatio terén a töfunctio cseréje is elég gyakori jelenség. Így a pronomen possessivum megmerevült genitivusai sűrűn functionálnak a pron. personale genitivusaiként. Ily esetek: lat. *mēi tuī (suī) nostrī vestrī* és *nostrum vestrum* [BRUGMANN, *Gr.* II. 2. 403, 416, 421. LINDSAY-NOHL, *Lat. Spr.* 483, 485, 486, 487. SOMMER, *LatHb.* 440, 443. STOLZ, *LatGr.*⁴ 217]; — óir *arⁿ farⁿ* [BRUGMANN, l. c. 404, 421. THURNEISEN, *AirHb.* 262]; — lit. *māno tāvo sāvo*, ópor. *maisei twaisei swaisei* [BRUGMANN, l. c. 416. TRAUTMANN, *Altpreuss. Sprachdenkm.* 269, 270, 271]. — Az oscus *pui* «qui» sg. genitivusa: *pūiiek* < **pūiieis* eredetileg a pron. poss. (fem. *pūiū* «cuia») genitivusa [BUCK, *OUGr.* 145]. — A lat. *nōbīs vōbīs* plurális alakok duális tövűek, ép úgy mint ószl. dat. plur. *namъ vamъ* is, cf. ószl. dat. du. *nama vama* [BRUGMANN, *Gr.* II. 2. 421—422].

II. 2. Casusjelentéssel nem bíró nyelvelemek casualis functiója.

Casussuffixumok sok esetben kimutathatólag töképző suffixumok vagy éppen minden jelentés nélküli szóroncsok voltak.

A töképző *n* elem széles kiterjedésben az obliquus casusok, resp. a plurális exponensévé adaptálódott. A legismertebb idevágó esetek egyes germán dialektusok «gyöngye» declinációjában találhatók, pl. ahd. *ohso*: *ohson ohsun ohsen ohsin*, nhd. *Ochs(e)*: *Ochsen*; ags. *oxa*: *oxan*, ang. *ox*: *oxen* etc. A hol az idg. casussuffix még nem sorvadt el, ott az *n* még kézzelfoghatólag tőhöz tartozó elem, cf. acc. pl. gót *aúhsnuns*: ói. *ukšñāh* < idg. **uqsn-ns*, gen. pl. gót *aúhsnē*, óisl. *yxna*, *œxna*, ags. *oxna*: ói. *ukšñám* < idg. **uqsn-ōm* [JESPERSEN, *Progress.* 67.

BLOOMFIELD, l. c. 2. — OERTEL-MORRIS, l. c. 80. — PAUL, Prinzipien⁴ 215. — Az etymont és analysist illetőleg l. BRUGMANN, Grr. II. 1.² 293, 294, 296. STREITBERG, Urgerm. Gr. 256—257 etc.]. — Analog viszonyok vannak kelta dialektusokban, pl. kymr. *yeh*: középkymr. *ychen*, ujky. *ychain ychen*; bret. [*ijenn*]: középb. *ouhen*, újbr. *ouc'hen, oc'hen*: ói. *ukšānah* < idg. **uqšēn-es* [PEDERSEN, Vergl. Gr. der kelt. Spr. II. 107. STRACHAN, Early Welsh 23. ROWLAND, Welsh Gr. 28]. — Az újpersa plur. suffixumok egyike a régibb pehleviben egyedül jelentkező *-ān*, a mely a régi árja gen. plur. *-ānām* végzetére megy vissza, pl. *šāhan-šāh* < **šāhān-šāh* = óp. *xšāyaθⁱ yānām xšāyaθⁱyah*. E suffixum olykor sg. functiójú is, pl. *gēhān* «Welt», *yazdān* «Gott», *Ērān* < plur. av. *gaēdanqm, yazatanqm*, óp. *Arⁱyānām* [HORN, Neupers. Schriftspr. 104—105 etc.]. Az árja *-ānām* végzet *n* eleme az *n*-declinatióból való (cf. gen. pl. av. *nāman-qm*, ói. *ātmān-ām*), a honnan már ősrája időkben átment a vokalikus declinatioiba is [BARTHOLOMÆ, Vorgesch. 135. REICHEL, AwEb. 7, 178—179. BRUGMANN, Grr. II. 2.² 239 etc.].

A tőképző *s* elem a pluralitás hordozója oly esetekben mint ahd. *kalb*: *kalbir kelbir*, mhd. *kalp*: *kelber*, nhd. *kalb*: *kälber* etc. Az ahd. *kalb* idg. *s*-tő (cf. gör. *ἀ-δελαφε(σ)-ός* «couterinus») < **q²elbh-es-*, a melynek flexiós viszonyai a következők voltak: nom. sg. *kalb* < **q²ólbh-os*, cf. gör. *ῥχος*, lat. *pondus*, ószl. *kolo*; gen. sg. *kalbires* < **q²ólbh-es-es*, cf. gör. *ῥχεος*, lat. *ponderis*, ószl. *kolése*; nom. pl. *kalbir kelbir* < **q²ólbh-es-ā*, cf. lat. *pondera*, ószl. *kolésa*. Miután az *r* < *s* elem a singulárisból kiszorult (már ahd. *kalb-es*), szükségképpen a pluralitás exponensévé kellett válnia [JESPERSEN, l. c. 67. PAUL, l. c. 215. BRAUNE, Ahd. Gr.² 157. OERTEL-MORRIS, l. c. 80. KLUGE, Vorgesch.² 460. BEHAGHEL, Gesch. der deutschen Spr.³ 309 etc.].

Ugyanez a tőképző *s* elem a litvánban a nom. sg. *M. s* elemének functióját vette föl, mire valamennyi idg. *s*-tövű *N.* az *o*-declinatioába csapott át, cf. lit. *vėidas M.*: gör. *ειδος*, ói. *vėdah N.* < **uėid-os*, lit. *manas*: gör. *μένος*, ói. *mānah N.* < **mén-os* etc. [BRUGMANN, Grr. II. 1. 524. WIEDEMANN, LitHb. 68]. — Egyes *s*-tövek a védikus indben szintén *o*-casusokat tüntetnek föl, pl. instr. *āvēna*, dat. *krāndāya* e h. *āvasā krāndasē* etc. [BRUGMANN, l. c. MACDONELL, Ved. Gr. 225].

Egy a tőhöz tartozó *s* elem adaptációja érdekes angol újképzések forrásává lett. Az ang. *pea* szó singularisát voltaképpen *s* elem illetné meg, v. ö. régibb újang. sg. és plur. *pease pese*, középang. *pese*, plur. *pesen peses*, ags. *pisu pise piose*, obl. *pisan piosan* < lat. *pisum*. De miután ez a tő-elem a pluralitás exponensévé lett, a *peas* plurálishoz a *pea* sg. jött létre. Épp így keletkezett még *cherry*: ags. *čiris čyrs* < ófr. *cherise cerise* < lat. *cerasus* < gör. *κέρασος* és *riddle*: középang. *redels*, ags. *rædels(e)*, cf. ósz. *rādisli*, holl. *raadsel*, nhd. *Rätsel* [JESPERSEN, l. c. 58. SIEVERS, AgsGr. 52, 144. WRIGHT, Old. Engl. Gr. 53, 141, 191. KLUGE-LUTZ, Engl. Etym. s. v. SKEAT, A concise etym. dict. of the Engl. Language² s. v.].

Az ó-indben az idg. *o*-tövű instr. sg. (pl. *tēna vīkēṇa*) casussuffixuma eredetileg tőképző suffixum. Ugyanis az egész kategória kiindulópontja az egyetlen *ēnā* instr. sg. alak — e pronominális többlől: *ēna-*, cf. lat. *ūnus oinos* etc. < idg. **oi-no-s*. Ez az idg. típusú szabályszerű *ēnā* alak az *ē-bhīḥ ē-šām* etc. pronominális alakok hatása alatt így elemeztetett: *ē-nā*, mire a *-nā* végzet lett az instr. sg. hordozója, a mely aztán általánosult (*ē-bhīḥ ē-šām*: *ē-na* = *tē-bhīḥ tē-šām*: *tē-nā*). — Hasonló eredetű néhány ó-iráni pronominális instr. sg. alak: av. *kana °cinā* etc. E típus kiindulópontja: instr. sg. av. *ana*, óp. *anā* — e pronominális többlől: *ana-*, cf. ahd. *ēner*, lit. *añs*, ószl. *onъ* < idg. **eno-s* **ono-s*. A szabályszerű iráni **anā* aztán az *a-he a-hmāi* etc. alakok által befolyásolva így tagolódott: **a-nā* [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2.² 332, 335–336, 339, 365].

NB. Az itt illusztrált folyamatnak diametrális ellentéte, hogy casussuffixum vagy ennek alkatrésze a szótó integráló részévé adaptálódik. Így a nhd. dial. (*das*) *Gedus (das) Gemachs* etc. szók *s* végzete a gen. sg. suffixuma [BEHAGHEL, l. c. 289]. — A gót *fōtus* és *tunþus* eredeti consonantikus tövek (cf. lat. *pēs dēns* etc.) úgy lettek *u*-tövekké, hogy az acc. sg. és plur. idg. *-m* és *-ns* casussuffixumaiból keletkezett germ. *-um* és *-uns* *u* eleme — nyilván *handus* és *kinnus* testrészjelölő *u*-tövek hatása alatt — tőképző elemmé vált [BLOOMFIELD, l. c. 12–13. BRUGMANN, Grr. II. 1. 591. FEIST, GotEtWb. s. vv.]. — A balto-szlávban a consonantikus tövek a legtöbb casusban az *i*-declinációba mentek át [WIEDEMANN, LitHb. 68. LESKIEN, AltbulgHb.

64] — ugyancsak az idg. *-m* és *-ns* casussuffixumok sonantikus nasalisaiból kifejlődött *i* vokális adaptatiója útján stb. stb.

III. Verbális tö- és tempus-képző suffixumok secundär functiója.

Tö- és tempus-képző suffixumok széles kiterjedésben kimutathatólag csak különnyelvi fejlődés folyamán jutottak functióhoz.

Az idg. *skō*-képzős *præsensek* a latinban inchoativ értelműek, cf. *rubescō obdormiscō*; de ez a jelentés eredetileg nem a suffixumhoz fűződött, hanem néhány verbum, pl. *crēscō adolēscō*, gyökeréhez. A suffixum alapnyelvi jelentése valószínűleg terminativ, cf. gör. βάζω, ói. *gácchati*. Ugyanez a *præsens*-suffixum egyes esetekben a görögben is inchoativ értelmű, de itt is csak néhány verbum, pl. γηράσκω etc. materiális jelentése révén lett azzá [BRUGMANN, Gr. Gr.² 10. Grr. II.¹ 1036. II. 1.² 587. KVG. 520. DELBRÜCK, Vergl. Syntax II, 59—61. HIRT, GrHb. 377. OERTEL, Lectures 287 etc.].

Hogy micsoda voltaképpen a lat. *vī-* (*uī-*) perfectum *u(u)* eleme, még mindig nincs véglegesen tisztázva. De bármi volt is eredetileg — hangphysiologiai átmeneti hang (cf. *fūī: fū-v-ī*) vagy *exēu-* (*exeuo-*) basisok alkatrésze (cf. *plēv-ī: ói. papraūi*), vagy töképző suffixum (cf. *ī-vi-t: ói. ē-va-h*) etc. [BRUGMANN, KVG. 546. STOLZ, l. c. 277 et seqq. etc., cf. Nyelvtud. II. 5—18] — annyi bizonyos, hogy csak a latinban vált az *actio perfecta* jelévé.

A görög effectiv és ingressiv aoristos kategóriáinak kialakulását nem idézhette elő a formális aoristos-elemek jelentése — mert különben hogyan lehetne pl. ἐγνόμην aoristos és a vele morphologiailag azonos ἐπερόμην imperfectum? —, hanem előidézte a «gyökér» materiális jelentése: oly alakokban mint ἐνεγχεῖν «hinschaffen, überbringen» és δεῖσαι «in Furcht geraten» a «gyökér» jelentése volt effectiv, resp. ingressiv s csak ezek hatása alatt jutottak ilyféle jelentéshez a kurziv jelentésű gyökből való ἀγαγεῖν «hinbringen» és χαρῆναι «in Freude geraten» etc. is [BRUGMANN, Gr. Gr.³ 10. DELBRÜCK, Vergl. Syntax II, 234].

A gör. ú. n. «erős» passiv aoristos eredetileg, a mint activ személyragjai is mutatják, nem lehetett más mint athematikus

activ aor., cf. ἐβάλην: ἔβλην. A passiv értelem néhány intransitiv értelmű alakból indult ki, minők ἐχάρην etc. [BRUGMANN, Grr. II.¹ 962, 1070. KVG. 528. HIRT, GrHb. 367. WRIGHT, GrL. 307—308]. — Az *ē* tempusjegy pedig nem egyéb mint *exē(i)*-basisok jelentés nélkül való *ē (i)* eleme, a mit szépen mutat az, hogy *ē*-aoristosok mellett *ī*-præsensek vannak, cf. ἐχάρην: χαίρειν (v. ö. még χάρις χαρίζομαι), ói. *hárjati*; ἐμάνην: μαινομαι, ói. *mányē*, ószl. *mъnyя* (v. ö. még *μανία*, ói. *manīšá*); ἐσπάρην: σπείρω; ἐστάλην: στέλλω; ἐφθάρην: φθειρω etc. [HIRT, Abl. 182. GrHb. 365—366. BRUGMANN, KVG. 525. WRIGHT, l. c. 282].

A gör. ú. n. «gyöngye» passiv aoristos dentális eleme — legalább részben — okvetlenül ugyanaz az elem, mint az idg. med. 2. sg. secundär **-thēs* (cf. ói. aor. *á-di-thāh*, óír inj. *clu'nte* < **clunitēs*) personális suffixumának dentálisá, mert gör. pass. aor. 2. sg. ἐδόθης ἐτέθης ἐκτάθης ἐστάθης ἐτάθης és ói. med. aor. 2. sg. *ádithāh ádhithāh ákšatāh ásthithāh átathāh* nyilvánvaló morfológiai identitások. Az adaptációra az adta meg a lökést, hogy oly alak mint *ἐ-δό-θης* oly alakok mint *ἐ-μάνη-ς* etc. analogiájára így elemeztetett: *ἐ-δό-θη-ς* [BRUGMANN, Grr. II.¹ 902, 953, 1378. Gr. Gr.³ 284. KVG. 549—550. HIRT, GrHb. 399—400. KRETSCHMER, Einl. I. 209. WRIGHT, l. c. 313 etc.]. — Mutatis mutandis talán a germán «gyöngye» präteritum dentalisának ügye is ilyenformán áll, cf. gót *mundēs wildēs*: ói. aor. med. *ma-thāh vr-thāh* [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1275. KVG. 550. STREITBERG, Urgerm. Gr. 339].

A gör. ú. n. *k*-perfectum speciális görög újképzés. Az egész kategoria kiindulópontja néhány *k*-végű «gyökér», a melyek mellett *k*-nélküli «gyökerek» állottak. Egy ilyen *k*-gyökerű perfectum volt pl. *τέθηκα* (cf. aor. *ἔ-θηκ-α*, *θήκ-η*, phryg *αδ-δακετ*, lat. *fēc-ī*, ói. *dhākāh*), a mely képzés a *τί-θη-μι* *θή-σω* etc. *k*-nélküli gyökérből való alakok hatása alatt így analizáltatott: *τέ-θη-κα*, mire a *k* «determinativum» (recte: funciónélküli gyökérroncs) a perfectum hordozójává lett. Hasonló esetek még dór *ἀφέωκα*, att. *εἶκα* (cf. aor. *ἦκα*, lat. *jēcī*: *ἦμι*, *δέδωκα* (cf. aor. *ἔδωκα*, kypr. opt. *δῶκοι*): *δίδωμι*, *ἔστηκα* (cf. umber *stakaz* < **stākātos*): *ἵστημι*, *δλώλεκα* (cf. præs. *δλέκω*): *ἄλλομι*, *δειδοικα* < **δεδφοικα* (cf. præs. *δειδίσσομαι* < **δεδφιξιόμαι*): *δειδῶ* < **δεδφοια* [BRUGMANN, Grr. II. 1232. Gr. Gr.³ 327. KVG. 545—

546. MEYER, Gr. Gr.² 489. HIRT, GrHb. 412—413. KRETSCHMER, Einl. I, 208—209 etc. — Az egyetlen WRIGHT (l. c. 319) habozása érthetetlen].

Az ói. *ā*-végű gyökek causativumának képzője jobbra nem *-āya-* (pl. *vēdayati* < **yoideiēti*), hanem *-paya-*, pl. *sthāpaya-ti* (aor. *á-sthā-m*), *dāpaya-tē* (pr. *dā-ti d-yā-ti*), *dhāpaya-ti* (pr. *dā-dhā-ti*), *snāpāya-ti* (pr. *snā-ti*) etc. Ez a képzés oly *p*-végű gyökerekből indult ki, a melyek mellett *p*-nélküliek voltak. Ily esetek többek közt pl. ói. *á-sthā-m*: lit. *stapý-ti-s*, ahd. *stab stabēm*; *dā-ti d-yā-ti*: gör. *δάπ-τω δαπ-άνη*, lat. *dap-s*; *á-dī-dē-t di-dī-hi*: *dīp-ya-tē*, perf. *di-dīp-ē*, verbaladj. *dīp-ta-h*. Hogy mi volt ez a *p* elem eredetileg — «determinativum» vagy nominális töképző (cf. ói. *dīpa-h*) — az eldönthetetlen, de napnál világosabb, hogy a causativum képzéséhez eredetileg semmi köze sem lehetett [BRUGMANN, Gr. II.¹ 1156. THUMB, SkrtHb. 403].

Az árja passivum *-ya-* képzője (pl. ói. *kri-yā-tē*, av. *kir-ye-te*) ugyanaz a képző mint a nem-passiv functiójú árja *-ya-* (cf. ói. *pāś-ya-ti*, av. *spas-ye^t-ti*: lat. *spec-io* < **spék-īe-ti*). Igaz, hogy az ói. passivum-képző accentuálva van, de ez az accentuskülömbőség nem a jelentésbeli különbséghez fűződik, hanem a gyökérszótag vokalizmusához (cf. *pāśyati* < **spékīeti*, de *śasyātē* < **h̄nsīetai*), a mit az is mutat, hogy egyes nem-passiv értelmű præsensekben a suffixum van accentuálva: *śyāti mriyātē* [WHITNEY, IGr. 265. BRUGMANN, Gr. II. 1070]. A passiv értelem a mediális pers. suffixumhoz sem fűződhetik, mert az egész árságban vannak actív személyragos passiv alakok: ói. ep. *dr̥śyati* «conspicitur», av. *kirye^ti* «wird gemacht», óp. *ḍahyāmahy* «dicimur» [WHITNEY, l. c. 265—266. HOLTZMANN, Grammatisches aus dem MBh. p. 25—26. BARTHOLOMÆ, Vorg. 82—83. Avestaspr. u. Altpers. 195—196. REICHELT, AwEb. 299]. A suffixum passiv értelmének magyarázatára tehát csak egyetlen mód van — az a föltevés, hogy a passivitas kiindulópontja bizonyos *ya*-præsensek gyökerének intransitív jelentése, cf. ved. *kśīyatē kśīyātē* «geht zu Grunde», *jīryati jīryatē* «verfällt, wird alt», *jāyatē* «wird geboren», *mriyātē* «stirbt» etc. Miután ugyanis egy sereg *ya*-képzős transitív jelentésű præsensben az accentus — *pāśyati* < **spékīeti* etc. analogiájára — a gyökérszótagra került (cf. *iśyati* «sendet» e h. **iśyāti* < **iśīēti*), a suffixumot

accentuáló intransitív verbumoknál az a látszat keletkezett, hogy intransitív jelentésük hordozója az accentuált suffixum. Mivel pedig az intransitív és passív értelem között éles határ nem vonható, az accentuált suffixum a passivum jegyév adaptálódott [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1070. KVG. 528. THUMB, SktHb. 397—398]. — Hasonló eredetű az örmény passivum is: *berim* «je suis porté» etc. egészen oly képzés mint *mer-an-im* «je meurs», cf. ói. *mriyātē* [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1071. KVG. 528. MEILLET, Esqu. de gramm. comp. de l'arménien class. 79]. — A szóban forgó képzések *i* eleme pedig végelemzésben *exēi*-basisok jelentés nélkül való roncsa, cf. *háryati*, gör. *χαίρειν* (*χαρίς χαρίζομαι*): *χαρῆναι* etc. [THUMB, l. c. 316; — l. fönnebb, p. 15].

IV. Personális suffixumok secundär functiója.

Személyragok secundär functiójának esetei a következő három csoportba foglalhatók: 1. kettős v. többes functio és functiocseré, 2. functiovesztés, 3. nominális eredet.

IV. 1. Személyragok kettős v. többes functiója és functiocseréje.

Szám és személy, modus és diathesis tekintetében jól determinált idg. verbális alakok különböző idg. különnyelvek történeti periodusaiban más számú és személyű etc. alakok jelölésére is használatosak, illetőleg functiót cserélnek.

A latinban oly alakok mint *sequere sequimīnī* ind. és imp. functióval bírnak [l. még alább]. — A 2. pl. act. *fertis* etc. eredetileg 2. du. lehetett, cf. ói. *bhārathah*, gót *baírats* [BRUGMANN, KVG. 592. STOLZ, l. c. 250 etc.]. — Az ó-írben a 2. pl. dep. mindig active van képezve, cf. dep. *do-moinid*: act. *do-bervid* < **bhērete* [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1394. VENDRYES, Vieil-Irlandais 168, 188. THURNEISEN, AirHb. 342. MEILLET, Introduction 200]. A magyarázat e módja annál ajánlatosabb, mert a lat. 2. pl. med. *sequimīnī* szintén nem *r*-forma.

A görögben a 1. pl. act. *φέρομεν* egyúttal a 1. du. functióját is átvette (cf. ói. *bhārāvah*, gót *baírōs* < **berōuiz*); — a 2. 3. du. act. *φέρετον* suffixuma secundär (cf. ói. *bhārathah* *bhāratah*); — 2. du. *ἐφέρειτον* néha 3. du. is, 3. du. *ἐφespέτην* olykor

2. du. is; — 2. du. med. $\varphi\epsilon\pi\epsilon\sigma\theta\omicron\nu$ valószínűleg 2. pl. volt, cf. ói. *ābharadhvam* [BRUGMANN, Grr. II. 1383, 1388. Gr. Gr.³ 356] etc. — A sicíliai dórban $\acute{\epsilon}\nu\tau\iota$ «est» evidens 3. plur., cf. dór $\acute{\epsilon}\nu\tau\iota$, att. $\acute{\epsilon}\iota\sigma\iota$: u. *sent*, gót *sind*, ói. *sánti* < **sénti* [BRUGMANN, Gr. Gr.³ 273. G. MEYER, Gr. Gr.² 431. THUMB, Gr. Dial. 155]; — ép így att. dór $\acute{\eta}\nu$, hom. $\acute{\eta}\nu$ «erat» voltaképpen 3. pl. imperf., cf. dór $\acute{\eta}\nu$, ói. *āsān* < **ésent* [BRUGMANN, Gr. Gr.³ 274, 350. Grr. II.¹ 900. HIRT, GrHb. 347 etc.].

Germán nyelvekben az adaptatio e neme igen gyakori. A gótban a 3. sg. pass. *baírada* (cf. ói. *bháratē*, gör. $\varphi\acute{\epsilon}\pi\epsilon\tau\alpha\iota$) a 1. sg. funkcióját is végzi, a 3. pl. pass. *baíranda* (cf. ói. *bhárantē*, gör. $\varphi\acute{\epsilon}\pi\omicron\nu\tau\alpha\iota$) meg a 1. és 2. plur. funkcióját is [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1376, 1381, 1382, 1386. STREITBERG, Ugerm. Gr. 322. KLUGE, Vorg.² 447, 451. Elemente des Got. 77 etc.]; a 3. sg. és pl. act. imp. *baíradau baíranda* suffixuma valószínűleg mediális, cf. ói. *bháratām bhárantām* [HIRT, GrHb. 429; cf. STREITBERG, l. c. 348. KLUGE, Vorg.² 450]. — Az angolszászban 3. pl. alakok: præs. ind. *berap*, opt. *beren*, præt. *bæron*, opt. *bæren* (cf. gót *baírand baíraina bērun bēreina*) mint 1. és 2. pl. alakok is functionálnak [KLUGE, Vorg.² 447. STREITBERG, l. c. 321. SIEVERS, Ags. Gr.³ 194, 195. WRIGHT, Old Engl. 241, 242]. — Az ó-izlandiban a 2. sg. præs. ind. *feltr bindr* etc. 3. sg. funkciójú is, és pedig már az ős-nordban, cf. *þarūtr* = óizl. *brýtr* [KLUGE, l. c. 447. STREITBERG, l. c. 320—321. NOREEN, Altisl. u. Altnorw. Gr.³ 317 etc.]. — Hd. területen az alemanniban 3. pl. alakok: *nēment* etc. már ahd. időkben mint 2. pl. funkciójú alakok is szerepelnek [BRAUNE, Ahd. Gr.² 224. PAUL, Mhd. Gr. 772. BEHAGHEL, l. c. 265] etc.

Balto-szláv területen az idg. 2. sg. med. **sai* suffixuma (cf. ói. *bhārasē*, gör. $\varphi\acute{\epsilon}\pi\epsilon\alpha\iota$ < **bhērasai*) csak activ funkcióban maradt meg, cf. lit. refl. *desė-s* < **detsė* (óí. med. *dhatsē*), ószl. *dasi* < **dōtsai* (óí. med. *datsē*), ópor. *assai* (cf. gör. med. $\acute{\epsilon}\sigma\epsilon\alpha\iota$) [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1379. LESKIEN, Altbulg. Gr. 191. TRAUTMANN, Altpreuss. Sprachdenkm. II. 273 etc.]. — A 3. sg. az egész balti területen a 3. du. és 3. pl. helyett is áll [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1350. WIEDEMANN, LitHb. 109. TRAUTMANN, l. c. 273].

Az ó-indben igen gyakori a med. 1. és 3. sg. egybeesése, cf. ved. præs. *stāvē*, perf. *tutudē* (lat. 1. sg. act. *tutūdī*!), 1. sg.

aor. med. *ákri*: 3. sg. aor. pass. *ávāci* [MACDONELL, Ved. Gr. passim]. — Egyes 2. sg. ind. alakok: *vēšī kšēšī* etc. imperativusi functióval is bírnak [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1280. MACDONELL, l. c. 336] etc.

IV. 2. Személyragok functiovesztése.

Idg. személyragok különnyelvi fejlődés folyamán teljesen elveszithetik functiójukat s tempusképző, resp. «determinatív» elemek jellegét vehetik föl.

Az idg. 2. sg. med. sec. suffixuma: **-thēs* (cf. ói. *ádi-thāh*, óír inj. *clu^hnte* < **cluni-tēs*) a görögben és a germánban így elemeztetett: **-thē-s* s a **-thē-* suffixum-roncs amott a pass. aor., emitt a praeteritum exponense lett [l. fönnebb, p. 15].

A kelta *t*-praeteritum (óír *birt*, *as-bert*, kymr. *kymerth*) tempusjegye eredetileg nem egyéb mint a 3. sg. suffixuma — és pedig régebbi felfogás szerint a 3. sg. med. **-to* [ZIMMER, KZ. 30, 204. BRUGMANN, Grr. II.¹ 907, 963, 1381], újabb nézet szerint a 3. sg. act. **-t(i)*, úgyhogy óír *birt* < **ber-ti*, óír *as-bert* < **ber-t* oly képzések mint ói. praes. *bhūr-ti* < **bhēr-ti*, ói. aor. *ákar* < **é-q^her-t* [BRUGMANN, KVG. 521. THURNEYSEN, KZ. 37, 118, 119. AirHb. 391—392].

A balti ágra izolált intransitív és inchoatív jelentésű *-ta*-praesensképző suffixum [l. BRUGMANN, Grr. II.¹ 1043—44. WIEDEMANN, l. c. 116] végelemzésben és első sorban két nyelvelemből áll, a melyek egyike az *s*-aor. tempusjegye, másika az idg. 3. sg. med. sec. **-to* suffixuma, v. ö. lit. praes. 3. sg. *rīm-sta*: ói. *s*-aor. 3. sg. med. *á-ram-s-ta* < **é-rem-s-to*; lit. *mīr-szta*: ói. 2. sg. med. *mṛšthāh* < **mrs-s-thēs*; lett *bīst* < **bī-sta*: ói. 3. sg. med. **ábhīšta* (cf. act. *abhāšīt* < **é-bhī-s-to* [JOHANSSON, KZ. 32, 507 et seqq.]).

A baltoszláv területen szórványosan jelentkező *-ta*-thematikus praesentstóképző suffixum (lit. *eitū lēktū* etc.; lett 1. pl. *itam*) az athematikus flexio 3. sg. act. prim. **-ti* személyragjára megy vissza, cf. lit. 3. sg. *eīti eīt*, lett *it*: ói. *ēti* etc. < **ēi-ti*; lit. *lēkti lēkt* < **léiq^h-ti*: ói. aor. *rik-tam rik-thāh*; lit. *sēsti sēst* < **sēd-ti*: ói. *sátsi* [BEZZENBERGER, BB. IX, 334—335. BRUGMANN, Grr. II.¹ 907, 963, 1045. KVG. 490, 521. JOHANSSON, KZ. XXXII, 477. WIEDEMANN, l. c. 113. OERTEL-MORRIS, l. c. 80].

IV. 3. Személyragok nominális eredete.

Idg. nominális képzések különnyelvi fejlődés folyamán olykor a verbális systema tagjaivá válnak. Nevezetesen imperativusi funkciójú alakok gyakran támadnak nominális alakokból, de vannak másféle esetek is.

A lat. 2. pl. mediopass. ind. és imp. *legiminī* egyhangúan vallott fölfogás szerint nominális alak. Eltérés csak abban — az itt irrelevans — tekintetben van, vajjon a két funkciójú *legiminā* két alak volt-e eredetileg vagy egyből differentiálódott. A *legiminī* imp. funkciójú alak általános megegyezés szerint morfológiailag teljesen az a képzés mint a gör. λεγόμεναι infinitívus, tehát eredeti verbális nomen [cf. BRUGMANN, Grr. II.¹ 155. II. 1.² 231, 241. II. 2.² 171. KVG. 559. STOLZ, l. c. 295. LINDSAY-NOHL, l. c. 594. HENRY, Précis⁵ 304. WRIGHT, GrL. 336]; a *legiminā* ind. funkciójú alak magában véve lehetne participiális képzés is, teljesen azonos a gör. λεγόμενοι nom. pl. alakkal [cf. KRETSCHMER, Einl. I. 206. BRUGMANN, Grr. II.¹ 155. KVG. 559. Grr. II. 1.² 231. BLOOMFIELD, l. c. 1. STOLZ, l. c. 253. LINDSAY-NOHL, l. c. 613. HENRY, Précis⁵ 136, 303], de az is lehet — s szerintem ez a valószínű — hogy ez is eredeti infinitívusból adaptálódott [cf. LUDWIG, Inf. 145. HIRT, IF. XVII, 64. GrHb. 431. SOMMER, LatHb. 536—537, 564]. Hasonló materiális és morfológiai identitások még lat. *agiminī feriminī daminī* és gör. ἀγόμεναι φερόμεναι δόμεναι (óí. dámanē).

A lat. mediopass. 2. sg. ind. *sequere* csaknem általános föltevés szerint ugyanaz a képzés mint a mediopass. 2. sg. imp. *sequere*. Ez az alak a tekintélyek majoritása szerint idg. injunctívus volna, cf. gör. ἔπειο < *séq^heso [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1278. KVG. 594—595. HENRY, l. c. 298, 303, 304, 313. LINDSAY-NOHL, l. c. 612. SOMMER, l. c. 535, 536. WRIGHT, l. c. 334 etc.]. Ámde lat. finális *e* < idg. **o* meglehetősen kétséges, a mint ez a tekintélyek nyilatkozataiból is kiolvasható [BRUGMANN, Grr. I.² 226. II.¹ 1393. KVG. 254. LINDSAY-NOHL, l. c. 239. MEILLET, Introduction² 201. STOLZ, l. c. 72] s így igen valószínű, hogy *sequere* oly képzés mint az act. infinitívus *legere* etc. [HIRT, IF. XVII, 64. LEVI, IF. A. 20, 128]. Jó analogiát szolgáltat a gör. δεῖξαι inf. fejlődése [l. alább].

Az umber-samnit és kelta dialektusokban egyes mediopass. 3. sg. functiójú alakok egyedüli személyragja: *-r*, cf. u. *ferar* «feratur», osc. conj. perf. *sakrafír* «sacrato»; óir praes. *do-berar* «datur», imp. *berar* «soll gebracht werden», kymr. *ny-n cerir* «we are not loved», bret. *nem gueler* «on ne me verra pas» [cf. BRUGMANN, Grr. II.¹ 1391—92. MEILLET, Introd. 204. THURNEISEN, AirHb. 344—45. STRACHAN, Early Welsh 62]. Ez az egészen izolált sajátos typus nem igen lehet egyéb mint eredeti infinitivus, cf. lat. *Duenos-inscr. pakari* etc.? [THURNEISEN, KZ. 37, 109—110. KZ. 35, 210—211].

A gör. *δειξα* med. aor. imp. 2. sg. functiójú alak eredetileg nem egyéb mint az act. inf. *δειξα* [LUDWIG, Inf. 51. HENRY, l. c. 302—303. BRUGMANN, Gr. Gr.³ 345. KVG. 559. HIRT, GrHb. 430. IF. XVII, 64. WRIGHT, l. c. 334]. Az av. *raose* «zu wachsen» inf. szintén finit functióhoz jutott: «du sollst wachsen» [l. Nyelvtud. III, 260].

A gör. *δειξον* act. aor. imp. 2. sg. functiójú forma valószínűleg nominális eredetű [HIRT, GrHb. 427; cf. LUDWIG, Inf. 51]. Megerősítik e föltevést oly hasonló functiójú, szintén izolált képzések mint *ειπον*, syrak. *λάβρον θίγον* *ἀνελον*, a melyek morphologiailag csak nominális képzésekkel állíthatók párhuzamba, cf. ói. adv. gerund. *abhy-ā-krāmam* «herantretend», inf. umb. *erom*, osc. *ezum* «esse» [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1414].

A gör. med. imp. *φέρεσθε φερέσθε* etc. *-σθε*-elemének eredete szemmel láthatólag a *φέρεσθαι* med. infinitivusban van [WRIGHT, l. c. 334; cf. BRUGMANN, Gr. Gr.³ 344].

A lit. *yrà* «est» kétségkívül «existentia» jelentésű substantivum volt eredetileg [JOH. SCHMIDT, KZ. XXV, 595. BRUGMANN, Grr. II.² 1350. WIEDEMANN, LitHb. 113. HIRT, IF. XVII, 65].

A class. skt. periphrast. futurumában a 1. sg. med. *dātāhē* helyett **dātāsē* volna várható < **dātū-s-ē*, cf. 2. sg. med. *dātāsē* < **dātā-s-sē*. E különös képzés kiindulópontja 1. sg. act. *dātāham* < nomen ag. *dātā* + 1. sg. pron. pers. *aham*, a melynek végződése *ābharam* etc. hatása alatt a 1. sg. személyragjává adaptálódott, mire a szóban forgó alak analogikus proportio révén jött létre, pl. *ābharam* : *ābharē* : *dātāham* : *dātāhē* [WACKERNAGEL, AiGr. 255. THUMB, SktHb. 393].

Az ói. ved. 3. sg. praes. imp. med. *vidām dukām śayām*

kézzelfogható nominális forma, cf. inf. *vidám*, perf. periphrast. *vidám cakāra* etc. [BRUGMANN, Gr. II.¹ 1265, 1328; I. Nyelvtud. III, 263—264].

Ha idg. *-dhu-* folytatása a görögben *-σθ-* volna, akkor az ói. 2. plur. praes. ind. med. *bhāradhvē* számára keresve sem lehetne jobb kapcsolatot találni mint a gör. inf. *φέρεσθαι* [HIRT, GrHb. 159].

NB. Míg nominális alakok gyakorta adaptálódnak verbális formákká, megfordítva: verbális formák adaptálódása nominális alakokká, tudtommal legalább, nem fordul elő s minden esetre oly sporadikus lehet, hogy semmi jelentősége nincs. Ez a körülmény a priori az egész verbális flexio secundär volta és a nominális flexio eredetisége mellett szól. Egészen más valami az, hogy nominális alakok végződését verbális formák is befolyásolhatják; így pl. az ol. *eglino elleno* a 3. pl. *amano* analogiájára létesült, a kret. *ἄμην τινέν ἀκούσαντεν* (e h. *ἀμέσ τινέσ ἀκούσαντες*) a 1. plur. *φέρομεν* analogiájára [KRETSCHMER, Einl. I, 208]. Ez a befolyás ugyanis a functióra nem terjed ki. A megfordított eset is előfordul: verbális alakok befolyásolása pronominális formák részéről. Így az ószlávban és egyebütt a 1. plur. *věmy vidimy* (e h. *věmъ vidimъ*) vagy a 1. du. *jesvě vezevě* (e h. **jesvi *vezevi*) nyilván a *my*, resp. *vě* pronominális alakok hatása alatt keletkeztek [BRUGMANN, Gr. II.¹ 1356, 1372. KVG. 591, 593. VONDRÁK, Vergl. Slav. Gr. II. 137, 138]. Functióalteralódás itt sem lévén, a dolog voltaképpen közönyös, de instructiv abból a szempontból, hogy az újabb nyelvtudományi iránynak eszébe sem jut ily esetekben pronominális agglutinatióra gondolni.

* * *

Ez a kis szemelvény -- ismétlem: a felsorolható esetek szerény hányada — elégséges lesz talán annak az állításnak a beigazolására, hogy a mai idg. összehasonlító nyelvtudomány az idg. különnyelvek történeti fázisainak morphologiai állapotát, tőképző és flexiós viszonyait nagyban és egészben tudva vagy nem-tudva az adaptatiós theoria szellemében interpretálja. Ha már most e történeti viszonyok alapján a történetelőtti idg. alapnyelvi viszonyokra következtetni szabad, akkor az adaptatiós felfogás jogosultsága egy pillanatig sem lehet két-

séges. Ha PAUL, a compositio nagytekintélyű szövivője, azt mondja: «Wir müssen die vorgeschichtliche Entstehung von Suffixen durchaus nach dem Massstabe beurteilen, den uns die geschichtliche Erfahrung an die Hand gibt, und mit allen Theorieen brechen, die nicht auf diese Erfahrung basiert sind, die uns zugleich den einzigen (!) Weg zeigt, auf welchem der Vorgang psychologisch begreifbar wird» — és alább a flexiós suffixumokról szólva: «Wir haben auch hier für die vorgeschichtlichen Vorgänge einen Massstab an den geschichtlich zu beobachtenden» [Prinzipien⁴ 349] — akkor saját maga itéli halálra a semantikus agglutinációt, mert a történeti nyelvanyag folytonos és minden irányú átgyúrása oly szemmel látható és kézzel fogható mindennapi jelenség, hogy a prähistoriai idg. alapnyelvi viszonyok keletkezését is a priori és mulhatatlanul az adaptatiós elmélet szellemében kell felfogni. S hogy a mai indogermanisztika csakugyan így is fogja fel, az alábbiakban meglátjuk.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

Leskien óbolgár kézikönyvének új kiadása.

LESKIEN óbolgár kézikönyve (*Handbuch der altbulgarischen Sprache*) olyan régóta elismert kitűnő mű, hogy új kiadásának híre úgy látszik csak lassan terjedt el, az én figyelmemet legalább elkerülte, hogy már 1910-ben V. kiadásban jelent meg. E classicus kézikönyv a II. kiadásban (1886) kapta nagyjában a mai, az I. kiadásától erősen eltérő alakját, a III. és IV. kiadásban alig változott, az új, ötödik annyiban érdemel figyelmet, mert ezúttal a könyv, ha nem is szerkezetében, de részleteiben erősebb változásokon ment át. In der fünften Auflage des Handbuchs, mondja a szerző, habe ich im einzelnen sehr viel geändert, auch einen Abschnitt, die kurze Übersicht über die Präpositionen (S. 115), hinzugefügt u. den Abschnitt über die Handlungsarten des Verbuns (§§ 149, 150) stark erweitert. Az új kiadásról rendkívül érdekes ismertetést írt MELLETT a Rocznik Slawistyczny IV. kötetében 122—141.

A. O.

A *SE* REFL. A HUCZUL-KISOROSZBAN.

A visszaható névmás eredetileg minden indogermán nyelvben a mondat alanyára vonatkozott, de ezt a sajátosságát csak az írja és a szláv nyelvekben őrizte meg (BRUGMANN KG. 409). Mivel a reflexivum a mondat főszemélyére vonatkozott, természetes, hogy eredetileg bármely helyen állhatott, mert értelmi zavar ebből nem származott. A visszaható névmás ezt a sajátosságát a szláv nyelvekben őrizte meg a leghívebben. A régi szlávban a visszaható ige névmásának nem volt meghatározott helye a mondatban, állhatott az ige előtt vagy után még pedig vagy közvetlenül előtte illetve utána vagy más mondatrészek által elválasztva. A reflexivum azután — mint általában az új. n. enklitikus szók — a szláv nyelvekben kétféle fejlődést vett: *a*) megőrizte eredeti szabad mozgását vagy *b*) szorosan az igéhez csatlakozva az ige után áll (VONDRÁK, VG. II. 532. s k.). Az orosz nyelv is sokáig megőrizte a refl. eredeti használatát, mint azt SOBOLEVSKI, Lekcii⁴ 255. s k. l. számos példával bizonyítja. Az orosz íróknál a XVI., sőt a XVII. században, a közmondásokban pedig még a XVIII. sz. folyamán is a *se* orosz *sja* szabad használatával találkozunk, a mai orosz nyelvnek azonban csak egyes nyelvjárásai őrizték meg a régi használatot. A nagyoroszban ma a visszaható ige névmása mindig az igéhez csatlakozik. Ezt látjuk a kisorosz irodalmi nyelvben is. A kisorosz íróknál csakis egyes szólásokban kerül néha az ige elé, rendszeren ebben a kérdésben: *jak sja májes?* hogy vagy? wie befindest du dich? Más esetekre a kisorosz íróknál nem tudok visszaemlékezni. A népnyelvben gyakoribb, különösen a huczul dialektusban, a mely a kisorosz nyelvjárások közül a leghívebben őrizte meg a reflexivum eredeti szabad használatát. Pl. a

huczul: *jak šě užěnyš?* mondatot a többi dialektusokban rendszeren így hallottam: *jak užěnyšja*. Hogy a huczul nyelvjárás ily hiven megőrizte ezt az eredeti használatot, azt elsősorban geográfiai helyzetének köszönheti. Sokáig teljesen el volt zárva minden külső — rokon v. idegen — befolyástól s így egyéb archaismusok között ezt is megőrizte. A Nyelvtudomány III. k. 197—198. l. egy huczul népmese van közölve. Ezt a mesét vizsgálva azt látjuk, hogy a *šě* 18 szor fordul elő benne, még pedig hat esetben az igehez van kapcsolva, egy esetben az ige után áll egy személyes névmás által elválasztva s 11 esetben az ige előtt: *a) Na svítlo blyžělyšě dva medvědī* (17. s.). — *b) Taj pytáje ho šě šo jakú symbrýlu chóce* (6.). — *c) Ydé vin šě tam do cháty najmýty* (5.).

De a reflexivum mondatbeli helyének a vizsgálatánál nem elégedhetünk meg a mese nyújtotta adatokkal, mert ha a nép beszédét megfigyeljük, azt tapasztaljuk, hogy sokkal többször fordul elő a *šě* az ige előtt, mint a hogy a meséből gondolhatjuk. Párbeszédben a nép a *šě* refl.-ot majdnem mindig az ige elé teszi. Pl. a mese 50. sorában ez a mondat olvasható: *Ájbo jak dóma vernív-šě . . .* de a mikor hazatért. Erre a kérdésre azonban: *A Yván de, cy šě uže vernív* így felelnek: *Šěe šě ne vernív* vagy *Uže šě vernív*.

A néppel folytatott beszélgetéseim folyamán azt a tapasztalatot szereztem, hogy a huczul tudatosan lehetőleg a mondat elejére az ige elé helyezi a *šě* reflexivumot. Példák: *Užě stáv šě žěluvaty* már sajnálkozni kezdett; *Máma šě zásmijala* anyám elnevette magát; *Teper šě ubyráj* most öltözködj. *Šyróko šě rozrislá kránka, ne liz bo šě zlómyt. Onú šě ne zlómyt. Mnóho raz šě probúžu u nočě* sokszor fölébredek éjjel. *Šo šě tam dýje?* mi történik ott? *No šo šě stalo?* stb.

Mindig az ige után áll azonban, ha *a)* az ige vezeti be a mondatot: *Podyvjšě na méne* (v. ö. *na méne šě podývy*). *Ne svarýšě z námy* (v. ö. *zášo šě svarýš yz námy?*). *Učýšě fájno* (v. ö. *fájno šě učý*). — *b)* Akkor is az ige után az igehez csatolva áll, ha az igét különösen ki akarjuk emelni, tehát ha azt különös nyomatékkal ejtjük ki: *Účenyk u škóli šě učyt*, de ha kiemeljük az igét: *Účenyk u škóli učytšě* a tanuló tanul az iskolában. *Mij stáršěj brat za učýtelě šě víučycv*, de: *mij stáršěj*

brat vůčyvsě za učytelě. V. ö. még: Odnómu čolovíkory zachó-filósě jisty és jemá šče sě chořilo jisty stb.

Ha segédige vagy személyes névmás van a mondatban, s ez az ige előtt áll, akkor ezután következik a *sě*: *Toto lúbo bílo sě dyvřty* öröm volt látni. *Kážut šo kolýmšě (kolý(je)m sě) naródyv. Kílko hódáv ty sě mynulo?*

Folytathatnám még a példákat, de a felhozottak is már eléggé igazolják, hogy a huczul kisorosz nyelvjárás megőrizte a reflexivum eredeti ősszláv használatát s csak akkor csatlakozik közvetlenül az igéhez, ha azt különösen ki akarja emelni vagy ha a mondat elején áll. Sem VONDRÁK, sem pedig SOBOLEVSKI idézett műveikben nem hoztak föl kisorosz példát, azért remélem nem végeztem fölösleges munkát e sorok megírásával.

(Gyöngyös.)

BONKÁLÓ SÁNDOR.

BONKÁLÓ kis czikke helyes megfigyelésen alapul, de nem elég széles alapra van vetve. Abban igaza van, hogy VONDRÁK és SOBOLEVSKI nem idéznek kisorosz példát, sőt VONDRÁK meg sem említi az idézett helyen a kisoroszt, a mi kétségtelenül hiba, de SOBOLEVSKI mégis elég határozottan mutat rá a mihozzánk közelebb eső kisorosz nyelvjárásokban megmaradt régi állapotra, mikor azt mondja: «és csak aránylag kevés, különösen nyugati, kisorosz nyelvjárás őrzi meg a visszatérő névmás szabad használatát». Hogy B. még sem végzett felesleges munkát, az kitűnik abból is, hogy olyan művek is, a melyektől joggal várhatnók a kisorosz használat egészen pontos megállapítását, cserben hagynak. MIKLOSICH nagy syntaxisában csak egy helyet találtam, a mely idevág, de ez sincs tekintettel külön a kisorosz nyelvre. M. csak azt mondja: Die stellung des reflexivs ist im russ. heutzutage eine fest bestimmte, es erfolgt[!] dem verbum; in den anderen slavischen sprachen ist dies nicht der fall, wie es auch im russ. ehe dem nicht der fall war, l. Vergl. Gr. IV: 271. i). De igazán meglepő, a mit BERNEKER Die Wortfolge in den slav. Spr. című, 1903-ban megjelent művében mond:

Das Klr. steht in Bezug auf die Enklise auf gleicher

Stufe, wie die grossruss. Volkssprache. Auch hier ist *ся* vorwiegend fest; ich habe wenigstens in den untersuchten Texten kein einziges Beispiel gefunden, wie sie Ogonovskij anführt (Грам. руск. яз. 257): *ты ся для неи мука меле* dort wird Mehl für sie gemahlen: er bemerkt dazu: «in den Dialekten wird nicht selten das refl. Pron. *ся* von seinem Verbum getrennt und nach dem Wort gestellt, auf dem der Ton liegt». Doch das sei nur Ausnahme; «für gewöhnlich steht das Pron. *ся* nach seinem Verbum», l. 66. l.

BERNEKER igazán könnyen találhatott volna maga is olyan példákat, a milyeneket OGOVOSKIJ idéz, legföljebb ki kellett volna ebben a speciális kérdésben kicsit a megvizsgált szövegek körét tágítania. Ismétlem tehát, BONKÁLÓ hasznos munkát végzett, mikor egy előtte jól ismert kisorosz nyelvjárásban a régi szórend teljes erőben való virágzását kimutatta. Csak abban szabad kételkednünk, vajjon éppen a huczul dialektus őrizte meg leghívebben a régi szórendet és hogy «azt elsősorban geográfiai helyzetének köszönheti». Hiszen a pron. reflex. szabad mozgása épen nem ritkán észlelhető más nyugati kisorosz nyelvjárásokban is, csak az irodalmi nyelvben veszett ki. Én nem értem rá ennek bebizonyítására rendszeres gyűjtést végezni, igazán inkább véletlenül kezem ügyében levő szövegek alapján állíthatom ezt, annak igazolására azonban, hogy B. különben becses és helyes megfigyelését nem elég széles alapra vetette, ennyi is elég, a mit egészen rendszertelenül nagy gyorsan összegeyeztem.

E találomra összeszedett anyagnak nagyobb súlyt ad az a körülmény, hogy épen nem csak huczul területen konstatálták is már a szóban levő használatot. Első sorban illik H_{NATJUK}-nak, a lemergi Ševčenko-társaság fáradhatatlan titkárának, egy értekezésére utalnunk, a melyben azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a *šja* reflexivum összeirandó-e az igével vagy nem, l. Zapiski Nauk. Tov. im. Ševčenka LXXX: Jak pisati zaimenik *šja* pri dijeslovach? A legérdekesebb hely a 9. s k. l. található és magyar fordításban így hangzik:

«Az irodalmi nyelvben csak olyan alakokat kell használni mint: *šilo bi šja* — a hol első helyen az ige áll, másodikon a *bi* particula, harmadikon a *šja* névmás, nem pedig: *šil šja bi* vagy: *vono bi šja šilo, vono šja bi šilo* — ámbár a szépiroda-

lomból vagy folklorból nem lehet őket kitiltani. És a legfontosabb argumentum, a mely a *sja*-nak az igétől való különírása mellett szól, az én meggyőződésem szerint épen annak a lehetőségére, hogy a *sja*-t az ige elé tehetjük. A *sja*-nak illetően használata nyelvünknek nagy területén és sok nyelvjárásában el van terjedve. Én, igaz, a mellett vagyok, hogy az irodalmi nyelvben ne használjuk a *sja*-t az ige előtt, de mégis, mikép lehet azt a szépírónak megtiltani, különösen ha szövegbe népies párbeszédet sző bele.»

V. ö. még a 15. l. a régi irodalomból idézett példákat és a 7. l. azokat az eseteket, mikor a *sja* ugyan az ige után áll, de nem közvetlenül, hanem más enklitikáktól tőle elválasztva.

VERCHRATSKIJ egy másik nyelvjárásról körülbelül ugyanazt állítja, a mit BONKÁLÓ a huczul nyelvjárásról; Über die Mundart der galizischen Lemken című értekezésében ugyanis azt mondja:

«Pronomen refl. ся wird in den meisten Fällen vor das Verbum gesetzt und folgt in Nebensätzen meistens unmittelbar nach der Partikel oder dem Pronomen» (következnek a példák!). «Diese Stellungsweise, die man auch in altruth. Denkmälern antrifft (példák!), ist im Ukrainischen nicht zulässig, indem in dieser Mundart ся dem Zeitworte unmittelbar nachfolgt und beinahe mit demselben verschmilzt: родиця (родить ся). хочеця (хочеть ся). Eine Ausnahme macht im Ukr. nur die Phrase: як ся маеш? wie geht es dir?» l. Arch. f. slav. Phil. 16 : 36.

Ezt ismétli V. a később megjelent *Pro hovor halickich Lemkiv* cz. nagy művében (Lemberg 1902, a Ševčenko-társaság philologiai sectiójának V. kötete) a 153. l. 10. p. a.; példát természetesen szerte szejjel találunk a könyvben, többet a főhely előtt egy pár lappal, részben német fordítással: 142. l. *što sja ti stanulo*; *my sja het cofli* wir zogen uns ganz zurück; *dost jem sja nahasaï*; 148. l. *do kupy sja zdavati* übereinstimmen. Különösen jellemzők az olyan esetek, mikor p. o. *klasti sja* infinitivushoz a következő példát idézi: *dobri sja ne klade* die Verhältnisse gestalten sich ungünstig, die Aussicht ist traurig, l. 149. l.

VOŁOSIN Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtanában nem szól a szórendnek szentelt 5. §-ában külön a *sja* helyéről, mégis véletlenül épen ebben a fejezetben találunk több adatot arra, hogy a *sja* a nép nyelvében korántsem áll, úgy mint az irodalmi nyelvben, mereven közvetlenül az ige után: 162. l.

Koby mi *sja* bučok rozviv | Zelena lěščina; 163. l. Ta saraka naša mamka | De *sja* v zimě dēe?; Žónko moja molodeńka, | Mamka by *sja* zdala; 164. l. Koloda *sja* pokivuje. Ezek a példák mind népdalokból valók, de találunk ott egy példát, a mely irodalmi termékből való, DUCHNOVICS egy versbe szedett talányában ugyan azt olvassuk: Znaješ li ty, jak *sja* onyj | Pribor nazyvaje, l. 162. l. A 15. §-ban, a melyben egyebek közt az igehez járuló *sja* jelentéséről is említés történik, a prózában írt gyakorlatokban következetesen az irodalmi használatot találjuk, de az ott közölt népballadában a *sja* rendszerint az ige előtt áll: 102. l. Moja ženka jak lastovka | Bude *sja* prositi; 103. l. I oni *sja* poradili; 104. l. Kapustá *sja* zvila. Ennek a nyelvtannak egyébíránt is egy szép vonása, hogy folyton megszólaltatja a népet is, hogy a száraz nyelvtani gyakorlatok közé szebbnél szebb népies szövegeket iktat.

A nem népies szövegek közül hivatkozhatom az 1874-ben Lembergben Reichardt és társánál kiadott Lukács evangéliomra (*Evangelije Luki*), mint olyan forrásra, a mely a *sja* elhelyezésében még eléggé híven tükrözteti a népies használatot, ám bár az irodalomban dívó szórend itt már a gyakoribb. Sűrűn találkozunk azzal a jelenséggel, hogy az ige és a *sja* között még más enklitikon áll, hogy tehát az igével való kapcsolat még akkor is, ha *sja* az ige után áll, nem olyan merev, de épen nem ritkán találjuk a *sja*-t az ige előtt is, noha e tekintetben az evangéliom különböző helyei épen nem egységesek. Vannak fejezetek, a melyekben a *sja*-t egyáltalában nem találtam az ige előtt, más fejezetekben egyszerre mintha erővel felszínre bukkannék a népies használat. Az 54 versből álló 11. fejezetben egyetlen egyszer sem találtam a *sja*-t az ige előtt, a 12.-ben ellenben mindjárt az elején többször: 1. v. Tim časom jak *sja* nahromadilo; 2. štobi *sja* ne ödkrilo, ani tajnoho, štobi *sja* ne döznalo; 3. bude *sja* holositi; 5. Ale pokažu vam kogo *sja* böjte . . . toho *sja* böjte. Érdekes a két szórend váltakozása olyan példákban mint 10:13: Bo slibi v Tiri i Sidóni stali *sja* buli sili toti, što *sja* stali u vas; vagy 10:16: ödkidajučij *sja* vas, mepe *sja* ödkidaje; a ödkidajučij *sja* mene, ödkidaje *sja* pošlavšoho mene.

Igazán játszva sikerült arról meggyőződnöm, hogy a *sja*

visszatérő névmásnak szabad elhelyezése nem specialis huczul sajtáság, de az egész nagy kapcsolatot mégis csak H^{NATJUK} világította meg nekem, a kihez egy pár kérdést intéztem e tárgyban. A Ševčenko-társaság titkára szokott szeretetreméltóságával, a melylyel már több ízben lekötelezett, felelt kérdéseimre. A mit ezután elmondok, azt H^{NATJUK} tanulságos levele alapján mondom.

A kisorosz irodalmi nyelv megalapítója, KOTLAREVSKIJ, a poltavai nyelvjárást emelte irodalmi nyelvévé. Ševčenko halála (1861) óta nőttön nő ennek az irodalmi nyelvnek a hatása a galicziai írókra is, úgy hogy az irodalmi nyelv ma már egységessé tekinthető. «So werden Sie, folytatja H., auch bei allen ukrainischen Schriftstellern der Gegenwart das Fürwort ,сѣ' nur nach dem Zeitworte gesetzt vorfinden, wie es in allen Volksidiomen der linksseitigen Ukraine, sowie in den Gouvernements Kiev und Cherson der rechtsseitigen Ukraine angewendet wird. Dagegen wird in den Gouvernements Bessarabien, Podolien, Volynien, im Cholm-Gebiet, in Galizien, in der Bukovina und ungarischen Rusj das Fürwort ,сѣ' in den Volksidiomen ganz willkürlich und ohne Unterschied vor oder hinter dem Zeitwort gebraucht. Darauf gestützt, hatten die älteren galizischen Schriftsteller auch in der Literatursprache ,сѣ' auch vor dem Zeitworte gebraucht, so z. B. Šaškevyč (Vater und Sohn), Ustijanovyč (Vater und Sohn), Mohylnyčkyj, Sarevyč (Заревич), Fedjkovyč und Vorokeyvyč (beide letzt. aus der Bukovina) und a., ja sogar Franko in den ersten Jahren seiner literarischen Tätigkeit». «Der Übersetzer der hl. Schrift vom J. 1874 war gleichfalls aus Galizien (Anton Kobylańskij) und darum finden Sie bei ihm ,сѣ' vor dem Zeitworte. Dagegen sind in der Übersetzung von P. Kuliš (aus der Ukraine) und Iv. Puluž (aus Galizien), die in Wien 1871 und in zweiter Aufl. in Lemberg 1880 gedruckt wurde, derartige Verbindungen nirgends zu finden».

Végre kijegyzem H. leveléből még egy apró kérdésre adott igen jellemző feleletet. HRINČENKO kisorosz szótárában a *сѣ* alatt következő példát találtam: Lita maji molodiji, de vi sja podili? («Fiatal éveim, hová lettetek?»), tehát az ige előtt álló *sja*-val. Ezzel kapcsolatban azt kérdeztem, vajjon azt a közönséges életben mondják-e, a *maji*-ban pedig *moji* h. álló sajtóhibát láttam.

Erre H. így felelt: «Lita moji (*maji* Irrtum) molodiji, de vi sja podili? stammt aus einem galizischen (oder volynischen) Volkslied. Die Intelligenz in Galizien spricht auch heutzutage so in der gewönl. Umgangssprache, die in der russischen Ukraine (mit Ausnahme der genannten Gouvernements) nicht».

Azt hiszem H. e szavai olyan fényes világosságot derítenek a szóban levő kérdésre, hogy fölösleges minden további fejtegetés.

ASBÓTH OSZKÁR.

F. H. Weissbach: Die Keilinschriften der Achämeniden. (Vorderasiatische Bibliothek, Bd. 3.) Leipzig, 1911. P. LXXXIV+160. M. 850.

WEISSBACH, az ékiratok fáradhatatlan és éleselmjű bűvára, a ki nem rég fejezte be Die altpersischen Keilinschriften című művét (1893—1908), megint egy idevágó munkát adott ki — még pedig olyat, a melyben az Achämenidák három (ó-persa, elami és babyloni) nyelvű ékiratai először vannak egy kiadásban egyesítve, úgyhogy ma már abban a helyzetben vagyunk, hogy a három versiót közvetlenül összehasonlíthatjuk. E trilinguis föliatok, nevezetesen a Bisutün-hegyi nagy inscriptio, történeti szempontból sem jelentőség nélkül valók (v. ö. pl. GELDNER, Altpers. Literatur: Die orientalischen Literaturen, p. 219), de nyelvi szempontból szinte megbecsülhetetlen fontosságúak — nem csupán az ó-persa, hanem a másik két ékirati nyelv szempontjából is, a melyekbe aligha sikerült volna valaha behatolni, ha a relative egyszerű ó-persa írás-rendszer Ariadne fonálául nem szolgál az elami és babyloni írás-rendszer labyrinthusában (v. ö. MESSERSCHMIDT, Die Entzifferung der Keilschrift.² 1910). — Az Einleitung (p. IX—LXXXIV) részletesen tájékoztat a szükséges tudnivalókról: felsorolja az egyes feliratokat és kiadásait, szól e feliratok nyelvéről, átírásáról és fordításáról általában s a babyloni, elami és ó-persa transscriptiójáról különösen, a feliratok jelentőségéről s végül az elami és ó-persa ék-írásjegyek tabelláit hozza. — Erre következik a feliratok transscribált szövege, ennek fordítása és magyarázata (p. 1—135). A szöveg pontosan revideálva van — még pedig lehetőleg eredetiek, fotografiák és papirlenyomatok, resp. a legjobb és legújabb kiadások alapján; a szövegkritikához és kommentáláshoz fűződő irodalom egész terjedelmében fel van véve és ki van aknázva. Végül a tulajdonnevek jegyzéke következik (p. 136—166). — E minden tekintetben kifogástalan munkával szemben minden kritikának el kell némulnia. Fontos adalékokat szolgáltat hozzá ugyancsak WEISSBACH legújabb műve: Die Keilinschriften am Grabe des Darius Hystaspis (Leipzig 1911).

SCHMIDT JÓZSEF.

MÉG EGYSZER: «ÓGÖRÖG HELYNEVEK ERDÉLYBEN».

Másfél évvel ezelőtt rámutattam arra a dilettans nyelvész-kedésre, a melylyel KISCH Gusztáv, akkor főgymn. tanár, ezidőszerint Beszterce város ág. hitv. lelkésze, Erdélyben ógörög helyneveket vélt kimutathatni. Akkor még azt reméltem, hogy K. urat magát megmenthetem ettől a beteges iránytól, cikkemre adott válasza után erről a reményről már le kell mondanom; ha válaszára egyáltalában felelek, ezt csak azért teszem, mert K. könnyelmű fejtegetései bizonyos szász körökben hitelre találtak és még a különben nagyszabású erdélyi szász tájszótárban is nyomot hagytak. De igazán senki sem veheti tőlem rossz néven, ha K. hét apró pontra oszló cikkecskéjét nem fogom végig tárgyalni, hanem az 1.-ről mindjárt a legutolsóra, a 7.-re ugrom át, hisz első alkalommal is különösen az ezekben tárgyalt *Dipsa* és *Teaca* nevekkel foglalkoztam; K.-től tehát épen ezeknél várhatunk körültekintő és részletes tárgyalást.

Az oláh *Dipsa* helynévről azt mondtam, hogy görög $\delta\acute{\iota}\psi\alpha$ -ból nem származhatott, mert annak csak egy *sz-szel* hangzó **Dipsa* felelhetne meg. Kiirom szóról-szóra, hogy K. erre mit felel:

1. *Dipsa*, *Dipse* (Dörrbach) ist = $\Delta\acute{\iota}\psi\alpha$ ($\delta\acute{\iota}\psi\iota\omicron\varsigma$ aridus, $\delta\acute{\iota}\psi\acute{\alpha}\omega$); die a. a. O. als unmöglich bezeichnete Lautverbindung *ps* hat ihre Analoga in den siebenbürgischen (rum.) O. N. *Copşa* (urk. Kops 1415), O. N. *Cupşeni* (zu *Cupşa*), O. N. *Lupşa* und in den rum. Wörtern *căpşună* (Felderdbeere), *hapşi* (habsüchtig), *stropşeleşc* zusammentreten (dazu: *stropşelă*, *stropşitură*) u. a.

Auch sonst erscheint altes *s* im Rumänischen (und Magyarischen) heute als *ş* (-j spr. *sch*): *şese* (sese), *şed* (sedeo), *şeava* (sella), *Şimon* (Simon), *uşă* (ossium), *tuşesc* (tussio), *Cluj* (magy. *Kolozs*) < urk. *Clus* (castrum) [Klausenburg] usw.

Warum nicht *Dipsa*, *Dipse* = $\Delta\acute{\iota}\psi\alpha$? 1. Korrespondenzblatt des Vereins f. sb. Landesk. 1911, 137. l.

Az első bekezdésből valaki azt olvashatná ki, mintha én talán azt állítottam volna, hogy *ps* oláh szóban egyáltalában lehetetlen kapcsolat. Ezt én nem mondtam. HUNFALVY PÁL azt állította, hogy «valamint a görög λσιψις = hiány szóból a rumun *lipsa* lett, úgy lett a διψα-ból a rumun *dipsa* szomjúság», erre azt jegyeztem meg: «a *Dipsa* helynevet — mert *dipsa* = szomjúság' szó az oláh nyelvben nincs, nem is volt soha — igenis nem lehet a gör. διψα-ból magyarázni. H. ugyanis nem veszi észre azt a csekély különbséget, a mely az oláh *lipsa* (olv. lipsza) és *Dipsa* (olv. dipsa, magyar neve *Dipse*!) közt van, vagy nem tudja, hogy *ps* (olv. psz) az oláh nyelvben mindig megmarad és nem változik soha sem *ps*-sé» l. Nyt. 3:105. Nem tudom egészen pontosan, hogy K. mit akar voltaképp a *Copşa*, *Lupşa*, *căpşună*, *hapşi*, *stropşelese* (és belőle származott *stropşéală*, *stropşitură*) szavakkal. Azt akarja-e velük bebizonyítani, hogy *ps* igenis lehetséges kapcsolat oláh szóban? Isten neki, hisz én soha sem állítottam, hogy ez a hangkapcsolat lehetetlen, én csak azt mondtam, hogy *ps* nem változik *ps*-sé. Minthogy az idézett szavak származását nem ismerjük, azt sem tudjuk, hogy oláh eredetűek-e, jelesen az oláh nyelvben keletkezett-e bennük a *ps*, még pedig *ps*-ből. Így tehát e szavaknak itt semmi hasznát nem vesszük, sőt meg sem értjük, hogy K. miért tartotta jónak, hogy azokat idézze. Vagy K. — no de itt igazán csak félve haladok tovább, mert nem szeretnék a szerzőnek olyant rovására írni, a mire talán nem is gondolt, — vagy K. talán azt akarja velünk elhitetni, hogy, mivel az oláh egy pár szóban tényleg *ps* kapcsolatot ejt, egyszerre minden jónak ok nélkül gör. διψα-ból várható **Dipsa* (olv. dipsza) helyett azt ejtette volna hogy *Dipsa*?! Nézzük csak. Besztercze környékén van egy kis község, a melynek oláh neve *Dipsa* (magyar *Dipse*), ennek, ha igazán gör. διψα-ból lett, régi hangzása csakis **Dipsa* (m. **Dipsze*) lehetett volna; igen ám, de ott van — Nagyküküllő megyében egy illetőleg két *Copşa* (m. Kapus, német Kopisch) nevű község, no meg — Fogaras m.-ben egy *Lupşa* (m. *Lupsa*) nevű község, sőt mi több egy bizonyos fajta — epret az oláh *căpşună*-nak nevez, K. ismer azonkívül egy oláh — «*hapşi* (hab-süchtig)» szót is, tudja a jó isten honnét, ismer egy mi előttünk megint ismeretlen oláh *stropşelese* szót is, a mely állítólag

ugyanazt jelenti, mint *stropșesc* «zusammentreten», amabból és nem ebből származtatja az epilepsiát jelentő *stropșeală* és *stropșitură* szavakat, hát úgy-e világos most már, hogy ilyen nyomós okoknál fogva a régi **Dipsa* – *Dipsze* névből, a mely rendes hangfejlődésnél egyedül keletkezhett volna gör. $\delta\psi\alpha$ -ból — *Dipsza*—*Dipse* lett??? Dehogy is világos, hisz ez olyan képtelenség, hogy igazán csak azért szerkesztettem meg ezt a láncolatot, hogy kimerítsem az eseteket, a melyek mellett K. szavainak mégis valami, ha csak látszatos, jogosultsága is van. Én tehát őszintén megvallom, hogy ezt a bekezdést nem értem.

Áttérek a második bekezdésre, a mely ezzel a végtelenül naiv kijelentéssel kezdődik: «Auch sonst erscheint altes *s* im Rumänischen (und Magyarischen) heute als *ș*» — naiv már azért is, mert az oláh nyelv egy törzsökös hangjelenségét egy sorba állítja azzal a ténynyel, hogy a magyar idegen szavakban a latin *s* helyén nem *sz-t*, hanem *s-t* szokott ejteni. De hisz az oláh igazán rendesen *sz-nek* ejti a régi latin *s-t* és csak egészen speciális föltételek alatt lett belőle *ș*; a K.-től idézett latin eredetű *șed*, *șeana*, *ușă*, *tușesc* szavakban hangzó *ș* magyarázatát megtalálja az oláh nyelv fejlődését nem ismerő olvasó TIKTIN Rumänisches Elementarbuch cz. művében 62. k. l., csak épen a *șese* (< lat. *sex* ill. **sēsse*) számnév magyarázatát jobb máshol keresni, p. o. PUȘCARIUNÁL Etym. Wörterbuch d. rum. Spr. 1529. sz. a. Hogy a latin *s* régi *a* előtt soha, de soha *ș-sé* nem változhatott, hogy tehát $\delta\psi\alpha$ semmikép sem lehetett *Dipsza*-vá, arra százszámra idézhetnék példát, ha más mint K. állítaná e fejlődésnek lehetőségét, de K. maga vallja, hogy ő az oláh nyelvhez nem ért — nem is akar érteni: «Ich bin als Philologe weder Gräzist noch Romanist noch Slavist, sondern ss. [olvasd siebenbürgisch-sächsischer] Germanist (und will nichts anders sein)», l. i. h. 140. l. De lehetetlen szó nélkül hagynom azt az egészen bolond két példát, a melyet K. jónak látott a fönt idézett latin eredetű szavak közé, illetőleg mellé sorolni, a «*Șimon* (Simon)»-t, a mely nem is oláh, hisz az oláh a *Simont Simeón* (olv. Szimeon)-nak mondja, és az utolsót: «*Cluj* (magy. *Kolozs*) < urk. *Clus* (castrum) [„Klausenburg“]». Talán csak nem akarja a szerző velünk elhitetni, hogy a *Cluj* zs-je (az oláhban a *j* a *zs* hang jele) latin *s*-ből lett! Mert ha

nem tartja latin eredetűnek, a mint hogy latin eredetű természetesen nem is lehet, már a szókezdő *cl* miatt — akkor mit akar vele bizonyítani? Tegyük, hogy a magyar *Kolozs* régibb alakjából, a *Kluzs*-ból lett volna az oláh *Cluj*, vagy, a mint TIKTIN gondolja, egy német *Klúze*-ből (magyar *z*-vel ejtve!), akkor mi köze ennek a *Cluj*-nak a régi *s* (ejtsd *sz*)-hez és mikép bizonyíthatná azt, hogy $\delta\iota\phi\alpha$ -ból akár *Dipşa* is lehetett volna?? Mégis közvetlenül a *Cluj*—Klausenburg után, csak egy semmitmondó «usw.»-ral tőle elválasztva, vágja ki a szerző a nagy tromfot: «Warum nicht *Dipşa*, *Dipse* = $\Delta\iota\phi\alpha$?»

Azt hiszem, ebből elég ennyi. Áttérek nagy sietve az utolsó, a hetedik pontra, a *Teke* helynév magyarázatára. A szerző ezt is görög névnek mondta és annyira fölületes volt, hogy a görög $\theta\acute{\eta}\chi\eta$ «Scheide», azaz «tok» jelentését Wasserscheide-nek, vízvásztónak vette!! Ez a kis baleset azonban nem rendítette meg erős hitét, hogy a helynév mégis csak görög; a róla szóló cikkekcske válaszában szóról-szóra így hangzik:

7. Auch O. N. Teke (urk. Theke), rum. *Teacă* ist offenbar = rum. *teacă* (Scheide, Futteral. lat. theca) < griech. $\theta\acute{\eta}\chi\eta$ Scheide: ob nun im Sinne von «Wasserscheide» oder: weil der Ort gleichsam in der «Scheide» (Futteral, Wetzsteinbehälter) des, hier ein Knie bildenden Dürrbaches liegt. — ist irrelevant. Griechisch ist das Wort Theke = $\theta\acute{\eta}\chi\eta$ ursprünglich — darauf kommt es hier an, l. i. h. 139. l.

Hogy milyen gyorsan lett az, a mi előbb igen fontos körülmény volt, egészen közömbös, az fényesen kitűnik, ha ezzel az újabb fejtegetéssel összehasonlítjuk, a mit K. első ízben az oláh *Teacă* (Teke) helynévről mondott. Miután a szerző a *Dipşa* helynevet olyan sikeresen megmagyarázta a görögből, így folytatja:

Am selben Bache in dem gleichen Tale liegen aber auch andere Orte mit Namen griechischer Herkunft: z. B. urk. Theke, Theca (Monum. Vat. Hung. I. Bd. zum Jahre 1332—37) = griech. $\theta\acute{\eta}\chi\eta$ «Scheide» nämlich die «Wasserscheide»; vgl. die aus demselben Grunde so benannten O. N. Reiffer-scheid = Ripwarierscheide (Wasserscheide als Grenze zwischen Ripuarien und Chatten im Rheinlande), Remscheid, Lüdenscheid, Scheideck, Scheid (Hof bei Remscheid), Scheidt (Kreis Saarbrücken), bei uns ss. *Geschit*, urk. 1532 (Honteruskarte) *Gescheid* [Wasserscheide zwischen Zeiden (im Burzen-

lande) und Schirkanyen (Fogarascher Komitat)]; vgl. ferner im Dürrbachtale selbst auf der anderen Seite der *Zâret* (ein Berg, Wasserscheide) = rum. *Seret*, magy. *Szeret* = slav. *sreda* «Mitte» (magy. *Szereda* Mittwoch), begrifflich = urk. (1228) *Cuzberch* (lies: *közbércz* «Mittelberg», Näheres: Korrespondenzblatt 1909 S. 59). Auch rum. *Teacă* = rum. *teacă* f. (Scheide!) < griech. $\theta\acute{\eta}\chi\eta$ (lat. *theca*), l. Korrespondenzblatt 1910 : 101. l.

Most már ez mind semmi, egészen közömbös («irrelevant»), a szerző ámbár nem tud még egészen lemondani a «Wasserscheide»-ről, a mi mindenesetre bizonyos lelki gyengeségre vall, nem bánja most már, ha a helynév akár onnan is kapta a nevét, mert az ott kanyarodó «Dürrbach» — futerálisában fekszik! A fő az, hogy a név eredetileg görög: «Griechisch ist das Wort Theke = $\theta\acute{\eta}\chi\eta$ ursprünglich — darauf kommt es hier an». Hát nem napnál világosabb ezek szerint, hogy *Teaca* (Teke) falu neve görög? *Teaca*—Teke Erdély északi részében fekvő oláh falu; az oláh nyelvben a *teacă*—*teaca**) mint appellativum is él, lett pedig egészen szabályosan a latin *thēca*-ból, a mely igaz görög eredetű szó, de élő népies szó a latin nyelvben, a mely más román nyelvben is tükrözik. Hogy a *Teaca* (Teke) helynévnek van-e valami köze ehhez a *teacă* appellativumhoz, azt a priori lehetetlen eldönteni, de ha van ha nincs, milyen jogon mondhatja valaki józan észszel, hogy a *Theke* = $\theta\acute{\eta}\chi\eta$ szó («das Wort Theke = $\theta\acute{\eta}\chi\eta$ ») eredetileg görög, ergo — a *Teaca*-Teke helynév is görög, a melyet, a mint ezt az első közleményből tudjuk, elgörögösödött Galatabeliek hoztak Erdélybe! Egyáltalában mikép tarthatja valaki azt bizonyításnak, ha kijelenti: «Griechisch ist das Wort Theke = $\theta\acute{\eta}\chi\eta$ ursprünglich — darauf kommt es hier an». Hisz ez szemeszedett circulus vitiosus, mert ha a nagy kezdőbetűvel írt *Theke* = $\theta\acute{\eta}\chi\eta$, akkor hát nyilván való, hogy görög; de épen ezt kellett volna a szerzőnek bebizonyítania, hogy a *Teke* (régí írás szerint *Theke*), oláh *Teáca* = $\theta\acute{\eta}\chi\eta$ és hogy nem lehet sem = oláh *teacă*, sem = más valamivel. Mert olyan önkényes kijelen-

*) A helynévnek neve mindig *Teaca*, ha nem áll előtte praepositio, az appellativumot pedig rendszeren *teacă* alakban szokás idézni — határozott articulus nélkül!

tésekkel tudományos eredményekre jutni nem lehet, hisz akár néven nevezhetném meg K.-nek azt a szász dilettánst, a ki legálább olyan tudományos komolysággal be tudná neki bizonyítani, hogy a *Teke* helynév -- kelta!

Ezzel be is fejezném cikkemet, ha K. végszavaiból nem csengene ki az a szemrehányás, hogy én csak azt mondom, hogy az ő fejtegetései helytelenek, de magam nem tudok jobbat helyükbe tenni. K. így fejezi be cikkekéskjét:

Bietet mir jemand andere, annehmbarere Erklärungen, so will ich dankbar der Wahrheit die Ehre geben. Bis dahin aber sage ich mit Horaz: «Si quid novisti rectius istis, candidus imperti; si non, his utere mecum». Das ist die klarste Kritik von der Welt, wenn neben das, was ihm missfällt, einer was Eigenes, Besseres stellt (Geibel).

K. félreérti a kritika főadatát. Már hogy is ne lehetne rámutatni egy fejtegetés gyöngéire, a következtetések erőltetett voltára, a nélkül hogy a probléma megfejtésébe magunk bele akarnánk vagy mernénk bocsátkozni. Hisz akkor a kritika egészen védtelen volna olyan kísérletek ellen. Valaki bokkrétába szed egy pár nehezen megfejthető helynevet, tegyük p. o. Erdélyből, azokat velük összecsendő akár hottentott szavakból magyarázza à la «Dorf *Ida*» «am Fusse eines bewaldeten Höhenzuges» = «Ἰδα Wald[gebirge], darnach der Berg Ἰδα in Kleinasien» l. Korresp. 1910. 102. l., vagy «rum. Riednamen *Tempe* [??] = gr. τέμπη Einschnitt (Tal zwischen Olymp und Ossa)» u. o. 105. l. — a kritikus pedig, K. véleménye szerint, köteles levett fővel ezt a bölcseséget bámulni, mert kénytelen beismerni, hogy maga nem tudja a szóban levő helyneveket megmagyarázni. Hát ez egészen képtelen álláspont, a mely ellen a tudomány nevében tiltakoznunk kell. De hogy K. mégis lássa, hogy milyen végtelenül egyszerű eszközökkel juthat az ember egészen más erdményhez mint ő, belebocsátkozom egy általa tárgyalt helynév magyarázatába. Először azonban hadd lássuk, hogy ő miképp magyarázza az illető nevet.

Első közleményében K. fejtegetését így kezdi: «In der Nähe des vorhin erwähnten *Galati* im Hatszeger Tale (Bezirk Puj) findet sich der O. N. *Livadia* (rum. Livadea ∪ ∪ ∪ ∪) dazu im selben Komitate (Hunyad) der O. N. *Livadzel* ∪ ∪ ∪ ∪

(dem. zum vorigen). Azután pedig már nagy stylusban, a világtörténet magaslatáról így folytatja: «Der O. N. Livadia findet sich im ganzen *ehemaligen* Verbreitungsgebiete der griech. Sprache» stb. stb. I. Korresp. 1910: 104.

Újabb közleményében K. mindjárt a második pont alatt tárgyalja ezt az oláh *Livadia* helynevet, kezdi pedig rendíthetetlen meggyőződés hangján:

2. Für unwiderleglich halte ich die Erklärung des weit verbreiteten O. N. *Livadia* = altgriech. Λεβάδεια (zu griech. λέβης, -τος «Kessel, Becken») aus den (Korrespondenzblatt 1910, S. 101*) angegebenen, bis jetzt von niemand widerlegten Gründen.

Milyen végtelenül naivnak tetszhetik minden az oláh nyelvet ismerő akár nemnyelvész előtt is ez a dölyfös «unwiderleglich», mikor tudja, hogy az oláh község nevének legközelebb fekvő, önként kínálkozó magyarázata mindenesetre az, hogy szőröstől-bőröstől — oláh! Az oláh nyelvben van ugyanis egy bolgár eredetű *liváde* «rét» szó, a melynek articulatos alakja *livadea*-nak illetőleg egyes tájszólásokban *livadia*-nak hangzik.**) A hunyadmegyei két *Livádia* község (a *Livadia-de-cîmp* = Mező-Livádia és a *Livadia-de-coaste* = Hegyalja-Livádia) tehát látszólag tiszta oláh nevet visel, a mi elvégre még sem olyan föltűnő jelenség, hogy azt egy kalandos theoria kedvéért komoly tudósnak szabad volna egyszerűen hallgatással mellőznie. Az oláh lakosság mindig is oláh névnek érezte, minálunk ép úgy mint — Romániában! Kezdem a megfelelő helyneveken, a melyeket Romániában találunk, mert a mi helynevünk oláh voltát még más helynév is hathatósan támogatja, a mely azonban már egy lépéssel tovább visz bennünket.

Mielőtt felsorolom a magyarországi *Livádia*-nak Romániában található másait, magával az oláh szóval kell egy kicsit megismerkednünk, a mely e helyneveknek alapjául szolgált. A bolgár *liváda* rét szóból az oláhban *livádă* lett, de e mellett

*) Sajtóhiba 104 h.

***) Arról, hogy *ea* milyen könnyen válik *ia*-vá, I. TIKTIN Studien z. rum. Phil. 7. és 69. I. K. egyébiránt azt mondja, hogy a helységet oláhul *Livádea*-nak hívják!

még két mellékalak fejlődött, a szintén nőnemű *liváde*, a mely minálunk *livádă* alakkal váltakozik és régente Havasalföldön is ismeretes volt, meg a Romániában most dívó *livéde*. Határozott articulussal, a mely tudva levő dolog az oláh nyelvben hátul járul a főnévhez, az említett alakok így hangzanak: *liváda*, *livádea*, *livédea*. Minthogy a helynevek, ha nem következnek præpositiókra, mindig articulussal alakban használatosak, a megfelelő helynevek *Liváda*, *Livádea*, *Livédea* alakváltozatokban fognak megjelenni, ha a helynév valóban tiszta oláh; *-ea* helyett pedig azonkívül egyes vidéken inkább *-ia*-nak írható, nálunk tényleg *-ia*-val írt variáns fog jelentkezni. És most már vegyük kezünkbe a román földrajzi társaság nagy ötkötetes helységnévtárát. Ott a következő helyneveket találjuk: I. *Livada*, *Livada-Săcuenilor*, *Livada-de-la Vărbilău*, *Livada-Doamnei*, *Livada* (*La —*); II. *Livadea comună rur.* (azaz szervezett község), *Livadea pădure a statului* (állami erdő), *Livadea-Domnească*, *Livadea sat* («falu»); III. *Livedea*, *Livedea-din Pietrari*, *Livedea-din Vălsan*. Tehát szerte az országban találunk ilyen helyneveket, a melyeket igazán csak a holdban járő tudós tartalmazhatna görög eredetűeknek, hiszen még az alakváltozataik is párhuzamosak a *liváda*, *livádea*, *livédea* oláh appellativum változataival.

A fent idézett helynevek közt van egy az I. csoportban, nevezetesen a *Livada-Doamnei*, a mely mellett a magyarázat e szavakkal kezdődik: *livádă cu pomî fructiferi* azaz «liget gyümölcsTERMŐ fákkal» vagyis röviden gyümölcsös.*) Tehát a *Livada* helynév kapcsolata a *livádă* appellativummal még egészen elevennek látszik.***) No de nagy tévedés volna, ha valaki azt hinné, hogy csakis ennél a helynévnél él még a tudat, hogy a megfelelő tőszó semmi egyéb mint a mindennapos *livádă*, illetőleg *liváde*, *livéde* szó. Hisz minden *Liváda*, *Livádea*, *Livédea* helynév folyton váltakozik articulussal nélkül hangzó *Livádă*, *Li-*

*) *Livádă* ТИТИН szótára szerint 1. Wiese, 2. (de pomî) Obstgarten!

**) Minthogy minálunk *liváde* mellett *livádă* neve is van a rétnék, természetes, hogy nálunk is keletkezhetett *Liváda* helynév, így nevezi tényleg a Nagyszebenben 1909-ben megjelent oláh helységnévtár az arad-megyeyi Miskéhez tartozó tanyát.

váde, *Livéde* alakokkal; azt hogy Livada- ill. Livadea- vagy Livedea-ban másképp nem is lehet mondani mint úgy hogy *in Livádä*, *Liváde*, *Livéde*, a megfelelő appellativummal való kapcsolat tehát mindegyikben még ma is eleven. Kicsit másképp áll a dolog, ha a név nem csak ebből az egy szóból áll, hanem hátul még jelző is járul a *Livadä* stb. névhez. Ilyenkor a határozott artículus nélkülözhetetlen. Azt p. o. hogy *Mező-Livádiában* voltam csakis articulatos alakkal lehet mondani: am fost *in Livadia-de-cîmp*, de ha egy barátomnak, a ki tudja, hogy csakis ebben a Livádiában szoktam megfordulni, arra a kérdésére hogy «hol voltál?», azt felelem: «Livádiában», akkor az oláhban nyomban más alakot kell használnom: unde aî fost? — *in Livade!* Most pedig hadd szóljon ehhez a kérdéshez Mező-Livádia — egy volt községi jegyzője, a ki bizony-bizony százszor többet ért hozzá, mint K. úr, a ki csak — «ss. Germanist». A nemzeti Múzeumban őriznek Pesty Frigyes helységnévtára címén hatalmas köteteket, a melyek az egy-egy megyének helyneveiről beérkezett eredeti leveleket tartalmazzák. A Hunyadmegyéről szóló kötetben *Mező-Livádia* falusi jegyzője elég jó magyarsággal ezeket írja: «*Mező-Livádia* községében . . . a' táj uralkodó nyelve szerint minnyájan román nyelven beszélnek 's jelesen az utobbi el nevezése is román» l. 378a. l., folytatja azután a VI. pont a.: «A nép száján forgó hagyomány szerint a' község neve eredetét onnan vette volna, hogy hajdan, midőn az első lakosok oda telepedtek, királyi adomány alapján egy rétét még pedig körülkerítve nyertek, a mely a «király rétje» lett volna, ezt maga [378b. l.] a' község román neve *Livade*, a' mely rétét jelent, igazolni látszik». Elmondja azután, hogy M.-L. régebben «nem alatt a Strigy folyó mellett, hanem fentebb a sík téren feküdt, a' mint ezt egy *Livadze* nevű dülő [olv. dülő] jelzi, mely jelenbe a szomszéd Borbátviz község tulajdona».

Átérhetünk most már az utolsó argumentumra, a mely a két *Livádia* oláh eredetére fölhozható, a K.-tól hibásan *Livadzel*-nek írt helység nevére. Ezt a helységet *Livádzéni*-nek híjják, illetőleg, mivel a *d*-ből lett *dz* régies, már Hunyadmegyében is tűnedező kiejtés, a melyet az irodalmi nyelv nem ismer, *Livázéni*-nek, magyarul *Livazény*. Ma, mikor vasúti állomás, minden

menetrendben megtalálható, nem nagy ördögösség kellett volna tehát ahhoz, hogy K. igazi nevét megállapítsa, mert az talán mégis az olyan tudósnak, a ki helyneveket kíván magyarázni, első és egészen primitív kötelessége, hogy a helynevet, a melynek eredetét kutatja, legalább is ismerje! Régebben, mikor az 1891-ben engedélyezett *Petrozsény—livazény—lupényi* h. é. vasút nem volt meg, ilyen tévedés inkább volt menthető, 1886-ban HUNFALVY JÁNOS is *Livadzel*-t írt, l. A magyar birodalom földrajza 811. l. és a névmutatóban. Egy úgy látszik a szászföldön gyakrabban használt térképen, a melyet én egyszer nyáron Nagyszébenben vettem, szintén *Livadzel* nevet találok Livazény helyén, l. SOHR-BERGHAUS Hand-Atlas 40. Blatt Grossfürstentum Siebenbürgen (a külön lapon évszám nincs!). Mindenesetre kisebb botlás ez, mint mikor K. ezt a helytelenül írt helynevet *Livadia*-ból képezett kicsinyítőnek mondja, mert elvégre *Livadzel* helynevet lehetségesnek tarthatunk, abban nincs semmi, de ha valaki oláh helységneveket a görögből magyarázza és azt állítja, hogy *Livadiuból* egy oláh kicsinyítő képzés — *Livadzel* lehet, az azt árulja el, hogy a legegyszerűbb fegyverekkel sem szerelte föl magát, mikor pedig a legbonyolultabb kérdések megoldására vállalkozott. Maga a *Livazeni* egyébiránt *liváde* többségből *livázi*-ből képezett oláh helynév, és szakasztott olyan képzés mint a *Petrozeni* és *Lupeni* helynevekéi, és a mint *Petrozeni* *Petros* egy telepe, *Lupeni* *Valea-Lupului* (Farkaspatak — *lup* «farkas») helységből jött telepítés, ép így származik *Livazeni* a két Livádiából; l. Téglás cikkét A piski—petrozsényi hegyi vasút Földrajzi Közlemények 1880, 73. l. és v. ö. Pesti Frigyes Helységnévtár Hunyadm. 327b. l. és 451a. l. Romániában, a hol a *liváde* szónak többsé ma *liveze*, a mi *Livazeni* névnek *Livezeni* felel meg, a mely háromszor egyedül található, kétszer pedig jelzővel: *Livezeni (Pošta-)* és *Livezeni-Balea*. Még gyakrabban találjuk a *liváde* többszámú nominativusát (*livezi*) egymagában helynévnek: *Livezile**) — nyolczszor!!

Nem tudom KISCH úr meg van-e velem elégedve, hogy legalább egy helynevet próbáltam nálánál egyszerűbb módon

*) A mint már többször említettem, helynevek, ha praepositio nélkül fordulnak elő, articulust kapnak a szó végén.

magyarázni. Én még azon sem csodálkoznám válasza után, ha azt állítaná, úgy mint most, hogy még meg is erősítettem balhiedelmében. De tekintettel a többiekre, talán mégis szabad a mondottakból egy következtetést levonni. Ha valaki oláh helyneveket akar magyarázni és bennünket oláhlakta területek ködös multjába visszavezetni, tanuljon meg előbb oláhlul! Mert ha a mi kalauzunkkal még olyan baleset is megeshetik, hogy egy helynevet, a mely, mondjuk szerényen, lehet tisztára oláh név, nagy garral a — görögből magyaráz, azt pedig, hogy ez a helynév lehet akár tisztára oláh elnevezés, még csak nem is sejtí, akkor ne csodálkozzék, ha nincs kedvünk öt nyaktörő útjain követni, különösen ha még hozzá fennen hirdeti, hogy ő nem is hajlandó óvatosan lépésről-lépésre előre haladni, szorgosan körültekinteni, minden lehetőséget meghányi-vetni és minden eszközzel fölfegyverkezni, a mely célhoz vezethet.

ASBÓTH OSZKÁR.

Egy Jagić-életrajz.

A szófiai egyetemen főnálló szlavisztikai szeminárium dolgozatainak III. kötetében (*Izvěstija na seminaru po slarjanska filologija pri universiteta v Sofija* 1911) kisebb, részben igen csinos értekezéseken és két becses bibliographiai közleményen kívül megjelent egy nagyobb dolgozat, a mely számot tarthat arra, hogy minden szlavista a legnagyobb érdeklődéssel végig olvassa. ORĚŠKOV PÁL, a szeminárium régebbi tagja, JAGIĆ életéről és eddigi működéséről írt egy nagyobb tanulmányt (545—606. l.), a melyben sok eddig szétszórt vagy egyáltalában még közzé nem tett adatot találunk a szláv philologia lángeszű és annyira sokoldalú mesterének életéből. A fejezetek címei a következők: I. Származás és első oktatás; II. Gymnasiumi tanulmányok; III. A társadalomban és a gymnasiumban való élet; IV. Magasabb kiképzés; V. JAGIĆ mint gymnasiumi tanár és academicus Zágrábban; VI. J. elbocsátása és odesszai, berlini, sz. pétervári meg bécsi tartózkodása; VII. J. mint tanár; VIII. Az «Archiv f. slav. Philologie» és az Archivon kívül eső munkásság; IX. J. mint a szláv philologia történetírója.

A mint a szeminárium kitünő és fáradhatatlan vezetője, MILETIĆ tanár, a bevezetésben mondja, a közzétett dolgozat csak egy nagyobb, még be nem fejezett munkából készült kivonat. Hogy JAGIĆról egyébiránt még mennyire nem lehet végleges életrajzot írni, azt fényesen bizonyítja egy azóta megjelent hatalmas munkája, a mely a CYRILLTÓL foltalalt glagolita írásról szól és sokoldalúságával meg a kitünően összeállított anyag gazdagságával ámulatba ejti a szaktudóst. A. O.

ISMERTETÉSEK.

E. Leumann: Zur nordarischen Sprache und Literatur. Straszburg 1912. VIII+147 l. 9*60 M.

E munka azokat az eredményeket foglalja magában, a melyekre LEUMANN a keletturkesztáni árja nyelv emlékeinek interpretálása terén jutott a ZDMG. 61. es 62. kötetében közzétett első felfedezései óta. Tartalma: bevezetés, négy értekezés és glossarium.

A bevezetésben (p. 1—10) az autor a könyv tartalmának rövid résuméje után (a két első cikk eredményeit ismerteknek föltételezve) kutatásainak menetét illusztrálja igen érdekes részletekkel. Mivel a haladás e téren mindenféle véletlenségeken — nevezetesen a nyelvemlékek étape-szerű jelentkezésén — múlik, a feltárt részletek kapcsoló-tagjai jórészt még hiányoznak s egyelőre minden törekvésnek arra kell korlátozódnia, hogy egyes biztos pontok legyenek megállapítva, a melyek majd később egészülhetnek ki zárt rendszerré. Hogy micsoda föladat a nyelvemlékek megfejtése, annak megvilágítására szolgáljon az az egy adat, hogy a *hūna* «Traum» szó értelmének meghatározása csak sinai és tibeti párhuzamos fordítások segélyével s így is csak a buddhista Mahāyāna-rendszer ismeretének birtokában volt esz-közölhető.

Az első értekezés három fejezetében egy költői töredék kézirati hagyományozásáról, versmértékeiről s ezeknek genesiséről van szó. A szerző itt összefüggéseket állapít meg az «észak-árja» verselés s a görög és germán metrika (hexameter, pentameter, Nibelungen-sor) között. Részleteket itt nem közölhetünk, de az érdeklődők különös figelmébe ajánljuk őket, mert ha ezek helyt állanak, első ízben nyernénk bepillantást az idg. præ-historikus rhythmikába. Ennek megállapítását szakértőkre kell bíznom, de egyelőre az a benyomásom, hogy nyelvemlékeink jelentőségét e részben LEUMANN aligha túl nem becsülte. Utinam falsus vates sim!

A második értekezés (p. 4—28) megállapítja nyelvünk (sanskrit provenientiájú) betűinek hangértékét. A betűk állomá-

nya a skt. jegyekével összehasonlítva azt a karakteristikus minust tünteti föl, hogy a skt. mediális aspiráták s a sonans *r* és *l* jegyei hiányoznak; viszont a skt. *ē* és *ō* betűk egyúttal *ē* és *ō* jegyeiként is szerepelnek. Az egyes betűk hangértéke nagyban és egészben olyan mint a megfelelő skt. betűké, a mi már magában is tekintélyes számú (t. i. 39) hangra utal. Ehhez járul még a sanskritban hiányzó, de ugyancsak a skt. alfabetá jegyeivel jelölt hangok tekintélyes állománya, a melyben különösen feltűnők az *ō* és *āu* vokálisok, a *g ā b* spiransok, a *ś ṣ z* sibilansok, a *k ḡ* «gutturál-palatálisok» etc. A hanganyag e rendkívüli gazdagsága, a mely bizonyynyal az egész indogermánságban páratlanul áll, részben bizonyosan az «északárja»-ind nyelvkeveredés eredménye, részben azonban csak látszólagos, a mennyiben egyes az ind alfabetá bevitele idejében használt archaikus jelölések később is szerepelnek.

A harmadik értekezés (p. 56—83) tárgya azok a szövegdarabok, a melyeket HÖRNLE az 1910. év folyamán a *Journal of Royal Asiatic Society* lapjain közzétett, de javított transcriptióban. Itt közli LEUMANN, hogy a tőle már korábban megállapított (régibb) *Textsprache* és (újabb) *Urkundensprache* megkülönböztetéshez még egy újabb is járul, a mennyiben szövegnyelvi chronologiai különbségek alapján egy régibb «*sūtra*» és egy újabb «*d hāraṇī*» nyelvstadium veendő föl. Így pl. a skt. *buddhānām* értelmű szó æquivalense a régibb szövegnyelvben *balysānu* [= phon. *balz^o*], az újabb szövegnyelvben *baysāmnā*, ritkán *baysūm* v. *baysā* [= phon. *baz^o*] etc. Egyes szókhöz fűződő grammatikai és etymologiai észrevételek után «északárja» szövegdarabok következnek LEUMANN saját skt. fordítása és a skt. eredeti kíséretében.

A negyedik értekezés (p. 84—99) tárgya egy bilinguis szöveg: 17 skt. fejezet, a melybe nyolcz «északárja» fejezet van beágyazva, a mennyiben a skt. eredetinek bizonyos fejezetei után az előadott tanoknak «északárja» nyelvű magasztalása következik. Ezt a szöveget interpretációs mutatvány — interlineáris skt. és külön német fordítás — előzi meg. Az egész szöveg interpretálása azért maradt el, mert várható, hogy e munkából még más gazdagabb maradványok, esetleg teljes kéziratok is kerülnek napfényre.

A Glossar (p. 100—145) a négy itt közölt és a két korábbi értekezésben előkerült egész szókincsre kiterjed. Terjedelméhez képest kevés benne a szó, mert a dolog természeténél fogva itt-ott hosszadalmas excursusokat nem lehetett mellőzni. Mivel declinációs és conjugációs paradigmákat még mindig nem lehet felállítani, a flexio állományáról ez a szótár nyújt egyelőre mozaik-szerű képet.

Az autor divinotorius fantáziájának számtalan megnyilatkozásáról, óriási körű tudásáról csak a legnagyobb elismerés és bámulat hangján lehet beszélni. Hogy ennek dacára itt közölt első eredményei véglegesek volnának, azt nem gondolnám. Az pl., hogy *uhu* «ihr» = av. *yūžəm* < **yūšam* (p. 47), egyszerűen hihetetlen, ha igaz, hogy *gyasta* < **gyaysata* [= phon. *gázata*] és av. *yazata* etc. összetartoznak (p. 73). — Hogy a *šā* [= *zi*] *šā* [= *žā*] pronominalis alakok az ói. *sá(h)* *sā* < idg. **só* **sá* alakokhoz vonandók, a priori valószínűtlen, cf. av. *hō has-čit hā*, óp. *tyam* etc.? Ezt LEUMANN is föltehetné, mert szerinte *šāta* [= *šāda*] «secundus» átmeneti alakjainak egyike: **dyita* (p. 135). — Hogy *yan* < **kan* < **kɛn* és *yāda* < *yūda* < **kɛtā* esetében eredeti *k* mint *y* lépne föl (p. 133), minden analogiát nélkülöző föltevés. Etc. Ezen etymologiai valószínűtlenségek természetesen absolute nem érintik LEUMANN igazi és elévülhetetlen érdemét, a mely első sorban nem *uhu* etymónjának megállapításában áll, hanem annak genialis kimutatásában, hogy *uhu* csakugyan annyit jelent mint av. *yūžəm*.

Hosszasabban kell foglalkoznom a «nordarisch» categoria felállításának jogosultságával. LEUMANN még mindig azon a nézeten van, hogy nyelvünk az árja nyelvcsaládnak teljesen önálló harmadik tagja — és pedig az északi, míg az ind a déli, a «persa» [i. e. iráni] a nyugati (p. 3). Korábban tudvalévőleg azt hitte, hogy iráni dialektussal van dolgunk, a mire HÖRNLE és STEIN, nevezetesen STAËL-HOLSTEIN is gondoltak. Az utóbbi tudós által közölt szókincs szorgos vizsgálata alapján részemről már az 1909. év folyamán arra a meggyőződésre jutottam, hogy «a tochar nyelvvel azonosítandó II. nyelv iráni dialektus, a mely erős ind (közép-ind) befolyás alá került» [Nyelvtud. II, 289]. Megnyugvással konstatalhatom, hogy ma már LEUMANN is erősen közeledik e felfogáshoz, a mennyiben azt találja, hogy nyelvünk hangalkatban az iránihoz, szókincsben az indhez áll közelebb. «Dies kommt daher, dasz sie an sich zwar mit dem Iranischen etwas enger verwandt ist, aber Jahrhundertlang unter dem indischen Kultureinflusz . . . gestanden hat» (p. 29). Ezzel implicite ki van mondva az is, hogy nyelvünk hovátartozásának megítélésénél első sorban nem az ind szókincs, hanem az iráni hangalkat a kritérium, a mit LEUMANN maga is szinte verbis expressis beismer: «Da also unsere Sprache in oft iranisch klingenden Worten eine indische Religion [i. e. den Buddhismus] verkündet, so mag sie, von geeigneten Lautvertretungen aus angesehen, fast als indianisiertes Iranisch erscheinen: etwa wie

das Englische als romanisiertes Germanisch» (ibid.). De ezen a félúton nem szabad megállanunk: a STAËL-HOLSTEIN közölte régi és a LEUMANN-féle újabb anyag alapján csaknem megdöntetlen — s egyelőre egyedül bizonyítható — tény az, hogy nyelvünk 1. iráni, 2. keletiráni, 3. középíráni dialektus.

Legyen szabad — nem csupán pro domo, hanem a tudomány érdekében is — e thesis bizonyítására kiterjeszkednem.

I Iráni hangalkatra utalnak az alábbi jelenségek.

1. Az idg. mediális aspiraták reflexei mediák:

dāta «dharma»: av. óp. *dāta-*, de ói. *hitáh úd-dhitah*
gūva «Ohr»: av. *gacša-*, óp. *gauša*, de ói. *ghōšah*

2. Az idg. palatálisok reflexei *s z* sibilansok:

satū-ysāre «100,000»: av. *satəm*, de ói. *šatəm*
ysānu [= *zānu*] «Knie»: phl. *zānūk*, de ói. *jānu*
ysāra [= *zāra*] «1000»: av. *ha-zarəm*, de ói. *sa-húsvam*

3. Idg. *s* reflexe minden helyzetben *h*:

hīna «Heer»: av. *haēnā*, óp. *hainā*, de ói. *sēnā*
an-am-khišta «ungezählt» [*ham-khāšta* «zusammengezählt»]:
av. *a-ha-xšta* «unzählbar», de cf. ói. *a-sam-khyātah*
hvan «sprechen»: av. *xʷanaṭ-čakra-* «des Räder sausen», de
ó. *svānati*
haudamyē [= *haudamiē*] «saptamasya» < **haudamihe* (p. 48):
cf. av. gen. sg. *ahe haomahe*, de ói. *asya sōmasya*

4. Idg. *śk* reflexe *s*:

saittā «scheint»: av. *sudayeiti*, de ói. *chadáyati*

5. Idg. dentális dentális előtt affricata lesz:

ustama «letzt»: av. *ustəma-*, de ói. *úttamaḥ*

6. Árja szókezdő *ś* gutturális prothetikumot kaphat:

kšāima [= *kšeima*] «sextus» < **kšašma*, *kšaštā* «60»: av.
xšvas «6», *xšvaštīm*, de ói. *šút* [*šás-*], *šaštīḥ*.

Hangalkat vagy képzés tekintetében csakis az iráni ág jöhet tekintetbe a következő esetekben: *haštātā*, *tcūramye*, *pūha*, *kšemye*, *dasta*, *gūšto*, *uskyālsto* [l. Nyelvtud. 189 et seq.] etc. E régi bizonyítékokhoz most még újak járulnak. A *khī-rājsa* «Selbstkönig, Freiherr» előtagja iráni hangalkatú, cf. av. *xʷaē-patay-* «er selbst», *xʷaē-paʹdya-* «eigen», óp. *huvāi-pašiyam* «Eigentum», ellenben ói. *sva-rājan-*, *svā-pati-* [noha: *svāyam!*]. -- A *hūštā* «schläft» < **hūsati* praesensképzés speciálisan

iráni, cf. av. *xvafsa* «schlaf ein» < idg. **sup-ské-ti*, resp. **suép-ské-ti*, holott ói. *svápati svápati*. — A *basta* «gebunden» és *busta* «erwacht» adj. verbale hangalkata és képzése egyaránt iráni, cf. av. óp. *basta-*, av. *upa-busta-*, holott ói. *baddháh buddháh*. Az ir. szók már ősiráni analogikus újképzések e h. **bazda-*, **buzda-*, cf. av. *vəzda-*, ói. *vəddháh* [BARTHOLOMÆ, Vorg. 21, 22]. — A *pa-stāta*, *dāta* adj. verb. az erős gyökérből van képezve mint av. *stāta-*, *dāta-* de ói. *sthiták hiták*. — A 3. pl. mediopass. *r* eleme előtt igen gyakori az *ā* vokális, cf. *āre* < **āhāre* «sie sitzen» = av. *ānhā're*, ellenben ói. *ādur*. A védára és páliara utalással szemben (p. 32) hangsúlyozandó, hogy árja **rai* végzetű alakok az avestában is bőven vannak, cf. *mravā're ni-γrā're* etc.

II. Keletiráni területre utalnak egyes hangalkat vagy képzés tekintetében igen karakteristikus esetek. Az *ysāra* [= *zāra*] «1000» szóval párhuzamos képzés az egész árjaságban egyetlen egy van: az afghán *zqr* [TRUMP, Paṭto 127] < árja **žhásram*, holott az av. *hazavrəm*, ói. *sahásram* < árja **sa-žhásram* < idg. **sm-ghésom* «egy ezer». — Hasonlóképpen a *draya* «3» és *dārsā* «30» cardinalia hangalkata, nevezetesen szókezdő mediája számára kizárólag az afghán *drē* «3» és *dērš* «30» szolgáltart reflexeket [TRUMP, l. c. 122, 123], holott av. *δrisatəm δrisqs*, phl. *sīh*) etc. — A 3. sg. ind. *hāmāte* és 3. sg. conj. *hāmāte* alakok számára, a melyek LEUMANN szerint az árja *sa* és *i* elemek összetételén alapulnának (p. 142), az egész árjaságban egyetlen egy parallel képzés van — t. i. a turfáni manichæus kéziratokban négy ízben is előforduló, auxiliaris funkciójú phl. *hēmād* «erat» [SALEMANN, Manich. Stud. I. 81]. — Az *uskūlstūō* «hinauf» szó számára szintén csak a keleti irán-ságban vannak analogiák: av. *uskāt*, afgh. *hask* «oben, hoch» [l. Nyelvtud. II, 280].

III. A mi végül nyelvünk kronológiai viszonyait illeti, első tekintetre világos, hogy meglehetősen előhaladott stadiumban van; éppen ezért közöltem két ide vágó értekezésemben a leg-régibb árja formákon kívül a közép-ind és közép-iráni formákat is. Ugyanitt kimutattam, hogy az *l < rd* hangváltozás [*tchahaula-samyē* < **tcahaur-dō* és *kamalu*, cf. av. *kamərōda-*] a Kr. u. 3. és köv. századra, a *v < p* hangváltozás pedig [*gyasta-vūra*: turfán-phl. *pūr* etc.] a Kr. u. 4. századra utal [Nyelvtud. II. 192–193, 274–275 és 281]. LEUMANN most hasonlóan úgy találja, hogy «der Lautstand . . . ein sehr vorgerückter ist von der Art, wie ihn das Iranische etwa im Mittelpersischen und das Indische im Prākrit erreicht hat» (p. 28) s nyelvemlékeink korát a Kr. u. 100–400. évekre teszi (p. 29). Etymonjaiban azonban semmi tekintettel sem volt erre. Pedig

egész sereg nyilvánvaló középiráni jelenségre lehet utalni. Így a *tcahari* «4» és *tcahölsä* «40» alakoknak *h* eleme pehlevi specialitás: *cahär cahil*, holott av. *caṣwārō caṣwarəsatəm*; a *hašta* «8» és *haštätü* «80» szókezdő *h* eleme csak a phl. periodus óta lép föl: *hašt haštād*, holott korábbi phl. *ašt*, av. *ašta* etc.; a *šū-vare-bästä* «21» [i. e. «1 über 20»] alakhoz a phl. *bist* áll közelebb, nem az av. *visaiti*; a *gyastānu* alak pendentja nem az av. *yazatanəm*, hanem a syncopált phl. *yazdān*, inscr. *yaztān* [l. Nyelvtud. 184—189, 271] etc.

Nyelvünk tehát a LEUMANN féle új anyag vizsgálata után is marad, mint volt: erős prākrit befolyás alá került pehlevi fokú keletiráni dialektus. Hogy ezt most nagyobb határozottsággal merjük hangoztatni, részben az ő úttörő munkásságának is köszönhető. SCHMIDT JÓZSEF.

Történetírás és nyelvtudomány.

Széljegyzetek Karácsonyi János egy értekezéséhez.

KARÁCSONYI JÁNOS *Százezer baj, millió jaj egy tévedés miatt* című tavaly egy apró füzetecskét bocsátott ki az oláh kérdés megoldására, «az évszázados keserűség eloszlatására, a megértés, a békés egyetértés művének előmozdítására», l. 2. l., a melyben ki akarja mutatni, hogy az oláhok «1182 előtt nem laktak a Duna balpartján s nevezetesen Magyarországon», l. 7. l.

Hogy az oláh olvasónak, mert nyilván arra számít a szerző első sorban, mindjárt a legelején valami roppant kellemes dolgot mondjon, azzal kezdi, hogy az oláh itt nem őslakó, hanem «ép úgy későbbi bevándorló, mintakár a magyarok most az amerikai Egyesült-Államokban», l. 2. l. E sikerült *captatio benevolentiae* után így kezdi az I. fejezetet: «A tévedések eltávolítására legjobb szer az igazság. Mi is először előadjuk a megállapított, nyilvánvaló igazságot, a román (oláh, rumun) nép keletkezéséről, vándorlásáról és így térünk át Magyarországba való beköltözésére».

A régiebb időben folyton rászorul a szerző a nyelvészeti kutatások eredményeire és itt fájdalom épen nem találtam «a megállapított, nyilvánvaló igazságot», a mely egyébiránt nem is olyan nagyon nyilvánvaló, ellenben nagy elvi kérdésekben és sok apró részletben nem egy tévedést. Milyen egészen másképp tünteti föl p. o. a görög hatást, mint a hogy ezt a legújabb kutatások alapján ismerjük, és milyen messzemenő történeti következtetéseket épít egy pár rosszul értelmezett szóra.

Kifrom mindenek előtt a görög hatásról szóló bekezdést és megteszem az egyes szavakra a megjegyzéseimet.

«Ugyancsak a 410—800. években, mondja K., ismerték meg, még pedig a görög nemzetnél, a keresztény vallást, de csak úgy külsőleg. A görögkeresztény vallásnak külsőségeit vették át a nyelvükbe. Így lett a templom: *biserica*, (basilika), a pap: pópa, a tanító: dász-kál (didaszkalos), az ördög: *dracu* (drakon), a pokol: jád (Hades), a templomlámpa: fanar, a templomi kép: ikóna, a szerzetes: kalugyer. Így szerették meg a Vaszali, Tódor, György, Demeter, Paraskeva stb. görög neveket. Egyéb görög szavak is mutatják, hogy egyideig az összes román (oláh, rumun) népnek görögök voltak az urai, mint a drum: ut, lipsă: hiány, kărămida: téglá, marture: tanu», l. 3. l.

Az itt felsorolt szavak közül egyetlen-egyről sem lehet bebizonyítani, hogy közvetlenül a görögből került az oláh nyelvbe, legtöbbjéről nem is hiszi senki sem, hogy ilyen úton került volna bele. Ezt legalább az első szón részletesebben ki akarom mutatni.

Mindenki úgy tudja, hogy a *biserică* «templom» szó egy a latin nyelvben meghonosodott *basilica* szóból lett, ezért PUŞCARIU azt joggal az oláh nyelv régi latin elemei közé iktatta, latinnak mondja TIKTIN (szótárában és az Elementarbuchban), GARTNER, DENSUSIANU,* de magát KARÁCSONYIT is gondolkodóba ejthette a szókezdő *b*, a melyet bajos volna az akkori görög kiejtésből igazolni, hisz K. maga is azt teszi föl, hogy a görög *Βασιλειος* keresztnévből ugyanakkor — *Vaszali* lett volna az oláhban! Hogy azok a tudósok, a kik behatóan foglalkoztak az oláh nyelv fejlődésével, nem tudnak a görög nyelv olyan hatásáról, a milyent K. az oláh keresztény terminológiában vél fölismerni, azt élesen megvilágítja SANDFELD JENSEN az oláh keresztény terminologia eredetére tett megjegyzése is. S. azt mondja: Das letztgenannte Wort [t. i. az oláh *oltár* szó «mit slav. *o* für *a*»] zeigt, mit mehreren anderen derselben Kategorie, den Übergang der Rumänen zur slavisch-griechischen Kirche, während die ursprüngliche Verbindung mit der römischen Kirche von Wörtern wie *biserică* «Kirche» aus *basilica* bezeugt wird, l. GRÖBER Grundr. d. rom. Phil. I² 1904—1906, 531. l. és v. ö. u. o. a 615. l., a hol a rétoromán

*) A fönt említett szerzők nevei alatt mindig következő művük értendő: SEXTIL PUŞCARIU Etymolog. Wtb. d. rum. Spr. I. Lateinisches Element, 1905. H. TIKTIN Rum.-deutsches Wtb. 1903-tól kezdve (megjelent eddig 2 kötet és 1 füzet — a *p* betű elejével), csak ha külön említöm, értendő annak a Rum.-Elementarbuch 1905-ben megjelent műve; THEODOR GARTNER Darstellung d. rum. Spr. 1904. OVIDE DENSUSIANU Histoire de la langue roumaine I. 1902. Legfontosabb valamennyi itt említett forrás közül Densusianu műve, mert az oláh nyelv idegen szókincsét nagy tudással különböző szempontból világítja meg.

nyelvben ugyanannak a latin *basilica* nyoma ki van mutatva, tehát olyan területen, a hol közvetlen görög hatásról szó sem lehet.

A *pópä* szó szláv *pop*-ból való.

A ma már kihalófélben levő *dáscäl* «tanító» természetesen nem «didaszkolos»-ból lett, hanem legföljebb újgör. *δάσκαλος*-ból, de ha ebből lett, bizonyára nem 410—800 került az oláh nyelvbe, hanem jóval, de jóval később. Minthogy azonban az oláhok tanítói nem a görögök, hanem századokon át a bolgárok voltak, a minthogy az oláhok írása egészen a XIX. század derekán túl a bolgároktól átvett cirill írás volt, sokkal valószínűbb, hogy a szó a bolgártól került az oláhokhoz, hisz a bolgárok is ismerik a *dáskal* szót, ismerik a *daskali* «tanít» igét is (v. ö. oláh *a dáscäli* «tanítani») és mindenféle származékukat, honnan veszi tehát K. azt, hogy éppen a görögöktől vették át az oláhok ezt a szót, mikor pedig a bolgárok hatása mérhetetlenül nagyobb volt és éppen az egyház és iskola terén döntő, századokra kiható.

A *dracu* «ördög» sem lett gör. *δράκων* ból, hanem a fönt említett tudósok összehangzó kijelentése szerint a latin *draco*-ból, de hivatkozhatunk itt kivételesen az albánok nyelvére is, a melynek területén K. meggyőződése szerint is az oláh nyelv első átalakulása kezdődik. MEYER GUSZTÁV Etymol. Wtb. d. alb. Spr. a *drangua-ói* «Drache» czikk a. egyebek közt ezt mondja: «Der lat. Nominativ *draco* oder vielmehr eine Pluralform *draci* (vgl. air. *draic* neben *drac* «Drache») ergab *dreki* m. scut. *dretš* «Teufel», *drekezi* f. «Teufelei» . . . Auch rum. *drac* ist «Teufel»; neuprov. *drac* «Teufel, Kobold», ahd. *traccho* «Teufel», auch später noch *Drache*».

A *iad* «pokol» nem a görög *ἄδης*, hanem a szláv *ad* mása.

Hogy a *finár* «templomi lámpát» jelentene, arról nem tudok semmit, TIKTIN csakis «Laterne» jelentését ismeri és az egyetlen idézet, a melyet e szó alatt közöl (a moldvai születésű Alexandri egy színdarabjából), szóról-szóra azt jelenti: Mit kerestek éjjel lámpás nélkül fővárosunk utcáin. A szó különben moldvai tájszó, a mely helyett rendszeren *felinár* járja; TIKTIN amazt az újgör. *φανάρι*-ból magyarázza, erről azt mondja: Merkwürdige Nbf. von *finár* vgl.-türk. *fenér*. DENSUŞIANU a szót — török eredetűnek tartja és e mellett látszik szólni, hogy Tiktin a *fináras* kicsinyítón kívül, a mely Bukovinában a szentjánosbogárkát jelenti, nem említi más származékát, mint a török képzős *finaragiu*-t a «lámpagyujtogatót», v. ö. török *fener*: *fenerdzî* a bolgárban is *fener*: *fenerdzîja*!

Az *icoănă* igenis «templomi» képet jelent, ámbár nem csak azt sőt eredetileg, a mikor más képet az egyszerű pásztornép nem igen

ismert, valószínűleg csakis azt jelentette, de arra, hogy a szó görög eredetű lehetne, az ember józan észszel nem is gondolhat, ha ismeri a görög nyelvnek annyira alárendelt hatását szemben a bolgár nyelvnek az oláh nyelvet át meg átjáró és különösen az egyházi téren a régibb időben valóban lenyűgöző hatását, ha tudja, hogy a bolgár a szentképet kezdettől fogva *ikóna*-nak hította, az oláh pedig a szentképeken ábrázolt szentet is óbolgár névvel *sfînt* (= óbg. *svęti*)-nek hívja!

A szerzetes (*călugăr*) nevét sem kaphatta az oláh egyenesen a görögötől, hanem csak a bolgártól (*kaluger*).

Most pedig következnek a keresztnévek: «Így szerették meg a Vaszali (!), Tódor, György, Demeter, Paraskeva stb. görög neveket.» Ezt nem értem, igazán nem értem, vagy talán mi magyarok is «Így» szerettük meg a *György* s egyéb «görög» nevet?! Vagy külön-külön bebizonyítsam, hogy a *Vasile, Todor, Ghëorghe, Dimîtrie, Paraschëva* nevek egytől-egyig az egyházi szláv illetőleg a bolgár alakból szakasztott olyan könnyen magyarázhatók mint akár a görögből és kelle egyáltalában azt bővebben fejtegetnem, hogy az oláhok, a kik a keresztény vallást, egyházi könyveiket, egész liturgiájukat, régi írásukat a bolgároktól kapták és nem a görögöktől, a kik a szenteket, a kiknek nevei keresztnévekkül szolgálnak, a mint az imént hallottuk, *szláv* szóval — *sfînt* (több. *sfînti*) — szólítják, neveiket is nem közvetlenül a görögöktől kapták?

De a legveszedelmesebb része még hátra van: «Egyéb görög szavak is mutatják, hogy egyideig az összes román (oláh rumun) népnek görögök voltak az urai, mint a *drum*: út, lipsä: hiány, kărămida: téglá, marture: tanu.» Ez már mindenkép fontos és komoly kérdés, hisz ebből tűnik ki, hogy historicus miből következteti, hogy «az összes román (oláh, rumun) népnek görögök voltak az urai». Tehát *drum, lipsä, cărămida, mártur*!

A legérdekesebb szó ebben az ugyancsak picinyke csoportban mindjárt az első, a *drum* «út»; ha nem volna annyira érdekes, egy kettőre elbánhatnánk vele, mert azt K., ha nem is ismeri az oláh nyelv hangjainak fejlődését, bizonyára elhiszi nekem, hogy az oláh *drum* szót az ő hangsúlyos *u*-jával legalább olyan könnyen lehet a bolgár *drum* «út»-ból vagy ha úgy tetszik a szerb *drum* «út»-ból magyarázni, mint a görög — *δρομος*-ból. DENSUȘIANU mindamellet mintha lehetségesnek tartaná, hogy a gör. *δρομος* már korán behatolt a balkánfélszigeti latinságba és egy így latinná vált *dromus*-ból lett volna az oláh *drum*. D. a hasonló megítélés alá eshető szavak (mindössze 20) tárgyalását a következő általános okoskodással vezeti be

Que l'influence du grec sur le latin ait été plus accentuée dans

les pays danubiens qu'ailleurs, exception faite toutefois pour la Sicile, cela résulte aussi de l'étude du roumain. En dehors des formes grecques qui se retrouvent dans les autres langues romanes, le roumain en contient d'autres qui lui sont propres et qui doivent remonter bien haut. Elles ne peuvent être mises dans la même catégorie que les emprunts plus récents faits aux byzantins et que nous étudions ailleurs; elles portent un cachet tout à fait ancien et ne sauraient dater que de l'époque latine, l. 199. l.

A következő l. azután a *drum*-ról így szól:

Dromus (*δρομος*) se rencontre, comme synonyme de *stadium*, dans une inscription, Gruter, *Inscr.* 339, 2. En roumain, il a passé avec le sens plus général de «chemin»: dr., mgl. *drum* (sic. dromu).

GARTNER éppen nem tartja azt olyan biztosnak, hogy a *drum* szó görög eredetű: *drum* (*δρομος*? b. s. drum); TIKTIN szlávnaak tartja, a szótárban az egyháziszlávból magyarázza Et. Ksl. (szerb) drumü = gr. *δρομος*, az Elementarbuchban az óbolgártól, a mi elvégre egyre megy: *drum* (abu. drumü). Látni való, hogy a *drum* szó átkozott gyenge bizonyíték a mellett, hogy «az összes román (oláh, rumun) népeknek görögök voltak az urai.»

Térjünk át a *lipsä* «hiány» szóra vagy, minthogy TIKTIN azt a megfelelő igéből elvont főnévnek, tehát tisztán oláh képzésnek tartja, a miben bizony-bizony igaza lesz, foglalkozunk inkább az *a lipsä* igével. Ezt már TIKTIN is görög eredetűnek tartja, etymológiáját a szótárban így adja: Et. Mgr. *λείπω*, Fut. *λείψω*, helyesebben az Elementarbuchban: *lipsä* (ngr. *λείπω*, *ἔλειψα*). DENSUȘIANU óvatosabb és magassabb szempontból tekinti a kérdést és mivel fejtegetései éles világításban tüntetik föl az egész itt tárgyalt kérdést, idézem az egész fejtegetést, a melylyel a *lipsä*-féle szavakat bevezeti. A 143. §. a következő módon kezdődik:

L'influence du grec byzantin sur le roumain est purement de nature lexicale; elle n'a laissé aucune trace dans la phonétique ou dans la morphologie.

Les mots empruntés par le roumain au grec byzantin ne sont pas plus nombreux que ceux d'origine albanaise; il est même difficile de savoir s'ils viennent tous directement du grec., plusieurs d'entre eux se retrouvent aussi dans les autres langues balkaniques, en albanais, bulgare, etc., de sorte qu'ils peuvent avoir été pris de l'une de ces langues et non directement du grec; pour ces formes douteuses nous donnerons, comme plus haut, leurs correspondants en bulgare, etc.

Erre következnek betűsorrendben az egyes szavak, a maga helyén

lipsíre, mr. *lipsesku**) (l. 357. l.), és a megfelelő görög, albán, szláv szavak megint ugyanabban a sorrendben, köztük *λείπω* (a.-bulg. *lipsati* alb. *lipsem*), l. 358. l. A következő lapon egy kis részletre nézve albán hatást állapít meg: La forme unipersonnelle mr. *lipsaşte* «il faut», de *lipsesku* «manquer» comme le dr. *lipsire*, a été influencée par l'alb. *lipsete* employé avec la même signification. A 360. l. pedig megint olyan kapcsolatban említi az oláh szót, a melyből nyilvánvaló, hogy az ép úgy lehet bolgár eredetű vagy akár albán is, mint görög:

Il reste enfin à rappeler que les verbes grecs introduits en roumain reproduisent d'habitude la forme de l'aoriste: dr. *lipsire*, *văpsire*, etc. = aor. ἔλειψα de *λείπω*, ἔβαψα de *βάπτω*. La même particularité se rencontre dans les emprunts grecs du slave et de l'albanais (a.-bulg. *lipsati*, alb. *lipsem*.)

Ehhez nincs is mit hozzátennem, kivéve azt, hogy a *lipsati* ige nagyon sűrűn használt a horvátszerb nyelvben is és hogy az oláh szó jelentése is kitünően illik a szláv szavak használatához.

A *cărămidă* «tégla» szó hasonló szempont alá esik, DENSUŞIANU ugyanazon a helyen említi és ugyanabban a kapcsolatban tárgyalja, szembe állítja pedig vele a következőket: *κεραμίδα* (a.-bulg., bulg. *keramida*, alb. *k'eramide*). Nagyon is érthető tehát, hogy GARTNER nem tudja magát arra eltökélni, hogy az oláh szót csak úgy egyszerűen a görögből magyarázza: *căramida* (*κεραμίδα*? ab. *keramida*?) hát ha még összemérjük a görög nyelv elenyésző kis hatását a bolgár nyelv óriási hatásával, ha az oláh *cărămidă* társaságában ott találjuk a *var* «mész», *zid* «fal», a *zidî* és a *cladî* «építeni», *zidar* «kőműves», *grîndă* «gerenda», *prag* «küszöb», *prîdvor* «pitvar», *pod* «padlás», *străşină* «eresz» szavakat, a melyek egytől-egyig szláv eredetűek (bg. *var*, *zid*, *zidî* «épít», *klade* «rak», *zidar*, *greda* (obg. *gręda*), *prag*, *prîdvor*, *pod*, **străşina* (rendes képzés *strêha*)-ból, v. ö. szlovén *streha* «Dach»: *strešina* «Das Sparren u. Lattenwerk am Dache, die Dachung»).

Hátra van még a *mărtur* «tanu» szó, a melyet PUŞCARIU joggal az oláh nyelv latin elemei közé vett föl, v. ö. DENSUŞIANU 87. k.: *Μάρτυρ* étaít devenu en latin vulgaire *martur*, d'où dr. *martur* (a.-it. *martore*).

A fönt kiírt bekezdés végére kerültem. KARÁCSONYI olyasmire

*) A kényelmetlen, mert praepositívóval használt infinitívus (a *lipsî* «hiányozni») helyett D., a kényelmesebb *lipsíre* absztrakt főnevet használja, a macedorománból a praes. 1. sz. 1. sz. idézi, a melynek a dr.-ban *lipsésr* felel meg.

vállalkozott, a mi nem is sikerülhetett olyan természetű iratban, mint a milyen az övé. Hisz már terjedelme (össze-vissza 15 l.), sőt már címe is (*Százezer baj, millió jaj egy tévedés miatt*) elárulja, hogy itt nagyon is nagy közönségnek szánt igen fölszínés bizonyítást várhatunk. Még ha a szerző az eddigi kutatások eredményeit ismerte volna is, 10, mondd tíz, sorban nem bizonyíthatta volna be, hogy de bizony a görög hatás egészen más természetű. sokkal nagyobb és régiebb, mint a milyennek azt komoly tudósok eddig találták.

De ha K. az oláh nyelv egyszerű, minden nap használt szavainak származásáról annyira nem tudott magának tiszta fogalmat szerezni, mit várjunk tőle, mikor ő laikus létére olyan veszedelmes területre merészkedik, mint a milyen a helynevek magyarázata. Hisz ott már nem lehet oly egyszerű eszközökkel annyira a mennyire tájékozódni, ott cserben hagy bennünket a legkitünőbb szótár, cserben DENSUŞIANU nagyszabású műve is, cserben minden rendszeres munka, a mely az oláhok nyelvével eddig foglalkozott, úgy hogy a szakértő is csak félve közeledik ehhez a talányokkal bővelkedő területhez. K., a historicus, ezt a félelmet nem ismeri; a mi nekünk nyelvészeknek talány, az neki olyan világos, mint a nyitott könyv, a melyből játszva olvassa ki a nagy igazságokat. Lássuk a tudástól egy cseppet sem megzavart bátorságának fényes példáit:

«Özönlött tehát a román (oláh, rumun) pásztor oda és ellepték a Nis, Szófia felett levő hegyeket egészen a Sipka-szorosig. 1091-ben már ott voltak a Hæmuson, Szófiától keletre és a tőlük elnevezett, ma is úgy hívott Kliszura szoroson ők kalauzolták át a kúnokat Ruméliába (a régi Thráziába). Hogy Nis és Szófia között mennyire el voltak terjedve, mutatja az, hogy Nistól délkeletre az egyik hegylánczot Vlasinának hívják s ugyanott Klisura, Kostur továbbá Szófiától keletre Vakarel és Klisura helynevek fordulnak elő, a rumunoktól is használt és így tőlük is származható Preszáka, Izvor, Brusznik, Priszlop, Ponor, Tergovist stb. szavakat nem is számítva. Teteventől délre a Balkán egyik csúcsát ma is Vlah-Bunának hívják.

Lovectól, vagy Lovčatól délre Troján város, Balabán és Sinkova falvak és a Troján szoros mellett Korastene, Ambavie, Ostra, Mogila nevű hegyek vannak és ezek mind a rumunok (oláhok, románok) egykori ottlakásának emlékei.» l. 4. sk. 1.

Tehát «a tőlük elnevezett, ma is úgy hívott Kliszura szoroson ők kalauzolták át a kúnokat Ruméliába.» Kalauzolni talán kalauzolták; a Kliszura szoroson át — nem bánom*) de a «tőlük

*) Én egészen jóhiszeműleg beszélek tovább is Kliszura szorosról, mert azt hiszem, hogy K. tudja mit beszél, mikor olyan intim részletekkel kapcsolva említi ezt a szorost, mégis kötelességemnek tartom kijelen-

elnevezett» Kliszurán át — bizonyára nem. Kiváncsi volnék azt megtudni, hogy K. milyen módon jutott ahhoz a föltevéshez, hogy az illető szorost oláhok, csakis oláhok nevezhették el Kliszurának. Ha módomban volna most hirtelenében kérdőre vonni K.-t, szeretném azt kérdezni tőle, hát nem tartja-e a *kliszura* szót és nevet első eredet szerint — görög szónak? Nem úgy értem, hogy ősrégi görög szónak, de a bizantinusok előtt jól ismert szónak? Hisz ezt mint történetíró is tudhatná, ha nem is tudja talán, hogy az újjörög *κλεισοῦρα* (olv. kliszúra) annyi mint «Gebirgspass», ha nem is ismeri MEYER GUSZTÁV Neugriechische Studien című értekezéseit és ezek közül különösen a III-at, a melynek czíme Die lat. Lehnworte im Neugriechischen. a melyben ezt olvashatjuk: *κλεισοῦρα* f., Engpass «Som. Legr. u. s. w. Lat. *clausura* mit Anlehnung an *κλειω*. Byz. häufig. Korais, At. II. 192.» l. 31. l. A görögök nem ismerték volna azt a szorost, azt a *κλεισοῦρα*-t, a melyen keresztül az oláhok a kúnokat kalauzolták? Vagy a bolgárok, a kik átvették a görög szót és nem csak azt a szorost, hanem a hegyi szorost egyáltalában *klisura*-nak híjják és hitták bizonyára már akkor is, a mint hogy a szerbek is így híjják már réges-régóta, mondom a bolgárok a XI. század végéig nem értek volna rá ezt a hegyi szorost *Kliszura* nak elkeresztelni? De jöttek az oláhok és egyszerre csak úgy hemzseg az a vidék a sok Kliszurától: *Kliszura* most már az említett szoros neve, *Kliszura*-t találunk Nistől délkeletre, *Kliszurát* Szófiától keletre! Hát nem csodálatos dolog ez? No de van ennél sokkal, de sokkal csodálatosabb dolog: az oláhok elnevezik azt a szorost *Kliszurá*-nak, elneveznek *Kliszurá*-nak más helyeket is, de elnevezik azt olyan szóval, a mely nyelvükben — nincsen is meg, görög vagy bolgár vagy szerb szóval! És jön egy magyar tudós, több mint 800 év múlva és, ámbár a legkisebb jel sem igazolja föltevését, bámulatos éleslátással kisüti, hogy ezt a nevet itt is ott is oláhok adták!

Ezek után igazán kelleetlenül folytatom, csak nem szeretném K.-t abban a téves hitben hagyni, hogy többi argumentumait erősebbeknek tartom. Különösen restelném, ha valaki azt hinné, hogy megijedtem a *Vlasina*-tól. Mit is mond K. a Kliszura-szoros épen jellemzett tárgyalása után? «Hogy Nis és Szófia között mennyire el voltak terjedve, mutatja az, hogy Nistől délkeletre az egyik hegyláncot

teni, hogy nekem nem sikerült ilyen nevű szorost Bulgáriában fölfedezni, úgy hogy most már egyenesen JIREČEKhez fordultam, a ki április 5-én kelt levelében azt felelte nekem: Einen Pass mit dem Eigennamen *Klisura* gibt es im Balkan nicht.

Vlasinának hívják s ugyanott Klisura, Kostur, továbbá Szófiától keletre Vakarel és Klisura helynevek fordulnak elő». Talán csak nem fogom tagadni, hogy a *Vlasina* tele volt oláhokkal? A történetírónak ezt szívesen elhiszem, ha okiratokból vagy egyéb írott följegyzésekből kétségtelenül bebizonyítja nekem, de mihelyt az én tulajdon birodalmamba lép. ha nyelvi momentumokból, a vidék pusztá elnevezéséből következteti mind ezeket, nem csak jogom, hanem kötelességem is szigorúan megvizsgálni, vajjon nem épített már megint — homokra. Ha számot nem ad, nem adhat arról, hogy a *Vlasina* név milyen módon függ össze a bolgár-szerb *Vlah* (többes nom. *vlasi*) szóval, akkor nyilván üres csengés-bongás utin indult. nem is kereste állításának szorosán tudományos megokolását. hanem mindjárt az első pillanatban biztosnak vette azt, a mit nincs módunk a tudomány semmi eszközével sem igazolni. Hogy minden félreértést elkerüljünk, mindenek előtt konstatálnom kell, hogy a szóban levő *Vlasina* hegylánc szláv neve *Vlasina planina* és hogy azt *Vlasina planinának* kell ejteni sz-szel! Lehet, hogy K. ezt tudja, de olvasója ezt, ha csak nem tudta már előbb. nem veheti ki egészen biztosan az ő folyton ingadozó átírásából; nála ugyanis az s betű hol sz-nek hol s-nek olvasandó. Az 5. lapon az 1. sorban *Kliszurat* ír, az 5-ikben kétszer *Klisurat*, ugyanott a Koszturnak olvasandó helynév *Kosturnak* van írva, de már a 7. sorban magyarosan írja a helyneveket: *Preszáká, Brusznik, Priszlop, Tergovist*, a 10. sorban álló *Sinkova* is így van írva és s sel ejtendő, de már a 11. sorban olvasható *Ostra Osztra*-nak ejtendő. Már pedig a *Vlasina* névhez hozzá sem szólhatunk addig, míg pontosan nem ismerjük kiejtését, mert egy *Vlasina planina* az igenis lehetne *vlah* «oláh»-ból képezett név, hisz a szerb nyelvben valóban élő szó a *vlašina* mint a *vlah* augmentativuma, de egy *Vlaszinának* ejtett *Vlasina*-t *vlah* szóból magyarázni merő lehetetlenség, azt tehát hogy az oláhok «Nis és Szófia között mennyire el voltak terjedve» a *Vlasina planina* nevéből ki nem lehet olvasni, mert a *Vlasina* semmi esetre sem hajtott a *vlah* szóból, úgy hogy egyetlen egy eleven oláh ott voltáról sem tehet tanúságot, ép oly kevéssé mint a nem oláh nevű *Klisura* vagy a szintén nem oláh *Kostur* helynév.*)

*) Nem csak K.-ra való tekintettel, hanem a szláv nyelvek történetét nem ismerő nyelvésztársaimra való tekintettel is ide iktatom JIREČEK KONSTANTINNAK, Bulgária legalaposabb ismerőjének, ítéletét is: «*Vlasina* in Serbien ist zusammenzustellen mit dem nahen *Vlasotinci*. Zum ethnograph. Namen Vlah, Vlasí gehört es nicht (wäre *Vlašina*).» Jireček szeretetreméltó válaszát JAGIĆ veje, REŠETAR közvetítette, a ki 1912 márc. 27. kelt

Marad tehát az egyetlen egy *Vakarel*, a mely szláv nem lehet, oláh pedig igenis lehet: *vacă* «tehén», abból *văcăr* «tehénpásztor», ennek pedig kicsinyítője lehet *văcărel*, mint p. o. *ciobán* > *ciobănel*. Hogy JIREČEK szerint a bolgár falu neve az első szótagon viseli a hangsúlyt (*Vákarel*), az talán nem akadály, gondos kutató azonban ezt is tartozik észrevenni és lehetőleg meg is magyarázni. De K. eljárása távol esik egy ilyen ideális eljárástól, hogy eszem ágában sincs ilyen apróságokba belekapaszkodni. K. igazán huszárosan átugrik ennél sokkal de sokkal nagyobb akadályon: kiolvassa a mai *Vákarel* névből, hogy a — tizenegyedik században ott oláhok telepedtek le, a helység történetéről, a név régibb előfordulásáról, esetleg idő folytán tapasztalható elváltozásáról egy árva szót sem szól, mintha őt, a történészt a név története nem is érdekelné, pedig ha valaki, ő, a történész, tudhatná, hogy a régi nevek gyakran mennyire elváltoztak. Ő maga hivatkozik ugyan abban a sorban egy *Kostur* helynévre, a melyet tudja a jó Isten miért oláh névnek tart, de van ennél jóval híresebb szerb-bolgár *Kostur*, a melynek neve a régi — *Kastoriából* lett, van szerb-bolgár *Solun* (ejt: d Szolun) helynév, a mely — *Theszonikéből* lett!! No de nem tagadom, ezt az egy nevet elismert tekintélyek is oláh eredetűnek tartják, de első nyomát JIREČEK is, WEIGAND is csak 1530-ben találják! JIREČEKNél ezt olvassuk: «Der Name *Vakarel*, *Vakarevo* (rumänischen Ursprungs) kommt seit 1530 vor.» L. Das Fürstentum Bulgarien 1891, 379. l. 1. jegyz. WEIGAND előadásából tudjuk meg, hogy ebben az első főljegyzésben a német utazó *Wackanell*nek írja a falu nevét, l. Dreizehnter Jahresbericht des Instituts f. rum. Spr. 1908, 48. l. jegyz., a mit W. hibás leírásnak tart. A JIREČEKTől említett bolgáros *Vakarevo* alakot, a mint fent említett válaszából kitűnik, J. későbbi forrásokban talált: «*Vakarel* in Bulgarien heisst bei Dernschwam im 16. Jahrh. und bei Palmotic im 17. Jahrh. *Vakarevo*.»

A mi erre következik, természetesen semmit sem bizonyít, bizonyára K. sem vetett nagy súlyt rá. Említi ugyanis, hogy találunk azonkívül Bulgáriában olyan helyneveket, a melyek ugyan szláv nevet viselnek, de olyant, a mely származhatott elvégre az oláhoktól is, minthogy a megfelelő szláv szó átment az oláh nyelvbe. Hát az ilyen nevek természetesen nem bizonyítanak semmit. Első helyen említi a *Preszaka*-t, a mi ügyesen választott példa, l. e folyóiratban ALEXICS

levelét így kezdi: «Zu dem, was Jireček im beiliegenden Schreiben gesagt hat, können ich und mein Schwiegervater nichts hinzufügen» — a *Vlasina* nevet tehát ők sem tudják a *vlah* szóból kimagyarázni.

tanulságos cikkét a *Preszaka, Priszaka* névről 1:202 kk.; erre következik az *Izvor*, rendben van, de mit akar K. a következő két névvel: *Brusznik, Priszlop*? Hisz igaz, hogy nem bizonyítanak semmit, ha megvolnának az oláh nyelv szókincsében, de így, és ez a nagy baj, újra bizonyítják, hogy a szerző nagyon is fölületesen dolgozott és bizonyítékait nagyon is kapkodva, csak úgy találomra állította össze.

Erre következik egy kijelentés, a melyhez a *Vakarel* alatt mondtak után már alig kell kommentár: «Teteventől délre a Balkán egyik csúcsát ma is Vlah-Bunának hívják.» Ma is? mondja a historicus, én meg, a nyelvész, azt szeretném tudni, vajjon akkor is? sőt, mielőtt csak egy lépést is tovább mernék tenni, még azt is kérdezném, hát hogy hitták azelőtt? És azután miért kell a *Vlah*-nak okvetetlen az bizonyítania, hogy ott oláhok laktak? arról talán K. is hallott valamit, hogy a vlah a szláv nyelvekben akármilyen «pásztor»-t is jelenthet. Helyesen mondja WEIGAND: Ebensowenig darf man aus dem Namen «Vlasi» auf Aromunen schliessen. Auf dem Bergzuge bei Vratza weiden von Bulgaren Vlasi genannte Hirten ihre Herde, aber auch diese sind Griechen, l. i. h. 51. l.

És most végre áttérhetek a második és hála Istennek utolsó bekezdésre, a mely a mai helynevek alapján megrajzolja a XI. századbeli oláh népvándorlás útját, szól pedig ez a rövidke bekezdés így:

Lovectől, vagy Lovcatól délre Troján város, Balabán és Sinkova falvak és a Troján szoros mellett Korastene, Ambavie, Ostra, Mogila nevű hegyek vannak és ezek mind a rumunok (oláhok, románok) egykori otlakásának emlékei.

«Troján város», «Troján szoros», no természetesen, ez nem lehet más, mint oláh; görögök, bolgárok nem tudhattak semmit sem arról a híres római császárról, a ki olyan öreg betűkkel írta be nevét a világ történetébe, hogy azt épen a szóban levő területen még ma is el lehet olvasni. És mégis mennyire másképp ítél erről is az igazi tudós oláh férfiú, a kinek nagy művére már annyiszor hivatkoztam. DENSUȘIANU azt mondja:

Un mot intéressant est le dr. *troian*. Nous le citons ici, puisque son origine slave est indubitable. C'est l'a-bulg. *Trojanŭ*, la forme slave du nom de Trajan. Chez les Slaves, Trajan est devenu l'un des personnages les plus populaires; il a pénétré même dans leur mythologie (F. C. Jireček, *Gesch. der Bulg.* 74) Son nom apparaît plusieurs fois dans la toponymie de la péninsule balkanique et il est attaché surtout aux routes et aux *valla* qui traversent cette région, l. 266. l.

Lejebb D. egy jegyzetben apróra bebizonyítja, hogy a *troian* alak nem is keletkezhetett az oláh nyelvben; ennek a meggyőző fejtegetésnek csak az elejét idézem:

Nous devons dire quelques mots de la forme *troian* qu'on s'obstine encore à regarder comme un souvenir précieux, chez les Roumains, du nom de Trajan (cf. Hasdeu, *Etym. Magnu.*, III. 3136). Les faits linguistiques ne nous autorisent à admettre autre chose sinon que le nom de Trajan a été transmis aux Roumains par les Slaves, l. 268. l.

A Troján város után *Balabán* falu következik. Kírom TIKTIN szótárából az ide vágó czikket:

bälábán sm. Art Raubvogel Cant. Op. VI. 26. (. . . *coruiul, hîrețul, bälăbanul, blendăul*) — Vol. kuman. *balaban* «falco» KUNN H., russ. *balabanü* «falco lanarius», türk. *balban* «Art Sperber od. Jagd-falke» ZENKER 170. b.

Már ebből is látni való, hogy ez a név semmit se bizonyíthat, no de azonkívül megvan a szó a bolgárban és a szerbben is; MIKLOSICH Die türk. Elemente Nachtrag II. Hälfte (Különleny. a Denkschriften XXXVIII. k.-ból) a 81. l. egy bolgár *balaban* «Taubenfalke» szót idéz. Tehát a *Balaban* lehetne nemcsak oláh, hanem kún, oszmanli török, bolgár név, szóval jobb rá nem is hivatkozni, azért nem is kérdem K.-tól hogy hol találta ezt a *Balaban*-t, nekem ugyanis még JIREČEK segítségével sem sikerült szakasztott ilyen nevű helynevet megállapítani.

Még ennél is rosszabbul vagyunk a *Sinkova* (vagy talán *Sinkovo**) vagy talán még egészen más valami**) helynévvel, csak egy bizonyos, hogy képzése nem oláh, hanem tisztára szláv, a *sink* tő azonban sem a szlávban sem az oláhban nem jelent semmit.

Erre jön a «Troján szoros mellett» *Korastene, Ambarie, Ostra, Mogila*, azaz bokrétába kötött toll- vagy sajtóhibák, a melyek mögött igazi értelem alig rejlik, mert mit nyerünk, ha helyre is igazítjuk és úgy olvassuk hogy *Koza stena* (olv. sztena), *Ambarica* és *Ostra mogila* (olv. osztra m.) az oláhok «egykori ottlakásának emlékei» ezek sehogy sem lehetnek. A *Koza Stena* «kecskekő» bolgár, oláh nem is lehet *Ambarica* ha *ambar* «hambar»-ból magyarázzuk, lehetne elvégre oláh elnevezés, mert az oláhban is *ambár* a hambár neve, szakasztott úgy mint a bolgárban, de minthogy az oszmanli törökségből átvett szó, halomra dől ez a — XI. századbéli emlék is! Az *Ostra mogila* így össze írva, mindenesetre inkább ad értelmet, mint a magában álló minden ízében szláv *Ostra* (ejtsd Osztra), mert legalább második fele a *mogila* (*moghilă* írással) megvan az oláh nyelvben «csúcs» jelentésben, de milyen képtelenség azért az oláh *moghilă* szóért, a mely a bolgár nyelvből átvett szláv szó, azt következtetni, hogy az oláhok

*) Csak egy német térképen találtam *Schinkowo* alakban.

***) JIREČEK azt felelte: «*Sinkova* oder *oro* fehlt in dem bulg. amtlichen Ortsverzeichnis.»

a XI. században egy Bulgáriában levő hegyesúcsot *Ostra mogila* nak nevezték el, mikor ez szintiszta bolgár elnevezés, az oláhban pedig értelmetlen kapcsolatot.

Ezzel végeztem volna a helynevekből merített bizonyítékokkal De hogy K. milyen könnyelműen csinál helynevekből történetet, azt később is csattanósan bizonyítja egy helyen, a hol ezt mondja: «Beszterczenaszódmegyében is Naszód világosan új telepítés, mert hisz neve is a szláv nasaditi-ből származik és telepítést jelent. l. 9. l. Pedig ha valami világos, hát világos az, hogy sem a magyar *Naszód* sem a megfelelő oláh *Năsăud* nem származhatik szláv *nasad*-ból vagy nem bánom — *nasaditi*-ből, hisz a magyarban tudjuk is, hogy egy régi szláv *nasad*-ból mi lett, abból — *naszód* lett!

K. a III. fejezet végén, mielőtt a végsőzóra, «A szörnyű tévedés eredetére» áttér, nagy önmegelégedéssel így szól: «Ez a románok (oláhok, rumunok) Duna balpartjára való átvándorlásának története. Oly világos, oly természetes, oly fokozatos, hogy mindenki rég megérthette, kitalálhatta volna és meg is nyugodhatott volna benne, ha nem jön közbe a XV. században egy szörnyű tévedés.» l. 12. l. Őszintén megvallom, én előttem még csak most igazán — h o m á l y o s minden.

ASBÓTH OSZFÁR.

Kaiblinger Fülöp: Alkotó nyelvtudomány. Program és részletek. Budapest, Franklin-Társulat. 1912. Ára 3 K. 114. l.

E munka szerzője a lehető legnagyobb, tudományos munkában talán szokatlan lelkesedéssel vezeti be dolgozatát. Előszavában is, de egész műve folyamán úgy beszél, mint egy roppant horderejű, minden régít megdöntő új dolognak fölfedezője. «Ez a törekvés» — mondja Előszavában munkája fő gondolatáról — «oly messze esik a mai historiceistikus és psychologisztikus [így!] nyelvtudománytól, hogy nem számíthatok gyors megértésre. De én meg vagyok győződve a probléma fontosságáról és hiszek annak megoldásában» (4. l.). Az indokolatlan kritikától egész a lenézésig sok változatban szól a «mai akadémikus nyelvtudomány»-ról (2. l.). erről a «tisztán magyarázó jellegű historiko-pszichológiai irányzat»-ról (6. l. így!), a mai nyelvészet bizonyos előkelőségéről, mellyel [állítólag] távol tartja magát az élő nyelvtől (10. l.), a «hagyományos nyelvtudomány»-ról («beleértve Wundtot és iskoláját»), mely szerinte helytelenül értelmezi a jelentésváltozást (73. l.), a «historiai alapon álló nyelvkritikusok»-ról, kik a «régí dogmatizáló grammatikusok» nivóján állnak (85. l.) stb. stb.

A tárgyalásnak ez a módja arra kötelez bennünket hogy az első próbálkozásnak kijáró elnézést mellőzve behatóan foglalkozzunk e művel.

A szerző azt mondja, hogy ő a négy irányban tesz kísérletet, ú. m.: «1. A nyelvfejlődés törvényének megállapítására. 2. Annak történeti igazolására. 3. Evolúziós nyelvkritikára. 4. Értékelő nyelvhasonlításra. És mindezt abból a célból, hogy majdan a nyelvtudomány, ismerve a nyelvben működő alkotó erő lényegét, azzal tudatosan is alkosson, mely alkotások éppúgy átmehetnek a reális nyelvéletbe, mint az írók intuitív alkotásai» (?!). Helyesen jegyzi meg, hogy a mai igazi nyelvtudós csak constatál és magyaráz és pedig lélektani és történelmi eszközökkel, de a nyelv életét nem óhajtja kormányozni. Fájdalmasan nélkülözötte eddig az olyan nyelvtudományi munkát, mely túlhaladta volna a jelenlegi nyelvstadiumot (10. és 58. l.). A nyelvtudománynak tehát ezentúl alkotás legyen a célja: a sok történeti és lélektani eredményt alkalmazni kell a nyelv formáinak megjavítására s tenni kell ezt rendszeres munkával (80—81. l.).

Ez utalásokból, de egyéb kijelentéseitől is (sokszor, sokféle fogalmazásban megjelöli az «új» tudomány-ág céljait) nyilvánvaló, hogy itt miről van szó. A szerző arra gondol, hogy a nyelvtudomány alkalmazza gyakorlatilag az elméletben megállapított igazságokat s a fejlődés menetének útmutatása szerint tüntesse el a nyelvekből a felesleges nehézségeket, egyenetlenségeket. Ehhez a gondolathoz tüstént két megjegyzést kell fűznünk. Az egyik az, hogy itt egyáltalán nincsen szó új törekvésről, legfeljebb annyi itt a novum, hogy a szerző tudománynak nevezi el azt, a mi eddig a jó öreg szemérmes «nyelvművelés» neve alatt volt ismeretes. Tudatosan beleavatkozni a nyelv életébe, javítgatni a nyelven, ez a törekvés tán egyidős az egész nyelvtudománnyal. Plato Kratylosanak egész elmélkedő tendenciája ilyen gyakorlati, nyelvhelyességi érdekű; a nyelvhelyesség kérdésének egész története nem egyéb, mint a gondolkodó ember tudatos beleavatkozása a nyelv természetes fejlődésébe. Emlékeztessenek-e a nemzetek irodalmában oly gyakran fölbukkanó nyelvújító törekvésekre, melyeknek kritikai mérlegelése ma már meglehetősen megállapodottnak tekinthető? Ez a nyelvművelői munka, igen helyesen, sohase volt nyelvtudósok kezében, nem is való ezek kezébe. Ez a munka kitűnő stylistákra, nagy írókra, tudós lelkű, de az írás művészetétől megihletett Kazinczyakra vár mindig. Ám még abban sem egészen új szerzőnk gondolata, hogy ő is bizonyos szervezettséget állítana a sokszor ötletszerű nyelvművelő munka helyébe. A nyelvművelés országos szervezéséről is szó esett már külföldön is, nálunk is.

És ha a MISTELI-WINKLER-FINK-féle nyelvtípus-jellemző, tehát lényegében értékelő irányt nem is tekintjük (mert ők nem gyakorlati célból értékelték), ha a KANT-ból kiinduló és jelenleg FRITZ MAUTHNER-

től képviselt nyelvkritikai irányt is elmellőzzük szintén elméleti jellegénél fogva, még mindig utalhatunk a világnyelvi propaganda irodalmára, mely unos-untalan szemére vetette a nyelvtudománynak e conservatív látszatú, de valójában az ábrándok ködképeitől elfordult, a természetes valóság alapján álló tulajdonságát, azt, hogy nyelvet magyaráz, de nyelvet nem gyárt. Természetesen így szerzőnk nem veti meg a világnyelvi törekvéseket sem. Ostwald «Schulmeister» ostorozása föl-fölmerül e lapokon s szerepét e téren jellemzi is (62. l.), persze nincsen a mi álláspontunkon.

Az «alkotás» gondolatában tehát annyi az új, hogy K. nyelvtudósnak nevezi azt, a mit általában nyelvművelőnek neveznek, hogy nem *egy* «tökéletes» világnyelvet akar teremteni. hanem *sokat*, minden nyelvet át akar gyúrni egyszerűvé, könnyen megtanulhatóvá; áll tehát gondolatára, fokozott mértékben, mindaz, a mit a világnyelv ábrándozóira a nyelvtudomány munkásai összeállítottak.

Értékesebb, mert újszerűbb a nyelvbeli alkotás *megértő* részének gondolata, illetve e gondolatnak az alkotás helyességére érvül való alkalmazása. Hogy egy ideig elhanyagolták s maga Wundt is elhanyagolta a nyelvi formák alakulásánál a hallgatónak, a megértőnek szerepét, azt, különösen mióta Paul e körülményre rámutatott, eleget kiemelték már. K. most e gondolatot tovább viszi s azt mondja igen ötletesen, hogy egy nyelvi alak keletkezésének mintegy összenergiája a beszélő activ és a hallgató, megértő passiv munkájának componenseiből áll. Ha már most a nyelvet egyszerűsítjük, akkor ugyan a beszélőnek munkája könnyebb lesz, de viszont ugyanannyival nehezebb a megértőé, úgy, hogy végeredményében a nyelvi alak által igénybe vett energia a tudatos beleavatkozás által változatlan marad. Ez kétségtelenül szellemes ötlet. (Kár, hogy maga K. szinte elcsépeleli a gyakori ismételtetésével: 12, 23, 32, 34, 37, 38, 40, 41, 42, 50, 59, 66, 72, 77, 86. ll.). De mit nyerünk vele? A megértés a nyelv természetes tüneményeinek magyarázatánál becses szempont, de nem bizonyít semmit se, ha egy eljövendő phalanster-világ jóslatának helyességét akarjuk vele erősíteni.

E gondolatok helyességét a szerző adatokkal óhajtja bizonygatni, elmerülve a casuspusztulásnak, a homonymáknak, a jelentésalakulásoknak, a mondatfűzésnek, s nyelvhelyességi kérdéseknek tárgyalásába. Czéltalan volna ez adatok pontos critizálása, kár volna a helyért; de míg egyrésről a gyakorlati nyelvtanításnak egy lelkes munkását véljük látni e munka szerzőjében, ki sokat töprengve a nyelvtanítás legjobb útjainak keresésében, végre gondolt egy nagyot s egyszerűen le akarja nyesegetni a nyelvből a megtanulás nehéz-

ségeit*) — más részről tagadhatatlan, hogy sok munkájában a másodkézből való merítés. A szláv nyelvek jellemzésére tudunk jobb forrást, mint MARTYt a nyelvphilosophust (31. l.) MISTELIT jobb közvetítőtől már igazán nem idézhetné, de efféle reform-munkálatnál az eredeti forrásból kell meríteni; az sem helyes itt, hogy egy angol nyelvről szóló munkából fejezetet, paragraphust idéz, de nem az eredetiből, hanem egy más nyelvész munkájában lévő idézetekből (57. l.). A synkretismus-ról szólva nem látszik fölhasználni DELBRÜCK munkáját s a magyar tagadásról szólva egy jelentéktelen cikket bonczolgat s jeles, a kérdésről szóló dolgozatokról hallgat. Persze JESPERSENT (*Progress in language*) jól ismeri, idézi is vagy háromszor (26, 66, 100. ll.), de Jespersen rája mélyebb hatással volt. Jespersen egész műve és tárgyalási módja hatott rája. K. merész koncepcziója elme, szó sincs egyszerű átvételről, de bizony a kínai nyelv nagy tökéletességének hangsúlyozásán (43, 101, 154. ll.), a casusok, nevezetesen a nominativus és accusativus kiegyenlítődének tárgyalásán, a nagy angol-dicsőítésen is meglátszik Jespersen hatása. Ez csak azért kár, mert K. a Jespersen gondolatainak levonta végső szélsőséges következményeit is.

Látjuk tehát, hogy szerzőnk munkájának sem gondolata, sem adatai nem bizonyítják annak helyességét, hogy ki kellene bővíteni a nyelvtudománynak azt az útját, melyen még nem is jár olyan régen, t. i. a történeti és a lélektani irányt. *Rerum cognoscere causas* ezzel kezdette meg PERZ GEDEON folyóiratunk munkásságát s e jelszó nem hogy elavult volna, de sohasem ragyogott oly fényesen, mint éppen napjainkban. Új utakra igenis van szükség s radicalisabb természetű disciplina a nyelvtudománynál nincs is; az új utaktól senki sem irtózik, ha azok igazán újak s ha a történelmi és lélektani módszer immár közös nagy országútjából nem a sötétbe indulnak ki. De e főúton visszafordulni, nyelvéleti phalansteren ábrándozni, beállani bizonyos tudományos pózzal a nyelvkotyvasztók műhelyébe, egyértelmű volna a visszafejlődéssel. Szerzőnknek tehát szívből kívánjuk, hogy ne váltsa be előszavában tett ígéretét, e munkájának folytatására időt, fáradságot ne szenteljen, mert mikép e munkája tudományos szempontból sem értékére, sem hatására nézve örvendetesnek nem tekinthető, azonképpen értéktelen, czéltalan volna a nyomában meginduló nyelvfáragó munka is.

RUBINYI MÓZES.

*) Így magyarázható, hogy nála nyelvtudomány és nyelvtanítás céljai össze vannak keverve (vö. 33, 35, 39, 55 ll.).

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben.....	1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálymik dana hangjegye.....	—40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet.....	2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr.....	—40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.....	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése.....	—40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat.....	—60
— A mondat dualismusa.....	1.20
— A neo- és palaeológia ügyében.....	—60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázói után.....	—80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra.....	—80
— Szórend és accentus.....	—80
Budenz József. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről.....	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet.....	4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» czimű II. értekezésére.....	—40
— Erdei- és hegyi-cseremisiz szótár. (Vocabularium cseremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisiz szógyűjteményéből és az Ujtestamentom cseremisiz fordításából.....	1.—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguae Hungaricae cum Linguis Ugricis comparatae.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet.....	2.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan.....	1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasználtása.....	—20
Fábian István. Finn nyelvtan.....	1.—
Fialy Henrik. A beszerczei szöszedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. — Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes szömutatókat — készített hozzá.....	4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez.....	—40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metenzéfi német nyelvjárás hangtana.....	1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból.....	—40
Goldziher Ignác dr. A buddhismus hatása az iszlámra.....	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről.....	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál.....	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya.....	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval.....	1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten.....	—40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben.....	—80
Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta.....	6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szó-jegyzékkel.....	3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján.....	6.—
— A Kün- vagy Petrarca-codex és a künök.....	—60
— A M. T. Akadémia és a szuoimi irodalmi társaság.....	—40
— A számlálás módja és az év hónapjai.....	—40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről.....	—30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve.....	1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről.....	—80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez.....	—60
— Ertsek meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében).....	—60
— Szórendi tanulmányok I. rész.....	—60
— Ugyanaz.....	—80
— Ugyanaz.....	—80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. köteté.....	12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népdal.....	—90
— Tanulmányok az ujabbkori perzsa irodalom történetéből.....	3.—
Kunos Ignác dr. Három karagöz-játék.....	2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól.....	—90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta.....	3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet.....	10.20
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban.....	1.—

Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről	—80
— A sémi magánhangzókról	—75
— Adatok Krim történetéhez	—40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit	10.—
Lindenschmidt Mihály. A verbiasi német nyelvjárás	—90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában	—20
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben	—20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben	1.20
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével)	1:20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék	—60
Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos, Hasonmással	9.—
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története	12.—
— Budenz József emlékezete	1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.—
— Kiegészítő füzet	6.—
— II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.—
— IV. kötet: Elektépek. Sorsénekek, vitezi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— Votják népköltészeti hagyományok	4.—
— Votják szótár. 4 füzet	16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex	2.—
— Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.—
— V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:	
— I. kötet: Bécsi-codex. — Münchener-codex	4.—
— II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex	4.—
— III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál	4.—
— IV. és V. kötet: Erdy-codex. Egy-egy kötet	4.—
— VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.—
— VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex	4.—
— VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apor-codex. — Kulcsár-codex	4.—
— IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.—
— XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gümöri-codex	4.—
— XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.—
— XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék	4.—
— XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex	4.—
— XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya.	6.—

*Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában
Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.*

IV. kötet.

1912.

2. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1912.

A szerkesztő lakása II., Bimbó-utca 28, hová a kéziratok
küldendők.

TARTALOM.

	Lap
BENIGNY GYULA: Fejezetek a latin hangsúly történetéből	81
SCHMIDT JÓZSEF: Az idg. flexio genesisének problémája. II. Az adap- tációs theoria	116
ASBÓTH OSZKÁR: <i>Kaba</i>	135
THIENEMANN TIVADAR: Pannóniai langobard szavak	143

Ismertetések.

SCHMIDT JÓZSEF: Joh. Topolovšek, Die sprachliche Urverwandtschaft der Indogermanen, Semiten und Indianer	134
SCHMIDT HENRIK: O. Schrader, Die Indogermanen	151
BONKÁLÓ SÁNDOR: Deutsch-ukrainisches (ruthenisches) Wörterbuch v. W. Kmicykevitsch u. W. Spilka	152
HONTI REZSŐ: Taschenwörterbuch der katalanischen u. deutschen Sprache v. Prof. Dr. E. Vogel	157

Kisebb közlemények.

ASBÓTH OSZKÁR: Két óbolgár nyelvtan	115
— — — <i>Gomb</i>	150
— — — <i>Még egyszer pászta</i>	158

Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik meg. Egy kötet 4 ötvés füzetből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

FEJEZETEK A LATIN HANGSÚLY TÖRTÉNETÉBOL.

A latin hangsúly kérdése régebb idő óta foglalkoztatja a nyelvtudományt. WEIL és BENLOEW állapították meg azt «Théorie générale de l'accentuation Latine. Paris, 1856» című művükben. A római grammatikusok hírei után indulva, a latin hangsúlyt zeneinek fogták fel, és ezáltal az óinddel, vagy ógöröggel azonosították. Ezen mesterekhez csatlakozott CORSSEN is «Über Aussprache, Vocalismus und Betonung der lat. Sprache». Leipzig, 1868—70².

Nagyon fontos volt először is tudni azt, mit tanítottak maguk a rómaiak a latin hangsúlyról. E czélból SCHÖLL összegyűjtötte a latin íróknál található és a hangsúlyra vonatkozó helyeket; és kitűnt, hogy, míg a régibb kor tudósai a latin nyelv zenei hangsúlya mellett tanúskodnak, a késői keresztény kor írói az erősségi hangsúly alapján állanak (v. ö. De accentu linguae Latinae veterum grammaticorum testimonia collegit, disposuit, enarravit SCHOELL, megj.: Act. societ. phil. Lips. VI.). Már SCHOELL is, de különösen SEELMANN teljesen tudományos alapon igyekezett bebizonyítani a latin hangsúlynak erősségi természetét, mely abban áll, hogy a hangsúlyos szótag nem a hang magassága, hanem annak erőssége által különbözik a többi szótagoktól (v. ö. Die Aussprache des Latein nach physiol.-hist. Grundsätzen. 1885).

Azóta a vélemények megoszolnak, de a latin hangsúlyt azóta minden nagyobb összefoglaló munka megfelelő terjedelemben tárgyalja, akár a latin nyelv külön fejlődésével, akár az indog. nyelvek összehasonlító történetével foglalkozik. Így a STOLZ, LINDSAY-NOHL, STOLZ-SCHMALZ, SOMMER-féle grammatikák, és BRUGMANN-DELBRÜCK, valamint MEILLET összehasonlító nyelvészeti munkái. Mindezek a latin nyelv expiratorikus hangsúlya

mellett foglalnak állást, mert csak így vélik megmagyarázhatónak a præhistorikus, szókezdő hangsúly létezését, a synkopét és samprasāranát, az ú. n. hangzógyöngülést, a Juppiter- és mamilla-törvényt, a jambikus rövidülés tényét, szóvégi vokálisok eltűnését stb.

Az utolsó évtizedben újra nagyon beható tárgyalásokon ment keresztül a latin hangsúly kérdése, több értekezés, sőt önálló könyv jelent meg e téren. Legfontosabb: VENDRYES: Recherches sur l'histoire et les effets de l'intensité initiale en Latin. Paris, 1903 (348 l.). E sokat bírált, de különbözőképen fogadott könyv szerzője mestere, HAVET után indulva (l. az előszót), a latin nyelv zenei hangsúlya mellett foglal állást; ezért felölel minden csekélyebb kérdést, mely a latinban a hangsúlylyal összefügg, sokszor egészen új szempontok alapján új eredményekhez jut.

E könyv ellen van írva AHLBERG: Studia de accentu Latino. Lundæ, 1905 című értekezése; azonkívül a circumflexusról, a latin verselésről, a pænultimás rendszer kifejlődésének módjáról közöl fejtegetéseket.

A nők körébe is eljutott a latin hangsúly themája; ennek bizonyosága: ELEONORA HICKMANN DU BOIS: The stress accent in Latin Poetry. New-York, 1906.

A zenei hangsúly mellett törnek lándzsát: NIEDERMANN: Historische Lautlehre der lat. Sprache. Heidelberg, 1910, és HOLG. PEDERSEN KZ. 38.

A kisebb és részleteket tárgyaló értekezéseket itt most nem sorolhatom fel.

Jelen soraimban nem kívánok a latin hangsúly minden kérdésére kiterjeszkedni, nehogy általánosan elfogadott tényeket legyenek kénytelen ismételni; csupán oly részleteket akarok fejtegetni, a melyek különösen érdekeseknek tündek fel előttem, s a melyeknél a fönnebb említett irodalomra legszorosabb tekintettel leszek.

I. A római grammatikusok híreinek hitelessége.

Azon hírekről, melyeket a római grammatikusok a hangsúlyról közölnek, különböző itéletek hangzottak el. Azok, a kik

a latin nyelv zenei hangsúlya érdekében szólnak, természetesen tanubizonyosságul hívják fel őket; az expiratorikus hangsúly hívei ellenben kénytelenek e tudósításoktól eltekinteni; egyszerű másolás, leírás eredményeként nézik, szerzőiktől pedig e téren minden tárgyilagos, önálló ítéletet elvitatnak.

AHLBERG kísérlette meg legutóbb, hogy a grammatikusok tekintélyén esett csorbát kiköszörülje (*Studia...* 6. l.); szerinte úgy érthetők ezen régi hírek, ha nem annyira az egyes szavak, hanem általában a beszéd hanghordozására vonatkoztatjuk őket; a mondat hangsúlyát, a beszéd hanghordozását a régieknek is könnyebb volt megfigyelni, mert sokkal könnyebben hallható, mint a szóhangsúly. Minthogy pedig a felkiáltó, vagy kérdő mondat hangsúlya magasság tekintetében is erősen változik, a római grammatikusok saját nyelvük hangsúlyát zeneinek hallották.

AHLBERG eme nézetével szemben utalnunk kell arra, hogy a grammatikusok beszélnek határozottan a szóhangsúlyról is, ismerték akkor, midőn különböző alakját (éles, hajtott, tompa) tárgyalják.

Meg fogjuk tehát kísérlni, hogy a grammatikus híreket más módon értelmezzük.

VARRÓTól kell kiindulnunk; magáról VARRORÓL, működésének értékéről a kutatók nem egyformán gondolkoznak. Ennek oka az, hogy nem állanak még rendelkezésre oly szövegek, amelyek értékét tárgyilagosan lehetne megítélni; különösen rossz állapotban jutott ránk «*de lingua Latina*» című műve, mely e kérdésben legfontosabb.

Még a közelmúltban azt hitték, hogy a latin grammatika munkásai közül kétségkívül tekintély számba mennek azok, a kik e szakban alapvető tevékenységet fejtettek ki. Ők hordták össze az anyagot, ők rendezték különböző szempontok szerint; a későbbiek már csak javítottak, bővítettek, ha egyáltalában önállóan tudtak írni. Nagy részük inkább csak arra szorítkozott, hogy mestereiket kiaknázzák, kiírják. Ezek tehát nem érdemlik meg ama bizalmat, melylyel elődeiknek adózunk.

Ezt a gondolatot röviden érintette STOLZ: *Hist. Gramm.* p. 64, bőven kifejtette VENDRYES (i. m. 21. l.), a ki feltétlenül hisz VARRONAK. Mi történt azonban más részről? REITZENSTEIN,

érezvén a helyzet ferde voltát, hozzáfogott VARRO nyelvtudományi munkáinak helyreállításához és magyarázásához és 1901-ben már ki is adta egyik előmunkálatát: *M. Ter. Varro u. Joh. Maupopus von Euchaita. Leipzig. Részletesen, sorról-sorra menve, mutatja ki, a mennyire lehet, mily kevésbé érdemi meg VARRO azt a bizalmat, melyet iránta tanusítanak. Forrásait sokszor félreértette, rosszul használta fel, különösen az etymologia kérdésében gyerekes szempontok szerint tárgyalt.**) Ezért nem is tartja őt többre képesnek, mint azon byzantiumi kompilátorokat, a kik ókori elődeiket ész nélkül kivonatolták, az anyag mennyiségét, nem pedig minőségét tartották szem előtt.**) Nem lévén okunk arra, hogy REITZENSTEIN tárgyilagos ítéletében kételkedjünk, ily módon kell mérlegelnünk VARRO híreit a hangsúly dolgában is. Miért lett volna épen oly téren önálló, a hol még a legújabb időkig is nagy bizonytalanság uralkodott; hiszen élő nyelvek hangsúlyát, pl. a litvánét, csak a mult század közepén állapították meg.

Térjünk tehát át a VARRO-féle szövegre:

Pl. de acc. p. 524. 24. K.

«Scire autem oportet vocem sicut omne corpus tres habere distantias: longitudinem, altitudinem, crassitudinem. longitudinem tempore ac syllabis metimur; nam et quantum morae enuntiandis verbis teratur et quanto numero modoque syllabarum unumquodque sit verbum, plurimum refert. (ab altitudine: libri et SCHOELL) altitudinem discernit accentus cum pars verbi aut in grave deprimitur aut sublimatur in acutum. crassitudo autem in spiritu est, unde etiam Græci adspirationem appellant *δασειαν* et *ψιλήν*; nam omnes voces aut aspirando facimus pinguiores aut sine aspiratu pronuntiando tenuiores.»

VARRO itt tehát a hangról szól általában. A hangtan legnehezebb része lévén a leíró grammatikának, nem csoda, hogy forrásokat használt, még pedig azokat, melyek hozzá legközelebb estek, a görögöket. Ezekben számos, bő fejtegetést talált a hang-

*) REITZENSTEIN: i. m. 1. l. Varro ist unfähig sich in seine Quellen hineinzudenken. Dass es noch nicht erkannt ist, liegt an der Unzulänglichkeit der Ausgaben . . .

***) REITZENSTEIN: i. m. 1. l.: Varro scheint mir nicht allzu hoch über byzantinischen Excerptoren später Zeit zu stehen.

súlyról; így hát átvette azt, a mit ott olvasott, de elfelejtette, vagy jobban mondva, nem tudta, hogy csak a görög nyelvre vonatkoznak. Fogalma sem lehetett arról, hogy különböző nyelveknek különbözők a hangsúlybeli viszonyai a kvalitást illetőleg is; ezen elemeket tehát nemcsak, mint a görög nyelvre vonatkozó, hanem általánosan bármely nyelvre alkalmazható tudnivalóknak tartotta és legjobb tudása szerint értékesítette. Így történt, hogy a hangnak csak három tulajdonságára (longit., altit., crassit.) volt tekintettel, az expiratio erősségéről azonban mitsem tudott. Hozzájárult még ama tévesztő hasonlat: oporet vocem sicut omne corpus tres habere distantias, a mely sokkal szemléletesebbnek tűnt fel előtte, semhogy szükségesnek tartotta volna forrásának a hazai viszonyokkal való összehasonlítását.

Ugyancsak általános fejtegetéseket tartalmaz egy másik töredék, a nélkül, hogy benne csak egy szó is elárulná azt, hogy az írónak saját tapasztalatain alapuló ismeretei lennének, vagy, hogy valamely határozott nyelv tényeit tartaná szem előtt.

VARRO p. 525. 18. K.

«In accentu materia locus et natura prosodiæ brevissime comprehensa sunt. Nam materia esse ostenditur vox et ea quidem, qua verba possunt sonare, id est scriptilis. locus autem syllaba quoniam hæc propria verbi pars est, quæ recipit accentum. Natura vero prosodiæ in eo est, quod aut sursum est aut deorsum: nam in vocis altitudine omnino spectatur adeo ut, si omnes syllabæ pari fastigio vocis enuntientur, prosodia sit nulla.»

Sehol egy példa vagy utalás a tényleges viszonyokra, csupán általános szabályok. Ezek felületes megfigyelés mellett tulajdonképen a latin viszonyoknak sem mondtak ellent, mert zenei tekintetben a latinban is volt némi különbség a szótagok közt. Ugyanazon csekély zenei momentumra vonatkoztatjuk a következőket: VARRO de acc. p. 533. 1. K.:

«Denique cum verbum enuntietur aliqua in eo syllaba necesse est summum illud vocis fastigium possideat, sed quæ potissimum sit ea monstrari non potest, nisi per temporum syllabarumve naturam, quæ proprie longitudinis est.»

A SCHOELL könyvében összegyűjtött és a hangsúlyra vonatkozó VARRO-féle idézetekből tehát az tűnik ki, hogy VARRO a

hangsúly kvalitásának tárgyalásánál görög forrásokból merített, a latin nyelv speciális viszonyait nem figyelte meg, a hangsúly igazi mibenlétéről nem tudott magának fogalmat alkotni. A beszéd hangsúlyát a zenei hanggal hasonlítja össze, a mi által mondatainak értelme homályossá válik (p. 531. 23. K.). A hangot magát pedig testhez hasonlítja; ez vezette őt félre, hogy az *altitudo* jelentőségét fokozta, de a hang *expiratio*ját nem ismerte. VARRO tehát a hangsúly kvalitását illetőleg nem a latin nyelv hangsúlyáról, hanem csupán általában a hangsúly kvalitásáról beszél, az általános elemeket pedig görög forrásokban vélte feltalálhatni. Ezért az ő szavai a latin hangsúly kvalitására vonatkozólag bizonyító erővel nem bírnak.

VARRO kortársa NIGIDIUS FIGULUS, kinek grammatikai működéséről szól egy GELLIUS-féle adat: *Noct. Att. XIII. 25.*

«*Voculatio qua poterit servari, si non sciemus in nomine ut Valeri, utrum interrogandi an vocandi sint? Nam interrogandi secunda syllaba superiore tono est, quam prima, deinde novissima dejicitur. At in casu vocandi summo tono est prima, deinde gradatim descendunt. Sic quidem P. Nigidius præcipit; sed si quis nunc Valerium appellans in casu vocandi secundum id præceptum Nigidii acuerit primam, non aberit, quin rideatur.*»

VENDRYES (p. 24) «*superiore tono, summo tono, dejicitur*» kifejezésekből következtetve, mintényt állítja oda, hogy P. Nigidius idejében a latin hangsúly zenei volt. LINDSAY is fontosnak tartja eme helyet (*Lat. Spr. 177*).

Ha tüzetesebben olvassuk eme sorokat, mégis más véleményre fogunk térni. Itt a Valeri szónak a kérdő és felkiáltó mondatban való hangsúlyozásáról, kiemeléséről van szó; a 2. szótag igenis zeneileg magasabb hangon ejtetett ki, mint az 1. és 3.; de ez nem a rendes hangsúlyozási mód, hanem inkább csak magának a kérdésnek és felkiáltásnak tulajdonítandó. Nem a szó-, hanem a mondathangsúly játszott itt közre. — NIGIDIUS adata tehát szintén nem bizonyítja a latin nyelv zenei hangsúlyát.

CICERO adatai már régebb idő óta gyanusak. *De or. I. 61 261; III. 216; Brut. 91. 314* nem magára a beszéd hangsúlyára, hanem a szónoki hanghordozásra vonatkoznak. VENDRYES (p. 25) már csak két helyet akar a zenei hangsúly bizo-

nyítékának tekinteni; Or. XVIII. 56, a mely szerinte «atteste l'existence d'un ton en latin». Azonban a kérdéses hely első mondata utal mindjárt arra, hogy CICERO itt is a szónoki hanghordozásról beszél: *volet igitur, qui eloquentiae principatum petet et contenta voce atrociter dicere . . .* A tárgyalás további folyamán újra inkább a görög viszonyokat tartja szem előtt, hivatkozik DEMOSTHENESRE, AISCHINESRE, azoknak szónoki hangsúlyára. Majd így folytatja:

«Ipsa enim natura, quasi modularetur hominum orationem, in omni verbo posuit acutam vocem, nec una plus, nec a postrema syllaba citra tertiam.»

Nyilvánvaló, hogy Cic. itt saját megfigyelése alapján beszél a hangsúly helyéről, a melyet — VENDRYES felfogása ellenére — mégsem becsülhetünk annyira, hogy CICERO önállóságát egyéb hangsúlykérdésekben is feltételezzük. Ellenkezőleg ad Attic. XII. 6. 2 intézett levele tanuskodik arról, mily hallatlan idegenkedéssel beszél TYRIO hangsúlyelméletéről, csodálattal kérdi «quid ex ista acuta et gravi refertur ad τέλος?».

A másik hely Orat. LI. 173.

«In versu quidem theatra tota exclamant, si fuit una syllaba brevior aut longior. Nec vero multitudo pedes novit, nec ullos numeros tenet; nec illud, quod offendit, aut cur aut in quo offendat, intellegit; et tamen omnium longitudinem et brevitatem in sonis, sicut acutarum graviumque vocum, iudicium ipsa natura in auribus nostris collocavit.»

VENDRYES (p. 26) már csak azért is fektet nagy súlyt e tudósításra, mert — úgymond — nem lehet feltételezni, hogy oly gondos szónok, mint CICERO, egyszerűen utánozta volna a görögök teoriáit. VENDRYES ezen érvét a föntebbiek után nem fogjuk elfogadni. Azonkívül IMMISCH (Neue Jahrb. 1912. Bd. 33. Heft 1) hozott fel becses ellenvetéseket, melyek szerint itt is, mint más helyen, nem lehetetlen, hogy CICERO egyszerűen átvett valami görög színpadi történetet, a nélkül, hogy ennek a római életben való alapot tudott volna teremteni (v. ö. LEO: Charites. Berlin, 1911). Ha ez igaz, akkor CICERO összes hírei nem épen a legjobb színben tűnnek fel, és PEDERSEN egy hatalmas érve a zenei hangsúly mellett elesik (KZ. 38. 232). A nép tényleg exspiratorikus hangsúlyhoz lévén szokva, a Ci-

CICERO által említett versbeli hibákat alig vehette észre, ABBOT (Class. Rew. II. 1907. p. 444) tehát azt hiszi, hogy e tiltakozásnak a műveltebbektől kellett kiindulnia, a többiek pedig ok nélkül tomboltak. E magyarázat problematikus volta természetesen azt ajánlja, hogy e történet valóságában egyáltalában ne higgyünk.

A mi az «acutarum graviumque vocum» és Or. XVIII. 56 «posuit acutam vocem» kifejezések értelmét illeti, azokban semmi mélyebb vonatkozást nem kereshetünk. Minthogy CICERO más helyen háromféle hangsúlyt említ, de csak az acutust magyarázza és példázza, valószínű, hogy acutus = «hangsúlyos», gravis = «hangsúlytalan».

CICERO tehát a latin hangsúly kvalitásáról nem nyilatkozik, hírei a szónoki hanghordozásra vonatkoznak.

Végül meg kell emlékeznünk még QUINTILIANUS egy helyéről: Inst. or. XII. 10. 33 «accentus quoque cum rigore quodam tum similitudine ipsa minus suaves habemus, quia ultima syllaba nec acuta umquam excitatur, nec flexa circumducitur, sed in gravem vel duas graves cadit semper».

SOMMER (Hdb. 106) a rigor kifejezést a hangsúly expiratorikus jellegére vonatkoztatja és ezen esetben kétségkívül fontos adatra bukkannánk. De ezen értelmezés csak akkor állhatna meg helyét, ha más megokolás következne utána. A quia-val bevezetett mondat okát adja a rigor-nak, és ez az, hogy «ultima syllaba nec acuta umquam excitatur nec flexa circumducitur, sed in gravem, vel in duas graves cadit semper». A rigor oka tehát a latin hangsúly nagyobb kötöttsége a göröggel szemben. (Hasoulóan AHLBERG: Studia, p. 43.) A SOMMER-féle magyarázat ellen felhozhatjuk még azt is, hogy ezen időben (Kr. u. 2. sz.) a görög és latin hangsúly kvalitása már nagyon közel állott egymáshoz, a görög hangsúly változása már a Kr. e. 1. században kezdődött, és most 250 évvel később már javában tartott. Másrészt a latin hangsúly expiratorikus eleme, — mint feltételezik — nem lépett oly hatalmasan előtérbe, hogy QUINTILIANUS főnebbi kijelentését a SOMMER-féle értelemben tehette volna. A görög és latin hangsúly minőség dolgában ekkor kb. egy fokon állhatott.

Röviden összefoglalva a régebbi kor grammatikusainak

nyilatkozatait, mondhatjuk, hogy ezek nem olyan határozottak, hogy a latin nyelv zenei hangsúlya mellett tennének bizonyágot. E tudósítások egy része csak általános tudnivalókat tartalmaz a hangsúlyról. Ezek görög forrásból származnak; minthogy pedig a görög források a hangsúly általános elemeit is a görög nyelv alapján adják, ezen tudósítások csak a görög nyelvnek feleltek meg. Rómába is eljutottak, tanítók terjesztették, kik maguk görögök voltak, a latint nem ismerték jól. A tanítványok azonban nemcsak mint a görög nyelvre vonatkozókat fogták fel, hanem egyetemes érvényességet tulajdonítottak nekik, s mint ilyenek jelennek meg forrásainkban a nélkül, hogy a beszélt latin nyelvvel valami vonatkozásban lennének, a hangsúly minősége dolgában (VARRO).

A tudósítások másik része, nevezetesen CIC., QUINT., nem magára a közbeszéd hangsúlyára, hanem a szónoki hanghordozásra vonatkozik, még kevésbbé bír tehát bizonyító erővel. A régebbi kor grammatikusai tehát nem nyilatkoznak világosan és határozottan arról, hogy a latin szóhangsúly zenei, vagy erősségi volt-e.

A késői kor nagyrészt ítélet nélkül vette át a régi forrásokat, a latin hangsúly zenei voltát állítja még a Kr. u. 3—4. században is. De van egy kis töredék, mely igaz későn ugyan, de mégis expiratorikus hangsúlyt vesz fel a latin számára. Ide sorolható DIOMEDES és POMPEJUS is. Utóbbinak fejtegetéseihöz szeretnék egy megjegyzést fűzni. POMP. V. 126. 31. K.

«Quomodo invenimus accentum? Et hoc ipsum traditum est. Sunt plerique, qui naturaliter non habent acutas aures ad capiendos hos accentus et inducitur hac arte. Finge tibi quasi vocem clamantis ad longe aliquem positum. Ut puta, finge tibi aliquem illo loco contra stare et clama ad illum. Cum cœperis clamare naturalis ratio exigit, ut unam syllabam plus dicas a reliquis illius verbi; et quam videris plus sonare a ceteris, ipsa habet accentum.»

Fontos itt, hogy a szerző említi ama kérdést, miként lehet a hangsúlyt magát feltalálni, említi továbbá, hogy ezt már mások is tudták (traditum est), ő tehát azoktól tudja. De megjegyzi, hogy vannak, a kik természettől nem képesek meghallani a hangsúly minőségét. Ha itt a sorok között tudunk olvasni,

akkor azt következtethetjük ebből, hogy voltak már régebbi időben, talán már QUINTILIANUS korában is olyan emberek, a kik a latin nyelv expiratorikus hangsúlyát észrevették és vitára keltek azokkal, a kik akár kényelemből, akár természeti fogyatkozásból egyszerűen csak kiírták a régi forrásokat. Ilyen ránk nem maradt, egy vagy több vitairatnak lehet az utóhangja, kivonata ezen POMPEJUS-féle idézet. Mert ő jó hallását követve azon párthoz csatlakozott, mely expiratorikus hangsúlyt vett fel és azt mondta: plus sonat. Így indirekte halvány bizonyítékot vélünk kapni arról, hogy a latin expiratorikus hangsúlyt nemcsak az V—VI. században, hanem talán már jóval előbb is észrevették.

II. Az ú. n. accentus circumflexus a latinban.

A római grammatikusok egy része felveszi az accentus circumflexust. Szabályaik: a circumflexus, mely «ex acuto et gravi constat», a következő helyeken fordul elő: 1. hosszú utolsóelőtti szótagon akkor, ha az utolsó rövid: *Rōmā, Cethēgūs*. — 2. minden hosszú utolsó szótagon, tehát az egytagúakon: *spēs, dōs, rēs*, és többtagúakon akkor, ha a hosszú szótag után egy rövid eltűnt: *illīc (*illīce), tantōn' (tantōne)*.

A kérdést LANGEN (Neue Jahrb. 79. 47) és SCHOELL (i. m. cap. IV.) behatóan tárgyalták és ama meggyőződésre jutottak, hogy eme szabályok egyszerűen rémiátások, melyeknek a beszélt latin nyelvhez semmi közük sincs. A latinisták nagy része e nézetet magáévá tette és a circumflexust a latinban elvetette (v. ö. BRUGMANN: Grundr. 1.² 975, LINDSAY: Lat. Spr. 150, SOMMER: Handb. 106, WALDE: IF. A. 18. 53, STOLZ [J. MÜLLER: Hdb. II. 2] 162). Még VENDRYES is, a ki máskülömben oly tapintatosan védi a latin grammatikusokat, elfogadja LANGEN eredményeit (v. ö. Recherches 30. s k. lk.).

De újabban AHLBERG szállott sikra (i. m. 40. s k. lk.) a circumflexus mellett és helyre akarta állítani a grammatikusok tekintélyét. Érvei nem győztek meg engem, ezért e helyen kívánom megtenni ellenvetéseimet.

VARRO említi a hangsúly különféle alakjait, de nagyon távol van attól, hogy egyetlen egy példát is említene, v. ö. p. 531.

10. K. E helyből egyáltalában az tűnik ki, hogy előtte nem a hangsúly maga, hanem annak elnevezése volt a fődolog. Elősorolja a görög, majd a latin neveket, de utalás magára a beszélt nyelvre nem fordul elő. Ezen kifejezés pedig: «verum ea nunc ab omnibus περιπωμένη græce vocatur, apud nos flexa, quoniam primo erecta rursus in gravem flectitur» nem azt jelenti, hogy nálunk meg is van a flexa, csak azt, hogy nálunk úgy nevezik; a quoniam-mal bevezetett mellékmondat tehát nem annyira a latin, mint főleg a görög elnevezést magyarázza. Jellemző, hogy VARRO nem adja a circumflexus szabályait sem.

Többször foglalkoztak CICERO egy helyével Orat. 58. «mira est enim quædam natura vocis, cujus quidem e tribus omnino sonis (inflexo, acuto, gravi) tanta sit et tam suavis varietas perfecta in cantibus . . . in quo illud etiam notandum mihi videtur studium persequendæ suavitatis in vocibus: ipsa enim natura, quasi modularetur hominum orationem: in omni verbo posuit acutam vocem, nec una plus nec a postrema syllaba ultra tertiam, quo magis naturam ducem ad aurium voluptatem sequatur industria.»

Az acutust pl. SCHOELL (i. m. 34. l.) eredeti értelmében fogja fel; de sokkal egyszerűbb a következő értelmezés: CICERO görög forrás után indulva háromféle hangsúlyt említ; a latinról csak a hangsúly helyéről van tájékozódva, tehát csak azt mondhatta: «maga a természet helyezett minden szóra egy-egy hangsúlyt». Ennek kifejezésére a gravis szó természetesen alkalmatlan volt; a circumflexus csak a hosszú szótagra illett volna, nem maradt hát más ismeretes terminus, mint az acutus, a mely nem jelentett egyebet, mint «hangsúlyos»-t. Ehhez nagyon jól illik QUINTILIANUS kifejezése I. 5. 29—31.

Van azonban egy hely, a melyből AHLBERG (Studien p. 42) a circumflexus létezését akarja kiolvasni. QUINTILIANUS Inst. or. XII. 10. 33, melyet már fönebb idéztem. A similitudo jelentené azt, hogy a latin hangsúly helyi kötöttségénél fogva hasonlóbb, egyformább a görögnel, a rigorról már megemlékeztünk. Tehát akkor e kifejezés «quia ultima syllaba nec acuta umquam excitatur nec flexa circumducitur» a hajtott hangsúlyt feltételezi a latinban is.

Nézzük azonban közelebbről eme mondatot: «accentus

quoque cum rigore quodam tum similitudine ipsa minus suaves habemus», ott van tehát a similitudo jelzője is «ipsa». Ezt pedig úgy értelmezzük: «önmagukban, lényegükben való hasonlóságuknál fogva kevésbé kellemesek a latin hangsúlyok». Az egész mondat nem bizonyítja ugyan azt, hogy QUINTILIANUS világosan irt a hangsúlyról (v. ö. rigore quodam), de burkoltan enged következtetni arra, hogy QUINTILIANUS nem tudta megkülönböztetni a circumfl. és acut. hangsúlyt a latinban; és mi ezen nem is csodálkozunk.

Az említett grammatikusok tehát nem bizonyítják azt, hogy a latinban circumflexus létezett volna.

A késői kor természetesen már szabályokat is teremtett. Térjünk át ezekre a szabályokra, illetve azok érvényességére. AHLBERG összegyűjtötte ama szavakat, melyek számára a grammatikusok hajtott hangsúlyt vesznek fel. Ezek:

aes, dōs, flōs, fōns, lās, lāx, mōns, mōs, rēs, sōl, spēs.

Élesek ellenben: *ab, ars, arx, dux, et, est, far, fel, hic, mel, nec, nix, nōn (!), nox, nux, pars, pax, pix, que, quis.*

Nyelvtörténetileg következő módon bizonyítja ezen szabályok jogosultságát. A szavak egyik csoportjában a hosszú hangzó diphthongusból jött létre; a diphthongus második elemének eltűnése után a hosszú vokális egyesítette volna magában a diphthongus eredeti hangsúlyát, s ez lett volna a circumflexus. Idevalók: *lāx* (**louc-*), *rēs* (**rēi-*), *spēs* (**sphēi-*). A másik csoportba azon egytagú szavak tartoznak, melyeknek nominativusa eredetileg kéttagú volt és csak synkope útján lett egytagúvá, pl. *aes* (**aies-*), *dōs* (**dōti-*), *lās* (**liti-*), *fōns* (**fonti-*), *mōns* (**monti-*). A fejlődés ezen időpontjában (tum) a circumflexus használata ingadozott (vagabatur), míg végre analogia útján az összes egytagú szavak, ha hosszú vokálisuk volt, hajtott hangsúlyt nyertek. Így pl. **pāx*; de mivel *arx nox pix nux* éles hangsúlyúak voltak, az egyforma *-x* végzet miatt a **pāx* is éles hangsúlyt kapott: *pāx*.

Nem nehéz felismerni, hogy AHLBERG itt az indogermán ősidők számára rekonstruált hangviszonyokat viszi át a latinra.

Az első csoportba nagyon különböző szavak kerülnek egymás mellé, *lāx* (**louc-*), *rēs* (**rēi-*), *spēs* (**sphēi-*); itt tehát a diphthongus második elemének elveszése okozta a hangsúly

alakjának változását. Időrend tekintetében eme szavak egyáltalában nem egyesíthetők, mert nagyon távol esnek egymástól. *rēs* mellett rekonstruálnak az indog. számára egy **rēis*-féle alakot, a melyben a hosszú diphthongus második eleme eltűnt. Eme folyamat azonban nem történt a latin nyelv körén belül, hanem a rokon nyelvek tanúsága szerint a közös ősnyelv idején, akkor léteztek egymás mellett **rēis* : **rēs*, és itt történt, hogy a hosszú diphthongus egy morájának elveszése a hangsúlyt megváltoztathatta. Kiemelendő azonban, hogy az indog. «éles» és «hajtott» hangsúly nem oly pontosan ismeretesek, hogy oly könnyen azonosíthatók lennének a latin grammatikusok hangsúlyaival. Az indog. hajtott hangsúly valószínűleg kétsúcsú hangsúly volt, vagy általában emelkedett és csak a szótag végén gyöngült energia tekintetében, vagy pedig általában eső hangsúly volt, melynek energiája a csúcs mögött egy kicsit erősödött. Ilyen hangsúly könnyen azt a látszatot kelti, mintha két szótagot hallanánk; ennek következménye, hogy a vedikus metrikában ilyen szótagok tényleg két szótagot számítanak, ved. *gām* mellett néha *gaam* < indog. **g^hō-m̄*, < **g^hōu m* (v. ö. WACKER-NAGEL: Altindische Gramm. I. 49). A latinban a *rēs*, *rēm* hosszú vokálisa nem részesült hasonló bánásmódban, nem tekintve azt, hogy hangtanilag nagyon jól vezethetők le idg. **rēs*, **rēm* alakokból. Nagyon bizonytalan *spēs* esete; tény az, hogy a rokon nyelvek miatt szükséges a **sphēi*-alak rekonstruálása; maga a latin azonban nem követeli ennek felvételét; már Enniusnál *-s* tövek is vannak, pl. nom. *spērēs* Ann. 119. 448. M., ilyen *-s* tö az óbolg. *spěchъ* is, továbbképezve, azonkívül *-s* tö *děspērāre* (**-spēsāsi*). Ezen esetben a *spēs* hajtott hangsúlya nem magyarázható AHLBERG szerint.

Ezen jelenségek — mint látjuk — nem a latin nyelv külön életében mentek végbe, hanem indog. események. Hogy áll ellenben *lūx* (**louc-*) időrend tekintetében? Ez igenis külön latin nyelvi változás, melynek nyomai még történeti időben is láthatók a feliratok helyesírásában. A feliratok LUCIOS, LUCIOM (C. I. L. 30. 32) mellett LOUCILLA alakot mutatnak, és az *ou*-helyesírást még később is megtartották, a mikor ennek a kiejtésben már nyoma sem volt. Idő tekintetében tehát kb. 2500—3000 évnyi távolság van a *rēs* és *lūx* szóban végbement hangváltozás között.

De maga a két hangváltozás sem magyarázható lényegileg egy és ugyanazon módon. Mert a *rēs* szóban hosszú diphthongus vesztette el második elemét és ezért változott meg a hangsúly. Ellenben mi történt **louc-* > *lūc-* esetében? Előttünk ismeretlen okok folytán a diphthongusnak első eleme assimilálódott a másodikhoz és vele egy a fül által egységesnek hallott hangot képezett, a nélkül, hogy a quantitás megváltozott volna.

Végül AHLBERG sem tudhatja, hogy minden rövid diphthongus — vagy csak a *louc-* diphthongusa — az őslatinban hajtott hangsúlyt viselt. A mennyire eddig ismeretes, rövid diphthongus csak akkor kap hajtott hangsúlyt, ha contractio útján jött létre (*o + i: ὀρθοί, e + i: πει*). (BRUGMANN-DELBRÜCK: Grundriss. I.² 948.)

Nagyon bizonytalan tehát, hogy egyrészt *rēs*, *spēs*, másrészt *lūx* tényleg hajtott hangsúlyt kapott a latinban. Nyelvtörténetileg — mint látjuk — ez nem igazolható.

Térjünk át az AHLBERG-féle második csoportra. *aēs* (**aiēs-*), *dōs* (**dōti-*), *lās* (**lāti-*) etc. Itt tehát a synkope lenne oka a hajtott hangsúlynak. Már WALDE (IF. A. 18. 53) kiemelte, ha *mōns* hajtott hangsúlya onnan ered, hogy valamikor **montis* volt a nominativusa, akkor *ārs* hangsúlya érthetetlen, mert ez is < **artis*. Ép így nincsen megmagyarázva *nōx*, mert ennek eredetibb nominativusa **noctis* (v. ö. litv. *noktīs*, óbolg. *noštī*).

AHLBERG szerint itt tehát az analogia lépett közbe, kétféle irányban: 1. eredményezte azt, hogy *rēs*, *lūx*, *aēs*, *dōs*, *mōns*, *flōs*, *mōs* stb. mintájára az összes hosszú egytagú szavak hajtott hangsúlyt vettek fel, 2. hogy az *arx*, *fax*, *nix*, *nux*, *pix* szavak *-x* végzete folytán *pāx*, hosszú *ā*-ja ellenére, éles hangsúlyt kapott.

Sokszor utaltak már arra, hogy első sorban hangtörténeti úton kell igyekeznünk a jelenségeket megmagyarázni, hogy az analogia hatását nem szabad túlbecsülnünk. Ha *pāx* hangsúlyának változására más éles szavak *-x* végzete volt hatással, akkor ennek nagyon is jellemzőnek kellett lennie, mert máskülömben az associatio nem mehetett volna végbe. De mit tudunk a beszélt nyelvben az efféle szavak *-x* végzetéről? A mindennapi nyelvben szóvégi *-x* gyakran egyszerűsödött, s a kiejtésben *-s* hanggal váltakozott. Innen van, hogy a kevésbé művelt vésők

feliratoknál gyakran hallásuk után indulva a szóvégi *-x* és *-s* hangot összezavarták, pl. *conjus* (= *conjux*), *mīlex* (= *mīles*) v. ö. SOMMER: Hdb. § 314. 3. b. Az *-x* tehát e helyen nem volt olyan jellemző végzet, és ezért mi e helyen nem tartjuk helyesnek a *pāx* «éles» hangsúlyának ily módon való magyarázatát.

Még nagyobb nehézséget okoz, hogy a cod. Bob. fragm. de acc. az éles hangsúlyú szavak közt szerepelteti a *nōn* partikulát is. Hiszen éppen ennél várhatnók a hajtott hangsúlyt, akár összevonás (**ne-oinom*), akár apokope (**nō-ne*) útján jött létre a szó.

Végül a harmadik csoportról AHLBERG ezt mondja: «*Tertia denique species cetera verba complectitur, flos, mos, ros, sol, quorum etymologia nihil tale admittit aut incerta est* (p. 44). Tehát maga beismeri, hogy a latin nyelv történetében a főbbi szavak hajtott hangsúlyára semmi sem utal, csak egynehány grammatikus megbízhatatlan híre.

Látjuk, hogy AHLBERG kísérlete ellen az egytagú szavaknál is fontos ellenvetéseket lehet tenni. Ezekhez még hozzácsatoljuk SOMMER nézetét (Handb. 106), mely szerint gyanús az, hogy a latin grammatikusok szóvégi hosszú vokálison csak hajtott hangsúlyt ismernek, holott görög forrásaik rámutatnak oly szavakra is, mint θεᾶ, a hol szóvégi hosszú szótag éles hangsúlylyal bír. Ez azt látszik bizonyítani, hogy egyes megfigyelések mégis csak arra utaltak, hogy hosszú szótagon csak egyféle hangsúly van; minthogy pedig mégis a hajtott hangsúlyban látták a hosszú szótagok tulajdonképpeni hangsúlyát, saját ítélőképességük alapján csinálták ezt a szabályt, mely alatt azonban éppen az ellenkezőjét kell érteni.

AHLBERG (p. 45) felsorolja ama eredetileg egynél többtagú szavakat, a melyek a grammatikusok tanúsága szerint «hajtott» hangsúlyt viseltek.

a) *-c*, *-n* végű szavak, ha eredetileg *e* tűnt el a szó végéről, az utolsó szótagban hajtott hangsúlyt kaptak, pl. *illīc*, *istīc*, *istūc*, *illāc*, *Pyrrhūn'*, *tantōn'*; *vidēn'*.

b) *-ās* végű szavak, a melyek eredeti alakja **-ātis*: *nostrās*, *vestrās*, *Arpinās*, *Menās* stb.

c) oly szavak, a hol a perf. sing. 3. személyében össze-

vonás mutatkozik: *fumât* (< *fumāvit*) *opplēt* (< *opplēvit*), *audīt* (< *audīvit*).

d) néhány adverbium: *ergō*, *falsō* stb.

Mint előbb, úgy itt is kétségkívül svéd viszonyokból indult ki AHLBERG (v. ö. Ax. Kock: Die alt- u. neuschwedische Accentuierung, unter Berücksichtigung der anderen nord. Sprachen. Strassburg. Trübner, 1901).

A svédben van egy hangsúly, melyet Kock «kétesúcsú fortis»-nak nevez, melynek lényege az, hogy a hangsúly legerősebb a vokális kezdetén, majd esik, hogy a vokális végén újra erősödjék (∩). Ez a hangsúly előfordulhat bármely szón, tekintet nélkül a szótagok számára. Neve «incidierte fortis». Ettől különbözik ama hangsúly, melyet «geminierte fortis»-nak hívnak, a mely egytagú szavakon fordul elő. Ez is kétesúcsú hangsúly, a mely a szótag elején legerősebb, majd gyöngül, és a szótag második részében újra erősödik; ezen erősödés azonban eredetileg külön szótagnak szólt, s csak miután ezen szótag eltűnt, átadta mintegy hangsúlyát az előbbi szótag hangsúlyának. Így egy szótag mintegy összefoglalta két szótag hangsúlyát. Ezen utóbbi hangsúly nagy szerepet játszik egyes svéd dialektusokban. A dalby-i dialektusban pl. akkor fordul elő, ha kéttagú szó végső vokálisa eltűnt: *bit* = irod. svéd *bita* «harapni». A gotlandi dialektusban hasonló a helyzet. De itt is kéttagú szavakról van szó. Az irodalmi svédben ez elég ritkán fordul elő: *fan* «ördög» (régén: *fanen*), és felkiáltó szavakban: *nå* «nun», *så* «so», *jo* «doch» etc. (v. ö. Kock: i. m. §§. 27. 41. 46—48).

A svéd és latin jelenség között fontos különbség észlelhető. Először is a szótagok száma a latinban nem játszik szerepet, a svédben igen; viszont a vokálisok közt fellépő consonansok a svédben nem játszanak szerepet, csupán a latinban; csak intervokális *c*, *n*, *t*, *v* engedi meg a hangsúlyváltozást, s minthogy e consonansok közt nincsen semmi rokonság, az AHLBERG-féle szabály fonetikai alapja homályos. Másként alakulna a helyzet, ha csupán az összes nasalisok, vagy a spiransok, vagy más valami módon rokon hangok segítenék elő a hajtott hangsúly létrejövését. Rám a grammatikus szabályok azt a benyomást teszik, mintha éppen csupán egyes szavak kedvéért

keletkeztek volna, bővebb körültekintés nélkül. Az *illuc*, *illuc*-féle alakok mellett ugyanis *illuc*, *istuc* alakok is léteztek. Előbbiek locativusok voltak (**illuce*), utóbbiak a mutató névmásnak a *-ce* deiktikus partikulával erősített nominativusai. Noha e két csoport jelentése által is különbözött, a grammatikusok — úgy látszik — szükségesnek tartották hangsúly által is megkülönböztetni.

A *Pyrrhîn'*, *tantôn* alakok csak ritkán fordultak elő, ezekről alig lehetett valakinek biztos tudomása. És feltűnő, hogy *vidên'* a jambikus rövidülés törvényének sem tudott ellenállni, és mint *vidên'* is megjelenik.

A *b)* alatt említett szavakra, mint bizonyítékokra, mégsem lehet utalni. Kétséges ugyanis az, hogy itt egyáltalában latin hangtani változással van-e dolgunk (VENDRYES: i. m. 174. l.). Valószínűbb, hogy ezek csak dialektikusak. Plaut. Trin. 545 a *Campan*s (= *Campan*s) szót azért alkalmazza, hogy e vidék kiejtését utánozza. Nagyon jól illik e feltevéshez, hogy e synkope nagyrészt helyneveknél fordul elő; talán onnan is indult ki. A dialektusok hangsúlyáról azonban már maguk a grammatikusok sem tudhattak sokat, mert a Kr. u. 3—4. században már a pusztulásnak estek áldozatul. Én azt hiszem, hogy e szavak, aránylag szokatlan alakjuknál fogva, kerültek a grammatikus szabályok listájába.

A *d)* alatt említett szavak «hajtott» hangsúlya úgy magyarázható, hogy itt a mondat hangsúly tévesztette meg a fület; kérdő mondatokban ugyanis megtörténhetik, hogy kérdőszavak, ha hosszú vokálisuk van, kétsücsű hangsúlyt viselhetnek, ném. *jâ?* magy. *úgy?* De ilyen hangsúlynak semmi köze sincsen és *falsô*, *ergô* szavaknál sem volt az indog. «hajtott» hangsúlyhoz (v. ö. AHLBERG: Addenda et corrigenda).

Végül tárgyalja AHLBERG az utolsóelőtti szótag hajtott hangsúlyát általában (p. 47). De a szabályokat csak avval tudja támogatni, hogy mivel az előbbi két pontban tudományosan beigazoltnak tartja a grammatikusok szabályait, nem hiszi, hogy az utolsó pontban tévedtek volna. Mi ellenben, a kik nem vagyunk ezen a véleményen az első két pontnál sem, ezeket a szabályokat is görög utánzásoknak fogjuk tartani.

Tény az, hogy AHLBERG egy első tekintetre igen furesza

helyet idéz nézetének megerősítésére: Terent. Phorm. 127: ego té cognatum dicam et tibi scribám dicam. Ehhez DONATUS: dicam, supra verbum, infra nomen est, *diverso accentu*. Ebből AHLBERG azt következteti, hogy DONATUS a szóhangsúlyt akarta megjelölni; hogy mit akart, azt most már nem tudjuk pontosan, de feltűnő, hogy nem mondja meg, miben áll a «diverso accentu». Én ezért azt hiszem, hogy DONATUS e kifejezéssel egyszerűen a versbeli ictusra utalt, mert ha a főbbi sort (Ter. Phorm. 127) versben olvassuk, az első dicam első szótagjának hangsúlya összeesik a versbeli iktussal, a második dicam (= *δίκτην*) ellenben a vers szempontjából hangsúlytalan. Ezért e DONATUS-féle helynek SCHOELL id. művében sem kellene helyet foglalni, mert nem vonatkozik a szóhangsúlyra (SCHOELL: i. m. LXX. d).

Látjuk tehát, hogy a circumflexust nem lehet a latinban igazolni. Ha valaki mindazonáltal nem hiszi, hogy a rómaiak e téren a görögöket utánozták volna, az kénytelen feltenni, hogy a latinban volt egy «hajtott» hangsúly, melyet azonban a grammatikusok nem figyeltek meg helyesen, hanem görög szabályokat adtak, s mi most már nem vagyunk ama helyzetben, hogy ezt felismerni képesek lennénk.

III. Hangsúly és quantitás a latinban.

VENDRYES (i. m. 99—103. l.) összefoglalja a latin hangsúly korszakait. A legrégebbi időtől kezdve a Kr. e. II. századig expiratorikus hangsúly járta a latinban, s ez a következő hat században zeneivé alakult át, hogy a román periodusban végre újra az expiratorikus hangsúly jusson hatalmas túlsúlyra. Ennek bizonyítéka a latinban a vokálisok quantitásának megőrzése, a mi egyes rokon nyelvek tanúsága szerint tényleg ellenkezésben látszik lenni az expiratorikus hangsúly természetével. Mégis a késői grammatikusok korában (Kr. u. IV—V. sz.) a latinban is találkozunk ama jelenséggel, hogy a vokálisok eredeti quantitásaikat már nem őrizték meg, hanem miként pl. az újjörögben, a hangsúlynak estek áldozatul; hangsúlyos vokálisok hosszúak, ha rövidek voltak, megnyúlnak, hangsúlytalan vokálisok rövidek, ha hosszúak voltak, megrövidülnek. A grammatikusok idéznek

példákat, intenek a rossz kiejtés elkerülésére; példák: *Cērēs*, *pīcēs*, *dēōs*, a helyett: *Cērēs*, *pīcēs*, *dēōs*.

Már AHLBERG (Stud. p. 57) jelezte kételyét, mely szerint nem valószínű, hogy a hangsúly terén aránylag oly rövid idő alatt kétszer álljon be oly hatalmas változás. Mégis feltűnők e grammatikusok hírei, hogy pl. *lĕgĕs* (præs. sing. 2.) és *lĕgēs* (fut. sing. 2.) a kiejtésben minden különbség nélkül hangzanak (Cledon. V. 19. 14. K.). Mit lehet tehát felhozni a késői keresztény korban beállott változás megmagyarázására? Valószínűleg külső hatás eredményét kell abban látnunk, hogy a vokálisok mennyisége most egyszerre teljesen megváltozott. Italia és más tartományok akkor nagy népkeveredés színhelyei voltak. Északról jöttek a kelták, germánok, a kikben nem volt meg ama érzék, a melylyel a latin nép a vokálisok mennyiségét hosszabb időn keresztül aránylag jól megőrizte. A kelta és germán nyelvek ekkor kétségkívül exspiratorikus hangsúlylyal bírtak, ennek foka pedig a hangtani fejlődés tanúsága szerint sokkal erősebb kellett hogy legyen, mint a latiné. A görögben is már javában hatott az exspiratorikus hangsúly, oly erővel, hogy a vokálisok mennyisége egészen új képet nyert. Mindazok, a kik ilyen idegen nemzethez tartoztak, akkor, ha latinul beszéltek, számos hibát ejtettek a vokálisok mennyiségében, mert nem voltak hozzászokva ahhoz, hogy hangsúlytalan hosszú vokálist ejtsenek. Ezeket figyelembe véve, talán óvatosabban kell megítélnünk ama példákat, a hol állítólag az exspir. hangsúly okozta volna a hangzó megnyúlását. Különösen a grammatikusok példáiról nem kell hinnünk azt, hogy szabályos hangtani fejlődés útján jöttek létre. Mert idegenek szájából is sokat jegyezhettek fel, és ezt óvás, intés kedvéért említik csak; nem bizonyos az, hogy ezeket az alakokat akkoriban már általánosan ejtették. Maguknak a grammatikusoknak személyéről, nemzetiségéről is nagyon keveset tudunk, úgy hogy tanításaik sem egészen megbízhatóak. A mennyiség iránti érzék csak később, midőn a népkeveredés Italiában és a provinciákban teljes lett, vesztetett ki, a miben kétségkívül a megerősödött exspir. hangsúly hatását fogjuk látni, de oly értelemben, hogy e változásnak okát az említett külső körülményekben fogjuk keresni. Ezáltal a változás sokkal természetesebbnek tűnik fel.

VENDRYES a klasszikus korbéli latin nyelv zenei hangsúlyát főképpen avval bizonyítja, hogy csakis úgy vagyunk képesek megérteni azt, hogy a vokálisok quantitásukat megőrizték. Az időmérték elve uralkodott tehát a latinban és ezen elv — szorinte — nem tett engedményeket egy másik, a hangsúly intenzitásán alapuló elvnek (v. ö. 129. l.).

Eltekintve most az ú. n. jambikus rövidülés törvényétől, nézzük, nincsen-e másutt valahol nyoma annak, hogy a quantitás az intenzitásnak engedett volna. Természetes, hogy ezt nem az irodalmi nyelvben fogjuk keresni, a hol a traditio szabta kiejtés hatalmasan lépett előtérbe, hanem a nép mindennapi nyelvében, a melyre ezen hagyományos, irodalmi kiejtés nem tudott oly egyetemes hatást gyakorolni. Érdekesek e tekintetben ama szavak, a melyeket a kelták a latinoktól kölcsönöztek. Ezeknek hangtana most többszöri pontos kutatás után bőven ismeretes. Legutolsó összefoglaló ismertetés: HOLGER PEDERSEN: Vergl. Gramm. der keltischen Sprachen. I. 189—242. 1908. Göttingen.*)

Eme kölcsönszavak hangtanából ugyanis az tűnik ki, hogy a vulgáris latinságban közvetlenül hangsúlyos szótag előtt álló hosszú vokális megrövidült. Itt azonban már a történeti, pænultimás hangsúly gyakorolja e hatást. Példák:

lat. *ā* hangsúlyos szótagban:

lat. *cāseus*: óír. *cáise*, cymr. *caus*, ócorn. *cos*, óbret. *cos-mid* közvetlenül hangsúlyos szótag előtt:

lat. *creātūra*: cymr. *creadur*, ócorn. *crēadur*, bret. *krouadur*. Utóbbi esetben lat. *ā* úgy jelenik meg, mint *ā*; pl.:

lat. *cārcer*: óír. *carcar*, cymr. *carchar*, újcorn. *karhar*, bret. *karc'hariou*.

lat. *ē* hangsúlyos szótagban:

lat. *cēra*: óír. *cēir*, cymr. *cwyr*, ócorn. *coir*, bret. *koar* közvetlenül hangsúlyos szótag előtt:

lat. *fēniculum*: ír. *fenél*, cymr. *ffenigl*, ócorn. *fenochl*.

Utóbbi példában lat. *ē* úgy van képviselve a keltában, mint *ē*; pl.:

lat. *cēlla*: ír. *cell*, cymr. *cell*.

*) A kelta anyagot illetőleg PEDERSEN e művét követem e helyen.

lat. *ī* hangsúlyos szótagban:

lat. *vīnum*: óír *fín*, cymr. *gwìn*, ócorn. *guin*, bret. *gwin*
közvetlenül hangsúlyos szótag előtt:

lat. *spīritus*:*) óír *spirut* (a hol *i* a következő szótagbeli *u* hatása alatt jött létre a várható *e* helyett), cymr. *ysbryd*, ócorn. *spirit*, középcorn. *spyrys*, bret. *spered*.

Utóbbi példában lat. *ī* mint *ī* jelenik meg; pl.:

lat. *cingulum*: óír *cengal*

lat. *cista*: óbret. *cest* gl. *fiscina*

lat. *initium*: cymr. *ynyd*

lat. *piscis*: corn. *pysk*.

Az *ū*-ra példa nincs, *ō* is nagyon ritka ilyen helyzetben magában a latinban, sokkal ritkább, mint *ā*.

Tény az, hogy ezen kelta szavak mellett, melyekben a hangsúly előtti vokálisok úgy fejlődtek, mintha rövidek lettek volna, vannak olyanok is, a melyek ezen rövidülést nem mutatják. De ezeknek specziális okuk lehet, talán a kölcsönzés módja (l. később a görög-latin kölcsönzavakat). Mivel azonban azon kelta szavakban, a melyek a latin hangsúly előtti hosszú vokálisok rövidüléséről tesznek tanúságot, a megfelelő kelta hangok épúgy jelennek meg, mint a hogyan máskor is számtalanszor láthatók, nincsen valódi alapunk annak feltevésére, hogy a rövidülés a kelta nyelvben magában következett volna be (v. ö. PEDERSEN: i. m. I. 204).

A mi e rövidülés kiinduló pontját illeti a latinban, azt lehetne gondolni, hogy oly szavakban kezdődött, a hol a hangsúly előtti hosszú szótag két hangsúly (fő- és mellék-) közé szorult, pl. *crēātūra*. Csakhogy evvel ellenkezik az a tény, hogy a rövidülés akkor is bekövetkezett, a mikor a megrövidült szótag a szó első szótagja volt, óír. *faigin*: lat. *vāgīna*, középír. *maten*: lat. *mā(tū)tīna* (haplologia). Itt tehát okvetlenül csak a pænultimás hangsúly hatását kell a latin számára feltennünk.

Ilyesmi más, rokon nyelvekben is előfordul. PISCHEL (KZ. 34. 570) fedezte fel ama hangtörvényt, hogy hosszú vokális megrövidülhet a prákritban akkor, ha a hangsúly az utolsó

*) A latin szónál itt olyan alakokból kell kiindulni, mint *spīritui*, *spīrituum*, a hol *ī* a hangsúlyos szótag elé került.

szótagon volt. Ha kétszótagú szóval van dolgunk, akkor ugyanazon eset áll elő, mint a latinban, t. i. hogy hosszú szótag megrövidülhet hangsúlyos szótag előtt, pl. *inam* = *énád*, *jia* = *jivá*, *luta* = **lütá* stb. E rövidülés azonban itt sem következett be általánosan.

Be kell vallanunk, hogy a rövidülés terjedelmét a latinban sem ismerjük, de emlékeznünk kell arra, hogy kelták mindenfelé érintkeztek a rómaiakkal; ezen érintkezések idejéből következtetve a latin rövidülést már a Kr. előtti idők számára is feltehetjük. Minthogy pedig e rövidülés a pænultimás hangsúly hatásaként tűnik fel, ezt a præhistorikusnál gyengébbnek ugyan, de mégis az intenzitás elvén alapuló hangsúlynak kell tartanunk a klasszikus korban is, mert másképpen e hatást nem gyakorolhatta volna.

Hangsúly és a vokálisok quantitása mindazonáltal függetlenebb viszonyban voltak egymással a latinban, mint más expiratorikus hangsúlyú nyelvekben. VENDRYES (p. 129—133) az északi germán és a cseh nyelvre hívja fel figyelmünket (v. ö. KOCK: *Der i-Umlaut u. der gemeinnord. Verlust der Endvocale*. P. B. B. XIV. 53, GAUTHIOT et VENDRYES: *Notes sur l'accentuation du tchèque*. *Mém. Soc. Ling.* XI. 331). Különösen érdekes a cseh, a hol a régi quantitás általában jól meg van őrizve. Idővel a szó kezdetén erősségi hangsúly fejlődött ki, a mely most hatást gyakorolt a quantitásbeli viszonyokra. Ha valamely szó kezdete ∪ ∪ volt, akkor mind a kettő viseli a hangsúlyt; ∪ — kezdetű szóban a hosszú szótag első része szintén hangsúlyos; ∪ ∪ — kezdetnél a két rövid újra egységet képez; de ∪ — ∞ kezdetű szónál a hosszú szótag hangsúly nélkül marad, míg a szókezdő hangsúlyos rövid megnyúlik. A csehben tehát intenzitás és hosszúság szoros kapcsolatban vannak egymással, de úgy, hogy az intenzitás viszi a főszerepet. Ugyanilyen a helyzet az északi germánban.

Hogy vagyunk azonban a latinnal? Itt nem az intenzitás viszi a főszerepet, mert a quantitás volt az irányadó tényező; ha ugyanis az utolsó előtti szótag rövid, akkor ez a hangsúly hatása alatt nem nyúlik meg, hanem a hangsúly előre lép egy szótaggal. VENDRYES ezen ellentét megmagyarázására felveszi tehát azt, hogy a latin a klasszikus korban zenei hangsúlylyal bírt.

De nézzük csak, vajjon kénytelenek vagyunk-e okvetetlenül e feltevéshez fordulni. Tanulmányosak e tekintetben a közép- és újind nyelvek, melyeknek hangsúlyviszonyait újabban többször tanulmányozták.*)

Az új-ind nyelveknek kétségkívül expiratorikus hangsúlyuk van, mégis a következő szabályok uralkodnak:

α) Az erősségi hangsúly az utolsó előtti hosszú szótagra esik. Pl. tatsama**): *kír̥ti* «hír»; gujarāti: *janói* «czerna»; hindī: *asúj̥hā* «láthatatlan»; bihāri: *choṭákka* «kicsiny»; marāṭhi: *gīdha* «keselyű».

β) Ha az utolsó előtti szótag rövid, a hangsúly az előző szótagra lép vissza, ha az hosszú: pl. tatsama: *kírtana* «hír»; marāṭhi: *vāḷana* «hajlam»; *kāpaḍa* «ruha»; hindī: *bāndhana* «kötés».

γ) Más esetben a hangsúly lehetőség szerint visszavonul a szó végétől. A tatsama dialektus csoportban a szó végétől számított negyedik szótagra is léphet vissza, ha a szó végétől számított 2. és 3. szótag rövid. A tadbhava dialektus csoportban a 4. szótagra való visszavonás csak akkor következik be, ha az utolsó három szótag rövid. Ha ellenben a végső szótag hosszú, a hangsúly csak az utolsó előtti szótagon állhat. Tatsama: *kūṭiltā* (sansk. *kuṭilatā*) «hamisság»; marāṭhi: *kár'vata* «fűrészt»; bihāri: *pār'sata* «érintő, érintve»; hindī: *tin'kū* «szalma».

E hangsúlyozási rendszer már régi időre megy vissza, JACOBI már 2000 évesnek tartja; minthogy pedig a vedikus hangsúly egyrészt szabad hangsúly volt, szótaghoz nem volt kötve, másrészt az óind grammatikusok és a hangtani fejlődés tanúsága szerint zenei hangsúly volt, az átalakulásnál, miként a latinban, a quantitas vitte a főszerepet, de még nagyobb

*) A közép- és újind hangsúlyt illetőleg a következő munkák alapján állók: PISCHEL: *Prakrit Grammatik.* (Grundriss der indoar. Phil. I. 8.) Strassburg. Trübner, 1900. — BEAMES: *A comparative grammar of the modern Aryan languages of India.* London. 1872—9. — GRIERSON: *On the Phonology of the Modern-Indo-Aryan Vernaculars.* ZDMG. 49. 395. — PISCHEL: KZ. 34. 568, 35. 140, JACOBI: KZ. 35. 563, ZDMG. 47. 574.

***) Újind dialektusnevek. Ezekre itt nem terjeszkedhetem ki. V. ö. PISCHEL: *Prakrit Gr.* § 8.

mértékben, mint a latinban, mert nemcsak az utolsó előtti szótag, hanem a három utolsó szótag hosszúsága játszott közre.

Úgy gondolom tehát, nem kell okvetetlenül ama — már említett — VENDRYES-féle elmélethez fordulnunk, mely szerint a quantitás, mint vezető elv, tesz tanubizonyságot valamely nyelv zenei hangsúlya mellett; megelégszünk avval, hogy az intenzitáson alapuló hangsúly és az időmérték harcában egyes nyelvekben az intenzitás elve vezetett elejétől fogva, másokban ellenben a quantitásnak jutott főszerep és ezt hosszú időn keresztül meg is tartotta. Már a szanszkritban is vannak nyomai az intenzitás és quantitás közötti harcznak, az intenzitás hatása feltűnőbb a középind és egészen világos az újind nyelvekben (v. ö. GRIERSON i. cikkét). A latinban szintén a quantitás elve uralkodott egy darabig, és ezt — mint említettem — csak külső hatás folytán veszítette el. Úgy képzeljük tehát, hogy a klasszikus korban is expiratorikus hangsúlya volt a latinnak, csak-hogy ennek foka gyengébb volt a késői, román periodus expiratorikus hangsúlyánál.

IV. Az ú. n. hangzógyöngülés.

A latinra nézve jellemző, hogy hangsúlytalan szótagok magánhangzói nem tartották meg eredeti színezetüket, hanem változáson mentek keresztül. Ezt a változást «hangzógyöngülés»-nek nevezzük (Vocalschwächung). Azok, a kik e jelenséggel, mint fonetikai ténynyel is, foglalkoztak, legnagyobb részben az erősségi hangsúly hatását látták benne. Értendők itt elsősorban ama szótagok vokálisai, a melyek közvetlenül a szó első szótagja után következnek. Minden jel ugyanis arra mutat, hogy történelmi időben, de még a történelmi idő kezdetén is ezen első szótag viselte a hangsúlyt. Egy ilyen jellel, a «hangzógyöngülés»-sel foglalkozunk jelenleg is.

VENDRYES, a ki i. m. 286—315. l. foglalkozik e hangzógyöngüléssel, másképen igyekezett e változás okát megállapítani. Főleg chronologiai megfontolás készítette őt erre. A feliratok tanúsága szerint legelőször az *a* hang változott meg nem hangsúlyos szótagban, míg a többi vokálisok, nevezetesen *e*, később is megtartották még eredeti színezetüket. De mivel VENDRYES —

más, itt nem részletezhető okok miatt — felteszi azt, hogy a szókezdő, történetelőtti hangsúly még jóval a történelmi latin-ság kezdete előtt eltűnt, nem képzelhető el, hogy a javarészt történeti időben végbemenő hangzógyöngülés e hangsúlylyal összefüggésben legyen. Elvileg tehát más okokra kell visszavezetni; a hangsúlylyal csak másodlagosan lépett vonatkozásba és ily módon sokkal hosszabb ideig tartott, mintsem várhatnók. Ennek oka az analogia és más phonetikai jelenségek.

Ha statisztikailag összeállítjuk a hangzógyöngüléseket, akkor könnyű áttekinteni, hogy a latinban a nem hangsúlyos szótagok vokálisai az *i* és *u* hangzó irányában «gyöngültek», tehát zártabbakká lettek. A «hangzógyöngülés» itt tehát a nem hangsúlyos magánhangzóknak az *i*, *u* felé való közeledését jelenti. Gutturálisok (*c*, *g*), dentálisok (*t*, *d*) és *n* előtt általában az *i* felé való gyöngülés, labialisok (*p*, *b*), *m* és *f* előtt pedig az *u* felé való gyöngülés észlelhető. Különösen feltűnő a változás *l* előtt; ha maga *l* velaris színezetű volt (consonansok és sötét vokálisok előtt és a szó végén), az *u* felé való gyöngülés, ha *l* palatalis volt (palatalis vokálisok előtt), az *i* felé való gyöngülés következett be, pl. *famulus*: *familia*, *Siculus*: *Sicilia*. A labialisoknál a labialisokat követő vokális is játszott szerepet: *man-cupum*, de *mancipium*; *surrupuit*, de *surripitur*. A gutturálisok és dentálisok előtt azonban csak az *i* felé való gyöngülés látható még akkor is, ha a következő szótagban *u* vokális van, *statuo*: *constituo*, *ago*: *prodigus*, *datus*: *abditus*, *porticus* (**prto-gos*), *ilicō* (**in-stlocō*).

Így részletezván VENDRYES a tényeket, előtérbe helyezi ama kérdést, miért van az, hogy a nyílt vokálisok kisebb intenzitás mellett megváltoznak, zártakká alakulnak, mi hatással van tehát a kisebb intenzitás a nyílt vokálisok színezetére, talán valami összefüggés létezik a kisebb intenzitás és a zárt kiejtés között? A kérdés annál bonyolultabb, mivel más nyelvekben, pl. az óirben, ennek ellenkezője is megtörténhetett, hogy t. i. zárt vokálisok *a* felé fejlődtek. Az esetben tehát, ha a latin hangzógyöngülésnél a nem hangsúlyos vokálisok zárulását (fermeture) vesszük főleg tekintetbe, ha «hangzógyöngülés» alatt a nem hangsúlyos vokálisok zárt alakulását értjük, akkor az óírt tekintetbe véve, tényleg el kell tekintenünk a hangsúlytól, mert

eleve sem valószínű, hogy egy és ugyanazon hangsúly más és más változást idézzon elő. VENDRYES ezért felteszi azt, hogy a latin, nem hangsúlyos vokálisok gyöngülése nem a hangsúlytól függ, hanem, hogy e hangok kiejtése a századok folyamán hátulról-előre tolódik, oly módon, hogy a hangrendszer tengelye a szájüreg első részéhez közeledett (i. m. 297. l.). Ehhez nagyon jól illenék az *ü* (*oe*)-féle hang fejlődése (nem hangsúlyos szótagban, labialisok előtt), mert ennek története azt mutatja, hogy régebb időben az *u* hang felé közeledett, s ezért a feliratokon *u* betűvel jelölik a vésők, újabb időben azonban az *i* színezet léphetett előtérbe, mert a feliratokon a régi *u* helyett *i* jelenik meg, ezért archaismusként tekintik ezen írásmódot, mint *aurufex*, *maxumus*, szemben avval, hogy *aurifex*, *maximus* (v. ö. SOMMER: Handb. 117). VENDRYES tehát a latin hangzógyöngülést ú. n. «spontán» hangváltozásnak tekinti.

Nézzük azonban még egyszer a latin viszonyokat, tekintettel más, rokon nyelvekre, a hol szintén ú. n. «hangzógyöngülés» következett be, ilyenek az örmény, a kelta és germán nyelvek. Ezeknek még azon közös jellemvonásuk is van, hogy hangalak tekintetében nagyon is eltávolodtak ama ősnyelvtől, melyet megközelítő pontossággal rekonstruálhatunk (v. ö. az örményt illetőleg MEILLET: *Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique* p. 35). Ha meggondoljuk, hogy a modern örmény, kelta és germán nyelvekről biztosan tudjuk, hogy expiratorikus hangsúlyuk van, s hogy éppen ezen expir. hangsúly okozta hangalakjuknak akkora változását, eleve is célszerűnek fog feltűnni, ha az említett nyelvek régebbi periódusában mutatkozó «hangzógyöngülés» és maguk a nyelvek hangsúlya között bizonyos összefüggést keresünk, és e kettőt ok és okozati viszonyba hozzuk oly módon, hogy a «hangzógyöngülés» a hangsúly hatásaként tűnjék fel.

Nézzük az óír viszonyokat.*)

Az óírben minden consonansnak háromféle színezete lehe-

*) THURNEYSSEN: *Handbuch des Altirischen*. Heidelberg, 1910. 57. s k., 92. s k. lk. — PEDERSEN: *Vgl. Gramm. der keltischen Sprachen*. Göttingen, 1910. 265. s k. lk. — BRUGMANN-DELBRÜCK: *Grundriss stb.* I.² 233. s k. lk.

tett, *i*-, *u*-, *a*-színezete. Palatalis vokálisok előtt az *i*-, *a*-o-vokálisok előtt az *a*-, végül *u*-vokálisok előtt az *u*-színezet volt a szabályos. A consonansok azután megtartották általában a hangtörvénynek megfelelő színezetüket még akkor is, ha az eredetileg utánuk következő vokális megváltozott, vagy eltűnt. A consonansok eme színezetét fel lehet ismerni ama hatásról, a melyet különösen az előttük levő vokálisokra gyakoroltak, a mi a nevek ragozásában nagyon fontos. Említendő azonban, hogy vannak az óírben oly consonansok is, a melyekről nem lehet azt mondani, hogy valamely vokális hatása alatt állottak volna; ilyenek nevezetesen a szóvégi consonansok, melyeknek általában sötét (*a*-) színük van, a miért eme sötét színt az óír consonansok alapszínének tekintik. Ha továbbá valamely consonans-csoport *e*-, *i*-vokálisok előtt állott, csak az utolsó consonans nyert palatalis színt, a többiek megtartották a consonansok normális *a*-színét.*)

A nem hangsúlyos vokálisok gyöngülésére vonatkozó törvényeket a keltologusok különböző módon alkotják meg. THURNEYSSEN (Hdb. 6, 97. s k. lk.) általános törvényt nem ad, hanem részletezi az egyes eseteket, mely szerint palatalis consonans mellett (előtt) az óír hangsúlytalan vokálisok *i* felé, sötét cons. mellett (előtt) *a* felé, *u*-consonansok előtt általában *u* felé gyöngültek. — HOLGER PEDERSEN (Vgl. Kelt. Gr. I. § 171) ellenben az *a* felé való gyöngülést tartja szabályosnak, melyet csak a conson. *i*-, *u*-színezete zavarhatott meg. A törvénynek ily módon való megalkotása jól illik ama már említett tényhez, hogy oly consonansoknál, a melyeknél vokális hatását nem lehet felismerni, az *a*-szín az uralkodó, s hogy palatalisok elé kerülő consonanscsoportnak csak az utolsó tagja van kitéve a palat. vokális hatásának. Ily módon elvileg fel lehet tételezni azt, hogy az óír consonansok *i*- *u*-infectiója előtt valamennyiöket *a*-színezettel ejtették az óírben és ily irányban is módosították volna az előttük levő hangsúlytalan vokálisokat, ha ezt az időközben fellépett *i*-, *u*-infectió nem gátolta volna. Látjuk tehát, hogy az óír hangzógyöngülés lényegesen különbözik a latintól,

*) Példák közlésétől helyszűke miatt el kell tekintenem, l. az id. műveket.

akkor, ha azt vizsgáljuk, milyen irányban változott meg a vokális színezete.

Az óírben azonban nemcsak hangsúlytalan, hanem hangsúlyos vokálisok is változtak meg az őket környező consonans hatása alatt (v. ö. THURNEISEN: Hdb. §§ 69—79). Így régi *a* megváltoztathatta színezetét *u*-színű consonans előtt, különösen labialisok, gutturalisok és *l* után, pl. *for cun*: *for cain* lat. *canere*; *ro lomur*: *ro laumur*. Látjuk, itt a hangsúlyos szótagban, a vokális előtt és után következő cons. hatása alatt változott meg a vokális színe; felemlítendő azonban, hogy még így is, aránylag sokkal ritkábban következett be a hangzóváltás, mint hangsúlytalan szótagokban, hogy itt tehát a hangváltás csak esetleges, míg hangsúlytalan szótagokban általános érvénnyel bír.

A latinban is van rá eset, hogy valamely szóban az első szótag vokálisa (mely valamikor minden esetben hangsúlyos volt), a rákövetkező cons. hatása alatt megváltozott. Az esetek azonban kis terjedelemlre szorítkoznak (SOMMER: Hdb. 71—93. l.), a hatást nem minden cons. gyakorolta, a mihez járul, hogy vannak esetek, a melyek az eddig felállított hangtörvényeknek ellentmondanak. Pl. *m* nem változtatja meg minden esetben az előtte levő *o* színét: *domus*, *dominus*, *domāre*, holott: *umerus* (**omesos*), *numerus*, *nummus*: νόμος, νόμιμος. Szembeötlő, hogy míg *a* hangsúlytalan helyzetben mindig «gyöngült», hangsúlyos helyzetben még az *u*-színű labialisok előtt is változatlan maradt.

Ezen tények megállapítása után megkíséreljük a hangzógyöngülést phonetikailag megmagyarázni. A kelta nyelvek hangsúlya expiratorikus volt. És ha nem is bizonyos, hogy az összes kelta nyelvek valamikor az első szótagon viselték hangsúlyukat (v. ö. PEDERSEN: Vgl. Kelt. Gramm. I. 256), bizonyos ez az óírről. Az óír szavak első szótagja sokkal nagyobb intenzitással ejtetett ki, mint a többi, a vokális sokkal határozottabb színezetű volt, sokkal inkább tudott ellentállni a környezet hatásának. Említettem, hogy itt a hangsúlyos szótagok vokálisai a környező consonans hatásának csak esetlegesen voltak kitéve. A hangsúlytalan szótagok azonban a szókezdő, erősen expiratorikus hangsúly miatt természetszerűen kisebb intenzitással

hangzottak, a kiejtésükre szánt energia kisebb volt, a vokálisok tehát könnyebben voltak kitéve a környező consonansok hatásának. Minthogy pedig az óír cons. normális színe — a mennyire ezt meg lehet állapítani — az *a*-szín volt, csatlakozhatunk az óír hangzógyöngülési törvénynek PEDERSEN-féle formulájához, mely szerint hangsúlytalan vokálisok általában *a* felé változtak, most hozzátehetjük: az őket környező nevezetesen a következő consonansok regressiv hatása által. A hangsúlytalan consonansok artikulációja mintegy anticzipálódott már a megelőző vokális artikulációjánál, a mennyire ezt éppen a vokális artikulációja megengedte; hogy ezen jelenség hangsúlytalan szótagokban pedig oly egyetemesen lépett fel, ennek okául éppen a hangsúlytalan vokálisok kisebb ellenálló erejét tartjuk, mert ezek a hangsúlyos szótag nagyon intensív hangsúlyának a hatása alatt természetes depressióban voltak, könnyebben engedtek a környezet hatásának. A mennyiben pedig a consonansok viszont az őket követő *i*-, *u*-féle vokálisok hatása alatt *i*-, *u* színt nyertek, regressiv módon nem az *a*-, hanem az *i*-, *u*-szín felé módosították a megelőző, hangsúlytalan vokálisok színezetét.

Mi történt a latinban? Hangsúlytalan vokálisok, ha nem a szó végén állottak, *i* és *u* felé változtatták színüket, *u* felé nevezetesen a határozottan *u*-színű labiálisok és veláris *l* előtt. Hangsúlyos szótagban a hatás nem általános, *p* és *b* ilyenkor egészen neutrálisok, csupán *m* okoz változást. Itt is feltehetjük tehát azt, hogy a latinban is az egykori szókezdő, erősen expiratorikus hangsúly védte meg a vokális színét, míg a hangsúlyos szótag után következő vokálisok kisebb intenzitásuk, gyengébb életerejük miatt voltak kénytelenek meghátrálni a labiálisok működése előtt. Tényleg egy az *u*-hoz igen közel álló *ü* (*oe*, *ö*) hanggá fejlődtek. Később itt a világosabb színezet is járta, a szókezdő szótag palatális vokálisának hatása alatt. A mikor ugyanis a szókezdő (initialis), expirator. hangsúly már eltűnt, az utánuk következő szótagok már nem voltak oly nagy depressióban, erősebbek lettek a consonansokkal szemben is és könnyen igazodhattak az előttük levő vokális színéhez, a miben azonban már nem az expiratio erősségének hatását szabad látnunk. Oly esetekben, midőn az *ü* szótag előtti hangzó sötét volt, és az *ü* vokális színe mégis világosabb lett, az előbbi

csoporthoz tartozó analogiájának hatását kell látnunk, a hol t. i. az *ü* előtti szótag vokálisa palatalis volt.

A labiális hangokon kívül szemmel látható a hatás *l* előtt. Az *l* timbre-je oly erős volt, hogy a hangsúlyos vokális sem tudta vele szemben helyét változtatlanul megállni, annál nehezebb volt tehát a nem hangsúlyos vokális helyzete.

r általában *e* színt mutat; ezt — úgy hiszem — avval is támogathatjuk, hogy az itáliaiban, vagy a latinban újonnan keletkezett *r e* vokálist fejlesztett, pl. gör. τρίς: lat. *tris > *trs > *ters > terr (PLAUT.) > ter. *r* eme *e* színe tehát könnyen gyakorolható befolyást arra, hogy hangsúlytalan vokálisok eredeti színüket feláldozzák, másrészt pedig *r* megakadályozta, hogy *a*, *e*, *o* nyílt szótagban *i*-vé fejlődjenek.

n előtt általában *i* felé való gyöngülést látunk; *n* világos színét szintén avval lehet támogatni, hogy ital. vagy lat. *n* > *en* lett, ha *n* + *l* hasonult *e*- vagy *i*-színezetet mutat: *columella* (**columno lā*), *sigillum* (**signo-lom*). Ilyen esetek után, a hol a consonansoknak hangsúlytalan helyzetben való hatása a vokálisokra világosan kitűnik, nem alaptalan ama feltevés, hogy ama körülménynek, mely szerint gutturális és dentális előtt hangsúlytalan vokálisok *i* felé gyöngültek, szintén ezen consonansok *i*-színezete volt. Részletes bizonyítási anyag nem áll rendelkezésünkre, de egyrészt az analogia kényszerít ezen feltevésre, másrészt meg kell említeni, hogy az ú. n. latin gutturálisokban két csoport: a palatálisok és velárisok csoportja összeesett és hogy az előbbieket *i*-színű consonansok voltak. Ha tehát ezek regressiv hatása folytán a hangsúlytalan vokálisok *-i* felé gyöngültek, ez hathatott a velárisok előtti vokálisok színére is.

Egy nehézség van, t. i. az, hogy nyílt és zárt szótagok között némi különbség uralkodik a vokálisok színében. Ez azonban lehet kölcsönös kiegyenlítődésként eredménye, pl. *acceptus*: *p* sötét, *t* világos, ennek eredménye *e*; mikor pedig megvolt: *accēpi*: *acceptus*, ennek mintájára alakulhatott: *confēci*: *confectus*. Az óírben is van ilyen kiegyenlítődésként. A mikor pedig ily típusok már kialakultak, egészen másodlagosan tűnhetett fel irányadónak a szótag nyílt, vagy zárt volta. Ennek a folyamatnak a kifejlődését természetesen már nem tudjuk kimutatni.

Oly esetekben, ha gyöngülendő vokális más vokális előtt

állott, természetesen nem volt kitéve a consonansok hatásának. Itten az analogia, mely e téren nagyon sokat tett akkor, mikor a szókezdő expiratorikus hangsúly már eltűnt, lépett közbe.

Végeredményben összefoglalva a latin «hangzóyöngülést», ezt is úgy magyarázhatjuk, mint az óírt, hogy t. i. itt is létezett a történetelőtti, de még a történeti latinságban, annak kezdetén is egy erős expiratorikus hangsúly, a mely a szó első szótagjára esett; a hangsúlyos vokális ily módon nagyobb energiával hangzott, határozott színt kapott, melyet a consonansok ellenében is képes volt legtöbbször megőrizni. Nem úgy azonban a hangsúlytalan szótagokban; a hol az intenzitás kisebb volt, a hang ellenálló ereje is kisebb lehetett és a környezet hatásának könnyebben engedhetett. Minthogy pedig a latin consonansok egy részéről egészen bizonyos, hogy hatással voltak timbrejükkal az előző vokális színere, valószínű ez ama második részére is, a melyről ezt közvetlenül nem bizonyíthatjuk be.

Ily módon a hangsúly intenzitása és a «hangzóyöngülés» között szerves összefüggést veltünk létesíthetni. Egyszermind általánosabb szempontot is nyertünk a hangzóyöngülés megítélésére azáltal, hogy nem a vokális színének változási irányát (*i, u, a*), hanem magát a változást tekintjük főképen, és ezt egy másik tényezőtől, a consonansoknak regressiv hatásától tettük függővé.

Ily módon éles ellentét is keletkezett egyrészt a zenei, másrészt az erősségi hangsúlyú nyelvek között. Elég fontos előbbieik között a görög és a litván. Zenei hangsúlyú nyelvekben a hangsúlyozás lényege — mint tudjuk — a hang magasságán, nem erősségén alapul, az egyes szótagok intenzitása aránylag sokkal egyenletesebb, a vokálisok határozottabb színnel bírnak, ellentállóbbak ennek megtartásában, még a consonansokkal szemben is. A görögben határozottan csak ρ -ról mutatható ki, hogy *a*-színezete volt, és hogy ez hatott a vokálisok színére. De ez is csak szórványos, a hangsúlylyal pedig nincs összefüggésben (v. ö. BRUGMANN: Griech. Gramm. 1900. 67. l.). A litvánról sem jegyeznek fel ilyesmit az illető grammatikák (KURSCHAT, WIEDEMANN).

Visszatérve a latin és óír viszonyokra, meg kell említenünk, hogy a hangsúlytalan vokálisok azért nem folytak össze

szintelenül egy nyelvben sem. A latin és óír orthographia világosan megkülönbözteti a hangsúlytalan vokálisok színét, a román nyelvek fejlődése is tanuságot tesz róla. Csak az óír periodus végén, de különösen a középirben olyannyira elhatalmasodott a hangsúly, hogy a nem hangsúlyos vokálisok valamennyien *a*-re redukálódtak. Itt tehát a consonansok vették át a vokálisok timbre-jét és mai napig is megtartották azt (v. ö. HOLGER PEDERSEN: *Aspirationen i Irsk.* 9. l.). Az ír hangsúlyt, ennek fokát tehát sokkal erősebbnek kell képzelnünk, mint a latinét.

Minthogy a PLAUTUS-féle versmérték tanusága szerint a szókezdő hangsúly részben még létezett, ugyanakkor a hangzógyöngülések nagy része azonban már végbement, a hangzógyöngülést egy erős, expiratorikus hangsúly hatásának tartjuk, a mely hangsúly a szó első szótagján foglalt helyet a történetelőtti és a történeti latinság kezdetén.

Megállapítva most a latin hangsúly korszakait — VENDRYES-vel ellentétben — mondhatjuk: A prähistorikus latinságban a szó kezdetén erősen expiratorikus hangsúly uralkodott, a melynek végső nyomai PLAUTUS ideje után tűnnek el. E mellett kifejlődött még a történeti latinság kezdete előtt az ú. n. pænultimás hangsúly, de ez is expiratorikus jellegű volt, csakhogy gyengébb fokú az előbbinél. Ezen hangsúly járta az egész klaszszikus periodusban, átterjedt a keresztény időkre is, míg kb. a VI. században, valószínűleg külső befolyás útján, újra hatalmas túlsúlyra emelkedett és a vokálisok quantitását elpusztította.

A hangzógyöngülés egyik részletére szeretnék még kiterjeszkedni.

Habár az esetek nagy többségében hangsúlytalan *a* nyílt szótagban mint *i* jelenik meg, nagy számban találunk olyan szavakat, a melyeket a latinok a görögöktől átvettek, s a melyek hangsúlytalan szótagban is *a* vokálist mutatnak. VENDRYES i. m. 289. lapján találhatók e szavak.*) Tekintve, hogy ezen

*) *abacus, alubaster, balanus, barathrum, barbarus, bābalus, caballus, caccabus, calamus, calathus, cammarus, cannaba, cannabīs, cantharus. capparis, carbasus, catapulta, cithara, colaphus, cymbalum, daedalus, diabathrum, gaisape, hilarus, labarum, lapathus, malache, malacisso, margarita, nectar, onager, panacēa, patagium, pelagus, petasio, petasus, platanus, salaco, stomachus, supparum, thalamus.*

szavak nagy részénél az első szótagban is *a* jelenik meg, a második szótag *a* hangját asszimiláció hatásának tulajdonítja. Támogatni látszik eme magyarázatot eredeti latin szavaknak a sora, a hol az első és második szótagban egyaránt *a* található. Ily latin szavak: *abagio*, *abamita*, *abavus*, *adaqium*, *alacer*, *alapa*, *anat-* (nom. *anas*), *assaratum*, *atarus*, *baccar*, *caesaries*, *calamitas*, *furfarus*, *salaputtium*, *talatrum*. Nagyon valószínűtlen azonban, hogy e latin szavaknál asszimiláció játszott volna közre. Egy részük összetétel, s miként az igéknél, úgy a főneveknél is a simplex hangalakja gyakorolhatott befolyást a compositumra, így *ab-agio*,*) *ab-amita*, *ab-avus*, *ad-ajium*,*) *at-avus*. Másoknál bizonyos, hogy az első és második szótag közt levő *l* hátráltatta a «gyöngülést»: *alapa*, *alacer*, *calamus*, *calamitas*, *salaputtium*, *talatrum* (*talitrum* csak dialektikus alak); éppúgy *e* hang sem «gyöngült» *l* után: *celeber*, *elementum*, *pelecanus* stb. *Furfarus* esetében a reduplikáció működött közre, éppúgy mint *barbarus* esetében. *assaratum* második *a*-jának quantitását nem ismerjük. *caesaries* pedig népetymologia útján szenvedett behatást *Caesar* részéről (*Caesar* valószínűleg nem indg. szó). Marad tehát csak *anas*, *anatis*, melynek számára KÖRTING (2. kiad. 624) a román nyelvek alapján **anātis* alakot rekonstruál a vulgáris latinságban. Akkor az asszimiláció felvétele szükségtelen a fent említett latin szavaknál. Másrészt vannak olyan görög-latin kölcsönszavak, a melyekben a gyöngülés bekövetkezett akkor is, ha az első és második szótagban volt *a*, pl. *camera*, *canistrum*, *patina*, *phalera*, *spatula*.

Másként fogjuk tehát a fenti görög-latin kölcsönszavak elmaradt hangzógyöngülését megítélni. Ezek ugyanis oly szavak, a melyek csupán ú. n. átvett szavaknak tekintendők, melyeket egy-egy író, vagy költő pillanatnyi szükséglet folytán vett át a görögből, melyek irodalmi téren tovább is terjedtek; ily szavak vagy sohasem kerültek a nép közé, csupán a műveltek használták és szándékosan görögös alakjukat ejtették, vagy ha a nép el is tanulta, csupán ezen tudákos alakban sajátította el. Ezen szavak tehát nem valódi kölcsönszavak és ezért nem is voltak alávetve a latin hangtörvényeknek, nincs szükség arra,

*) A rokon alakok: *ajo*, *aware* (**ag-s*) lehettek azonkívül befolyással.

hogy valami hangtani magyarázattal mentsük alakjukat. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha egyeseket közelebről tekintünk:

abacus (= ἄβαξ) FERSIUSNÁL fordul elő I. 132.

alabaster (= ἀλάβαστρος) CIC. ap. Non. 545. 13.

barathrum (= βάραθρον) PLAUT. Bacch. 149. LUCR. III. 964.

caccabus (= κάκκαβος) PUBL. Syr. ap. Petr. 55. Stat. Silv.

IV. 9. 45.

cammarus (= κάμμαρος) VARRO R. R. III. 11. 3.

cannaba (= κάνναβος) SUET. Ner. 27.

cantharus (= κύνθαρος) PLAUT. Bacch. 69.

capparis (= κάππαρις) PLAUT. Cure. 90.

carbasum (= κόρπασος) már ENN. Ann. 560, ily irodalmi alakjában terjedt tovább e szó, pl. VERG. Aen. III. 357.

cymbalum: LUCR. II. 618.

gausepe (= γαυσίπης) LUCIL. Sat. XX. 1, HOR. Sat. II. 8, 10.

lapathus (= λάπαθος) LUCIL. M. 1. HORAT. Sat. II. 429 etc.

malache (= μαλαχή) VARRO L. L. V. 106.

malacisso (= μαλακίζω) PLAUT. Bacch. 73.

malacus (= μαλακός) NÆV. Trag. 43.

margarita (= μαργαρίτης) CIC. Verr. IV. 1. 1.

panacœa (= πανάκεια) VERG. Aen. XII. 419.

patagium (= πατάγιον) NÆV. Trag. 43.

petasio, petasus (= πέτασος) már PLAUTUSNÁL.

platanus (= πλάτανος) CIC. De or. I. 7. 28. VERG. Georg.

II. 70.

salaco (= σαλάκων) CIC. Fam. VII. 24. 2.

stomachus (= στόμαχος) PLAUT. Asin. 423. LUCR. IV. 630.

thalamus (= θάλαμος) CATUL. LXI. 188.

Látjuk, egyes szavak már régen fordulnak elő, mégsem vetették magukat alá a hangtörvényeknek, mert éppen csak átvett szavak voltak, csak az irodalomban léteztek. Ehhez jól illik jelentésük is, ritkább növény-, állatnevek, ruhadarabok, fényűzési czikkek. Ily módon itt tehát nem asszimilációval van dolgunk. A kölesönszavak ama első része, a mely a változáson keresztülment (*camera* stb.), a nép száján nyerte latinos alakját, az írók már készen vették tőle. Némelykor kétféle alak fordul

elő: *camera*, és jó későn *camara*, ez újabb átvétel *καμάρια*-ból. *Tarentum* mellett Délitáliában kellett léteznie **Tarantum* alaknak (olasz: *Taranto*), ez a. görög tőszomszédság eredménye (*Τάραντρον*). Itt-ott népetymologia is játszhatott közre, pl. *onager* (= *ὄναρος*) az *ager* hatása alatt tarthatta meg *a*-ját.

A kölcsönszavak tehát más színben tűnnek fel, ha nemcsak a kölcsönzés korát, hanem módját is vesszük tekintetbe, a mennyiben így a régebb korban átvett szavakra is utalhatunk.

Az átvétel és kölcsönzés közötti különbséget nagyon világosan mutatta ki BROCKELMANN a görög-örmény kölcsönszavakban (ZDMG. 47. 1—42. l.). Azon szavak, a melyek igazi kölcsönszavak, átmentek az örmény hangtörvényeken is, míg az átvett szavak csupán örmény végzettel ellátott és örmény betűkkel írott görög szavak.

BENIGNY GYULA.

Két óbolgár nyelvtan.

Az óbolgár nyelv rendkívüli fontosságának újabb bizonyítéka hogy az idén két nagy gonddal és igazi elmélyedéssel írt nyelvtana jelent meg. Az egyik, VONDRÁK műve (*Altkirchenslavische Grammatik*) igaz egy 1900-ban megjelent munkának csak új kiadása, de hogy mennyire új, azt sejteti már a csaknem kétakkora terjedelem: a könyv most, ámbár a végén a szövegpróbák elmaradtak, 656 lapra terjed. A könyv így jóformán kinőtt már eredeti keretéből, azaz alig szolgálhat már a kezdőnek a szláv nyelvészetbe való bevezetésére, ennek a föladatnak a teljesítését hallgatagon átengedi LESKIEN bámulatos fegyelmezettséggel és mesteri rövideggséggel írt könyveinek, az immár ötödik kiadást ért óbolgár kézikönyvének, I. kötet 40. l., és a még mélyebben járó óbolgár nyelvtanának, I. e folyóiratban 3: 202—215. A kezdő szempontjából ezt sajnálni lehet, mert VONDRÁK könyvének első kiadásában inkább számolt vele, különösen az ugyancsak bonyolult igeragozás tárgyalásánál, de ez természetesen nem érinti az új kiadás tudományos értékét, a melyről talán még lesz alkalmam szólani. A másik óbolgár nyelvtan egy kiváló orosz tudós írta, KUL'BAKIN (*Древнесербскъльньу slověnskyj językъ*, Charkov). Erről is ezúttal csak épen meg akarok emlékezni mint olyan műről, a mely komoly figyelmet érdemel, Oroszországban pedig egyenesen házagot pótol, vö. a már tavaly megjelent első részről LJAPUNOV ismertetését, Arch. f. slav. Philol. 33: 510—535. A szép kiállítású könyv nagyon olcsó, a külön is megszerezhető III. r., melynek ára 50 kop., egy régen érzett hiányt pótol, a mennyiben kitünő és könnyen megszerezhető óbg. olvasókönyvet tartalmaz.

ASBÓTH OSZKÁR.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLEMAJA.

(Folytatás.)

II. Az adaptatiós theoria.

4. Az adaptatio szerepe az idg. nyelvtények magyarázatában.

Az idg. nyelvek történeti periodusaiban jelentkező adaptációs esetek óriási száma lassankint gyökeres változást idézett elő az idg. alapnyelvi viszonyok felfogásában is; pusztán a tények ereje — teljesen függetlenül minden glotto-gonikus hypothesisától — csaknem végképpen az adaptatiós theoria sodrába terelte az idg. alapnyelvi jelenségek interpretációját, a minek kimutatására ezennel áttérek — azzal a megjegyzéssel, hogy az alább felsorolt adaptatiós magyarázatok között egyetlen egy sincs, a mely az idg. összehasonlító nyelvtudomány mai irányzatával ellenkeznék s a melyet autoritásoknak egész sorozata magától értetődőnek ne tekintene. Az érvelésnek illetően autoritativ alapra fektetése remélhetőleg végképpen eloszlatja az immár éppen elég sokáig uralkodó előítéleteket s megerősíti azt a felfogást, hogy a historiai adaptatio præhistoriai és alapnyelvi tendentia folytatása.

Az illusztráló eseteket — már csak összehasonlítás kedvéért is — a történeti esetek négy kategóriájában tárgyalom. Hogy kimerítő részletességről itt sincs szó, magától értetődik.

I. Nominális tőképző suffixumok secundär functiója.

Hogy ez a suffixális kategoria az idg. alapnyelvben is csak secundär úton jutott functiójához, azt már fönnebb [Nyt. IV. 25—26] kimutattuk.

Egyetlen jelenség szorul még megbeszélésre, a mely korábban nem volt még tárgyalható, de a mely a nominális töképzéssel szorosan összefügg: a grammatikai nem megkülömböztetése. Hogy a grammatikai nem eredetileg természetesen nem volt, az kézenfekvő; ma is mutatják ezt még a motio keletkezése előtti időből való olyan F. rokonságnevek, mint gör. μάτηρ θυγάτηρ stb., a melyeknél a női sexus fogalma a morfológiailag identikus felépítésű gör. πατήρ φράτηρ tanúsága alapján nem fűződik a suffixumhoz [vö. HIRT, Gr. Hb. 211. KRETSCHMER, Einleitung in die Altertumswissenschaft I. 205 stb.]. Fölötte instruktív e részben pl. BRUGMANN legújabb idevágó kijelentése: 'Im Übrigen scheint mir so viel sicher, dass die Formantien, die seit uridg. Zeit auch als Ausdruck des männlichen und des weiblichen Sexus dienten, in dieser Funktion nicht ihre Grundbedeutung gehabt... Vielmehr haben sich die mask. und fem. Formantien erst sekundär und nur bei bestimmten einzelnen Wörtern mit der Bedeutung eines männlichen und der eines weiblichen Lebewesens assoziiert, worauf sie in diesen beiden Richtungen produktiv wurden' [Grr. II. 2.² 86—87]. Ha tehát pl. idg. *ek^huā (lat. equa stb.) és *ulq^hi (ói. vrkⁱ stb.) szavak suffixumairól a priori feltehető, hogy a női sexus fogalmához semmi közük sem lehetett (vö. lat. aqua stb. és ói. prthivⁱ stb.), mily módon juthattak genus-jelölő funkciójukhoz? Egyetlen felelet van e kérdésre: adaptatio [BRÉAL: irradiation, BLOOMFIELD: infusion] útján. Néhány nőnemű lényt jelentő ā-tövű szóban ugyanis a nőiség hordozója nem az ā 'suffixum', hanem maga a tő; ilyen szók: *māmā (gör. μᾶμη, lat. mamma, ófn. muoma, ír mam, lit. momà stb.) és *a^henā (ói. gnā-, gör. γονή βανᾶ, ír ben, gót qinō stb.). E szókban az ā 'suffixum' a női sexus exponensévé adaptálódott s újon szerzett funkciójával produktív lett. Egészen hasonló az (i)jā/i 'suffixum' jelentésfejlődésének története: egyik-másik női lényt jelölő substantivum (vö. ói. strī stb.) adta meg a lökést arra, hogy M. *ulq^hos mellé F. *ulq^hi került [vö. BRUGMANN, Techmers IZ. IV, 100—109. Grr. II.¹ 100—101. II. 1.² 594. KVG. 361. SOMMER, LHb. 338. JESPERSEN, Progress 72—73 stb.]. A szóban forgó suffixumok eredetibb — de nem legeredetibb! — rendeltetése valószínűleg az

volt, hogy abstractumok és collectivumok képzésére szolgáljanak: **ékūā* **ūlq^uī* eredetileg a. m. 'pferdisches, wölfisches Wesen', ill. a. m. 'Gestüt', vö. úfn. *Stute* = ófn. *stuota* 'Pferdeherde' [BRUGMANN, Gr. Gr.³ 10. KVG. 361. Grr. II. 1.² 594]. E mellett szól a szóban forgó nom. sg. F. és a nom. acc. plur. N. suffixumainak azonossága [l. alább, 120. l.].

II. Casussuffixumok secundär functiója.

A casussuffixumok functiójának secundär volta mellett szól a jelenségeknek három kategóriája: 1. ugyanazon casus kettős functiója, 2. suffixum-nélküli casusok existentiája, 3. egyes casussuffixumok nem-casualis szerepköre.

II. 1. Casusok kettős functiója.

Általános feltevés szerint egyes alapnyelvi casusok kettős, sőt hármas functióban lépnek föl. Egyesek közülük minden magyarázat nélkül világosak, ilyenek:

a nom.-voc. plur. M. F.: **pédes* stb.

a nom.-acc.-voc. du. M. F.: **deiūō(u)* stb.

a nom.-acc.-voc. sg., du. és plur. N.: **iugóm*, **iugói*, **iugá* stb.

a gen.-abl. sg. (nem -o-tövekből): **pedós/és* stb.

a dat.-abl. plur.: **pēdbhíós* stb.

Mindezen esetekben a casusok jelentéskörének tágassága a mondatbeli adaptálódás eredménye. E postulatum erejét csak az a föltevés béníthatná meg, hogy e casusok tágassága synkretismus révén jött létre. Ámde ez a föltevés csak az *ā*-tövű dat.-loc. sg. **ékūāi* és nom.-acc. plur. **ékūās* esetében valószínű: 'Dass auch in allen übrigen Fällen die Weite durch Synkretismus entstanden sei, ist eine willkürliche Annahme' [BRUGMANN, KVG. 419—420]. A gen.-abl. sg. eredeti tágasságát OERTEL és MORRIS verbis expressis az adaptatiós theoria javára írják [An examination etc.: Harvard Studies, XVI. 91. l.].

Más esetek ép oly világosak, de némi magyarázatot igényelnek.

A nom.-acc.-voc. sg. N. **iugó-m* és az acc. sg. M. **ékūo-m*

m eleme azonos. Hogy ez az *m* a masculinumoknál az acc. exponense, az onnan van, mert e végzet a nom. sg. *s* végzete mellett a nominális fogalom passiv magatartását fejezte ki [BRUGMANN, Grr. II. 2.² 86, 121. KVG. 361; vö. DELBRÜCK, Vergl. Syntax I, 98].

A gen. sg. és nem-*o*-töveknél az abl. sg. is, valamint a nom. sg. M. F. végelemzésben azonos képzések, a minnek már LUDWIG is nyomában volt [Infin. 22. AoA. 97]. Az eset egészen evidens: az *o*-tövű nom. sg. és a consonantikus tövű gen.-abl. sg. morfológiailag szükségképpen összeesik, vö. ói. nom. *maryakáh*: gör. gen. *μαριακος* (nom. *μαριαξ*), ói. nom. *rókáh*: lat. gen. *lūcis* (nom. *lūx*) stb., idg. nom. sg. **pēds* (ói. *pāt*, gör. dor. *πός*, lat. *pēs*) < prótoidg. **pēdos*: gen. sg. idg. **pedós* (ói. *padáh*, gör. *ποδός*, lat. *pedis*) < prótoidg. **pēdos* [VÖ. N. VAN WIJK, Der nominale Genetiv Sing. im Idg. in seinem Verhältniss zum Nom. OERTEL-MORRIS, id. m. 90. HIRT, IF. XVII, 47—48. BRUGMANN, Grr. II. 2.² 120—121 stb.].

Ez az általános szabály heuretikus principiumot nyújt az italo-kelta *i*-genitivus rejtélyének megoldására: idg. gen. sg. M. **deiū* (lat. *dei dīvi*, ír *dé*) és idg. nom. sg. F. **deiū* (ói. *dēvī*) morfológiai és materiális identitások. Az italo-kelta *i*-genitivus voltaképpen adjektívális képzés -- a mire az (*i*)*io*-adjektívális képzővel való kapcsolata utal [BRUGMANN, KVG. 382, 435; — l. még alább 125. l.] — és pedig suffixum-nélküli nom. sg., a mely a syntaktikai viszonyok eltolódása folytán jutott csak genitivusi functióhoz, a mennyiben pl. a **aⁿenā deiū* 'das zum Gott gehörige Weib, Götterweib' kapcsolatban a **deiū* attributum éppen azt jelentette, a mit a **aⁿenā deiuosio* kapcsolatban a **deiuosio* genitivus [SOMMER, LatHb. 371. HIRT, IF. XVII, 49. SCHWYZER, IF. XXIII. 162. BRUGMANN, KVG. 435. Grr. II. 2.² 121]. — A szóban forgó *i* elem egy ói. adverbális casusban is előkerül: ói. *mithunī karōti* 'paart', voltaképpen 'macht des Paares, macht zum Paare' (ói. *mithunám* 'Paar, gepaart') egészen oly kapcsolat mint lat. *lucrī facit* stb. s így ói. nom. *mithunám*: ói. adv. *mithunī* = lat. nom. *lucrum*: gen. *lucrī* [VÖ. BRUGMANN, Grr. II. 2.² 569. PEDERSEN, Vergl. Gr. der kelt. Spr. II, 84]. — Kiegészítésül megjegyzem, hogy e jól összefüggő és jól megalapozott hypothesis ellen H. EHRLICH legújabbán heves támadást

intézett [Untersuchungen über die Natur der griech. Betonung. 1911. 67—79. l.], a melylyel itt nem foglalkozhatunk s nincs is okunk foglalkozni, mert ha igaza is volna abban, hogy az eddig általánosan genitivusnak tartott italo-kelta \bar{i} -casus volta-képpen idg. *ei/oi*-locativus, akkor is csak kettős functiójú casus-sal, tehát megint csak adaptatiós esettel volna dolgunk.

A dat. sg. *ai* és a loc. sg. *i* suffixumai kézzelfogható ab-lautban állanak s tehát valamikor azonosak voltak, vö. ói. *pitré*: *pitári* = idg. **patrai*: **patéri* = prótoidg. **pāterai*: **pātéri* [HIRT, GrHb. 216. IF. XVII, 46. THUMB, SktHb. 157. BRUGMANN, Grr. II. 2.³ 122 stb.].

A nom. sg. F. és a nom.-acc. plur. N. \bar{a} suffixuma eredetileg egy és ugyanazon elem. Erre utal még az a körülmény, hogy **o-s* végű M. F. singularisok mellett \bar{a} végű N. plurálisok akadnak (vö. gör. \acute{o} $\mu\eta\rho\acute{\sigma}\varsigma$: $\tau\acute{\alpha}$ $\mu\eta\rho\alpha$, \acute{o} $\sigma\iota\tau\circ\varsigma$: $\tau\acute{\alpha}$ $\sigma\iota\tau\alpha$, $\acute{\eta}$ $\kappa\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\upsilon\theta\circ\varsigma$: $\acute{o}\gamma\rho\acute{\alpha}$ $\kappa\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\upsilon\theta\alpha$; lat. *locus*: *loca*, *jocus*: *joca*, *acinus*: *acina* stb.) és hogy a görögben plur. N. subjectum mellett sg. prädicatum áll (vö. $\tau\alpha\upsilon\tau\acute{\alpha}$ $\acute{\epsilon}\sigma\tau\upsilon$), a minek az árjában is vannak nyomai [JOH. SCHMIDT, Pluralbildungen der idg. Neutra, 4. l.]. A sg. prädicatum útmutatása szerint ezek az \bar{a} végű plurálisok eredetileg okvetetlenül sg. képzések voltak, és pedig természetesen nem N., hanem F. singularisok — nyilván collectivumok (vö. lat. F. *pugna*: M. *pugnus*, sg. F. *opera*: plur. N. *opera*, F. *terra*: osc. N. *terím*). JOH. SCHMIDT e hypothesis általánosan el van fogadva [vö. BRUGMANN, KVG. 355—356, 373, 393. Grr. II. 1.² 166, 576—577, 645. II. 2.³ 231. Gr. Gr.³ 235. HIRT, GrHb. 212, 246, 262. SOMMER, LatHb. 350, 363, 382. LINDSAY-NOHL, id. m. 459. STOLZ, LatGr.⁴ 194—195. STREITBERG, Urgerm. Gr. 233. JESPERSEN, id. m. 74 stb. stb.]; egyes autorok ezt a jelenséget is verbis expressis az adaptatiós theoria javára írják [OERTEL-MORRIS, id. m. 80. KRETSCHMER, id. m. 206]. — Tekintettel arra, hogy az *i*-tövek (*i*) $\bar{i}\bar{a}$ / \bar{i} -tövekkel vannak összefüggésben (vö. ói. *jáni-h*: *jánī*, lit. *ánti-s*: gör. $\nu\eta\sigma\sigma\alpha$, gör. $\pi\acute{o}\sigma\iota\varsigma$: lit. *patī* stb. BRUGMANN, Grr. II. 1.² 219), nagyon valószínű BRUGMANN föltevése, hogy az *i*-töví nom. acc. plur. N. **trí* és az (*i*) $\bar{i}\bar{a}$ / \bar{i} -töví nom. sg. F. **bhr̥gh̥tī* \bar{i} suffixuma morfológiai identitás [Grr. II. 2.³ 232].

A pronominalis flexio terén rendkívül ószerű viszonyok

uralkodnak. A pron. pers. **moi *toi *soi* enklitikus alakjai, a melyek eredetileg nyilván locativusok voltak (vö. orthoton ved. *tvé*, gör. *σοι* stb.), genitivusi és dativusi funkciójúak, vö. gen.-dat. ói. *mē tē*, av. *mē tē hē šē*, g. av. *mōi tōi hōi*, óp. *maiṽ taiṽ šaiṽ*; gen. dat. gör. *μοι [τοι] σοι οί*; gen. ólat. *mī-s tī-s*, dat. *me* < **mī* és 'voc.' *mī* (*filī*) stb. [BRUGMANN, Grr. II. 2.² 407]. — A pron. pers. **nēs/nōs* és **uēs/uōs* alakjai mint acc., gen. és dat. functionálnak, vö. ói. enkl. *naḥ vah*, av. enkl. *nō vō*; a lat. acc. *nōs vōs* secundär nom. is lett; — a **nō *uō* du. alakok terén eredetileg hasonló viszonyok lehettek [BRUGMANN, id. m. 408–409]. — Az *o/ā*-tövű pronomina M. F. nom. singularisának *i* eleme minden valószínűség szerint végelemzésben a loc. sg. *i* elemével azonos [OERTEL-MORRIS, id. m. 92. BRUGMANN, Grr. id. h. 355]. Oly nom. sg. mint lat. *quī* < ólat. *quoi*, osc. *pui* < idg. **q^uoi* és óír *cia*, kymr. *pwŷ* < idg. **q^uei* minden tekintetben olyan képzés mint loc. sg. gör. *ποι* és dór *πει* < idg. **q^uoi* és **q^uei*.

Mi a magyarázata annak, hogy egy casusnak két vagy több funkciója van? Ha a synkretismus lehetősége nem jöhet tekintetbe [l. 118. l.], akkor nincs más magyarázat mint a casusformák eredeti jelentésnélkülisége: egy és ugyanazon szóalak a mondatbeli viszonyokhoz képest majd ezen, majd azon casus funkcióját végezte. Hasonló következtetésre kell jutni a másik két idevágó kategória vizsgálatára alapján.

II. 2. Suffixum-nélküli casusok.

Általánosan elismert tény, hogy már az idg. alapnyelvben voltak szódarabok, a melyeknek casualis funkciójuk volt, a nélkül hogy a funkciónak bármiféle exponense volt volna. Hogy ily esetekben casus-jelölő 'suffixum' ment volna veszendőbe, semmivel sem igazolható, de meg sem kísértett föltevés. A suffixum-nélküli casus nem egyéb mint az ú. n. 'tő'. 'Was man den Stamm eines Nomens nennt, war eben ehedem selbst ein syntaktisch bedeutsames Wort, d. h. ein Wort, das im Satze eine bestimmte syntaktische Beziehung zu anderen Wörtern des Satzes haben konnte' [BRUGMANN, Grr. II. 2.² 118].

Ilyen suffixum-nélküli alapnyelvi casusok voltak: a) bizo-

nyos nominativusok, b) vocativusok és c) locativusok [vö. HIRT, IF. XVII. 42—43].

a) Suffixum nélkül szükölködtek oly nominativusi típusok mint *ékūā *ulq^uī, *k(u)uó(n), *pətē(r), *dus-menēs stb., nevezetesen N. *māri, *médhu, *dhém^u, *ménos stb. — Biztosan idevaló továbbá a nom. plur. N. *iugā [l. alább, 129. l.], aztán a valószínűleg idg. típusú árja N. *dhāmā(n), *uácās stb., továbbá a du. nom. M. *ulq^uó(u) [MERINGER, KZ. 28, 217 et seqq. HIRT, GrHb. 216] s esetleg még *sūnū *m^utī is.

b) A voc. sg. az esetek többségében suffixum híján van, vö. *ulq^ue, *k(u)uon, *pəter, *dus-menes stb.

c) Suffixum-nélküli loc. sg. nevezetesen i-, u-, s-, valamint nasalis- és liquida-tövekből mutatható ki [BRUGMANN, Grr. II. 2.² 174—179. KVG. 384—385]; vö.

*pontēi: ved. agnā (vö. Agnáy-ī), o. Fuutrei, ír fāith, got. anstai, ószl. pgti;

*sūnēu: ói. sūnāu, lat. noctū, got. sunau, ószl. synu;

*diués: ói. hyāh sa-díval^h, av. inf. avō; gör. χθές αἰές (vö. acc. αἰῶ < *αἰFοσα); lat. penes (vö. penus); ír taig tig; ószl. sloves-e;

*dēm/dēm: av. dām < *dām, ói. dam-pátih, gör. εἰ-δον;

*uidmēn: ved. udán áśman stb. (vö. brahmān-ī), óp. nāmāⁿ, av. ayān, inf. rōidwān; gör. αἰέν (vö. αἰών), inf. ἔδμεν; ószl. kamen-e;

*s(u)uēl: ved. svār súvar;

*d(u)uēr: av. dvar², árja *nar (vö. ói. nár-ī, av. nār-ī); adv. ói. antár, lat. inter, g. ἕπερ (mellettük: ói. upár-i stb.).

NB. Fölötte érdekes alakok — ha csakugyan idg. típusú locativusok — a gör. νόκτωρ és kret. inf. δόμην, mert teljesen oly képzések mint nom. sg. Masc. δώτωρ ποιμήν [HIRT, Hb. 275, 281. OERTEL-MORRIS, id. m. 91. BRUGMANN, KVG. 385; — másképpen: Grr. II. 2.² 178].

Ha *ulq^uoi-su (ói. vfkēš^u, av. aspaēš^u, ószl. v^lьсечъ) loc. plur. u eleme későbbi járulék (vö. gör. λόχοι-σ), akkor a loc. plur. eredetileg szintén suffixum-nélküli képzés [vö. HIRT, IF. XVII. 53. BRUGMANN, Grr. II. 2.² 122].

A pronominalis flexióban még feltűnőbb nyomai vannak az eredeti flexionélküliségnek. Így a pron. pers. és refl. genitivusa **teue* (ói. *táva*, av. *tava*, lit. *tavè*, ószl. *tebe*) és **seue* (lit. *savè*, ószl. *sebe*) eredetileg tiszta tövek [BRUGMANN, Grr. II. 2.² 118, 403], a melyek mint ilyenek jelentkeznek is a pron. possessivumban: **t(e)uos* **s(e)uos* (ói. *tváh sváh*; av. *hava- hva-*, g. *ðwa- x^va-*; gör. *τέος σός*, *έός φός ός*; lat. *tuus suus* < *tovos sovos*; lit. *tāvas sāvas*). — A tiszta tő igen sok esetben a pron. pers. sg. és plur. accusativusa: sg. **mē* **t(y)ē* (ói. enkl. *mā tvā*, av. enkl. *mā ðvā*; gör. *έμé με*, *σέ*, dór *τέ*, *φέ*, *έ*, hom. *έέ* < **σεφέ*; gót *mi-k si-k*, ófn. *mi-h di-h si-h* stb.) és plur. **nsme* **usme* (av. *ahma*, gör. lesb. *άμμε ύμμε*, dór *άμέ ύμέ*) [BRUGMANN, Grr. II. 2.² 118, 403, 413, 419. HIRT, IF. XVII, 61 stb.]. — A **nēs/nōs* és **uēs/uōs* hármasszoros alakok [l. fönnebb, 121. l.] szintén suffixum nélkül valók.

Hogy a compositióban mindenféle functióban jelentkező 'tő' szintén egy a praeflexivikus periodusból való alak: 'casus indefinitus' [HIRT, IF. XVII. 43], az annyira belegyökerezett a köztudatba, hogy semmi megvilágításra nem szorul.

II. 3. Nem-casualis elemek casualis functiója.

A casus-suffixum functiójával bíró elemeknek eredetileg más, illetőleg semmiféle jelentése sem volt. Ez ugyan postulatum, de teljességgel elkerülhetetlen, ha a flexivikus periodus viszonyait az eredeti flexionélküliséggel kapcsolatba akarjuk hozni. Az elvet tényleg fel is használják — nemcsak pl. HIRT [IF. XVII, 50], hanem oly józan bűvárok is, minő pl. BRUGMANN: 'das, was uns als 'Kasus' erscheint, muss diesen Redeteilcharakter nicht von allem Anfang gehabt haben' [KVG. 418]. 'Ist doch nicht einmal sicher, das alles, was uns als ein uridg. 'Kasus' erscheint, diesen Redeteilcharakter von allem Anfang an gehabt hat' [Grr. II. 2.² 472]. — Ez a föltevés külömben egyes esetekben még directe beigazolható.

Idg. **pətēres* **ékūās* stb. nom. plur. M. F. s eleme nem a nominativus, hanem a plurális exponense volt — úgyhogy ebben az esetben a nominativusi functio ép úgy nem jutott kifejezésre mint **ékūā* **pətē(r)* stb. sg. alakokban [l. fönnebb, 122. l.]. Ez

az *s* elem ugyanis csaknem valamennyi plur. casusban föllép (vö. nom. **pédes*, acc. **pédus*, instr. **pedbhís* stb., dat.-abl. **pedhbíús* stb., loc. **petsú*) és a **nēs/nōs* **uēs/uōs* pronominalis alakokban (vö. du. **nō* **uō*) szintén a pluralitás jegye [HIRT, IF. XVII. 53. BRUGMANN, Grr. II. 2.² 120–121]. De még ez a plurális functio sem lehet absolute eredeti, mert hiszen nom. plur. **pédes* morphologiailag teljességgel egy vonalon áll oly képzésekkel mint nom. sg. **pédís* < **pédos* és gen.-abl. sg. **pedós/és* < **pedós,és*! A morphologiai evidentia oly kézzelfogható, hogy itt okvetetlenül összefüggésnek kell lenni, a mit — bár habozva — HIRT is konstatál (IF. XVII. 54). Minden habozásnak véget vet azon körülmény, hogy a szóban forgó alakok egészen olyan morphologiai felépítésűek mint az *es*-töví N. substantivumok és a hozzájuk tartozó adjektívumok suffixum-nélküli nom. singularisa: **ménos* (ói. *mánah*, gör. μένος) és **dus-menés* (ói. *durmanah*, gör. δυσμενές). A relative késői ablauttól eltekintve semmi kigondolható különbség sincs oly alakok közt mint *o*-töví nom. sg. M. **gónos* (ói. *jánah*, gör. γόνος) és *es* töví nom. sg. N. **génos* (ói. *jánah*, gör. γένος) stb. Ha pedig a N. **génos* nom. sg. nem egyéb mint a tiszta *tő*, semmi sem állja az útját annak a föltevésnek, hogy a M. **gónos* < prótoidg. **génos,es* eredetileg szintén *tő* volt — tehát casus indefinitus. a melynek sokféle functióján fennakadni a fönnbbieket után semmi okunk sem lehet. — Érdekes, hogy már FR. MÜLLER, annak idején LUDWIG bírálóinak egyike, azonosította a plur. *as* suffixumát a nomina abstracta *as* képzőjével [Grundr. der Sprachw. III. 2. 527].

A pronominalis nom. plur. M. **toí* (ói. *té*, gör. τοί) stb. *i* eleme hasonlóképpen nem a nom., hanem a plurális jele — és pedig azért, mert ez az *i* más plur. casusokban is jelentkezik, vö. gen. **toísōm* (ói. *tēšām*, ószl. *tēchъ*), loc. **toísu* (ói. *tēšu*, ószl. *tēchъ*), dat.-abl. és instr. **toí-bh°* **toí-m°* (ói. *tēbhyaḥ* *tēbhīḥ*, ószl. *tēmъ* *tēmi* stb.) [BRUGMANN, Grr. II. 2.² 120--121]. De még ez a plurális functio sem eredeti, mert nom. plur. M. **q*oi* (ói. *ké*, lat. *quī*, ópor. *quoi quai*) morphologiailag oly képzés mint nom. sg. M. **q*oi* és loc. sg. **q*oi* [l. fönnebb, 121. l.].

A nom. sg. F. **ékūā* és nom. plur. N. **iuaā* *ā* elemének functiója kimutathatólag secundär: az *ā* 'suffixum' eredetileg

tőképző elem volt [l. fönnebb, 117, 120. l.]. De még ez a functio is másodlagos [l. 129. l.].

Az italo-kelta \bar{i} -genitivus és az idg. nom. sg. F. \bar{i} eleme [l. fönnebb, 119. l.] eredetileg tőképző suffixum volt: az idg. $(i)\bar{i}o$ - adjektívum-képző (lat. *equi*, ír *e'ch* < **ékui*: ói. *ásv(i)yah*, gör. $\bar{i}\pi\pi\omicron\varsigma$ < **ékui(i)io-s*) — s az \bar{i} -alak körülbelül olyasmi, mint egy substantivált adjektívum casus indefinitusa, vö. úfn. er ist hochsinnig = er ist hohen Sinnes [BRUGMANN, IF. XII. 392. KVG. 382, 435. Grr. II. 2.² 121, 570]. A suffixum fejlődési processusa arra emlékeztet, a melynek révén oly különnyelvi adjektívális alakok mint ói. *asmákam*, ófn. *unsēr*, lat. *quouis* stb. genitivusi functióhoz jutottak.

III. Verbális tő- és tempus-képző suffixumok secundär functiója.

A verbális tő- és tempus-képző suffixumok secundär volta mellett szólnak a következő jelenség-kategoriák: 1. verbális tövek kettős verbális functiója, 2. nominális és verbális tövek azonossága, 3. a verbo-nominális suffixumok eredeti functió-nélkülisége.

III. 1. Verbális modus- és tempus-tövek kettős verbális functiója.

‘Überhaupt wird das Tempus- und Modussystem des Idg. durch eine Anzahl von Bedeutungsdifferenzierungen zu Stande gekommen sein’ — mondja PAUL [Prinzipien⁴, 262] s a modus- és tempus-képző elemek bizonyos esetekben kimutathatólag kettős functió hordozói.

Az *e/o* ‘thematikus’ vokális a ‘thematikus’ conjugatióban az indicativus exponense, az ‘athematikus’ conjugatióban a conjunctivusé, cf. indic. **ésti* (ói. *ásti*, lat. *est*): conj. **éseti* (ói. *ásati*, lat. *erit*). A kétrendbeli ‘suffixum’ azonossága régtől fogva általánosan el van ismerve [CURTIUS, Zur Chronologie, 42. BRUGMANN, Grr. II.¹ 883, 1279. Gr. Gr.³ 332—333. KVG. 551. THUMB, SktHb. 304. OERTEL-MORRIS, id. m. 91 stb.].

Az \bar{a} -conjunctivus módjegye bizonyos indicativusok \bar{a} ele-

mével azonos [BRUGMANN, Grr. II.¹ 884, 951, 952, 954. KVG. 553], vö.

idg. **t(ē)lā-s*: conj. lat. *tulās*: ind. dór *ἔ-τλᾶς*;

idg. **prkskā-t*: conj. lat. *poscat*: ind. ófn. *forsecōt*;

idg. **bh(u)uā-m*, **bh(u)uā-mos*: conj. lat. *fuam fuāmus*, ír *ba*:
ind. lat. *amā-bam* *obāmus*, ír *ba*.

Az *ē*-conjunctivus [vö. gör. *φέρητε γίγνητε*: lat. fut. *ferētis gignētis*] *ē* elemének eredetileg szintén nincs semmi köze a conjunctivushoz, mert bizonyos esetekben indicativusi functio fűződik hozzája, vö.

idg. **uidē-te*: conj. gör. *ἴδητε*: ind. lat. *vidētis*;

idg. **g^uelē-t*: conj. gör. *βάλη*: ind. gör. *ἐ-βᾶλη* (*ἔ-βλη*);

idg. **bh^uuē-t*: conj. osc. *fuid*: ind. gör. *ἐ-φύη*.

Igaz ugyan, hogy az identificatio ellen azt lehetne felhozni, hogy a görögben *ē* és *ō* alternálódik (*λίπητε*: *λίπωμεν*, *φέρητε*: *φέρωμεν*), a minek alapján föl lehetne tenni, hogy itt a conjunctivus-functiójú *e/o* a thematikus *e/o* vokálissal van contrahálva (*φέρητε* < **φερε-ε-τε*, *φέρωμεν* < **φερο-ο-μεν*). De e föltevés mellett a lat. merev *ē* (*ferētis*: *ferēmus*) érthetetlen, míg a görög eltérés jól magyarázható azzal a föltevéssel, hogy az *ē*: *ō* alternatio az indicativusi *e*: *o* (*φερε-τε*: *φερο-μεν*) analogiája — úgyhogy e typus vokálisa minden bizonyynyal merev *ē* volt [BRUGMANN, Grr. II.¹ 884, 951, 952, 1285; vö. Gr. Gr.³ 334. HIRT, GrHb. 422. WRIGHT, Greek L. 324]. BRUGMANN újabb ingadozása [KVG. 552, 553] indokolatlan, a mit az *ē* 'suffixum' genesisének vizsgálata [l. alább, 130. l.] kétségtelenné fog tenni.

Az optativusnak (*i*)*īē/ī* modusjegye (cf. ói. *s(i)út*, gör. *εἴη*, ólat. *siēs*: gör. *εἶμεν* < **es-ī-men*, lat. *sīmus* stb.) eredetileg biztosan praesens-suffixum volt [HIRT, Hb. 417] — a mennyiben az optativus eredetileg 'injunctivus' lehetett ahhoz az indicativusi typushoz, a melyhez tartozik pl. ói. *á-sarāi-t á-sarī-t* 'zerbrach', *ájāi-h* 'du triebst' [BRUGMANN, Grr. II.¹ 896, 947, 1305] és talán gör. *ἄγεις* < **agēis* [BRUGMANN, id. m. 1342].

A sigmatikus aoristos tempusjegye és a praesens-képző *s* elem végelemzésben azonosak [BRUGMANN, Grr. II.¹ 873, 1018—19. KVG. 518, 537], vö.

ói. *á-křš-i*: *křš-ē*, *á-stōš-ta*: *stuš-ē*, *ákš-i*: *akš-atē*; *á-mřkš-a-t*:
mřkš-a-ti;

lat. *vīsi*: *vīso*; lat. *auxi*: gör. αὔξω stb.

A perfectum-tő azonos az *ě* reduplicatiós vokálissal bíró præsens-tővel [BRUGMANN, II.¹ 941. KVG. 496], vö.

perf. ói. *dadā-tha* *dad-úr*: præs. ói. *dādāti* *dād-ati*,

perf. ói. *sašc-úr* < **se-sq-er*: præs. ói. *sášc-ati* < **se-sq-uti*.

A két tempus modusai és präteritumai teljesen egybeeshetnek, sőt egyes indicativusi alakoknak (minők pl. ói. *dadhē* *dadhāhē* *dadhātē* stb., gör. hom. κέλουθι δηδέχαται, lesb. ἔλλαθι.) hovátartozása egyenesen eldönthetetlen.

III. 2. Nominális és verbális tövek azonossága.

Honnan van a verbális tövek eme kettős functiója? Nyilván onnan, hogy a verbális tő functiója kezdetben nem volt szigorúan determinálva — de nem is lehetett, mert a verbális tövek javarészt egyúttal nominális tövek is voltak, sőt a nominális functio nagyban és egészben véve eredetibb [BRUGMANN, KVG. 494; vö. 488. HIRT, IF. XVII. 39. WUNDT, Völkerpsychologie I. 2.² 139 et seqq.]. Nominális és verbális tövek azonossága régen felismert és általánosan elismert tény, a mely hosszadalmas bizonyítgatásra nem szorul s néhány példa felsorolásával teljesen világossá válik.

A 'thematikus' verbális tő a nominális *e/o*-tővel azonos [BRUGMANN, Gr. II.¹ 876. KVG. 488. HIRT, Hb. 206. IF. XVII. 38 stb.], vö.

idg. præs. **ághomes* **ághete* (gör. ἄγομεν ἄγητε): M. **agós* **agé*
(gör. ἀγός ἀγέ);

ói. *panatē*: *panah*, ói. *vēnati*: *vēnāh*, ói. *křpānatē*: *křpanāh*,

ói. *pūyati*: *pūyam*; gör. θηγάγει: θίγαγον; gót *uslūkniþ*:
uslūkns,

gót *fraihniþ* ói. *prašnāh*; lat. *plecto*, ófn. *flīhtu*: gör. πλεκτός;

lit. *kūpinu*: *kūpinas* stb. stb.

Innen érthető a 2. sg. imp. és voc. sg. **agē* azonossága [vö. HIRT, IF. XVII. 65].

A verbális flexióban jelentkező indicativusi és conjunctivusi funkciójú \bar{a} elem a femininum-képző \bar{a} elemmel azonos [BRUGMANN, Grr. II.¹ 877, 883, 884, 952—953. HIRT, GrHb. 202, 211], vö.

- ind. gör. ἔ-τλᾶς, conj. lat. *tulās*: F. ói. *tulā*;
 ind. gör. ἔ-πτᾶς, conj. lat. *petās*: F. gör. ποτή;
 ind. lat. *°bās*, conj. lat. *fuās*: F. lat. *super-ba*, gör. φρή;
 ind. ófn. *forsecōt*, conj. lat. *poscat*: F. ói. *pr̥echā*;
 ind. ószl. *berq*, conj. lat. *feram*: F. gör. φορᾶ.

Az indicativusi és conjunctivusi verbális \bar{e} elem a nominális töképző \bar{e} suffixummal azonos [vö. BRUGMANN, Grr. II.¹ 953. II. 1.² 222], vö.

- ind. ói. *psā-ti* (vö. gör. ψῆ < *ψη-ιετ): F. ói. *psā*;
 conj. gör. πιδη-ται: F. lat. *fidē-s* [BRUGMANN, II. 2.² 125];
 conj. (fut.) lat. *ob-nūbē-s*: F. *nūbē-s* [BRUGMANN, id. h. 220];
 ind. lat. *sedē-s*: F. lat. *sēdē-s* [BRUGMANN, id. h. 220].

Az optativus (i) \bar{i} / \bar{e} modusjegye a nominális töképző (i) \bar{i} / \bar{e} suffixummal azonos [HIRT, GrHb. 202. IF. XVII. 38. OERTEL-MORRIS, id. m. 92]. Materiális egyezéseket, sajnos, nem tudtam felhajtásni, de a kétrendbeli suffixum ablautviszonyai ($i\bar{e}$: $i\bar{a}$: \bar{e}) teljesen azonosak, vö.

- opt. (conj.) ólat. *siēs* stb. < **siīēs* < **s_e-iē-s*: vö. F. lat. *ac-iē-s fac-iē-s spec-iē-s pro-gen-iē-s*;
 opt. gör. εἶεν < **s-i-ént* < **s-iḡ-ént*: vö. F. gör. φόζα < **bhuḡ-iḡ*;
 opt. ói. *ghnīta* < **ḡ^hhn-ī-tó*, lat. *sīmus* < **s-ī-mós*: vö. F. ói. *śácī śunī śāmī*, lat. *canī-cula cornī-x*.

A verbális flexióban jelentkező aoristikus és præsenticus funkciójú s elem a nominális töképző s elemmel azonos [BRUGMANN, Grr. II.¹ 877, 1019, 1184—85, 1192. KVG. 297. HIRT, Abl. 199. IF. XVII. 38. OERTEL-MORRIS, id. m. 92. THUMB, SktHb. 382 stb.], vö.

- aor. ói. *ájūṣam*, med. **á-jiṣ-i*: inf. *jiṣ-ē*; *á-rōciṣ-ta*: N. *rōciṣ-*;
 præs. ói. *bhyás-a-tē*, caus. *bhīṣ-aya-tē*: M. *bh(i)yás-*, instr. *bhīṣ-á*;

aor. gör. ἔ-δειξ-α stb.: inf. δεῖξ-αι; ἔ-τέλεσ-α: N. τέλος τέλε(σ)-
-ος; ἔ-γράφ-α (ói. *á-jaríξ-ur*): N. γράφας;
lat. *essem ferrem* stb.: inf. *esse ferre*

Ugyanazon *s* elem hármasszoros funkciója a következő materiális egyezésekben:

præs. ói. *tānsati*: aor. ói. *átānsam átānsmahi*, gör. ἔτεινα <
*ἔτευνα: N. ói. *tānas*-, lat. *tenor* (*tōns-a*);
præs. ói. *šróžati*: aor. *ášrāušam*, ószl. *po-sluchъ*: N. ói.
šrávas-, ószl. *slovo*;
præs. ói. *íkšatē*: aor. imp. gör. ἔφεσθε: N. ói. *ákxi*, ószl. *oko*
(*očes-e*);
præs. ói. *vi-vitsa-ti*, lat. *vīso*: aor. ói. *ávēdišam ávitsi*, lat.
vīsī, gör. ἤδη < *ἤ-φειδε(σ)-α ἴσαν: N. ói. *védas*-, gör. εἶδος;
præs. ói. *úkšati* (perf. *vavákša*), gör. ἀ(φ)έξω αὐξω: aor. lat.
auxī: N. ói. *ójas*-, lat. *augus-tus aux-ilium*.

III. 3. Verbo-nominális suffixumok eredeti jelentésnélkülisége.

Az imént felsorolt suffixumoknak kettős (verbális és nominális) funkciója csak abból érthető, hogy eredetileg egyáltalában semmit sem jelentettek — nem jelenthettek, mert kimutathatólag basisok integráló részei voltak: jelentésnélküli szórónesok, a melyek csak adaptálódás útján jutottak funkcióhoz [vö. HIRT, IF. XVII. 38].

A verbonominális *e/o* vokális eredetileg kéttagú könnyű basisok végső vokálisa: præs. **bhēreti* és M. **bhōros* nem így analizálandó: **bhēr-e-ti* **bhór-o-s*, hanem **bhēre ti* **bhóro-s*. Ez a felfogás ma már általános [HIRT, Abl. 40. GrHb. 201, 422. BRUGMANN, KVG. 497 stb.].

A sok funkciójú verbo-nominális *ā* elem kéttagú nehéz basisok végső eleme [HIRT, Abl. 197. GrHb. 202, 207, 211, 239. IF. XVII. 42. BRUGMANN, Grr. II.¹ 877, 883—884. II. 1.² 148. KVG. 504, 552—553. OERTEL-MORRIS, id. m. 91. WRIGHT, Greek L. 324. VONDRÁK, Vergl. slav. Gr. I. 123. II. 132. SOMMER, LatHb. 338. stb.], vö.

gör. ἔ-τλᾶς, lat. *tulās*, ói. *tulā*: gör. ἐ-τέλασσα τελαμών ἐ-τά-
λασσα τάλαντον, ói. *talīma tulīmalē*; — basis: **telā*;
lat. *fuās* °*bās super-ba*, gör. φρή: ói. *bhāvitum* stb.; — basis:
**bheṃā*;
gör. ἔ πτᾶς ποτή, lat. *petās*: gör. πέταμαι, ói. *pátitum*; — ba-
sis: **petā*.

A verbo-nominális *ē* elem kéttagú nehéz *exē(i)*-basisok alkatrésze [HIRT, GrHb. 207, 365, 422. OERTEL-MORRIS, id. m. 91. WRIGHT, id. m. 324; — vö. BRUGMANN, Grr. II.¹ 953. II. 1.² 222. KVG. 504], vö.

ói. *psāti* (gör. ψῆ), F. *psā*: ói. *bhasitah*; — basis: **bhesē*;
gör. πιθηται, lat. F. *fidē-s*: gör. πεπιθήσω, lat. *fidēlis*; — ba-
sis: **bheidhē*;
kret. ἀν-κλήμενος, F. ὁμο-κλή: gör. καλέσαι; — basis: **kelē*.

Hogy a verbo-nominális *s* elem szintén nem lehet egyéb basis-roncsnál, az abból világos, hogy igen gyakran jelentés nélkül való 'determinativum'; vö.

ói. *vi-vitsati*, lat. *vīso vīso*: ói. *vēti vidāti*, lat. *vīdī*;
gót *wahsja*, gör. ἀῖξω ἀέξω: gót *auka*, lat. *augeo auā*;
ói. *šróšati*, ószl. *slušati*: ói. *šróši šrudhí*, ószl. *slova sluti*;
ói. *bhyāsati*: ói. *bibhēti*; — g. av. *daibišantī*: av. *dvaēda* stb.

Ez a functio-hiány csak úgy érthető, ha az *s* elem eredetileg basis-roncs volt [vö. HIRT, GrHb. 202—203. BRUGMANN, Grr. II. 1.² 10—11. KVG. 297, 517—518 stb.].

IV. Personális suffixumok secundär functiója.

Az alapnyelvi personális suffixumok tudvalévőleg nem csupán a személy és szám külömbségét jelölik meg, hanem a genus verbi, valamint a modus és tempus szerint is differentiálva vannak. Hogy ez a functionális complexitás eredeti nem lehet, az a priori valószínű, sőt bizonyos, azonkívül a posteriori is verifikálható.

IV. 1. Genus verbi. Az idg. alapnyelvben a passiv diathesisnek tudvalévőleg nem voltak külön végzetei: minden finit passiv alak activ vagy mediális végzeteket tüntet föl [l. pl.

BRUGMANN, Grr. II.¹ 1333]. De a mediális diathesis is másodlagos: a priori valószínű, hogy általában az actív végzetek az eredetiek [BRUGMANN, id. m. 1332], ill. hogy az actív és mediális suffixumok eredetileg egybeestek s csak a váltakozó accentus hatása alatt relative későn differentióldtak. Csattanós bizonyítéka ennek az, hogy egyes act. és med. végzetek szabályszerű ablautban állanak, vö. præs. act. *bhére-si *bhére-ti *bhéro-nti: med. *bhére-sai *bhére-tai *bhéro-ntai; impf. act. *é-bhere-t *é-bhero nt: med. *é-bhere-to *é-bhero-nto [vö. BRUGMANN, Grr. II.¹ 1333. KVG. 599. HIRT, Abl. 203. GrHb. 333 stb.]; ezzel összefügg az, hogy egyes redukált vocalismusú act. végzetek a teljes vocalismusú med. végzetekkel ellentétben soha sincsenek accentuálva, vö. act. *éi-si *éi-ti (ói. *éši étí*): med. *i-sai *i-tai (ói. *išé ité*). Mindebből folyik, hogy bizonyos media tantum eredetileg csak a gyökér vagy verbális tö jelentésénél fogva bírtak mediális értelemmel, a mely aztán a suffixumba irradiálódott — azaz: ezzel asszociálódott [BRUGMANN, KVG. 492, 599]. A mediális jelentés tehát csak utólagosan jutott bele a med. pers. suffixumokba — ép úgy, mint a participiális vagy infinitivusi alakokba, a melyek mint nominális képzések eredetileg ipso facto nem részesedhettek a mediális diathesisben [vö. BRUGMANN, GrGr.³ 11. KVG. 352 stb.]. Az act. és med. suffixumok eredeti azonosságára utal az a körülmény, hogy med. jelentésű verbum perfectuma gyakran act. alakú, vö. lat. *revertitur: revertit, reminiscitur: meminit*, gör. *δέχομαι: δέδοχα, γίγνομαι: γέγονα, μαινομαι: μέμνηνα*, ói. *vártatē: vavárta, pádyatē: papáda, sūtē: sasúva* stb. E jelenség oka részben minden esetre az, hogy a perfectum személyragjai eredetileg az act. és med. végzetek jelentésbeli ellentétében nem részesültek [BRUGMANN, KVG. 600] — a mi annál nagyobb súlylyal esik a latba, mert hiszen a perfectum minden bizonynyal már idg. alapnyelvi képzés.

IV. 2. Tempus és modus. A temporális és részben modális (conj. és opt.) különbségek kifejezésére szolgáló 'primär' és 'secundär' suffixumok functiója másodlagos fejlődés [vö. MEILLET, Mém. de la société de lingu. VIII, 244 stb.]. E mellett szól már az, hogy ez a különbség egyedül az *i*-tartalmú végzetekben (pl. *bhére-ti: *bhére-t) jut világos kifejezésre s az óind kivételével nincs is meg minden személyben, nincs nevezetesen

a mediumban. De az act. 2. plur. suffixuma is csak az óind-ben van differentiálva (*bhára-tha*: *ábhara-ta bhárē-ta*), egyebütt sehol (vö. gör. *φέρτε*: *ἔφερτε φέρουτε*, ószl. *berete*: *nesete berēte* stb.) — úgyhogy e suffixum idg. alakja okvetetlenül egységes volt: **bhére-te*: **é-bhere-te* **bhéro-i-te*. Hogy a 'primär' végzetek az ind. præs. végzetei volnának, azt megecáfolja az a tény, hogy vannak secundär végzetekkel ellátott præs. alakok, u. n. injunctivusi formák is [BRUGMANN, II.¹ 1334. KVG. 551 stb.]. Ezen injunctivusi alakok jelentésének sokfélesége már régen felkeltette azt a gondolatot, hogy ezek az alakok pusztán a személykülömbiséget jelölték meg — 'ohne rücksicht auf tempus und modus' [THURNEISEN, KZ. XXVII. 173]. A manapság széles körben elfogadott nézet szerint a 'primär' és 'secundär' végzetű alakok oly viszonyban állanak egymással, mint a kelta nyelveknek ú. n. 'absolut' és 'conjunct' alakjai (ír præs. *berid* < **bereti*: *do-beir* < **to beret* = idg. **bhéreti*: **pró-bheret*) s tehát a mondataccentussal voltak kapcsolatban: a 'primär' alakok orthoton, a 'secundär' alakok enklitikus formák voltak [ZIMMER, KZ. XXX. 119. KOCK, KZ. XXXIV. 576 et seqq. BRUGMANN, Grr. II.¹ 1334. STREITBERG, Urgerm. Gr. 283. STOLZ, LatGr.⁴ 248 stb.]. A két kategoria prioritása nincs ugyan eldöntve, de ez itt irrelevans. Egy nézet szerint a 'secundär' végzetű alakok az eredetiek, a melyekhez állítólag a tér- és idő-beli 'hier' jelölésére egy enklitikus *i* elem járult [THURNEISEN, KZ. XXVII. 173], a melynek ablautja *ai* [HIRT, GrHb. 344. BRUGMANN, KVG. 589]. E nézetben ugyan nem osztozhatom, de ebből is kiviláglik, hogy az uralkodó nyelvtudományi irányzatnak semmi kifogása sincs azon feltevés ellen, hogy a pers. suffixumoknak a tempus- és moduskülömbiségekhez eredetileg semmi közük sem volt.

IV. 3. Numerus. Hogy a személyragoknak eredetileg a numerus megjelöléséhez sem volt semmi közük, azt első sorban egyes imperativusi alakok mutatják. Oly idg. typosú imperativusok mint ói. *vittād*, gör. *ἴτω* < idg. **uit-tód* eredetileg singuláris és plurális (2. és 3.) functióval bírtak — 'was Neubildungen, zu genauerer Bezeichnung der Person oder des Numerus, zur Folge hatte' [BRUGMANN, KVG. 558; vö. HENRY, Précis⁵ 295 stb.]. — Egyes más alakok pluralitása nincsen karakterizálva [HIRT, Abl. 204]; ilyenek a 1. plur.

perf. **uidmé* (ói. *vidmá*, gót *witum*), vö. 1. sg. **uidóm* (ói. *ávidam*, gör. εἶδον) és 2. plur. præs. **bhére-te* stb. [1. fönnebb, 132. l.], vö. 2. sg. perf. **uoit^s-tha* (ói. *véthta*, gör. οἶσθα) és 2. sg. med. **é-də-thēs* (ói. *ádithāh*, gör. ἐδόθης). — Hasonlóképpen oly alak mint 2. plur. perf. ói. *vidá* < idg. **uidé* — minden esetre régibb a gör. ἴστε stb. alakoknál! — nyomát sem tünteti föl a plur. characterizálásnak [HIRT, IF. XVII. 66] s nem lehet egyéb mint a **uide* basis SV formációja, a mely a gör. idé imperativusban 2. sg. funkciójú.

IV. 4. Személykülömb-ségek. A numerikus különbségek távolléte mellett a legfeltünőbb (egy kialakult nyelv szempontjából nézve a dolgot!) a személyi különbségek hiánya. A dolog természetében rejlik, hogy a personalis indifferentia nyomai már meglehetősen szórványosak; annál jelentősebb, hogy ilyenek még mindig kimutathatók. Ide tartoznak mindenek előtt a fönnebb említett **uit^s-tód*-typusú imperativusok, a melyek 2. és 3. személyben voltak használatosak. Az ugyancsak fönnebb már említett 2. plur. perf. *uidé* (ói. *vidá*) személy tekintetében sincs karakterizálva, vö. 2. sg. imp. **uidé* (gör. ἰδέ). A 1. és 3. sg. legalább is a perfectumban nem volt differentiálva, vö. **tutudai*: ói. 1. sg. *tutudē*, lat. *tutudī* és 3. sg. ói. *tutudē* [BRUGMANN, KVG. 595 stb.] — de eredetileg bizonynyal a præsensben sem, vö. ói. *dadhé* stb. [1. Nyt. III. 256. és köv. l.]. — Hogy oly 3. plur. mint **bhéront* (ói. *bhāran*, gör. φέρων) stb. velejében nem más mint a **bhéront-* (ói. *bhārant-*, gör. φέρωντ-) stb. participiális tő, az már glottogonikus föltevés ugyan, de oly evidens, hogy minden időben egyhangúlag vallott tanítása volt az idg. összehasonlító nyelvtudománynak [vö. BRUGMANN, Grr. II.¹ 1332 stb.].

* * *

A suffixális adaptatio tehát ép oly elsőrangú szerepet játszott az idg. alapnyelvben, mint a különnyelvek történeti periodusaiban. 'We do not... claim... that instances of agglutination... were absolutely wanting at that early time, but only that such formations are not typical of the primitive Indo-European inflectional system and that the inflectional force of the bulk of old Indo-European formati-

ves is secondary' [OERTEL-MORRIS, id. m. 92]. Tekintélyek és objektív argumentumok egész serege szól a mellett, hogy az adaptatio az idg. flexio evolútiójának tipikus módja.

Ha van absolute szükséges glottogonikus hypothesis, a mely nélkül nincs magyarázat, az idg. flexio genesisise minden bizonynyal ilyen [l. Nyt. III. 81—82], s ha e probléma megoldása egyáltalában lehetséges, csak az adaptatio elvével eszközölhető, a melynek uralma napjainktól visszafelé a ködbe vesző ősidőig évezredekken keresztül a legszélesebb kiterjedésben és a legsouverainebb alakban jelentkezik. Ha tehát a flexio genesisise kérdésében az agglutinációs theoria elismerten kudarczot vallott s ha ezt a kérdést megoldatlanul hagyni nem lehet, akkor nincs más hátra mint LUDWIG theoriáját a modern nyelvtudomány eszközeivel megújítani.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

Joh. Topolovšek: Die sprachliche Urverwandschaft der Indogermanen, Semiten und Indianer. Wien, 1912. XIV+132 l.

Az autor intentiója kimutatni a világ összes nyelveinek rokonságát, a mi nem egészen új ötlet, de utólérhetetlenül eredetivé lesz az által, hogy ebben az operációban döntő szerephez jut a szláv, közelebbről a szlovén vulgár nyelv (wind), a melyet többek között Magyarország délnyugati részében is beszélnek. A szerző szerint a szláv nyelvcsaládhoz tartoznak a baskok [6—18. l.], valamint az ibérek [18—19. l.]. A kelta nyelvek szintén a szlávból magyarázandók [20—30. l.]. A semiták, első sorban a héberek, aztán a phöníciaiak szintén a szlávok, helyesebben a szlovének nyelv-rokonai [31—70. l.]. Délamerikában, a hová már a phöníciaiak eljutottak s a hol a bibliai Ophir is volt és az emberiség bölcsője ringott, az összes indián nyelvek többé-kevésbé a szlávból indultak ki [76—124. l.]. — A szerző végül kilátásba helyezi annak kimutatását, hogy a kaukázusi nyelvek szintén az indogermánnal, nevezetesen megint a szláv családdal állanak rokonságban [125. l.] s az összefoglalásban jelzi, hogy a turániaiak, hamiták (négerék) stb. nyelvei is a mai szláv nyelvekre utalnak [131. l.].

A bizonyító anyag részletezéséről le kell mondanom. Ellenben egyrészt a teljesen mellőzött görög nyelv becsületének megmentése végett s másrészt a szerző revelatióiért csekélyke ellenszolgáltatásul álljon itt egy szerény adatka: északamerikai-indián *potomac* és gör. *ποταμός*, a melynek segélyével az autor a most még hiányzó észak-amerikai-indián és szláv kapcsolatot is verifikálhatja.

SCHMIDT JÓZSEF.

Kaba.

SIMONYI a Nyelvőr deczemberi füzetében (40 : 449.) egy jóformán elfelejtett magyar madárnévről tesz említést; rövid összeállítására úgy látszik maga sem vet különös súlyt, még a szómutatóba sem veszi föl az illető madárnevet. Minthogy azonban a szó szláv szempontból fölötte érdekes, kiírom ezt a kis összeállítást és igyekszem a kérdést valamivel előbbre vinni. S. szavai ezek:

175. *Kaba* a *Falco subbuteo* neve néhány régi szótárunkban, továbbá Gyöngyösinél *s* a nógrádi, gömöri, abauji népnyelvben (a MTsz. adatai szerint 'kánya, ölyv, héja'). A név szláv eredetű, már Dank. és Mikl. idéz megfelelő madárneveket a cseh, lengyel, orosz, szerb nyelvből. Ch. pedig megemlíti, hogy «Boszniában a vándorsólyom *koba*».

A *kaba* szó ma annyira ismeretlen, hogy összeállítom előbb az anyagot, a mely régi és mai használatát megvilágítja. A NySz.-ban ezt olvassuk róla: *Kaba*: *subbuteo* PP. ragadozó madár neme, vércse, kánya SzD. *avis certa rapax, species accipitrum* SJ. Elfajzott, mint *kaba* sólyom nemzetétől (Gyöngy. SJ.). A Schlägeli szójegyzékben 1766. a. azt olvassuk: «*captis — caba — kaba*» és ehhez a köv. jegyzetet: «A latin szó *capus* = *avis prædatoria seu falco* Duc. A magyar megvan a NySz.-ban». A beszterczei szószeret 1178. a. ez áll: *cabus* *kaba*; *kába*; Páriz-Pápai szerint = *subbuteo*; a latin szó ismeretlen. A *kaba* szót tehát a kiadó helytelenül *kába*-nak olvasta és ezt a helytelen alakot fölvette azután a magyar szómutatóba is. A MTsz.-ban ezt találjuk: *Kaba*: 1. kánya, ölyv, héja (Gömör-m. Nyr. XXII. 525; Nógrád-m. Tolmács Nyr. XV. 237; Losonez Czimmermann János; Abauj-m. Beret Nyr. II. 520); 2. [gúnynév]

görbe orrú. *Kaba Samu* (Gömör-m. Nyr. XXII. 525). V. ö. még **Kaba-orrú**: görbe orrú (Abaúj-m. Király Pál).

Hogy a szó szláv eredetű, ahhoz kétség nem fér, de komolyabb kísérlet annak részletes bebizonyítására eddig nem történt. MIKLOSICH Die slav. El. im Magy. című értekezésében 301. a. ezt mondja: *Koba* corvus cseh.; *kobiec* Lerchenfalk pol. — *kaba* s. species accipitrum Kreszn. Ebben a szűkszavú összeállításban a cseh *koba* tökéletesen illik a magyar *kaba* — alakjához, de *corvus*-t jelent, a lengyel *kobiec* szóval a m. *kaba* összecseng ugyan, de még sem értjük, hogy alakra nézve mikép függhetnek össze egymással, ellenben a jelentés azonos. A legegyszerűbb magyarázatnak az látszik, hogy a cseh *koba* jelentésben valamikor közelebb állt a m. *kaba*-hoz és csak később ragadt más madárfajra. A mit MIKLOSICH szófejtő szótárában mond, megerősíthet bennünket ebben a föltevésben, mert tanúságot tesz arról, hogy a lengyel *kobiec* szó épen nem áll magában a szláv nyelvekben, hogy tehát egy *kob*-bal kezdődő szó több szláv nyelvben *kaba*-féle madarat jelent; újra említi a m. *kaba* szót is, csak hogy ebből egy toll- vagy sajtóhiba következtében most már *koba* lett: *kobiči*: nsl. *kobec*, *skobec* geier; s. *kobac* sperber; p. *kobiec* lerchenfalke; klr. *kôbec*; r. *kobec*, *kobčik*. Vergl. ő. *koba* rabe. — magy. *koba* art habicht.

M. itt sem nyilatkozik arról, hogy a cseh *koba* «corvus» alak és jelentés tekintetében mikép viszonylik a többi szláv nyelvekből említett szavakhoz. Mindenesetre érdekes jelenség volna, hogy ha csakis az ócseh nyelv (mert a *koba* «Rabe» ma már ismeretlen szó a cseh nyelvben), őrizte volna meg egy régibb szláv **koba* alakot, a melyből a magyar *kaba* lett volna, ennek a szláv **koba* alaknak eredeti jelentése azonban csak a magyar nyelvben maradt volna meg tisztán. No de megtaláljuk, úgy látszik, szláv területen is ezt a **koba* szót még eredeti jelentésében, hisz SIMONYI összeállítását így végzi: Ch. pedig megemlíti, hogy «Boszniában a vándorsólyom *koba*». Ch., azaz CHERNEL, valóban ezt mondja «Magyarország madarai» című művében, l. 2: 436. l.; a *kaba* sólymunkról pedig azt mondja a köv. lapon: Lényében a vándorsólyom kisebb kiadása. Itt tehát nem csak a jelentés, hanem úgy látszik az alak is anynyira összevág a magyar szóéval, hogy bátran magyarázhatjuk

a m. *kaba* szót egy vele egyjelentésű szláv *koba*-ból. Nem tudom, hogy CHERNEL honnan veszi az ő bosnyák *koba* szavát, arra sem vetek nagy súlyt, hogy nekem szorgos utánajárással sem sikerült konstatálni, hogy Boszniában tényleg ismerik ezt a nevet,*) sokkal fontosabb az a körülmény, hogy CH. közlése más oknál fogva egyelőre merően hasznavehetetlen. Még azt sem tudjuk, vajjon új momentum merült-e föl ezzel a titokzatos bosnyák *koba* alakkal, mert hisz *koba*-féle alak ilyen jelentésben szerb nyelvből már régebben ismeretes volt előttünk, de ennek a *koba*-nak semmi köze a m. *kabá*-hoz, abból *kaba* szavunk nem keletkezhetett, mert *o*-ja hosszú! Ezt a *kóba* szót említi BERNEKER is szófejtő szótárában *кобѣць* alatt: «skr. *kòbac* G. *kòpca* 'Sperber'; hypokoristisch *kóba* ds.», de egyébiránt nem hogy közelebb hozna bennünket a célhoz, hanem az eddig talált alapot is erősen megingatja, mert a cseh *koba* szót, a melynek a m. *kaba* hangjai szerint olyan kitűnően megfelelőhetne, egészen elszakítja ettől a csoporttól és azzal a magyar szótól is. «Nicht zugehörig, mondja B. fejtegetéseinek legvégén, (gegen MEW. 122) ist č. alt *koba* 'Rabe; Rabenkrähe' (alt *koběna* 'ein Vogel' — ist ganz dunkel); vielmehr wohl Lw. aus d. *koppe*, dial. *kobbe* 'Rabe' (Gebauer Slov. II. 69; Ułaszyn aaO. 373)».

Találtunk tehát eddig több szláv nyelvben **кобѣць*-ra visszavezethető szót, a mely a lehető legjobban illik *kaba* szavunk jelentéséhez és találtunk a cseh nyelvben egy *koba* szót, a melyből játszva kimagyarázhatnók a m. szó alakját, de ez a szó hollót, fekete varjút jelent és azonkívül abban a gyanúban áll, hogy németből átvett szó. A szerb *kóba*, bár

*) Közvetlenül Szerajevóba fordultam, de nagyobb biztosság kedvéért egy időben JAGIĆHOZ és VEJÉHEZ, REŠETARHOZ is. VUČAK szerajevói tanár úr azt felelte nekem, hogy az ő kérdezősködésére az ottani múzeumban és a természetrajz tanáraitól azt a feleletet kapta, hogy Boszniában és Herzegovinában sehol sem ismerik *kobac* helyett a *koba* kifejezést, sőt az igazi benszülött vadászok, a mohamedánok, még a *kobac* kifejezést sem ismerik, hanem csak a *jastrjeb* szót. JAGIĆ egy tanítványa, ČORVIĆ pedig azt írta mesterének: Kérdeztem Reiser Otmár urat, legjobb ornithologusunkat, hallotta-e valahol a *koba* szót és tagadó választ kaptam. Asszistense is, valamint én (pedig mindkettőn benszülöttek vagyunk) sehol sem hallottuk ezt a szót.

jelentése azonos a m. *kaba* szóéval, nem jöhet tekintetbe, mert o-ja kétségtelenül hosszú volt kezdettől fogva, már pedig *kóba*-ból a magyarban aligha lett volna *kaba*. Minthogy a madárnevek használata éppenséggel nem olyan merev, hogy egy és ugyanaz a név mindenütt egyazon fajhoz tapad, a magyar *kaba* pedig egyenesen arra a föltevésre kényszerít bennünket, hogy **kobьcь* mellett egy vele azonos jelentésű szláv **koba* képzést tegyünk föl, az a lehetőség még sem látszik kizártnak, hogy a cseh *koba* eredetileg ide tartozó szláv szó és csak jelentése változott meg, akár tisztán természetes fejlődés következtében, akár pedig egy vele összezsengő német madárnév hatása alatt. Erre a föltevésre némileg bátoríthatna valakit a horvát-szerb nyelvben észlelhető ingadozás is, a mely a *kòbac*—*kóba* szó jelentésében észlelhető. Vučak úr egyebek közt azt írja nekem: «Épen most tudtam meg, hogy Horvátországban Ilok környékén (Szerémség) 'koba' néven híjják a 'kobac' madarat, de hogy ez a neve nem csak erre a madárra vonatkozik, hanem egyáltalában ragadozó madarakra. Így p. o. ha a *kobac* az udvarról elvisz egy csirkét, azt mondják: *odnijela ga koba* [magyarul mintegy 'elvitte a kaba'], de ép így, ha azt varjú, karvaly stb. vitte el (ako ga odnese vrana, jastrijeb i. t. d.)». Az itt említett *koba* azonos a fönt említett hosszú ó-val ejtett *kóba*-val, a melyről már Vuk kitünő szótárában mondja, hogy a Szerémségben és a Bácskában használják *kòbac* helyett; Ostrojió, az újvidéki szerb Matica titkára, a ki iskolázott nyelvész létére a kérdezett szókon mindig jelzi a hanghordozás módját meg a quantitást és a maga szülőföldjéről, a torontáli Tiszaszentmiklósról jól ismeri a *kóba* alakot, az épen jelzett használatot más vidékről is igazolja: «A *kóba* szó jelentéséről, írja nekem, jelenthetem Önnek, hogy Csurogon (a Csajkások kerületében a Tisza mellett) *kóba*-nak hínak minden ragadozó madarat, a mely csirkét fog». A *kobac* helyett, a mint fönt hallottuk, a bosnyák mohamedán vadászok a *jastrijeb* nevet használják, már pedig erről a névről már régebben tudjuk, hogy egy egész sereg rokon madárfajt jelenthet (BELOSTENEC azt mondja szótárában, hogy 16 különböző fajt értenek rajta!). De ha figyelmesen végig olvassuk a horvát akadémia nagy szótárában a *jàstrèb* czímszó alatt álló terjedelmes cikket, semmi nyomát sem találjuk annak, hogy szerb ember

valaha hollót vagy varjút is *jastreb*-nek nevezné, ha ugyanis tudja, hogy hollóval vagy varjúval van dolga. Én ugyanazt merném állítani, Vučak és Ostojić értesítése ellenére is, a *jastreb*-bal gyakran váltakozó *kobac*-ról is. Az első ijedtségben elkiálthatja magát az iloki gazdasszony: *đdnijela kóba* («elvitte a *kaba*») akkor is, ha a közömbös nyugodt szemlélő világosan látja is, hogy biz varjú volt az, nem «*kaba*», de hogy valaki hollót vagy varjút higgadt vérrel, ha jól szemügyre vette és kétségtelenül fölismerte, *kóba*-nak híná, azt nem hiszem. Azért nem is tartom a horvátszerb analogiákat elég találóknak, hogy a cseh *koba* holló-varjú jelentését a régebbi «*kaba*» jelentésből keletkezettnek állíthassuk. Ez ellen látszik szólani az az egészen sajátos körülmény is, hogy a régi cseh *koba* szó lehet ugyan nőnemű is, de nagy meglepetésünkre többnyire mégis — h í m n e m ű, már pedig ha eredetileg szláv szó lett volna és szemben állt volna egy régi **kobъъ*—*kobec* szóval, valaha csakis nőnemű lehetett volna és mivel az *a*-n végződő cseh szavak óriási többsége nőnemű,*) valószínűleg nőnemű maradt is volna. Igaz hogy a vele egyjelentésű *krkavec* és *havran* szavak hímneműek, de hímneműek alakjuknál fogva, valamint a *koba* alakjánál fogva, ha szláv szó volna, kezdetben kétségtelenül csakis nőnemű lehetett volna. Ha azonban egy h í m n e m ű német szó (a középfelnémet *koppe* tényleg hímnemű) átvétele, a melyet eleinte a cseh szavakkal váltakozva használtak,**) akkor ezt a meglepő jelenséget mindenesetre könnyebben megértjük.

Én tehát a magyar *kaba* szót nem merem a cseh *koba* szóval összekapcsolni, ámbár azt kétségtelennek tartom, hogy a m. *kaba* igenis egy szláv **koba*-ból keletkezett, a melynek jelentése azonos volt a több szláv nyelvben tükröző *kobъъ* szóval; ilyen alak rekonstruálására a m. *kaba* szó egyenesen rákényszerít bennünket. Hagyjuk tehát a cseh *koba* szót, a mely biztos eredményre úgy sem vezethet, és elégedjünk meg azzal, hogy a m. *kaba* szó egy szláv **koba*-ra vall, a melynek jelentése azonos a

*) Hímneműek csak a hímnemű személyek nevei, mint *sluha* «szolga», *pastucha* «pásztor», *patriarcha*, *evangelista* s hasonlók.

***) Nagyon jellemző e tekintetben a következő, GEBAUER ócseh szótárában idézett hely: Noe když havrana toho kobu vypustil

legtöbb szláv nyelvben tükröződő *kobьць* szóval. Milyen viszonyban állhatott e föltett **koba* szó a kétségtelenül közös szláv **kobьць* szóhoz, és mennyire valószínű, hogy ilyen **koba* szó valóban megvolt valaha a szláv nyelvek egyikében-másikában? Egészen közönséges tapasztalat, hogy régebben a természettel sokkal szorosabb kapcsolatban élő ember a kisebb állatok nemét is pontosabban megkülönböztette, mint a mai, a természettől egyre jobban eltávolodó ember, nem csodálkozhatunk tehát egy cseppet sem, ha a **kobьць* név mellett, a mely egy **kobь-*ből képezett kicsinyítő (v. ö. szerb *jastreb*: *jastrebac*, *kraguj*: *kragujac*, a melyek váltakozva használatosak), egy a nőstényt jelző **koba* is föl-fölmerült és egyik-másik szláv nyelvben talán szívósabb életet is élt, a míg a későbbi szintelenebb nyelvhasználat el nem felejtette. Nézzük csak a szintén a kisebb ragadozó madarak közé tartozó *kánya* szláv neveit, a hol ez a váltakozás még elevenen megmaradt, ámbár többnyire eredeti értelmét elveszítette már. BERNEKER az oroszból *káña*, *kaniúk* alakokat idéz, tehát egy nőnemű és egy hímnemű szót 'Milan, Weihe, ein Raubvogel, der durch sein Schreien lästig fällt' jelentéssel, a kisoroszból már a jelentés megjelölése nélkül ugyanazokat: *káña*, *kaniúk*. A két kisorosz szótár közül az újabbik, nagyobbik (HRINČENKO) nem is ismeri a *kaniúk* alakot, míg a másik (ŽELECHOWSKI) azt úgy magyarázza «Männchen der *kaniá*», de mind a kettő ismer egy közös nemű *kaniúka* alakot! BERNEKER azután a horvátszerb kifejezéseket sorolja föl: *kānja* 'ein Raubvogel; Weihe; Bussard'. Daneben *škānjac*, G. *škānjca* 'Sperber'. A *škānjac*-ban a szó elején mutatkozó *š*-re nézve v. ö. a *kobьць* cikket, a hol a horv. szb. *kōbac* 'Sperber', szlovén *kōbāc* mellett egy szlovén *skōbāc* és *skōpāc*-et találunk. De nincs okunk, hogy e, a szó elején jelentkező, járulékhang (*š*-, *s*-) természetével e helyen foglalkozzunk, hisz e járulékhang nélkül is találunk hasonló hímnemű képzést a szlovénben: *kānja* 'Mäusebussard, Weihe'; *kanjúh* ds.; *kānjec* 'Hühnergeier', mert a kicsit eltérő jelentés természetesen itt latba nem esik, mutatja azt a lejjebb a lengyel *kania* mellett olvasható 'Hühnergeier, Weihe, Milvus'. Már pedig a szlovén *kānja*: *kānjec* viszonya szakasztott olyan, mint a milyent a m. *kaba*-ból kikövetkeztetett **koba* és a szláv nyelvekben tükröződő **kobьць* közt fölteszek.

Hímnemű és nőnemű nevek váltakoznak egy másik közel rokon madárfaj elnevezésében is. A szerb a *Milvus milvus*-t *lūna*-nak hívja, a többi szláv nyelvekben azonban csak hímnemű nevet találunk: kis- és nagyorosz *luń*, szlovén *lūnj*, cseh *luňák*. A *lūna* név a *luń*-hoz egészen úgy viszonylik, mint az előbb említett *kańa* «kánya» a BUDILOVIČNÁL BAUDOUIN DE COURTENAYBÓL idézett resiaivölgyi szlovén *kań*-hoz, ez a *kań* pedig a fõnt említett szlovén *kānjec*-hez úgy mint a ŠULEKNÉL *kańa* mellett található *škań* a VUKTÓL Horvátországból említett *škańac*-hoz. De míg a *kańa* név végig megy a szláv nyelveken (csak épen a bolgárból nincs kimutatva) és egy pár szláv nyelvben hímnemű név nem is jelentkezik mellette, addig a szerb *lūna* magában áll csupa hímnemű nevek közt. Alig szabad a hímnemű és nőnemű nevek mostani eloszlásában az eredeti állapotot keresnünk, nyilvánvaló, hogy régebben minden madárnak hím- és nőnemű neve lehetett és hogy csak lassanként veszett ki itt is ott is az egyik név és megmaradt egyedül a másik, kiveszett a (**kobъ* >) *kobъcъ* mellett a nőstény régi neve, a **koba*, de hogy megvolt, azt egészen kétségtelenül bizonyítja a magyar *kaba*.

Most pedig vissza kell még egy perczre térnem az állítólag Boszniában élő *koba* «vándorsólyom»-ra. Azt mondtam fõnt, hogy még azt sem tudjuk, vajjon új momentum merült-e föl ezzel a titokzatos bosnyák *koba* alakkal, mert hisz *koba*-féle alak a szerb nyelvbõl eddig is ismeretes volt elõttünk, de az eddig ismert alak hosszú *ó*-val hangzik (*kóba*), ebbõl pedig alig lett volna a magyarban *kaba*. És mégis, ha nem lett volna okom kételkedni CHERNEL állításában, hogy Boszniában a *koba* alak él, én ebben igenis új és döntõ momentumot tekintettem volna, mert a Bácskában és Szerémségben járatos *kóba*-nak Boszniában nem is felelhetne meg egy *koba* alak, ha tehát Boszniában igazán *koba* a vándorsólyom neve, a miben kénytelen vagyok szavahihetõ forrásból kapott értesítések alapján kételkedni, akkor ez nem a mi *kóba* szavunknak felel meg, mert ez bizony ott *kóbo* volna,*) hanem csakis egy rövid *o*-val ejtett

*) A *kóbac*-czal szemben álló minálunk használt *kóba* hanghordozásánál fogva csakis becvezõ képzés lehet és mint ilyen csakis a nyelvterület keleti részében végzõdhetik *-a*-ba, a nyugati nyelvterületen *o*-t

**kòba* (ill. *kòba*). Én kezdettől fogva mindig is úgy tettem föl a kérdést, vajjon ismernek-e *kòba* vagy **kòba* alakot Boszniában, Osztróic úrhoz intézett levelemben pedig, nem ismernek-e a *kòba* mellett talán valahol **kòba* alakot, de kutatásaim egészen eredménytelenek voltak, sem Boszniában nem ismernek az eddig kapott feleletek szerint *koba*-féle alakot, se hosszú se rövid *o*-val, sem minálunk nem ismernek a **kòba* becvező képzés mellett egy régi időből megmaradt **kòba* nősténynevet. A m. *kaba* magyarázatánál tehát egyelőre a szerb *koba*-nak nem vehetjük hasznát.

Így a *kaba* szavunk a szlávtságban valószínűleg már egészen elveszett régi névnek a maradéka, a mely valaha a **kobьць* névvel váltakozott és eredetileg a nőstény neve lehetett; azért mondom valószínűleg, mert a cseh *koba* alakra nézve azonos lehetne, csak «corvus» jelentése teszi kérdésessé, vajjon ide tartozik-e. Még ha valaki azon a nézeten is volna, hogy ez a jelentés igenis természetes úton vagy akár egy német szó hatása alatt fejlődhetett a cseh nyelvben, hogy tehát az ócseh *koba* azonos azzal a szláv *koba*-val, a melyet a magyar *kaba* magyarázatára föl kell tennünk, még akkor sem volna valószínű, hogy kivételesen épen a cseh nyelv hatott volna a magyarra, hanem még mindig ahhoz a föltevéshez kellene folyamodnunk, hogy valamely szomszédos szláv nyelvnek egy azóta elveszett szava tükrözik a magyar *kaba* szóban. Ezért is igen tanulságos ez a mi szavunk, mert vannak tudósok, a kik el nem tudják hinni, hogy szavak bizony el-eltűnnek a nyelvekből, egyre újaknak adnak helyet, és hogy a mai nyelvkinces legpontosabb fölvétele alapján rajzolt akármilyen bonyolult és a legkisebb részletekbe bocsátkozó térképek sem adhatnak arról fogalmat, hogy hajdanában még milyen szavak voltak használatban azon a területen.

ASBÓTH OSZKÁR.

kell a szó végén várunk. Ilyen *kobo* alakot tényleg említ is VUČAK úr levelében — felső Szlavóniából!

PANNÓNIAI LANGOBARD SZAVAK.

Germán nyelvnek legrégeb, magyar földön fennmaradt emléke az a néhány szó, a mely a bezenyei rúnás fibulapárra van róva. Az egyik fibulán olvasható *Arsipoda*,*) *segun*, a másik fibulán *Godahild*. Egy negyedik szó, mely a *Godahild* névvel szemben állott, ma már teljesen olvashatatlan. Ezekkel a szavakkal foglalkozott L. WIMMER (Arch. Ért. 14. 1894. 21. s köv. lk., Aarbøger f. Nordisk. Oldk. og Hist. 9. 1894. 23. s köv. lk.), R. MUCH (Zeitschr. f. d. Alt. 41. 1897. 100. l., Beitr. zur Anthrop. u. Urgeschichte Bayerns. 12. 1897. 3. l.), v. GRIENBERGER (Arkiv f. Nord. Fil. 14. 1898. 124. l.), F. KAUFFMANN (Zeitschr. f. d. Phil. 39. 1907. 520. l.), de fejtegetéseikben sok az ellenmondás és a pótolni való. Melyik germ. nyelvjárásnak körébe tartoznak ezek a szavak? Bezenye táján, Moson m.-ben, kel. gótok (475-ig), gepidák, rugi törzsek, herulok, langobardok (510–568) s velök ubi törzsek, avarok, szlávok, bajorok tartózkodtak. LUDW. SCHMIDT (Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgange der Völkerwanderung 1905. 116. l.) gót eredetűeknek tartja a feliratokat, de ezt a lehetőséget a *goda*-, *-poda*

*) WIMMER ezt a szót *Ârsipoda*-nak olvasta, mert a rúnasort egy circumflexus-féle jel előzi meg. De a circumflexusnak használata a rúnáírásban sehol ki nem mutatható s azért valószínűbb SIEVERS magyarázata, mely szerint « ^ eine verunglückte und deshalb nicht weitergeritzte rune . . . oder eine art anfangszeichen » (Aarbøger 9 : 39. l.). — v. GRIENBERGER *Arsiboda*-nak olvassa a szót, mert szerinte a kétes rúna «runische umsetzung der lat. cursiven . . . b» (Arkiv 14 : 124. l.), de ezt a felfogást maga is visszavonta (Zeitschr. f. d. Phil. 40 : 267. l.). SOPHUS BUGGE (Norges Indskrifter med de ældre Runer. — Runeskiftens Oprindelse og ældste Historie, Christiania 1905. 17. l.) szintén — v. GRIENBERGER ellen — a *p* hangértéket fogadja el. A rúnák olvasásában más kétségek nem támadhatnak.

szavaknak hangalakja teljesen kizárja, mert ilyen brechung révén keletkezett *o* vokálist egyik gót emlék, még a pietroassai aranygűrű *gutan* szava sem őrzött meg. A germ. *u* > *o* brechung, mely oly határozott tulajdonsága fibulánk nyelvének, kizárja a többi kel. germ. nyelveket is.*) A döntés így csak a két nyug. germ. törzs között eshetik: a langobardok között (6. sz.) és a bajorok között, kiknek telepesei a 9. sz.-ban jöttek hazánkba.

WIMMER kutatásai azt derítették ki, hogy a feliratoknak keresztény-bajor jellegök van és a 8. sz. első évtizedeiből valók. Magyarozatának lényege a következő: *segun* (= ófn. *segan* «Segen») szó azt bizonyítja, hogy keresztény emlékkal van dolgunk. A pannóniai német térítésnek középpontja Salzburg, hol 696 és 700 között Rupertus szerzetes klastromot és apáczakolostort alapított. Innen küldték ki kelet felé a hittérítőket. Az apácák nevei a klastrom Liber Confraternitatumában maradtak fenn. DIMMER szerint a rúnás fibulák két neve és a Liber Confraternitatumnak nevei között oly kapcsolat létesíthető, mely valószínűvé teszi, hogy ezek a keresztény jellegű fibulák a salzburgi kolostorból kerültek Paunóniába. T. i. az *Arsipoda* név WIMMER szerint három oly tulajdonsággal bír, mely a salzburgi névkönyvre mutat vissza: *a*) *p* (< *b*) a felnémet hangjelleget bizonyítja, *b*) az *Arsi* tag német tulajdonnevekben csak egyszer fordul elő a salzburgi évkönyv *Arsirid* nevében, *c*) *-poda* női nevekben szintén ritka és ezen ritka nevek közül egy, *Ljupota*, szintén az idézett salzburgi forrásban található, hol a rúnásfeliratnak másik nevére, *Godahild*-ra, is számos példa van. WIMMER magyarázatát SIEVERS (Grdr. I.² 255. l.) is elfogadja.**) De

*) GEORG HEMPL (The Linguistic and Ethnographic Statuts of the Burgundians, Standford, 1909) a mi rúnásfeliratainkat burgund eredetűeknek tartja. De a burgund nyelv is minden esetre KÖGEL (Zeitschr. f. d. Alt. 37. 223. s köv. lk.) szerint, WACKERNAGEL (Kl. Schriften 3. k. 334. s köv. lk.) ellenében kel. germ. nyelv. A mi szempontunkból az fontos, hogy a burgund nyelv eredetileg nem ismerte a brechung jelenségét, ha a Lex Burgundionum kései kézírataiban néha *u* helyett *o* elő is fordul, az frank hatás, mint az *é* > *ā* változás (*Sénila* > *Sánila*). A brechung hiányára világos példák: *Gudomarus* 527-ből való sírfeliraton (l. M. SCHÖNFELD, Wb. d. altgerm. Personen u. Völkernamen 1911, XX. és 115. l.); *Uffa* (= ófn. *Offo*) KÖGEL id. h. 226. l. stb.

**) Lényegében ugyanannak tartja a szavakat STRAKOSCH-GROSSMANN

vizsgáljuk az anyagot, melyre WIMMER következtetéseit építette. Az *Arsirid* név, melyre hivatkozik, a salzburgi névkönyvnek első KARAJANTÓL való kiadásában*) került napfényre; az új, HERZBERG-FRÄNKELTŐL való kiadásban már nem fordul elő ez a név: *Arfridot* találunk helyette.**) HAUTHALER WILLIBALD salzburgi apát úr kérésére a kézirat illető helyét gondosan megvizsgálta és arra az eredményre jutott, hogy a név vakarásos áll és tul. *arþrid*-nak van írva: «so dass der dritte Buchstabe am meisten einem þ mit Abkürzungsstrich gleicht». Akármi is legyen a helyes olvasat, világos az, hogy erre az egy rosszul írt szóra nem lehet messze menő következtetéseket építeni, annál kevésbbé, mert az *Arsi*- nevek másutt is előfordulnak. A másik név, *Ljupota*, melyre WIMMER hivatkozik, sem lehet bizonyíték, mert az — mikép az *Arsirid* név is — csak kései bejegyzés a Liber Confraternitatumban és a későbbi bejegyzések nem vonatkoznak pusztán a salzburgi kolostorra, hanem a testvér-kolostorokra is kiterjednek (vö. HERZBERG-FRÄNKEL: Neues Arch. d. Ges. f. ält. Geschichtskunde 12, 1887. 53. s köv. lk.) és így nincsen kimutatva, hogy *Ljupota* csakugyan bajor név — FÖRSTEMANN (Alt Namenbuch I.² Boda) szláv névnek tartja. *Godahild* és *Arsipoda* nevek explosív hangjai nem felelnek meg a bajor konsonantismusnak, melyben *Arsipota* és *Cotahilt* alakokat várnánk. Bajor nevekben a *-hilt* elem igen gyakran fordul elő, de mindig ilyen alakban (SCHATZ: Zeitschr. f. d. Alt. 43. 19. l.) és ellentmond a felirat *-hild* tagjának. A langobard konsonantismussal ellenben megegyezik az *Arsipoda* és *Godahild* név, mert a lang. nyelv is résztvett a második lautverschiebungban, de a hangfejlődés nem haladt annyira, mint a bajorban. Legerősebb a *d > t* és *b > p* változás fő- és mellékhangsúlyos szókezdetben, szóközépen *g* és *d* a leggyako-

(Geschichte der Deutschen in Öst.-Ung. Wien, 1895. I, 208. l.), kinek további hozzátételei tévesek. Nálunk BITTENBINDER MIKLÓS említette a bezenyei rúnás feliratokat EPhK. 34. (1910) 611. l. Tudományos illetékességének megítéléséhez álljon itt egy mondata: «Ez emlékek mind felnémet nyelven vannak írva, vagyis a II. lautverschiebung nincs meg».

*) Das Verbrüderungsbuch des Stiftes S. Peter zu Salzburg, 1852. 25. l. 12. has. 9. sor.

***) Mon. Germ. Hist. Necrologia Germ. II. k. (1904) 16. l. 37. has. 9. sor.

ribb írás (BRUCKNER: Die Sprache der Langobarden, 1895. 147. 148. 157. 168. l.). Így számos példa van $b > p$ változásra el nem változott g és d mellett: pl. *alipergus*, *Adelperga*, *Aldepranda*, *Agepert*, *Angelpaldus*, *Gansprandus*, *Giselperga*, *Godeprandus*, *Liutprand*, *Magipert*, *Ragemprandus*, *Rôdiperga*, *Sigiprandus* stb. (l. BRUCKNER szótárában): ide tartozik *Godahild* mellett az *Arsipoda* név is. Ezzel a hangjelenséggel a régebbi középkornak egy másik, magyar földön fennmaradt feliratán is találkozunk: a petőházai kehely *Gundpald fecit* szavain. Hangalakja szerint *Gundpald* lehet bajor (SCHATZ: Altbair. Gramm. 71. 77. l.), lehet langobard név*) és így részben már a nevek hangalakja a langobard nyelvre utalna, ha a serlegnek ornamentális szalagdíszítése langobard művészetnek kétségtelen nyomait nem hagyta volna maga után, a mit HAMPEL is ismételtén kiemel (Die Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn 1905. I. 63. s k. lk.).**) Archæológiánk a kelyhet párhuzamba állítja a rúnás fibulapárral és szintén a bajor térítéssel hozza kapcsolatba (BELLA: Arch. Ért. 10. k. 364. l.). De ha HAMPEL archæologiai szempontból is azt írja, hogy a kehely «közel jár a bezenyei fibulák korához» — «hajlandó volnék azt hinni, hogy... mind a két 'első' kelyhet [777—788] korra megelőzi» — «a meroving-kor művészeti motívumai díszítik» (Arch. Ért. 14. k. 38. l.) — akkor talán továbbra is fenntartható a párhuzam. Így két pannoniai földön fennmaradt lang. tulajdonnevünk van, mely második tagjában a $b > p$ változást tünteti fel. KLUGE egyéb okok miatt újabban azt írja: «Ich glaube nicht mehr daran, dass die 2. lautverschiebung von Oberitalien nach norden immer weiter vorgedrungen ist. Wenn hier eine continuität vorliegt, muss sie älteren datums sein und für frühere sitze der Langobarden angenommen werden» (Beitr. 35, 154. l.). A mi neveink természetesen nem lehetnek erre végleges bizonyítékok, de mégis igazat látszanak adni KLUGE feltevésének és még több kételyt ébreszthetnek az elterjedt okoskodás iránt: a második

*) Itáliai oklevelekben a név *Gumpaldus* formában fordul elő, v. ö. BRUCKNER 143, 262. l.

**) A szövegben néha tévesen *Cundpald* olvasható, l. a sajtóhibák jegyzékét. — Petőháza (Sopron-m.) Bezenye közelében eredeti lang. földön fekszik.

lautverschiebung nem kezdődhetett, mielőtt a langobardok Olaszországban nem voltak. A lang. nyelvre mutat az *Arsi-* elem is, mely a német igen gazdag névforrásokban egyszer sem vagy legfeljebb egyszer fordul elő: a lang. nyelvben, bár aránylag sokkal kevesebb tulajdonneve maradt fenn, háromszor is megvan ez a tag: *Arsi-ulf*, *Arse-ramus*, *Arsi-o* (BRUCKNER 227. l.). Ezeket az eredményeket szépen igazolja az archæologia: BERNH. SALIN, e régiségeknek alapos ismerője, azt írja a mi fibulánk típusáról: «sehr allgemein vom westlichen Ungarn bis nach Mittel-Italien» (Altgerm. Tierornamentik, Stockholm 1904. 297. l.) és a 6. sz. végére helyezi, oly korba, mikor langobardok, nem pedig bajorok tartózkodtak Pannóniában. Ugyanígy ítél KAUFFMANN FRIGYES is (Zeitschr. f. d. Phil. 39. 520. s köv. lk.).*)

A *segun* szó hangtanilag világos. Az ófn. *segan*, *seganôn*, ószász *segnôn*, óang. *segn*, óskand. *signa* szavak körébe tartozik, melyek a lat. *sīgnum*, ill. *sīgnāre* átvételei. Az átvételnek alapformája azonban nem *sīgnum*, hanem vulg. lat. **sęgn(um)*, mely a román nyelvekben folytatódott s az írbe is átment (KLUGE, EtWb.; Grdr.² I. 345, 353. l.). Az ófn. *segan e* hangja nem az *a* sec. vok. hatása alatt fejlődött *i*-ből, hanem már eredetileg is megvolt. A nyug. germánságban *g* és *n* között vokális fejlődött. A rendes ófn. sec. vok. *a*, de PAUL kimutatta, hogy az *a* hang itt csak eredetibb *u*-, ill. *o*-nak helyébe lépett (Beitr. 6, 250.): tehát **segn* > **segun*. A hangsúlytalan sec. vok. *u* az *l*, *r*, *n* előtt az ófn.-ben *a*-vá lett, akkor, mikor jövevényyszavakban is *speculum* > *spiagal*, *tegula* > *ziagal*, *tabula* > *tabal* változás történt (BRAUNE: Ahd. Gramm.³ 56—57. l.). Így fejlődött **segun* > *segan*. Az a kevés, a mit lang. sec. vokálisokról tudunk, azt mutatja, hogy a hangfejlődés nem volt különböző az ófn.-től (BRUCKNER 119—120. l.). A langobardban is *a* a rendes sec. vok. (*gamahal*, *accar*, *angar*), de ez természetesen itt sem az eredeti hang, hanem szintén csak nyug. germ. nasalisok és liqui-

*) KAUFFMANN helyes arch. meghatározásához pótlendő, hogy a bezenyei sírmezőre jellemző fibula-gazdagság nem egyezik a bajor sírok fibula-szegénységével, a mint azt MUCH (Beitr. zur Anthr. u. Urg. Bayerns 12, 3.) kiemeli: VIRCHOW ellenben épen a fibulagazdagságot lang. sírok jellemző tulajdonságának mutatta be (Auf dem Wege der Lang., Verhandlungen der Berliner Ges. für Anthr., Ethn. u. Urg. 1888. 508. l.).

dák timbresjának megfelelő régibb *u*-nak helyébe lépett. A mi *segun* szavunk szabályos alak a lang. nyelvben is. Ilyenkép is igazolva van a rúnás feliratok régi kora, mert míg *r*, *l*, *m* előtt az eredetibb *u* a legrégebb emlékekben még előfordul, addig *n* előtt az *u*, bár itt is megvult, már ki nem mutatható (PAUL, u. o. 207. l.). A lang. nyelv sem őrizte meg tovább az *u* vokálist (l. *Zaban* név: óskand. *tafn* BRUCKNER 325. l., M. SCHÖNFELD 272. l.). — A szó jelentését WIMMER az ófn. *seگان*, újfn. «*Se-ge-n*»-ből határozta meg és fontos bizonyítékot látott benne az emlékek keresztény jellegére. MUCH, v. GRIENBERGER, kik langobardoknak tartják a feliratokat, nem magyarázták meg a szó jelentését, mely így ellentmond felfogásuknak, sőt v. GRIENBERGER külön is kiemeli: «*segun*, gewiss wie Wimmer nachweist, nicht anders als ‚favor, dedicatio, benedictio‘» (Arkiv 14, 124). KAUFFMANN észrevette az ellenmondást és ki akarta egyenliteni: «wenn auf der andern fibel *segun* steht, so halten wir der Wimmerschen behauptung die tatsache entgegen, dass in den Donaulandschaften das Christentum seit dem 4. Jahrh. organisiert war, Hampel 1, 68.» (Zeitschr. f. d. Phil. 39, 520). Az ófn. *seگان* a lat. *signum*-nak különös keresztény értelemben, *signum crucis* értelmében való átvétele. A langobardok, a kiknek KAUFFMANN is a rúnákat tulajdonítja, arianus-görög hatás alatt vették fel a kereszténységet és nem valószínű, hogy itt latin-egyházi jövevényszóval volna dolgunk. A latin *signum*, *signare* nem keresztény értelemben is átment a germ. nyelvekbe: óskand. *signa* «zeichnen, bekreuzen, weihen, segnen», «(mit Runen) zeichnen, weihen, fast im Sinne von segnen» (FRANK FISCHER: Die Lehnwörter des Altwestnordischen, Palæstra 85. 1909. 74, 195. l.), «mit einem Zeichen versehen, gleich *marka*, *merkia*, als Opfer zeichnen» (HEUSLER-RANISCH: Eddica Minora 1903. 19, 42. l.). Ez a latin *signare* igének a keresztény jövevényszóval szemben eredetibb és tán régibb átvétele.*) Ezután valószínű, hogy a rúnásfelirat *segun* szava is «jel»-t, nem «segen»-t jelent. A jel fogalmát közelebről is meghatározhatjuk: a lat. *signum* legeredetibb jelentése «eingeschnitzte Marke» (WALDE

*) Az ófn.-ben a szó egyszer *i*-tövé (Otfrid 2, 14, 91). MORIZ HEYNE azt véli (GRIMM DWb. X, 100), hogy jelentése itt «jel», de az Otfridkiadók (KELLE, ERDMANN, PIEPER) megmaradnak az «áldás» jelentés mellett.

EtWb.) a jogi nyelvben maradt meg, hol a legprimitívebb jogfogalmak egyikét, a berovott tulajdonjegyet jelenti és ilyen jelentésben fordul elő a lang. Ed. Rothariban is (v. ö. CARL MEYER: Sprache u. Sprachdenkmäler der Langobarden 1877. 36. l.). BRUCKNER kimutatta, hogy a langobard jogi nyelv az óangollal, nem pedig a német jogi kifejezésekkel egyezik meg (20. s köv. lk.) és ezzel összevág az a tény, hogy az Ed. Rothari közel rokonságban van nem a délnémet jogszokásokkal, hanem az angolszász törvényekkel (R. SCHRÖDER: Lehrb. d. deutsch. Rechtsgesch. 1907.⁵ 536. s köv. lk.). Az óang.-ban *segn* jelentése mindig «a sigu mark, token» (BOSWORTH-TOLLER 857. l., GREIN: Sprachschatz II.¹ 424. l.), KLUGE szerint «Feldzeichen» s a rétek tulajdonjelzése csakugyan igen régi szokás (Grdr.² I. 345. — HOMFYER: Die Haus- u. Hofmarken, 1870. 243. l.). Az óang. jogi nyelvbe tartozó *segn* jelentését a lang. *segun*-ra is átvihetjük és ilyenkép is igazolva van, hogy a szó nem ker. áldást, hanem «jel»-t, tulajdonjegyet jelent. Germán ékszerek, mint a mi ezüstfibuláink, a tulajdonjelzés tárgyai voltak. Az ósvéd törvények külön említik: *giort gull och silfwer* (MICHELSEN: Die Hausmarke 1853. 28. l.). Mint közeli analogia emlithető a balingeni fibula felirata: *aik Danilo Amulung* (v. GRIENBERGER: Zeitschr. f. d. Phil. 40, 257. l.). — Azt hiszem, ezek után minden valószínűség szerint — több ilyen kérdéseknél aligha érhető el — a bezenyei rúnás fibulák feliratai nem 8. sz.-i keresztény-bajor,*¹) hanem a 6. sz. végéről (ill. a 7. sz. elejéről) való langobard emlékek.

Legújabbán v. GRIENBERGER behatóbban foglalkozott a bezenyei rúnákkal (Zeitschr. f. d. Phil. 43, 1911, 295. s köv. lk.). Az emlék archæologiai vonatkozásairól most sincs kellően tájékozva, még KAUFFMANN F. idézett tartalmas megjegyzéseinek sem maradt értekezésében nyoma. Az egyik fibula *segun* szavának sajátos hangalakjáról nem szól; a jelentés szempontjából pedig megmarad DIMMER értelmezése mellett és nem veszi észre az ellenmondást, mikor azt írja: «das wunschwort *segun* christlichen aharakter verleiht, denn die Langobarden waren seit ihrer einwanderung in das Rugiland 488 arianische christen» (298. l.). A másik fibulán a *Gedahild* névvel szemben látható rúnás nyomokat v. G. kiegészíti. DIMMER, a ki maga

megtekintette a feliratokat, *⟨w⟩unja szót reconstruált, ezt előbb v. G. is elfogadta (Arkiv 14, 124.), most pedig — fénykép alapján — *uiju rúnasort olvas. Az ily kiegészítésnek mindig egyéni színezete, feltételes értéke lesz és nem alkalmas a továbbkövetkezettetésre. Még ha el is fogadnók v. G.-nek azt a feltevését, hogy mind a két fibulának két-két szava *egy* értelmi egységet alkot, a *uiju szónak értelmezése így is nehézséget okoz: v. G. szerint *uiju = *uiju = ófn. *wīhu*. A rúnairás azonban *u*-t és *v*-t, mint *i*-t és *j*-t mindig megkülönböztet egymástól és egy *uiju* átírás az eltérésnek csak felületes magyarázata. V. G. értekezése így nem jelenthet haladást R. MUCH és KAUFFMANN idézett fejtegetései után.

THIENEMANN TIVADAR.

Gomb.

BERNEKER egyébiránt jeles szófejtő szótárában, vö. e folyóiratban 2: 198—211, a mely a kedvezőtlen külső körülmények mellett is gyorsan halad,*) nagyon különös módon tárgyalja a mi *gomb* szavunkat és a belőle származó szláv szavakat, a melyeket egészen önkényesen két részre szakít. B. először összeállítja a körülöttünk élő szláv népek nyelvéből a megfelelő szavakat, erre pedig így okosodik: «Die Quelle ist wohl ngr. *κόμπος* 'Knoten, Knopf', woher die südslav. Wör'er mit *u* direkt entlehnt sind. Durch südslav. Vermittelung wanderte das Wort ins Magy. (*gomb* 'Knopf, Knauf'), woher die zweite Reihe (mit *o*) rückentlehnt ist», l. 362. l. Tegyük egyszer egy kis próbát, hogy mire megyünk ezzel a föltevással. Az *u*-val hangzó szláv alakok a következők: «*gumb* skr. 'Knopf, Knoten'. sl. *gūmb* ds.; *gūmbašnica* 'Stecknadel; Würstpfiler'. A görögökhöz legközelebb eső bolgárok nem ismerik a szót, a szerbek sem ismerik, de ismerik — a horvátok és a szlovének! Igaz, hogy B. azt írja: «*gumb* skr.», azaz szerbhorvát *gumb*, de az nem változtat azon a tényálláson semmit, hogy a *gumb* szót c-akis BELOSZTENECZ és JAMBRESSICH szótárából ismerjük. És még érthetlenebbé teszi B. egész okoskodását, hogy a *gumb* csakis a 18. századból mutatható ki, holott a m. *gomb* használatra régibb emlékeink csakúgy ontják az adatokat! A helyes megfejtés szinte magától kifúalkozik: a m. nyelvben régtől fogva általánosan ismert és használt *gomb* szó átment a szomszéd kaj-horvátok nyelvébe, a hol, mivel a kaj-nyelvjárásban csakúgy mint a szlovénben az *o* sűrűn *u*-vá válik, *gumb* alakot öltött. A szlovéneknél megtalálható mellette a *gomb* írás is, sőt a régibb forrásokban csak is ez! Az *u*-s alakok közt B. egyebek közt *gombostút* jelentő *gumbašnica*-t is említ. már pedig ennek még a lelke is magyar. Részletekbe hely szüke miatt ezúttal nem bocsátkozhatom.

ASBÓTH ÖSZKÁR.

*) Mikor B. az első füzetet közrebocsátotta, még a prágai egyetem tanára volt, a 6—8. f. mint a boroszlói, a legújabbat, a *lík* szóig terjedő 9. f. mint a müncheni egyetem tanára adta ki.

ISMERTETÉSEK.

O. Schrader: Die Indogermanen. Wissenschaft und Bildung. Einzeldarstellungen aus allen Gebieten des Wissens, hg. von Dr. PAUL HERRE. 77. szám. Leipzig, 1911. 165 l.

E kis könyvecske természetesen csak rövid és népszerű összefoglalását tartalmazza azon eredményeknek, a melyekre SCHRADER ismert nagyobb munkáiban jutni vélt. Új a könyvben legfeljebb a szerző úgyszólván teljes lemondása az idg. őshaza megállapításának lehetőségéről. Kételyeit joggal fokozta ennyire, hogy jelentéstörténeti szempontból sorra megbízhatatlanoknak bizonyultak a legtetszetősebb egyezések is. Így az ófn. *lahs*, litv. *lasziszà*, orosz *losos* «lazacz» szó, a melyre oly sokat alapítottak egyesek, mivel a lazacz csak az északi és keleti tenger folyamrendszerében fordul elő (MUCH, Deutsche Stammeskunde 12. l.), most előkerült az úgyn. tochari nyelvben is *laks* alakban, s ott egyszerűen *halat* jelent. Ebből kétségtelen, hogy semmit sem lehet arra adni, hogy e szó a germán, szláv és baltiszláv nyelvekben egy bizonyos halfajt jelent, mert ez ott secundär jelentés, melyet az egymás szomszédságában élő népek egymástól vehettek. S így az a következtetés, hogy a *kentum* és *satem* nyelvjárásokelőtti indogermánuság a lazacz hazájában keresendő, nem jogosult.

SCHRADER saját régi elmélete mellett, hogy az idg. nép egymással még érintkező törzsei a fekete tengertől északra és északnyugatra elterülő vidékeink lakhattak, úgyszólván csak azt az egy érvt hozza fel, hogy az idg. szókincs bizonyítása szerint erdőség, tenger és pusztai élet, állattenyésztés és földművelés egyaránt ismeretes volt az indogermánok előtt, ezek pedig együtt az általa kijelölt vidéken képzelhetők el legjobban egymás kizárása nélkül.

Legnagyobb fontosságot két szóegyezsnek tulajdonít, az egyik a görög *χέλυσ*, óegyh. szláv *želъръ*, a másik annak a mézzel vegyített részegítő itálnak a neve (görög *μέθυ*, ói. *máthu*, óegyh. szláv *medъ*, ófn. *metu* > úfn. *Met*), mely az éppen nem antialkoholista idg. népeknél általánosan el volt terjedve, s a mely etymologiailag ugyanaz,

mint a finnugor nyelvek *méz* szava (finn *mesi*, mordvin *med* stb.). Minthogy a teknősbéka Északnyugat-Európában, a méh pedig Nyugat-Turkesztánban nem otthonos, utóbbit pedig a *méz* szó és megfelelőinek bizonyítása szerint indogermánok és finnugorok egyaránt ismerték, a finnugor-indogermán érintkezés talán mégis Kelet-Európa középső részeiben tétélezhető fel.

Haladást és újabb eredményeket a maga tudományában a szerző főképp a finnugor régiségtan kiművelésétől remél, és mi őszintén kívánjuk, hogy e reményében ne csalatkozzék.

Az archæológiával szemben, mely a hosszú idők romboló hatásának ellenállott leletek természete szerint inkább a régi anyagi kultúrát ismeri meg, az ősi szókincset inkább a népek szellemi életénc, szokásainak, erkölcsseinek, vallásának vizsgálatára igyekszik kihasználni. A polémiát kerüli, s épp ezért annál feltűnőbb, hogy Kossinnának a Mannus I. és II. kötetében megjelent «Der Ursprung der Urfinnen und Urindogermanen und ihre Ausbreitung nach Osten» című értekezésére célozva, azt következtetési önkényessége miatt élesen elítéli.

Mint az idg. művelődéstörténelem kutatói általában, az indogermánok társadalmi viszonyainak és magánéletének sok vonását a mai szlávok egyes törzseinek sajtátszerűen primitív életében véli régi maradványokként föltalálhatni. Ezen kétségkívül rendkívül tanulságos ethnológiai forrás kihasználásánál azonban nem szabad megfélekedezni arról, hogy az indogermánok a kultúra iránt rendkívül fogékonyak, vállalkozóak, testileg és szellemileg mozgékonyak lehettek, míg a szláv kultúra tanulságosságát az idg. régiségtan szempontjából éppen annak nagyfokú konzervativizmusa adja meg. Az idg. mythológia szempontjából viszont nagyszerűbb forrás alig van, mint a kereszténységtől még érintetlen finnugor népek hitvilága, a mely most PÁPAY JÓZSEF szerencsés gyűjtéseivel meggazdagítva, a további tudományos kutatás gazdag kincseshányájának fog még bizonyulni.

SCHMIDT HENRIK.

Deutsch-ukrainisches (ruthenisches) Wörterbuch, bearbeitet von W. KMICZEKOWYTSCH und W. SPIŁKA. Czernowitz, 1912. Ukrainischer Verlag. XXXVIII+672 l. Ára kötve 10 K.

Bizonyára örömmel fogadják a legújabb német-ukrainai szótárt mindazok, a kik a kisorosz és irodalom iránt érdeklődnek. Gyakorlati használatra készült s így nem is tarthat igényt arra, hogy tudományos szempontból vizsgáljuk, de kétségtelen, hogy nagy szükség volt rá. PARTICKI német-rutén szótára igen kezdetleges, hiányos s a mellett teljesen elavult, a ŽELECHOWSKI-NEDŪLSKI-féle szótár pedig — a mely

külömben igen nagy anyagot ölel fel — már rég elfogyott s a mellett szintén elavult, hisz az irodalmi kisorosz nyelv csak az utolsó 30 évben alakult ki.

КМІЦЬКЕВУТШСХ irodalmi működését 1887-ben SCHILLER Wilhelm Telljének kisorosyra való átültetésével kezdte. Nagyon érezte egy megfelelő német-rutén szótárnak a szükségességét s ezért fogott hozzá e művének a szerkesztéséhez. 25 évi fáradságos munkának, szorgos gyűjtésnek és kiválasztásnak az eredménye ez a szótár, a mely általában — nem tekintve csekély hiányait — megfelel céljának; könnyen kezelhető és gazdag anyagot ölel fel.

A szótár elején egy XXXVIII lapra terjedő bevezetést találunk, a mely megérdemli, hogy kissé hosszabban foglalkozzunk vele. A kisorosz nyelven írott előszóban (*peredmova*) K. röviden megemlékezik az ukrainai (rutén, kisorosz) szótáriródlomról s azután azokat a szempontokat ismerteti, a melyeket szótára szerkesztésénél követett. Ebben a rövid előszóban mentegeti azt a megbocsájthatatlan mulasztását, hogy a szók hangsúlyát nem jelölte. Ő ugyanis az igék perf. és imperf. alakját egybeírta, pl. *vycho(vu)raty*, a hol *vychorvaty* imperf. (be nem fejezett) cselekvést, a *vychoraty* pedig perf. azaz befejezett cselekvést jelent. Ugyanolyan a viszony tehát, mint a nagy-oroszban. Ennek megértésére vö. ASBÓTH O. Gyak. orosz nyelvtan 16. §-át). Mivel azonban az ilyen igepároknaál a hangsúly rendszerint más szótagra esik, pl. *vychoraty* és *vychórvaty*, technikai nehézségek folytán egyáltalán nem jelölte meg a hangsúlyt, sőt hogy egyöntetűség legyen a szótárban, egyáltalában elhagyta a szók hangsúlyárak a jelölését. Természetesen ez nem volt elég ok erre, kivált ha még azt is figyelembe vesszük, hogy rendszerint csak a befejezetlen cselekvést jelentő igét, tehát nem mind a kettőt adja. Még kevésbbé fogadhatjuk el azt a magyarázatát, a melyet a XII. lapon a jegyzetben olvasunk. «Köztudomású dolog — mondja K. — hogy a hangsúlyozás kérdése nálunk komplikált és homályos. Elég ha a *-ne*-végű igékből képezett főnevekre mutatok rá, a melyeket az Ausztriában (Bukovina és Galiczia) lakó rutének egy mássalhangzóval, az oroszországiak ellenben két mássalhangzóval *-nja* írnak s ennek megfelelően a hangsúlyozásban is eltérnek egymástól. Az ausztriai kisorosozoknaál *opovidánie*, *panovánie* t, az oroszországiaknaál ellenben *opovidánija*, *panovánija*-t találunk. A *panovánie*-féle hangsúlyozás az oroszországiaknak idegenszerű s aligha jogosult az ausztriai kisorosozoknaál is, hisz a köznép rendszeren *panovánie*-t, *opovidánie* helyett pedig *opovidanka*-t mond. Ez a körülmény lehetetlenné teszi, hogy valaki az igékből képzett főnevek hangsúlyát pontosan megjelölhesse. Leghelyesebbnek látszott

tehát a hangsúly megjelölését jobb időkre halasztani, a mikor majd az ukrainai nyelv egysége érdekében megoldást nyernek a helyesírás és hangsúlyozás vitás kérdései».

Egész terjedelmében közöltem e helyet, mert tárgyi tévedést is tartalmaz, a mire a szótár forgatóinak a figyelmét akarom fölhívni. Mint mentséget nem fogadhatjuk el, mert a szótárban következetesen csakis a szerinte galiczia-bukovinainak nevezett alakot találjuk, pl. a 268. l. Herrschen címűszó után ez áll: *panovane volod'ine*, a 168. l. az Erzählung után: *opovidañe, opovist*. S így az összes e kategóriához tartozó szavaknál, pl. *vydañe, pytañe, nabuvañe* stb. Ezeknek a hangsúlyját tehát megjelölhette volna. — Továbbá K. azon állítása, hogy a déloroszorszápi ruténeknél *-nnja* van, nem felel meg a valóságnak, mert az irodalmi nyelvben csakis *-nnje*-t találunk. Ha az oroszországi rutének legtekintélyesebb folyóiratának (L'iteraturnonaukovyj vistnyk. Kiev) bármelyik számát megnézi, meggyőződik állításom valódiságáról. Egyetlen egy ilyen *-nnja*-végű szót sem talál benne. A mostani ukrainai irodalmi nyelvben az írók tetszésére van bízva, hogy az ily szavakat egy vagy két mássalhangzóval írják (vö. a lembergi Ševčenko-Társaság Közleményeinek bármelyik újabb számát, a hol a két írásmódot felváltva használják). A hangsúly jelölésének elhagyása tehát hibája a szótárnak, mert a kisoroszban a szók hangsúlya épúgy nincs egy bizonyos szótaghoz kötve, mint pl. a magyarban vagy a szerb-horvátban. De ez egyúttal az egyetlen igazán nagy hiánya a szótárnak. (Más szótárakban, mint pl. a kitűnő Hrinčenko féle ukrainai-orosz szótárban jelölve van a hangsúly.)

A rutén nyelvű előszót követő német előszóban röviden, de igen világosan, az ukrainai nép történetét vázolja főbb vonásokban, rámutat a kisorosz irodalmi nyelv önálló voltára (a mit már a pétervári tud. akadémia is elismert 1905-ben) s felsorolja a kiválóbb ukrainai írókat. Mint kisorosz származású és érzelmű ember természetesen kissé elfogult az ukrainai nép javára, de azért elég hű képet rajzol politikai és szellemi életéről.

A bevezetés 3. része (XXI—XXXVIII.) «Das Wichtigste aus der ruthenischen Grammatik» címet viseli és SIMOWITSCH (SIMOVIČ) írta. Könnyen áttekinthető s pontos összefoglalása a nyelvten főbb részeinek. A kisorosz abc ismertetésével kezdi. Kár, hogy a hangok értékét nem a nyelvtudomány által elfogadott jelekkel, hanem németesen jelzi, pl. a *ч* hangját *tsch-el ě* helyett. A declinációk táblázatában *c*-ak egy kifogásolni valót találtam. Az *ь* végű hímneműek s a semleges főnevek ú. n. gyenge ragozásánál a *sing. locativusban 'i* áll első helyütt s csak utána az *'u*, pl. *prijatel'i, l'u*; már pedig a kis-

orosz nép- és irod. nyelvben a locativusban rendszerint 'u t s csak ritkábban 'i-t találunk, tehát *dobrod'iju, učitel'u, pol'u, soncu, kamínu* stb. Az 'i-s alak pl. Popovič szótárában (Ruthenisches-deutsches Wörterbuch, Czernowitz, 1904) említve sincs.

Ezek után áttérhetünk a tulajdonképeni szótárnak az ismertetésére, a melyről — a már említett nagy hiányát nem tekintve — bátran mondhatjuk, hogy hézagpótló s a gyakorlati czélnak teljesen megfelel. Igen kevés hibát vagy hiányt találhatunk benne.

Az alphabeticus sorrendet szigorúan betartja, de az *a, au, o, u-t* s a megfelelő umlautjait, az *ä, äu, ö, ü-t* nem választja el egymástól, a mi pedig legalább is a szókezdő *a, o* stb. betűnél helyes lett volna. Tehát az ilyen szavakat, mint *ähnlich, Ähre, öde, Öl* stb. külön írhatta volna, no de ez igazán lényegtelen valami, a mire kár volna több szót vesztegetni.

A bevezetésben azt mondja K., hogy az olyan szavakat, a melyeknek egyforma vagy hasonló az ukrainai s a német alakjuk, nem vette föl a szótárba. Az ellen nem is teszünk kifogást, hogy pl. e szók: *Affiche, Agitator, Agitation, Bazar, Karpathen, Lektion, Restauration, Mode, Kasino, Kakao, Publicum* stb. elmaradtak, de elmaradt pár olyan szó is, a melynek más az alakja a ruténben, mint a németben s a melynek benne kellene lenni egy gyakorlati használatra készült szótárban. Ezek a következők: *Abgott: bovan* (bálvány); *anderswo: deynde* (másutt; egyebütt); *Abendblatt: večirna gazeta* (estilap); *Cigarette: papyros, papyroska* (Galicziában a nép néha *cygarky-t* is mond, de igen ritkán); *chef: načalalnyk* (főnök); *Kabale: intryga* (ármány). Hibát a leggondosabb átnézés után is alig néhányat találtam: 3. l. *Abflussrinne* (vízvezető, levezető csatorna) nem *lotok*, de *lotoky*, mivel csakis többesben használatos. 21. l. *Amsel* (rigó) *kis* (kos sajtóhiba); 27. l. *Anhänger* (vkinek híve, követője) helyesen *prychyl'nyk*, a *pryklonnyk* tájszó. 79. l. *begeistern* (lelkésíteni) czímszó alatt K. nem említi az *oduševlaty* igét, a mely pedig szokottabb és helyesebb, mint a többi közölt szó; *Begeisterung* (lelkesedés) *odušerleńe*; 92. l. *besänftigen* (lecsillapítani, megengesztelni) *utychom'jryty*, a szokott és közhasznált szó, K. nem említi; 100. l. *Bewegung* (mozgás, mozgalom) egyszerűen *ruch*, a *poruch* ritkább; 115. l. *Bürgerkrieg* (polgárháború) szónál nem említi a *mižusobyca-t*; 121. l. a *das* kötőszónál nem találjuk az *aby-t*, pedig az irodalmi s a köznyelvben is gyakoribb, mint a *ščo* vagy *naj*, pl. *abym tak žyv*: úgy éljek stb. 129. *Dummheit* (butaság, ostobaság) nem *dur*, mert ez a szó őrltséget jelent; 133. l. *dürsten* (szomjazni) igére nincs megfelelő ige az ukrainai nyelvben, tehát hibás (mert kovácsolt) a fölhozott *bahnuty*

vagy *maty sprahu*, még jobb lett volna az oroszos *žadžuváty*. A rutén körülírja: *pyv bym vody*, a szótárban említett körülírás: *choće sja meňi pyty* ritka. 133. l. durstig (szomjas) *sprahnennyj* (a *sprahlyj* tájszó); 135. l. Ehrgefühl czímszó alatt nem találok az *ambicyja*-t, pedig nagyravágyó, törekvő jelentésben csakis ezt használják. A *počule česty* csakis becsületértést jelent. 136. l. Eifer (buzgóság, buzgalom) alatt hiányzik a *revništ*. A *zupal* ritkán fordul elő. 136. l. eifrig (buzgó) *revnyj*; eifern: *revnuváty*. Az Eile (sietség) szó alatt ich habe Eile-nál nem említi a rendszeren használt és irodalmilag helyes *kvapno meňi* kifejezést (vö. BERNEKER, Slav. Etym. Wörterbuch. Lief. 9. 655. l.). 145. l. Einrichtung (berendezés) helyesebb *uladženie* mint *uřadženie*. 145. l. Einsamkeit (magány, egyedüllét) *samotňišt*, az *odynoctvo* messterkél. 167. l. erwarten (várni, elvárni valamit) hiányzik a *čekaty* ige. 177. l. Fieber (láz) *trasta* nem használatos. 217. l. Gespenst (kísértet) *mara*, a *marevo* ritkán fordul elő. 223. l. Gift mellett hiányzik a *trutyňá*. 280. l. Hobel (gyalu) *hebel* vagy *hybel* és nem a lengyeles *hembel*. 296. l. a Jungfrau szónál meg kellett volna jegyezni, hogy a *řiva* szót csakis Szűz Máriára mondják: *prečistaja řiva*: szeplőtelen Szűz. Az Interregnum szó után hiányzik a *miřcarstvo*. 315. l. Kot (sár) helyesebb a *hruř* mint a *hřař* (nagyorosz *řrařu*). 350. l. Maurergeselle (kőmiveslegény) nem *mularčuk*, mert ez inast, tanonczt jelent. Az ukrainai nyelvben a segédet *čeladnyk*-nak mondják, tehát a kőmiveslegény = *mularskij čeladnyk*. 403. l. Quersack (általvető) *besahy* és nem *besah*. Csakis többesben fordulhat elő, mert ha csak egy tarisznya van, akkor nem *besahy de torba* a neve. 408. l. Rauschgold (aranyfüst) *pozřitka* és nem *pozolotka*. 414. l. Rennbahn (versenypálya)-ra még nincs elfogadott szó, a *bihovyřće* nagyon erőltetett. 417. l. Rinne (csatorna, csurgó, csorga) *řolib* de nem *kanava*. 513. l. Übereinkommen (egyezség) *dohovř*, a *jednanka* huczul tájszó. 599. l. A Wasserwirbel szónál első helyen kellett volna említeni a *řyr* szót, mert a többit nem is használják az irodalmi nyelvben.

Kár, hogy a kisorosz szólásokat nem vette föl szótárába. Pl. a Korb szó alatt említhette volna a *harbuza daty**) kosarat adni, kikosarazni kifejezést stb. Erre nem volt tekintettel. (Mily ügyes pl. e tekintetben KELEMENNEK a Magyar-német kézi szótára!)

Ezek volnának a kifogásaim. Természetes, hogy a leggondosabb vizsgálat esetén is sok dolog elkerüli a kutató figyelmét s így ez az ismertetés sem tart teljességre igényt, de annyi bizonyos, hogy sok hiba nincs a szótárban s hogy megfelel kitzűzött céljának. Örömmel

*) *Harbuz* = tök l. Kürbiss a.

állapítjuk meg, hogy a szerző nagy gondot fordított a szókincs tisztaságára, kerülni iparkodott mindent, a mi elavult. Nagy figyelemmel volt mai műveltségünk összes köreinek a nyelvére, de kizárta a tisztán szakszerű szavakat s természetesen minden olyan szót vagy kifejezést mellőzött, mely az erkölcsi vagy illemérzékét sérthetné, úgyszintén a költői és a tájszókat. (Egy-kettő került be csak.) Ez az első kisorosz szótár, a mely a régi elavult és költői szavakat elhagyva tisztán a mai irodalmi nyelv szókincsét öleli föl.

Ismertetésem végéhez értem. Megismétlem, a mit már előbb állítottam, hogy t. i. a mai német-kisorosz szótárak között ez az egyedüli, a melyet gyakorlati czélból használni lehet és érdemes, miért is az érdeklődők figyelmébe ajánlom.

(Gyöngyös.)

BONKÁLÓ SÁNDOR.

Taschenwörterbuch der katalanischen und deutschen Sprache
von Prof. Dr. E. VOGEL. (Fonolexika Langenscheidt. Berlin-Schöneberg.) LII+586 l. Ára 2 M.

A már közel húsz nyelvet felölelő zsebszótárgyűjtemény — azelőtt «Langenscheidt's Taschenwörterbücher» — igen érdekes kötetel gyarapodott: egy katalán-német szótárral. Ez a népszerű használatra szerkesztett, csinosan kiállított könyvecske nemcsak belső értékénél, hanem már olcsó áránál fogva is hivatva lesz arra, hogy széles körökben érdeklődést keltsen e nevével is legkevesebbé ismert román nyelv iránt. Vogel könyve az első katalán-német szótár, a melyet minden romanista örömmel fog üdvözölni, jóllehet bőségebb — katalán-spanyol, katalán franczia — lexikonok is álltak eddig rendelkezésére. Ez a kis munka u. i. végre meghozta azt, a mit e poraiból megélemedett nyelv iránt érdeklődő külföld régen várt már: a gondos és pontos fonetikai átírást, a kiejtés részletes leírását, a mely elvégre élő modern nyelvénél a legelméletibb czélú tanulmányok mellett is nehezen mellőzhető.

A zsebszótár bevezetésében rövid foglalatját adja a katalán hangállománynak, transscriptiójában természetesen a Toussaint-Langenscheidt féle elég pontos jeleket használva, csak a kevésbé racionális jeleket helyettesíti jobbakkal, általánosabban ismertekkel (*z, ç, ñ*); majd mintegy 600 kulcsszóval a suffixumok és praeifixumok kiejtésének begyakorlására nyújt alkalmat. A bevezető rész második fejezete a conjugatio főszabályaival foglalkozik és mintegy 15 lapra terjedő paradigma-sorozatban a segéd-, rendes és rendhagyó igék ragozását adja, a mivel a szerző nagy hálaára kötelezte a könyvecske vásárlóit.

A szótár maga — a mennyire ez néhány próba alapján meg-

állapítható — a kiszabott kerethez képest a lehető legbősegebb. Örvedtetesen nagy gondot fordít a szerző a phraseológiára és idiotismusokra, melyek a katalán nyelv szellemébe tanulságos bepillantásokat nyújtanak. VOGEL e könyvével fáradságos és mindenkép sikeres, önálló munkát végzett. A nagy katalán szótárak anyagán kívül gondja volt az új irodalom szókincsére is, melynek feldolgozásával a zseb-szótárt mindenki részére nélkülözhetetlenné tette, a ki az újkatalán nyelvvel foglalkozni akar. Egyébként a modern irodalom és mindennapi élet szókincsén, a tudomány, kereskedelem és ipar (főleg a Cataloniában olyan fontos textilipar) terminusain kívül feldolgozta a szerző a középkori irodalmi emlékek szóanyagát is.

Hogy egy lehetőleg kimerítő és egységes terv szerint kiválogatott szójegyzék összeállítása épp a katalán nyelvnel, a mely úgyszólván csak mesterségesen van egységes irodalmi nyelvvé rögzítve, valójában pedig a legtarkább tájszólások komplexuma: milyen bírálóképességet, a tárgyba beavatottságot igényel, azt nem kell nagyon hangsúlyozni.

Mikor kapjuk a másik, patois-ból irodalmi nyelvvé nemesített idioma, az újprovençal részére az ugyanilyen kényelmes és olcsó (és még sürgősebben áhítozott) vademecumot?

HONTI REZSÓ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Még egyszer *pászta*.

E folyóiratban szoltam már egyszer a *pászta* szavunkról, kimutattam, hogy a szláv nyelvek jó része ismer egy jelentésben tökéletesen megfelelő szót, a melyből a magyar szó alakja is könnyen ki-magyarázható. E szláv szó eredeti alakja *postatъ* volt, ez az alak megvan még az óbolgárban, de az óbg. *postatъ* nem mutatható ki épen ebben a speciális jelentésben, ellenben a megfelelő szerb *pòstàt*, szlovén *postàt*, cseh-tót *postat*, kisorosz *postatъ* szakasztott ugyanabban a jelentésben is használatosak, mint a m. szó. A szláv szóval szemben igaz nem *pászta*, hanem *pásztat* alakot várnánk, de minthogy a szláv *postatъ* nominativus és *accusativus*, a szláv szónak megfelelő *pásztat* szót könnyen lehetett egy *pászta* nominativusból hajtott *accusativus*nak érezni. E magyarázatom támogatására más hasonló jelenségekre hivatkoztam: óbg. *rasadъ* > m. *rászat-rásza*, óbg. *medrědъ* > m. *medvét-medve*, szb. *jàgnjěd* > m. *jegenyét-jegenyé* és egy pontosan összevágó esetre: oláh nom.-acc. *dimicát* [*dumicát*] > székely *domika*. E fejtegetéseimet ma is helyeseknek tartom, ámbar MELICH látszólag sokkal egyszerűbb magyarázatot talált.

MELICH azt mondja: «Nem ide való *pászta*, a mely bolg. *posta* (lásd GEROFF) mása s *postát* (alakv. *posztágy*, *pásztágy* MTsz.), a mely t. *postát*, *postát*, *postad*-ból való; SIMONII: Nyr. XXXIX. 251, hibásan ASBÓTH: Nyelvtud. I. 80.» l. MNyv. 8:153.

Tehát a m. *pászta* nem *postad*-ból lett, nem az accusativusnak érzett *pásztát*-ból elvont. tisztára magyar képzés, hanem «bolg. *posta* mása». A be nem avatott előtt ez valóságos Kolumbus tojásának tetszhetik: bolgár *posta* > magyar *pászta*! Mert azon a be nem avatott nyelvész nem fog fönnakadni, hogy MELICH, a ki azt a különös tételt állította föl, hogy a bolgár nyelv mint élő, beszélt nyelv egyáltalában nem is hatott a magyar nyelvre, a ki «a bolgár-szláv kifejezéseket egyházi úton elterjedteknek» tartja, l. NyK. 39:6, íme már megint egy speciális bolgár szót fedezett föl a magyar nyelvben. Azt mondom, már megint, mert valamivel több mint egy évvel ezelőtt kimutatta a *nyüst* szavunk bolgár voltát. De milyen óriási különbség van e két fölfedezés közt: a *nyüst* hangalakjánál fogva nem lehet más mint bolgár, vö. e folyóiratban a *nyüst* szóról írt cikkemet 3:241—46, a *pászta* azonban csakis azért volna bolgár, mert csak a bolgárban és semmi néven nevezendő más szláv nyelvben nincs *posta*-féle mása, míg a fönt említett *postad*, a melyből én indulok ki *pászta* szavunk magyarozatánál, jóformán végig ismeretes a szláv nyelvekben és bátran tekinthető ősrégi, közös szláv kifejezésnek. Ha más valaki bukkant volna arra a bg. *posta* szóra, valaki, a ki nem ért a szláv nyelvészhöz, M. bizonyára higgadtabban gondolta volna végig mind azokat a következtetéseket, a melyeket a magyar *pászta* bolgár *posta* egybeállításából multhatatlanul le kellene vonnunk, és most talán nem kellene énnekem ezzel vesződnöm, hanem M. mutatná ki, hogy a bolgár *posta* semmikép sem lehet régi alak, hogy kétségtelenül csak a régi *postad*-nak egy későbbi fejleménye, a melyre a m. *pászta* szó magyarozatánál hivatkozni — elemi hiba. Mert hogy a mai bolgár *posta* nem lehet régi képzés, az nyilvánvaló. nincs a szláv nyelvekben sehol semmi hozzáfogható, nem lehet új képzés sem, mert nincs ilyen képzésre semmi analogia. Minthogy azonban szakasztott ugyanazt jelenti, mint a szb. *pđstāt*, szlov. *postāt*, kisor. *postab*, cseh-tót *postat* és az oláh *postatã*, az ol. *postatã* pedig egy nőnemű óbg. *postab* hú mása,*) a mely ha nem is egészen ebben a speciális jelentésben, de vele kapcsolatban álló jelentésben ki van mutatva, nincs más mód, mint a mai bolgár *posta* szót régibb *postad*-ból magyarázni. Hogy régi *postad* ból az újabb bolgárban igenis keletkezhetett egy *posta* alak, azt kétségtelenné teszi a régi *paprad*-*paprat* «páfrány» (vö. m. *páprád*!) szóból fejlődött és mellette használt új-bolgár *papra* alak is.***) Hogy mikép, az másodrendű kérdés, mert

*) L. e folyóiratban 2:221. második jegyzet.

) Annak bizonyosságául, hogy ez a *papra* nem lehet régi alak, kirom szóról-szóra az idevágó cikket MIKLOSICH szófejtő szótárából: **paportí: s. *paprat* f. farrenkraut; nsl. *paprat*, *prapot*, *praprot*: *prapat*, das auf *porpört* deutet; b. *paprat* f.; c. *paprat* f. *papradl*, *kaprad*; p. *paproc* f.: daneben *ferecina* aus rm. *ferece* filix; kaš. *paparc*; os. *papros*; klr. *paporot*; r. *paporotb*, daraus dial. *paporib*, *paporotnikb*. — magy. *paprad*; lit. *papartis*; lett. *paparde*. Vergl. os. *porc* m. Schwadengras.

ha a bg. *posta* semmikép sem lehet eredeti szláv képzés, pedig nem lehet, ha minden jel arra mutat, hogy csak egy régebbi *postatъ*-ból keletkezhetett nem is valami régi időben, ha végre ilyen fejlődésre csattanós analogiát is találunk a bolgár nyelvben (*papratъ* > *papra*), hát bizony közömbös lehet a magyar nyelvészre nevezve, hogy mikép keletkezett ez a *posta*. Engem szlavista létemre természetesen érdekelt ez a kérdés is és azért két bolgár barátomhoz, a legkiválóbb két bolgár nyelvészhez fordultam, hogy véleményüket megtudjam. Mind a kettő, hisz ebben senki, a ki ismeri a szláv nyelvek szerkezetét nem is kételkedhetett, a *posta* alakot régebbi *postatъ*-ból magyarázza, a mely a mai bolgárban, ha tisztán megmaradt volna, *postat*-nak hangzanék, de a részletekben eltérnek egymástól: CONEV azt hiszi, hogy a fejlődés tisztán hangtani úton ment végbe, МІЛЕТІС azt véli, hogy az *-at* végzet nőnemű szónál annyira szokatlan volt, hogy a nőnemű szavak rendes *-a* végzete váltotta föl. «*Posta*, mondja МІЛЕТІС, Gerovnál új, az óbg. *postatъ*-ból keletkezett alak. Az utóbbi nőnemű volt és nem igen lehetett *-atъ* végzetét megérteni, azért képződött egy közönséges *-a*-végű alak».) CONEV magyarázata ez: «*pošta* . . . mit dem Ausfall des *t* im Auslaut, was gewöhnliche Erscheinung im Bulg. ist. Es ist noch ein anderes ähnliches Wort auf dieselbe Weise verändert worden, nämlich *papra* aus *papratъ*», Szófia 1912 máj. 2. Mind M., mind C. magyarázata fölteszi, hogy a régi *postatъ* végén valamikor hallható könnyű hangzó, a melyet a czirill írásban *ъ* jellel írnak, már eltűnt, ez pedig olyan korban történt, mikor a magyar-bolgár érintkezés már rég megszakadt.

Hogy a bolgárban idővel a kétségtelenül régebbi és eredetibb *postatъ*-ból egy *posta* alak keletkezett, hogy a magyarban a *postatъ*-nak megfelelő *pásztatъ*-ból egy *pászta* nominativust vontak le, és hogy így a legelterjedtebb mai bolgár alak látszólag tökéletesen megfelel a magyarnak illetőleg megfordítva, az merő véletlenség, a mely az igazi szakértőt nem tévesztheti meg, МЕЛІС is csak elhamarkodva írhatta le a fönt idézett sorokat.

ASBÓTH OSZKÁR.

*) Пòста у Герова е нова форма произлѣзла отъ ф. постатъ (стб.). Последнѣята е била отъ женски родъ и не се е разбиращо достъ окончаннето *-атъ* поради което се образувала обикновена форма съ окончанние на *-а*. Szófia 1912 ápr. 29.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben	1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálymik dana hangjegye	—40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet	2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr	—40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése	—40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat	—60
— A mondat dualismusa	1.20
— A neo- és palaeológia ügyében	—60
— Commentator commentatus. Tárlozatok Horatius szatiráinak magyarázói után	—80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Várg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra	—80
— Szórend és accentus	—80
Budenz József. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet	4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» című II. értekezésére	—40
— Erdői- és hegyi-cseremiszt szótár. (Vocabularium cseremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremiszt szógyűjteményéből és az Ujtestamentom cseremiszt fordításából 1.—	—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguae Hungaricae cum Linguis Ugricis comparate.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet	2.—
— Mokka- és erza-mordvin nyelvtan	1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasználtása	—20
Fabián István. Finn nyelvtan	1.—
Finály Henrik. A beszerezési szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból.	—
— Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes számúmatókat — készített hozzá	4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez	—40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metznézi német nyelvjárás hangtana	1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból	—40
Goldziher Ignác dr. A buddhizmus hatása az iszlámra	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval	1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten	—40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben	—80
Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjeplugi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta	6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szó-jegyzékkel	3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján	6.—
— A Kün- vagy Petrarca-codex és a kúnok	—60
— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság	—40
— A számlálás módja és az év hónapjai	—40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről	—30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve	1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről	—80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez	—60
— Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében)	—60
— Szórendi tanulmányok I. rész	—60
— Ugyanaz II. rész	—80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig.	—
— Minden kötet ára 10 korona. A II. köteté	12.—
Kégl Sándor dr. A perza népdal	—90
— Tanulmányok az ujabbkori perza irodalom történetéből	3.—
Kunos Ignác dr. Három karagöz-játék	2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól	—90
— Naszreddin Hodsza tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta	3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet	10.20—
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban	1.—

Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről	80
— A sémi magánhangzokról	75
— Adatok Krim történetéhez	40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit	10.
Lindenschmidt Mihály. A verbászi német nyelvjárás	90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában	20
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben	20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben	120
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-törödék. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	5.
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás terkepével)	120
— A brassói latin-magyar szótár-törödék	60
Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos, Hasonmással	9.
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története	12.
— Budenz József emlékezete	120
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.
Kiegészítő füzet	6.
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.
— Votják népköltészeti hagyományok	4.
— Votják szótár. 4 füzet	16.
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex	2.
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-törödék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:	
I. kötet: Bécsi-codex. — Münchener-codex	4.
II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex	4.
III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál	4.
IV. és V. kötet: Erdy-codex. Egy-egy kötet	4.
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.
VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex	4.
VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apor-codex. — Kulcsár-codex	4.
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex	4.
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-törödék	4.
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex	4.
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya.	6.

*Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában
Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.*

IV. kötet.

1913.

3. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1913.

TARTALOM.

	Lap
ASBÓTH OSZKÁR: <i>Gereblye</i>	161
SCHMIDT JÓZSEF: Az idg. flexio genesisének problémája. III. Kísérlet a probléma megoldására	183
ASBÓTH OSZKÁR: <i>Tátra</i>	198
HONTI REZSŐ: Az olasz kiejtés kérdéséhez	207
BONKÁLÓ SÁNDOR, ASBÓTH OSZKÁR: Tagadómondat a magyar-kisorosz nyelvben	219
HONTI REZSŐ: Román etymológiák	222

Ismertetések.

SCHMIDT JÓZSEF: Sten Konow, Zwei Handschriftenblätter in der alten arischen Literatursprache aus Chinesisch-Turkestan	182
SCHMIDT JÓZSEF: J. Steyrer, Der Ursprung und das Wachstum der Sprache indogermanischer Europäer	197
BENIGNY GYULA: Dr. W. Hawers, Untersuchungen zur Kasussyntax der indogerman. Sprachen	206
SCHMIDT JÓZSEF: H. Lommel, Studien über indogermanische Feminia- bildungen	226
SCHMIDT JÓZSEF: Studien zu Fortunatovs Regel	230
SCHMIDT HENRIK: Syntaktische Funktion der Wortformen im Nös- nischen	235
RUBINYI MÓZES: Albert Dauzat, La philosophie du langage	237
BENIGNY GYULA: Epitome Thesauri Latini	240

Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik meg. Egy kötet 4 öttíves füzetből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

Gereblye.

I.

MELICH a tövégek palatalisatiójáról írt cikkében egyebek közt fölemlíti, hogy én a *gereblye* szóban az *ly* hangot régi *l*-ből magyarázom és ezt a magyarázatot nemcsak «hibás»-nak mondja, hanem egy itt egészen érthetetlen fokozással «teljesen hibás»-nak. Az illető mondat, a melyben M. sajtószerű nyilatkozata található, következőleg hangzik:

«b) Szó belsejében ó-egyh. szláv *-nj- ~ -lj- ~ -ń-, -l'-nek* (vö. *vecsernye, dinnye, bányá, tanya, galagonya, nyavalya, pelyva, gereblye* < szerb. *gràblje*, teljesen hibásan magyarázva az *-ly-* ASBÓTH: Nyelvtud. III. 113—114. stb., *kopja ~ koplya, kopla*, ered. *-kj-*ből *p* után a szerbben másodfokú *l'-el*, írva *-lj-* stb.) a m.-ban is *-ny-, -ly-* felel meg», l. MNyv. 8:156.

Meg kell jegyezni, hogy én az idézett helyen egyáltalán nem is magyaráztam a *gereblye* szó keletkezését, de még *ly* hangjának a keletkezését sem, én egyszerűen példákat hoztam föl arra a kétségtelen, M.-tól is elismert tényre, hogy szláv *l*-ből a magyar nyelvben lehet *ly* is: «Azt nem tagadom, mondom azon a helyen, hogy **zsálna*-ból a magyarban igen könnyen lehetett **zsalyna*, valamint a *padmaly, galy, gereblye*-félékben is csak a magyarban fejlődött régibb *l*-ből *ly*», l. 113. l. A következő lapon is megint csak egyszerű példának hozom föl a *gereblyét* a »szláv *l* > magy. *ly*» fejlődésére: *csoroszlya, galy, gereblye, golyva, mocsolya, nyoszolyó, padmaly, pólya, polyva, taliga-talyiga*.*)

*) Ugyanott a *király, konkoly, moly, nyavalya* szavakat olyanokul említem, a melyekben az *ly* hang megvolt már az átadó szláv nyelvben, az összefüggésből is kétségtelenül kitűnik, hogy ott «szláv *l*» helyett «szláv *l'*» olvasandó.

Ha a *gereblye* valóban szerb *gràblje*-ből származik, nos akkor világos, hogy a m. *gereblye* szóban megvolt kezdetől fogva az *ly* és nem fejlődött csak később *l*-ből; ha én is kétségtelennek tartottam volna a *gereblye* szónak a szerb *gràblje*-ből való származását és azt még is a *galy*, *padmaly*-féle esetek közé soroltam, ez lehetett pillanatnyi figyelmetlenség, apró botlás, de semmikép sem az *ly* «teljesen hibás» magyarázata. De honnan tudja M., hogy a magyar szó épen csak a szerb *gràblje*-ből származhatott, és hogy én miből magyarázom?! A magyarban igaz vannak e szónak *á*-s változatai is (*grábla*, *gërábla* stb.), de nagy kérdés, hogy ezekben szabad-e a *gereblye* szó régibb alakjait tekintenünk, föltűnő ugyanis ez alakoknak egy területen való elszigeteltsége, a mely élesen kitűnik a MTsz. adataiból: *gërábla* Sopron m. Répce mellett és Szilsárkány; Vas m. Órség; *gerábla* Somogy m. Sándor József, Somogy m. Mesztegnye; Pápa vid.; *gëráblo* Sopron m. Horpács; Rábaköz Beő-Sárkány; *gërablya* Dunántúl; *grábla* Vas m. Kemenesalja, Nemes-Magasi; Göcsej (3 adat); Somogy m.; *gráblo* Somogy m. Horpács; Répce mell. Csak egyetlen egyszer idéz a MTsz. (a Nyrből) rövid *a*-val hangzó alakot: *grabla* Vas m. Répce-Szentgyörgy. Még ha ezt a *grabla*-t (illetőleg régibb **grablya*-t) tartjuk az eredeti alaknak, a mely valóban szépen megfelelne szerb *gràblje*-nek és a *grábla*-*gerábla*-féle alakokban hangzó hosszú *á*-t a ragozott alakokban keletkezettnek véljük (*grablyát* > *gráblját*, *grablyával* > *grábljával*), igen föltűnő, hogy épen csak a horvát-szerb-szlovén nyelvterülethez annyira közel fekvő területen találjuk ezeket az alakokat, tehát olyan területen, a melyen később is behatolhattak a magyar nyelvbe az *a* és *á*-val hangzó alakok, föltűnő az is, hogy míg *gereblye* mellett régibb **greblye* alak még nyelvemlékeinkből sincs kimutatva, a *gerábla*-féle alakoknak mintegy újabb elterjedésére a mellette még most is több helyen hallható *grábla* alak vall. Én tehát épen nem tartom azt olyan kétségtelennek, hogy a sokkal nagyobb területen élő *gereblye* csakis az elszigetelt dunántúli alakokkal való szoros kapcsolatban magyarázható, sőt a fönt érintett, de más természetű kételyek is végre arra a föltevésre vezettek, hogy a m. *gereblye* nem is ugyan az a szó, mint a dunántúli *grábla* és hogy az *e*-s alak régibb, mint az *á*-s. Ez a fölfogásom lehet helytelen, de elvégre ilyen igazán

nem egészen egyszerű kérdésben biztosat alig is tudhatunk, mert tudásunk gyarló és igen gyakran nem vezethet tovább, mint bizonyos valószínűség megállapításához. De annyi egészen kétségtelen, hogy az a kifejezés, a melylyel M. egy előtte nyilván nem is sejtett magyarázatot megbélyegzett, («teljesen hibásan magyarázva az *ly*»), nemcsak udvariatlan volt, hanem megfontolatlan is. Hogy szláv *l*-ből a magyarban igenis lehet *ly*, azt M. maga is tanítja, *l*-ből keletkezettnek magyarázza az (aczel >) *aczély*, *bivaly*, *galy*, *padmaly*, *topoly* szavakban a magyar *ly*-t, így magyarázza a *nyoszolya* szóban («*nyoszolya* régibb *noszolya*-ból, még régibb *noszola*-ból s ez szláv *nosilo* vagy *nosila*-ból» i. h. 150. l.), mihelyt én tehát a m. *gereblye* szót olyan szláv szóból magyarázom, a melyben tiszta *l* hangzott, a magyar *ly*-t egészen helyesen *l*-ből magyaráztam, ha a szót talán még olyan hibásan, sőt talán «teljesen hibásan» is magyaráztam, mert a szó maga és a benne hangzó *ly* nem egy és ugyanaz!

Most pedig áttérek magának a szónak a magyarázatára. Mi kényszerít bennünket arra, hogy a *gereblye* szót a szerb *gràble*-ből magyarázzuk? A dunántúli *gráblya*-*geráblya*-féle alakok nem, azokat meg lehet magyarázni másképp is, egy későbbi, máshonnan kiinduló hatásból, a mely a régibb alakot lassanként kiszorította. A szerb *gràblje* alak egyébiránt egy régibb **grablje*-ből keletkezett; ha tehát a magyarok, a kik szláv szavaiknak legrégebbi rétegét akkor vették át, mikor az *ę* nasalis utóhangja még el sem veszett, régi időben átvette volna ezt a szót, az a magyarban *n*-en végződnék, vö. MELICH: «*szeleměn* (NySz., MTsz. < *slēmē*)» NyK. 39:36.*) No de kerülhetett elvégre a szó később is nyelvünkbe. Másrészt semmikép sem bizonyítható be, hogy a *gereblye* szó nem tartozhatik szláv szavaink legrégebbi rétegéhez, csak hogy akkor egyenesen lehetetlen azt abból a szóból magyarázni, a melyből eddig mindig magyarázták és a melyből MELICH is magyarázza. Minden nehézség azonban nyomban eltűnik, mihelyt a magyar szót egy vele azonos jelentésű szláv — *greblo*-ból származtatjuk.

*) Alig egy évvel később M. a *szelemen* szavunkat már nem **slēmē*-ből magyarázza, hanem egy «*egy*es nom. *slēmē*»-ből, a mit szerencsétlen gondolatnak tartok. l. MNyv. 6:19.*

Hogy egy szláv *greblo*-ból a *gereblye* szót nehézség nélkül ki lehet magyarázni, annyira nyilván való, hogy erről fölösleges szólanom, minden tehát azon fordul meg, a *greblo* szó jelent-e valamely szláv nyelvben, a mely a magyar nyelvre hatott, *gereblyét* és ezt a jelentését szabad-e a réginek tekintenünk. Hát erre nézve is a legnagyobb megnyugvással töltenek el a szláv nyelvekben észlelhető jelenségek. Már az is szerencse, hogy a *greblo* szó képzése egészen átlátszó: egy *greb*- igetőhöz eszközt jelentő szavak képzésére szolgáló *-lo* elem járult, ha tehát a *greb* igető azt is jelenti, hogy «*gereblyézni*», a belőle képezett *greblo* eszköznév természetesen *gereblyét* is jelenthet. BERNEKER szófajtó szótárában a szláv ige jelentését így állapítja meg: *grebŏ, greti* 1. 'greifen (raffen); harken; rudern' — tehát második helyen említi a *gereblyézni* (= «harken») jelentését. Összeállításából az is kiviláglik, hogy a *greblo* szó régi képzés lehet, hisz megtaláljuk az egyházi szláv nyelvben, az oroszban, bolgárban és a szlovénben; hogy csak a szlovénben a «*gereblye*» jelentésben, az lehet véletlenség, de lehet — fölületesség is. A bolgár szavakat B. így sorolja föl: bg. *grebŏ* 'harke'; *grebŏlka* 'Rechen'; *greblŏ* 'Ruder' — tehát nem tudja, hogy a *greblo* szó a bolgárban igenis *gereblyét* is jelent (GEROV nagy bolgár szótárában ezt a jelentést találjuk első helyen); nem is tekinthetjük e jelentését valami újnak, mert a bolgár *greblo*-ból lett az oláh *greblă*, a mely ugyancsak *gereblyét* jelent és csakis *gereblyét*. Nem tagadom, hogy az a képzés, a mely a főtemlített szerb *grăblje* szóban tükröződik, több szláv nyelvben mutatható ki a «*gereblye*» jelentésben, de tény az is, hogy a bolgár nyelvben annak semmi nyomát sem találjuk, hogy a *gereblyét* vala így hitták volna, különben is belső rokonság van a *greb*- és *grab* alakulatok közt, azért az oroszban p. o. a *gereblyézést* még ma is a *greb*-többől hajtott igealakokkal fejezik ki, míg az ahhoz használt eszköz (a *gereblye*) neve ott *grabli*.

Levonom immár a mondottakból a következtetéseket: M. már előbb is foglalkozott a *gereblye* szavunkkal és akkor egyebek közt azt mondta róla, hogy «nem lehet kétséges, hogy e szó következő plurale tantumból ered: szerb-horv. *grăblje*...» MNy. v. 6:18. Minthogy a magyar *gereblye* szó tökéletesen megfelelhet egy a bolgár nyelvben ma is élő és régebben az oláh nyelvbe

is átment *greblo* szónak, a mely ugyancsak gereblyét jelent, minthogy kétségtelen, hogy a bolgár nyelv erősen hatott a magyar nyelvre, épenséggel nem bizonyos, hogy a köznyelvben elterjedt *gereblye* alak összefügg-e a szerb-horvát *gràblje* szóval. Ha pedig a magyar *gereblye* szó a — bolgár *greblo*-ból származott, a minek lehetőségében senki józan észszel nem is kételkedhetik, *ly* hangja természetesen eredetibb *l*-ből lett magában a magyar nyelvben, M. megjegyzése tehát: «teljesen hibásan magyarázva az -ly- АСБОТН» — alaptalan.

II.

Ez a cikkkecske e folyóirat utolsó, novemberi füzete számára készült, meg volt írva, le is volt már tisztázva, mikor a Magyar Nyelvőr novemberi füzete kezembe került, a hol kereken ki van mondva, hogy a magyar *gereblyét greblo*-ból magyarázni nem lehet. A kicsit különös sententia így szól:

«Meglöpő A. cikkében (56), hogy *gereblye* szavunkat a horvát *greblo*-ból magyarázza. Ez nem állhat meg sem a hangalak, sem a jelentés szempontjából. Ilyen hangzású szó a mi nyelvünkben, majdnem bizonyos, hogy mélyhangúvá lett volna, nem pedig magashangúvá: vö. *rešeto*: *rosta* (nem *reste*), *lehmo*: *lomha*, *prêlog*: *parlag*, **érêlo*: *csoroszlya*. — Még jobban ellentmond a nyelvjárási *gëràblya*, *gràblya* alak. Micsoda mesterkedéssel akarná ezt A. a *greblo*-ból kimagyarázni? Vagy talán más eredete van a gereblyének és ismét más a *gëràblyának*? De azonfölül *greblo* nem is gereblyét jelent, hanem gerebent!» l. Nyv. 41: 427.

Ehhez a furcsa okoskodáshoz e sorok írója, Kovács Márton, nem tudom, az én számomra, vagy a Nyelvőr olvasói kedvéért, még egy jó tanácsot fűz: «Maradjunk tehát, azt mondja, szépen a régi jó magyarázatnál, mely szerint *gereblye*, *gëràblya*, *gràblya* szavunk a vele egyjelentésű déli szláv *grablje* mássa.» Az áttekinthetőség kedvéért és hogy egyetlen egy kérdés elöl se térhessek ki, külön csoportokban fogok K. megjegyzéseivel foglalkozni abban a sorrendben, a mint egymásra következnek.

1. «Meglöpő A. cikkében (56), hogy *gereblye* szavunkat a horvát *greblo*-ból magyarázza.» Ez nem ellenvetés, mégis ez az egész okoskodásban a legbosszantóbb, mert K. ellenvetései olyan

gyengék, hogy mindenki, a ki ért egy kicsit a dologhoz, maga is nyomban észreveheti tarthatatlanságukat, de a tényállás ferdítését csak az állapíthatja meg, a ki a minálunk nem épen közkézen forgó Finnisch-ugrische Forschungen XII. kötetében utána néz, hogy mit is mondtam voltaképp a *gereblye* szóról. Hát én az idézett lapon szóról-szóra azt mondtam: Unser *travnik* > *tanórok* lässt sich mit folgenden slav. lehnwörtern in eine gruppe zusammenfassen: *pažit* > *pázsit* 'rasen', *sěno* > *széna* 'heu', *kosa* > *kasza* 'sense', *greblj* > *gereblye* 'rechen', *vila* > *villa* *'gabel' (*vasvilla* 'heugabel', wörtl. «eiserne gabel»), *pažina* > *pózna* 'grosse stange, wiesenbaum' (s. Jagić-Festschrift 242. und Nyr. XXXIX. 392.), *stog* > *asztag* 'heuhaufen, schober', *kožblj* > *kazal* 'triste', *kladnja* > *kalangya* (s. Nyr. XXVIII. 439. ff.) 'heuhäufchen'. — Seholy semmi nyoma annak, hogy én a *gereblye* szót «a horvát *greblo*-ból» magyaráznám. Milyen jogon tukmálja K. én rám azt az állítást, hogy én a magyar szót épen a horvát *greblo*-ból magyarázom, mikor nyilván ő sem talált a horvát nyelvben egy «gereblye» jelentésű *greblo*-t! Vagy csak azért mondja nagy bátran, hogy a «horvát» *greblo*-ból magyarázom a magyar szót, hogy könnyebben kimutathassa, hogy képtelenséget állítottam?!

2. «Ilyen hangzású szó a mi nyelvünkben, majdnem bizonyos, hogy mélyhangúvá lett volna, nem pedig magashangúvá: vö. *rešeto* : *rosta* (nem *reste*), *lehmo* : *lomha*, *prëlog* : *parlag*, **črëlo* [sajtóhiba *črëšlo* h.]: *csoroszlya*.» Megvallom, hogy ilyen ellenvetésre cikkem írása közben nem is gondoltam, azért mondtam a legnagyobb megnyugvással: «Hogy egy szláv *greblo*-ból a *gereblye* szót nehézség nélkül ki lehet magyarázni, az annyira nyilván való, hogy erről fölösleges szólanom»; fájdalom, tévedtem, meg kell tehát erre is felelnem. Még ha a *lehmo* : *lomha* összeállítás el is volna fogadható, K. mindössze 4 szláv eredetű szóval akarja azt bebizonyítani, hogy *greblo*-ból a magyarban nem lehetett magashangú szó; nos hát idézek én is az ő okulására 4 szláv eredetű szót: *črëšnja* : *cseresnye*, *međa* : *megye*, *mežda* : *mezsgye*, *szeręšta* : *szerencse*. Mind ez a magashangú szó még -a végzettel is kimutatható magukban a magyar nyelv régi emlékeiben: *cheresna*, *mega*, *mesda*, *zerencha*, mily tájékozatlanság kell tehát ahhoz, hogy valaki azt állítsa, hogy egy szláv *greblo*-

ból, a melynek a mi nyelvünkben eleinte **grebla* felelt volna meg, a magyar nyelvben nem lehetett volna *magashangú* szó!

3. «Még jobban ellentmond a nyelvjárási *gëráblya*, *gráblya* alak. Micsoda mesterkedéssel akarná ezt A. a *greblo*-ból kimagyarázni? Vagy talán más eredete van a gereblyének és ismét más a *gëráblyának*?» Hát bizony én nem látok abban a föltevésben, hogy az egészen elszigetelt területen jelentkező *á*-s alakok nem is függnék össze a köznyelv *gereblye* szavával, valami szörnyűséges dolgot és tényleg hajlandó vagyok ezt későbbi szláv hatásnak betudni, a mint azt cikkemben jeleztem is. De épen-séggel nem azért, mintha valami ördögösség kellene ahhoz, hogy a *gráblya*-féle dunántúli alakokat egy szláv *greblo*-ból kimagyarázzuk, hisz ellenkezőleg ez valóságos gyerekjáték, és hogy K. azt hiszi, hogy ehhez tudja a jó isten «micsoda mesterkedés» kell, csak újra azt mutatja, milyen keveset foglalkozott mindezekkel a kérdésekkel, a melyekhez olyan bátran hozzászól. Mert, úgy-e, *greblo*-ból lehetett volna akár *mélyhangú* szó is, sőt K. épen azt állítja, hogy nem is lehetett más, a mi igaz nagy tévedés. Tehát K. tulajdon tanítása szerint *greblo* ból lehetett volna **grabla* is, már pedig ebből, az *l*-nek többször észlelhető jésítése után, a ragozott alakokban az első szótagban álló rövid *a* hasonúlhatott a második szótagban álló *á*-hoz, és a ragozott alakokból belekerülhetett azután az első szótagban fejlődött *á* a nominativusba (**grablyát* > *gráblyát*, **grablyával* > *gráblyával*, stb. és azután *gráblyát*, *gráblyával* stb. hatása alatt *gráblya*). Hogy *greblo*-ból **grabla* lehetett azt maga K. mondja, ebből pedig mesterkedés nélkül eljuthatunk a *gráblya* alakhoz, valamint a szláv *obraz*-nak nem **abráz*, hanem *ábráz(at)* felel meg, a *skoba*-nak nem **eszhaba*, hanem *eszkába*, a *postaty*-nak nem **paszta*, hanem *pászta*, pedig a szláv *o*-nak — erről bizonyára már K. is hallott valamit — *a* és nem *á* szokott rendes körülmények közt megfelelni. A *greblo* szóból olyan könnyen eljutni, egyszerű, jól ismert hangtani jelenségekre való hivatkozással, akár a köznyelvű *gereblye* alakjához, akár a dunántúli *gráblya*-féle alakokhoz, hogy egészen komolyan föl lehetne azt a kérdést is vetni, nem egy forrásból, még pedig épen a *greblo*-ból hajtottak a *gereblye* is meg a *gráblya* is, csak úgy, a mint a szláv *čeljadь*-ből *cseléd* és *család* is lett, de olyan szűk szem-

határról írt fejtegetésekre adott rövidke válaszban ennek a kérdésnek még a pusztá fölvetését sem tartanám helyén valónak.

4. «De azonfölül *greblo* nem is *gereblyét* jelent, hanem *gerebent!*» Ez az ellenvetés már komolyabb természetű volna, csakhogy már első pillanatra is roppant gyanus. A magyar *gereben* tudva levő dolog szintén szláv eredetű szó, kicsit naiv dolog tehát föltenni, hogy én nem tudok «gereblye» és «gereben» közt különbséget tenni. Azután K. tudja, hogy a szláv *greblo*, a melyből én a magyar *gereblyét* magyarázom, mit jelent, én meg nem tudom! Még kirívóbb volna ez a bökkenő, ha K. az 1. pontba bele nem csúsztatott volna egy falsumot, ha ott nem állította volna, hogy én a *gereblye* szót a horvát *greblo*-ból magyarázom, a mi merő képzelődés. Én soha más nyelvre nem gondoltam, mint a bolgárra, a melyben a *greblo* igenis *gereblyét* jelent, a mit kész vagyok immár bebizonyítani K. úr megnyugtatóására, a kinek szellemi képességeimről különös fogalmi lehetnek, mikor fölteszi, hogy összecserélek *gereblyét* meg *gerebent*. Először vegyük elő MILADINOFF német-bolgár szótárát és keressük meg benne, hogy a bolgár a «gereblyét» rendesen hogy mondja. Hát ott azt találjuk, hogy: Harke *greblo*; -n *grebq* (*s greblo*), azaz a *greblyét* a bolgár úgy mondja, hogy *greblo*, azt, hogy *gereblyéz*, *grebq*-nak mondja, de minthogy a *grebq* ige mást is jelent, M. zárójelben hozzáteszi (*s greblo*) = *gereblyével*. A *harken* igével egyjelentésű *rechen* alatt ez a kiegészítés már nem áll zárójelben: *grebq s grêblo*.*) A MILADINOFF szótárában négyszer talált *greblo* azért igen nyomós, mivel azt bizonyítja, hogy a *greblo* a bolgárban a *gereblyének* mindennapos neve, de ha kell tekintély, nagy vaskos szótár, hát ott van GEROV szótára, a ki a *greblo* szó magyarázatát így kezdi: 1. *Sprava s kojato grebat sêno* azaz «készülék, a melylyel szénát *gereblyéznek*». Megemlítettem cikkemben azt is, hogy a bolgár *greblo* átment az oláh nyelvbe is, hogy a *gereblyét* ott *greblă*-nak híjják, a mi a *greblo*-nak szabályos megfelelője, de ezt talán már nem kell bizonyítanom, valamint azt sem, hogy az oláh nyelv szláv szavainak javarésze a bolgár nyelvből került.

1912. nov. 19.

*) Az *é e* helyett sajtóhiba, a mint nemcsak a *grebq* igealakból látni, hanem a *Rechen* főnév alatt álló *greblo* írásból is.

III.

Meg volt írva a második cikkkecske is, mikor új, nagyobb — sokkal nagyobb meglepetés ért. A Magyar Nyelv 1912. nov. vége felé kiadott füzetében a «levélszekrény»-ben MELICH egyebek közt ezt írja: «61. S. J. úrnak. Megfigyelése helyes. Azok a szláv jövevényszavaink, a melyek a szlávtságban *-o*-végűek, nyelvünkben, az egy *vödör* szót kivéve (erre *vö.* MNy. VI. 62.), *-a*-végűekké és mélyhangúakká lesznek. Az ilyen szó a magyarban sohase illeszkedik, illetőleg sohase lesz magashangúvá (*vö. csoroszlya, tészta, széna, gerezna* stb., ezzel szemben ó-magyar *megya, mezsda, misa* stb. magy. *megye, mesgye, mise* stb.). Teljesen hibás tehát ASBÓTH állítása, mikor tanórokrol írt fejtegetésében azt mondja, hogy *gereblye* szavunk egy szláv *greblo* átvétele (jelentés? lásd a helyeset MNy. VI. 18.)» l. MNyv. 8 : 432.

Nem tudom, mennyiben ludas ebben a dologban S. J. úr, a ki üres óráiban ilyen «helyes megfigyeléseket» tesz a magyar nyelvbe került szláv szavak fejlődése körül, de ha ez az S. J. úr valóban húsból-vérből való lény, a ki, ha kétségei támadnak nyelvészeti kérdésekben, a Magyar Nyelv levélszekrényében keresi kétségeinek eloszlatását, ezáltal vajmi rossz szolgálatot tett MELICH társunknak, a ki egy nagy meglepő elvi kijelentést kénytelen volt talán a szerkesztés utolsó pillanatában nagy sebtiben megfogalmazni. Meg is látszik szavain ez az ideges sietség. Először azt mondja: «Az ilyen szó a magyarban sohase illeszkedik», és nyomban utána veti a megszorítást, «illetőleg sohase lesz magashangúvá», a zárójelek közt azután nem a nem-illeszkedett eseteken kezdi, hanem a sohasem való illeszkedés példájaul első helyen az — illeszkedett *csoroszlyát* említi és csak azután jönnek azok, a melyekben tényleg illeszkedés nem történt: *tészta, széna, gerezna*, no meg a sietség által igazolható, de itt nem sokat mondó «stb.». A sietség megmagyarázza talán azt is, hogy a *gerezna* szó két *e*-jének zárt volta nincs föltüntetve (*ě*), de tény, hogy így írva a *gerezna* egyneműnek tetszhetik a talán diletáns S. J. úr előtt a nyílt *e*-vel ejtett ó-magyar *megya, mezsda* esetekkel, a melyekben később igenis végbement az illeszkedés (*megye, mezsgye*), állítólag azért, mert a szláv nyelvekben nem *o*-n, hanem *a*-n végződtek. No de tudom, hogy ha M. ezeket a

szavakat még olyan sietve is írta le, ez nem lehet hirtelenül keletkezett véleménye, hisz M., azt senki sem tagadja, olyan rendszeresen foglalkozott évek óta a nyelvünkbe került szláv szavakkal, hogy bizonyára már régebben jutott ahhoz a meggyőződéshez, a melyet itt olyan felületesen fejtett ki, sőt nem tagadom, hogy ezt a meggyőződését a rideg tények igazolni is látszanak, de mihelyt a hangfejlődés belső okait fürkészszerű, nyomban nyilvánvalóvá lesz a nagy tévedés.

Először nézzük a pusztá tényeket, a szlávban *o-n* végződő szavak magyar másait. Minthogy már maga az esetek számaránya egészen sajtátságos világot vet a kérdésre, az eseteket összeállítottam mind, még pedig betűsorrendben, hogy könnyen meg lehessen állapítani, nem kerülte-e el figyelmemet az egyik vagy a másik eset; minthogy továbbá, ha igazságosak akarunk lenni, tudnunk kell, hogy MELICH mikép képzeli az egyik vagy másik szó hangtani fejlődését, vitás esetekben mindig azt a szláv alakot idézem, a melyből a magyar szó magyarázatánál M. indul ki. Találtam pedig az egész anyag gondos áttekintése után a következő eseteket, a melyekben a szláv szó, a mely a magyar nyelvbe átkerült, *o-n* végződött vagy legalább végződhetett: *akna* < *okno*, *bërena-borona* < *brъvъno* MELICH MNyv. 6 : 62, v. ö. u. o. 445, *borda* < «*brъdo* (összláv *brъdo*)» MEL. i. h. 62. l., v. ö. u. o. 444. l., *csoda* < *čudo*, *csoroszlya* < *črěslo*, *gabona* < *gobino*, *gërzëna* < «egyh. szláv *kъzno* (írva *krъzno*), or. *korzno*, cs. *krzno* (ó-cs. *kirzno*) stb. [nézetem szerint egy ó-szlov., ó-cseh **krizno*-ból való a m. szó]» MEL. i. h. 445., *iga* < *ijo*, *kapta* < *kopyto*, *lukma* (régebben *lukna* NySz.) < *lukno* l. Nyr. 28 : 517. — nem közkeletű szó, de a teljesség kedvéért fölvettem, *maláta* < cs. *mláto*, *mocsolya* < *močilo*, *motóla* < *motovilo*, *nádra* < *nadro* (vagy többesszámú *nadra*), *nyoszolya* < «*nosilo* vagy *nosila*» MEL. MNyv. 8 : 150, *pászma* < *pasmo*, *pólya* < *povijalo* (?), *puzdra* < *puzdro*, *rosta* < *rešeto*, *széna* < *sěno*, *szita* < *sito*, *tészta* < *těsto*, *tészla* < **težalo*, *vitorla* < *větrilo*, *zabla* < *zobalo*.

Ez mindössze 25 eset, ha a *nádra* és *nyoszolya* szavakat, a melyek épúgy származhattak egy többesszámú *-a*-végű szláv alakból, és a minden esetre szláv, de aligha *povijalo*-ból lett *pólyát* is ideszámítjuk. Nem idetartozik a *védër* szó, a mely nem egyes nominativusból, a *védro*-ból származott, hanem mint

MELICH elmésen kimutatta, ennek többes genitivusán, a *vědrъ* alakon alapul. Az említett 25 esetnek azonban több mint felénk nézve közömbös, mert magas hangzó a szláv szóban vagy egyáltalában nem volt, tehát magas hanghoz való hasonulás nem is történhetett, vagy a magas hangzó két mély hangzó közt a szónak magyar szempontból vett leggyengébb helyen állt, a melyen a hangzó szeret egészen eltűnni. Az első csoporthoz tartoznak: *akna, csoda, lukma, maláta, nádra, pászma, puzdra, zabola*, a második csoporthoz: *gabona* < *gobino*, *kapta* < *kopyto*,*) *mocsolya* < *močilo*, *motóla* < *motovilo*, *nyoszolya* < *nosilo* és *pólya* < *porijalo* (?). Marad tehát mindössze 11 szó, MELICH fölfogása szerint épenséggel csak 10, mert az ő meggyőződése szerint a *borda* szavunk első tagjában soha magas hangzó nem csengett, de én ebben a véleményében nem osztoszkodom. Mielőtt erre a pár szóra általános és bizonyára minden elfogulatlan magyar nyelvészt meglepő tételt építünk, jó lesz még egyszer elolvasni, hogy mit is mond M. az ilyen szavakról: «Azok a szláv jövevényszavaink, mondja, a melyek a szlávtságban *-o*-végűek, nyelvünkben, az egy *rödör* szót kivéve (erre vö. MNy. VI. 62.), *-a*-végűekké és mélyhangúakká lesznek. Az ilyen szó a magyarban sohase illeszkedik, illetőleg sohasem lesz magashangúvá (vö. *csoroszlya, tészta, széna, gerezna*, stb., ezzel szemben ó-magy. *megya, mezsda, misa*, stb., mai magy. *megye, mezsye, mise* stb.).»

Kicsit különös, hogy M. azt, hogy «sohase lesz magashangúvá» azzal bizonyítja, hogy egy esetben, a melyben az illeszkedés végbement, a szó mélyhangúvá lesz. Mert úgy-e, a *tészta, széna, gerezna* szavakban az illeszkedés egyáltalában végre nem hajtódott, annak tehát irányáról sem szólhatunk, az az egy *csoroszlya* eset pedig lehet akár véletlenség is. És van a bizonyításnak több ilyen különös oldala is. Vegyük p. o. a «*tészta, széna*» példákat. A ki nem ért a dologhoz, akár S. J. úr is, a kinek a szerkesztői üzenet szól, könnyen azt hiheti, hogy a *tészta, széna* szavak csak azért nem váltak magashangúakká, mert a szóvégén álló *a*-juk szláv *o*-nak és nem szláv *a*-nak

*) A mélyhangú *y* a délszláv nyelvekben korán *i*-vé lett, a magyarban is elsősorban *i* felel neki meg.

felel meg. Milyen meglepetéssel tapasztalhatja az ilyen jámbor hívő, hogy e tekintetben nincs semmi néven nevezendő különbség a szláv *-o-* meg a szláv *-a-*végű szavak közt, a mint megmaradt a *tészta* és a *széna*, no meg hozzátehetjük a *tészla**) szavakban változatlanul az *é-a* egymásután, úgy maradt meg a szlávtságban *-a-an* végződőkben is: *dézsa* < **déza* MEL. NyK. 39 : 38., *lésza* < *lésa*, MEL. u. o. 37., *mézga* < *mézga* MEL. u. o. 38., *répa* < *répa* MEL. u. o. Egyetlen egy esetet sem ismerek, a melyben ez másképp volna, mert a *mércze* szóban, a melyet M. velem együtt **mérica*-ból magyaráz, az illeszkedés bizonyára megtörtént, mielőtt a középső hangzó eltűnt, vö. egyébiránt, a mit régebben a *csésze* szó tárgyalása közben mondtam Nyr. 31 : 15. és Keleti Szemle 2 : 299. Vagy fordítsuk meg a dolgot. M., a ki elakarja S. J. úrral és talán velünk is hitetni, hogy illeszkedés dolgában valami titokzatos ellentét van a magyar szavak közt a szerint, hogy a magyarban eredetileg a szó végén hangzó *-a* szláv *o* vagy szláv *a*-nak felel meg, a szlávtságban *a*-végű szavak sorában az ó-magyar *misa* szót is említi, a melyből természetesen csak azért lehetett magashangú *mise*, mert a magyar bámulatos szimattal még később is különbséget tudott tenni az ilyen szavak közt és tegyük p. o. az *iga* < *igo*, *szita* < *sito*-félék közt. De hát honnan tudja M., hogy ha *misa*-ból lehetett *mise*, hogy ez csak azért lehetett, mivel *a*-ja a szláv *a*-nak és nem *o*-nak felel meg?! Talán abból a két szóból (*iga* és *szita*), a melyben a hasonlás meg nem történt?!**) Hisz ő maga is igen jól tudja, hogy az ilyen szavakban rendesen akkor sem történt meg az illeszkedés, ha a szlávtságban a szó végén *-a* is

*) A *tészla* szóban igaz a hosszú *é* másképp keletkezett, mint a *tészta* és a *széna* szavakban (l. ASBÓTH Jagó-Festschrift 238. k. és vö. HORGES Nyv. 40 : 11.), de mihelyt megvolt, az illeszkedésre nézve szakasztott ugyanazok alá a föltételek alá került, mint a *tészta* meg a *széna* szóban.

**) Igaz M. tud még egy ilyen szót, a melyet szándékosan kihagytam a lajstromból, annyira kérdésesnek tartom, vajjon nem egészen sajtáságos körülmények közt igen kis területen történt az átvétel, ez a «cipészárt» jelentő *silla* szó, a melyet csak legújabb korból és csakis Brassó tőzsomszédságából ismerünk. M. szerint szláv *šidlo*-ból való és a *dl* > *ll* változás miatt igen réginek kell lennie l. NyK. 39 : 51. és MNy. 6 : 399. Azonkívül még csak egy dunántúli tájszót hagytam el tudatosan, a szláv *proso*-ból magyarázott *prósa* ételnevet vö. Gombocz MNy. 1 : 257.

állt: *csizma* < horv.-szerb *čizma*, *hiba* < *chyba*, *ikra* < *ikra*, *szikra* < *iskra*, *szilva* < *sliva*, *tisza(-fa)* < *tisa*, *villa* < *vidla* MEL. NyK. 39:51.*) A *misa* < *mise*-féle illeszkedés ebben a másik csoportban sem gyakori, sőt nem is tudok rá más kétségtelen példákat, mint a *dinnya* (Jord. C.) > *dinnyét* és a *pita*-ból lett *pitét*. A *pincze* szót már nem szabad biztos példának tekinteni, mert abban valószínűleg akkor történt az illeszkedés, mikor még két magas hangzó előzte meg a szóvégi *a*-t: **pivnicza* > **pinicza* > **pinicze* > *pincze*. De még az ilyen esetekben is ritka a végső *-a* illeszkedése (vö. még az *iglicze* < *iglica* növény nevet), a *giliszta* < *glista*-ban változatlanul megmaradtak a hangzók, a *blizna*-ból lett *bélözna*-ban nyiltabbá vált ugyan az *i*, de illeszkedés nem történt, a *britva*-ból is *béretva* lett, mikor pedig illeszkedett, csak olyan mélyhangú szó lett belőle (*borotva*), mint akár a M.-től madárijesztőnek fölállított *csoroszlya*, a mely *csērészlya* < *čreslo*-ból lett, a *krizma*-ból lett *krizma*—*korozma* is szépen illik ide, csakúgy, mint a szláv *gliva*-nak megfelelő *gelyva-golyva*. Sehol semmi nyoma annak, hogy a két csoport közt valami mélyen fekvő különbség volna. Ezek után már át sem kell térnünk M. másik példájára a *gērözna* és *csoroszlya* szavakra, csak folytatnunk kell az épen érintett esetek tárgyalását, hisz a magyarban nincs semmi különbség az épen most említett esetek, meg a *gērözna*—*csoroszlya* közt, csak a szlávásban volt más a hangzó, az illeszkedésre azonban egészen közömbös, vajjon *i*-ből lett-e az *ē* vagy *r*-ből hajtott *ēr* kapcsolatban találjuk vagy *ē*- (M. jelzése szerint *ē*-)ből lett: a *blizna*-ból lett *bélözna* szakasztott úgy maradt meg, mint a *krzno*-ból lett *gērözna*, a *britva*-ból *béretvá*-n át lett *borotva* meg a *krizma* > *krizmá*-ból természetesen nem közvetlenül lett *korozma* szintén nem tudnak semmit sem a M.-től felállított mesterséges választófalról és a mi az illeszkedést illeti, édes testvérei a *čreslo*-ból lett *csērészlya*—*csoroszlyá*-nak. Az egyetlen különbség abban áll, hogy

*) Igaz M. e mellett lehetségesnek tartja, «hogy plur. nom. *vidle*-ből» való a m. *villa*, azaz lehetségesnek tartja, hogy *vidle*-ből a magyarban **vidla*—*villa* legyen; a magyar nyelvészekre kell bíznom annak megállapítását, vajjon az ilyen hangfejlődés a magyarban lehetséges-e, vö. még a *sitje*-ből magyarázott *szittyá* szót MELICH MNy. 6:65.

o-végű szláv szó nagyon kevés került a magyar nyelvbe, a-végű azonban egy egész rakás, a fejlődés tehát az utóbbi csoportban érthető dolog tarkább, de kizárólag ebből az okból tarkább. Olyan fejlődést mint a *gërëzna* szóban az o-s csoportban csak még a *bërëna* mutatja, e mellett is ott van az illeszkedett *borona*, az a-as csoportban ellenben találunk több szakasztott olyan, az illeszkedéstől érintetlen esetet: *bëlëzna* < *blizna*, *ësztërha* < *strëcha*, *gërënda* < *grëda*, *szërëda* (szërda) < *srëda*, *pëlënka* < **plënka*, de találunk illeszkedett alakokat is, még pedig nemcsak egy irányban, hanem mind a két irányban való illeszkedést, a minek oka természetesen rejthetik az esetek nagyobb számában, nem pedig valami ősi különbségben; van ott is mélyhangú szó, a mely így keletkezett: *korozsma* < **kërëzsma* < *krizsma* < *križma*, *bërëtva* < *borotva* < *britva*, *gëlyva* < *golyva* < *gliva*, de találunk bizony magashangúakat is, még pedig aránylag szép számmal: *bërkënye* < *brëkyňa*, *csërësnye* < *črëšňa*, *ësztëze* < *stëza*, MEL. Nyr. 32:312., NyK. 39:17., MNyv. 6:444., *ösztöke* < **styka*(?)* *pëszërcze* < *pštrica*, *szëmërke* < *smrëka*, *szërëncse* < *srëšta* (MELICH szerint *srëča*). A mikor a régibb alak tovább életben maradt vagy a hagyomány beszédesebb, könnyű megállapítanunk, hogy az illeszkedés csak idővel tört magának utat, alig függhet tehát össze nyelvünk valami régi, a szláváságból örökölt dispositióval. Nyelvemlékeink csakúgy hemzsegnek még a *szerencsától* és jó *szerencsás* hosszú életet egy vidéken még 1613(!)-ban kívántak, l. Okl. Sz. A határjelzéseknél sűrűn emlegett fanevek gyakran régi alakjukban mutatkoznak, a *cseresnya* fával háromszor is találkozunk az OklSz.-ban a *berkënya*-fa pedig nemcsak régibb *berekinya*—*berkinya* alakban tűnik fel, hanem bizony-bizony más illeszkedéssel *brokinya* alakban is, a melynek hiteles voltában M. nem kételkedik, l. MNyv. 6:16. Semmiesetre sem szabad tehát a *szërëncsa* > *szerencse*-féle változás lehetőségének valami nagyon korai hatást szabnunk, ha ugyan egyáltalában hatást szabhatunk ennek a mélyen a magyar nyelv szellemében rejló

*) MIKLOSICH *styk*-ből indul ki, én fölteszem, hogy e mellett volt egy **styka* (**sz-tyka*) alak is, valamint más igekötőkkel ugyanabból a tőből hajtott főveknél is váltakozik a *tykь* és *tyka* alak, vö. l. *patyk* és *patyka*, k.-or. *patik* és *patika*, szlov. *potik* és *potika*, l. MELICH NyK. 36:272.

hangfejlődésnek, és ezzel azután természetesen inogni kezd M. alatt a föld. Csak a NySz.-ban még nem is mutatkozó *pělnka*-ra akarok rámutatni, a mely a Répce vidékén *pělnké*-vé lett!

Áttérek a *borda* szóra, a melylyel csak a magam lelkiismeretének megnyugtatóására foglalkozom, M. ugyanis, ha jól értem, azt hiszi, hogy ebben a szóban magas hangzó soha sem csengett, l. MNyv. 6:444. és vö. u. o. 8:341., csakis így érthető, hogy a csupán Schlägli és Besztercei szószedetből ismeretes *hort* kutyanévet szláv *hrt*-ből magyarázza, míg én azt orosz (valószínűleg kisorosz) szónak tekintem, vö. or. *chort*. Én egy hét évvel ezelőtt orosz nyelven írt értekezésemben a *görcs* < *грѣць*, *görbe* < *грѣба*, *göröncsér* < *грѣнаръ*, *gërlisce* < *грѣлица* szavaink tanuságából azt a következtetést vontam le, hogy más-salhangzók közt álló óbg. *ръ*. ill. *ръ*. helyén, a melyeknek több élő szláv nyelvben *ř* vocalis felel meg, a magyarban eredetileg *ë*- ill. *ö*-től kísért *r* állt és e kérdéstről írt, különben elhibázott értekezésem ezt az eredményét, most sem merem határozottan elejteni.*) Én tehát a *borda* < *brѣdo* szót egy régibb **bërda*-

*) M. erről az értekezésemről, a melyet én kezdettől fogva merész kísérletnek tekintettem és a melyet már fönt elhibázottnak jelentettem ki, nagyjában helyes és rám nézve tanulságos bírálatot írt, l. Nyr. 36:155 kk., de a részletekben nem érthetek mindig egyet vele. Itt csak egy pár olyan dolgot akarok fölemlíteni, a melyeket fontosaknak tartok. M. szememre veti, hogy keresztény kifejezéseinkről nem szólok ebben az értekezésemben, l. 156. l. Hát erre okom sem volt, nemcsak azért, mert, a mint M. maga mondja, «itt műnyelvről van szó», tehát nem egészen közönséges, természetes hatástról, de mindenekelőtt azért nem, mert a keresztény kifejezéseink közül mindössze kettő tartozik a tárgyalt csoporthoz, a M.-től is bolgárnak tartott *kereszt* szó meg a *csütörtök*. A szóban levő óbg. *ръ*—*ръ* ill. *ль*—*ль*-nek írt hangcsoportnak az én véleményem szerint a magyarban, ha későbbi illeszkedés meg nem változtatta az eredeti hangokat, többnyire *ër*—*ör* ill. *ol* felel meg: *грѣць* > *göres*, de *длѣръ* > *dolj*—(*dolgot*, *dolgok*, *dolgom*). Ennek a különbségnek az okát abban keresem, hogy az *r*-t ill. *l*-t kísérő gyenge hangzós elemnek a más-salhangzótól függő különböző színezete volt a szláv nyelvekben, a *görcs* szónak p. o. a szerbben *grč* felel meg a *dolog*—(*dolj*)-nak, pedig *dulj* > *duog*-ból lett *dug*! M. erről nem tesz említést, a mikor tehát a *dolj*-féle esetekről azt mondja, hogy «itt tehát *ъ*-nak *o* a megfelelője», azt a hitet kelti az olvasóban, mintha ugyanannak a szláv *ъ* hangnak hol *ë*—*ö*, hol *o* volna nézetem szerint a megfelelője, l. i. h. 157. l. Azzal is tévútra vezeti az olvasót, hogy ugyan-

vagy **börda*-ból vagyok hajlandó magyarázni. Hogy ebből nem lett magashangú szó, hanem mélyhangú, azt igaz nem tulajdonítom semmikép sem annak a körülménynek, hogy a szó a szlávságban *o*-végű, mert az *a*-végűeknél is sűrűn tapasztaljuk ugyan azt az illeszkedést. Igaz, hogy a *gr̃ba*-ból *görbe* lett, de már *vr̃ša* nemcsak *vörse*, hanem *varsa* alakban is tükröződik, *štr̃ba*, *kr̃čma*, *kr̃ma* szavaknak pedig *csörba*, *korcsma*, *kormány* felelnek meg, és más eredetű *ě* is így hasonult gyakran a szóvégű *a*-hoz, a mint már fönt láttuk, vö. *pělyva*—*polyva*, *gělyva*—*golyva* és a *čr̃da*-ból lett *csērda*-*csorda*.

A félig hasonult *vitorna* < *větrilo* szónál az eddig mondotak után nincs miért időznünk, hátra van azonban még egy szó, a mely különösen fölkeltheti érdeklődésünket, a *rěsta*—*rosta* szó, fölkeltheti pedig azért, mert ez az egyetlen eset, a melyben a hangtani föltételek némileg hasonlítottak a *megya*—*megye*, *mez̃da*—*megye*-féle esetekben főnforgott föltételekhez. Mindjárt a legeslegelején mondtam, hogy M. szembe állítja ugyan a nem hasonult «*gerězna*» szót a *megya*, *mez̃da*-ból lett *megye*, *mez̃gye* szavakkal, de hogy ez talán csak a nagy sietségnek tudandó be, a melylyel szerkesztői üzenetét leírta, mert a M. tanítása szerint egy szláv **krizno*-ból származó *gěrězna* soha nyílt *e*-vel nem hangzott, a *megya*, *mez̃da* szavakban pedig kezdettől fogva nyílt volt az *e*; ha tehát valaki azt állítja, hogy *gěrězná*-ban nem ment végbe az illeszkedés, *megya*—*mez̃da*-ban pedig igenis, az nem egynemű eseteket mér össze, hisz *a*-végű magyar szavakban is zárt *ě* nem egyszer megmaradt, míg nyílt *e* legalább kéttagú szavakban tudtommal soha. Ha tehát valaki azt akarja bebizonyítani, hogy bolgár *greblo*-ból a magyarban *gereblye* nem lehetett, az ne hivatkozzék az egész más hangtani föltételeket tartalmazó *gěrězna* szóra, hanem keressen az *o*-végű szavak közt szakasztott ugyanolyan hangtani föltételeket mutató példákat.

ott azt mondja: «már az föltűnő, hogy minden *g*-, *l*-es szó bolgár», mintha én valahol ilyesmit állítottam volna; én csak azt állítottam, bevallom, ezt is tévesen, hogy a példák összesége egy szláv nyelvből sem magyarázható olyan egyszerűen, mint a bolgárból, de értekezésem végén határozottan kijelentettem, hogy eszem ágában sem volt egyik vagy másik szóról azt állítani, hogy bolgár eredetűnek kell lennie és hogy azt nem lehet más szláv nyelvből magyarázni.

Ha nincs olyan, hát a semmiből ne alkosson szabályt, a mely megköti a kezünket a jövőre, a mikor talán találunk olyan esetet, a mint hogy én a *gereblye* szóban tényleg találtam, találtam még akkor is, ha a *greblo* > *gereblye* összeállítását csak pusztán lehetőségnek is vesszük. A *ręsta*-ból lett *rosta* azért érdemel itt említés, a hol egy véleményem szerint *greblo*-ból lett *gereblyé*-ről szólunk, mert egy minden valószínűség szerint nyílt *e*-vel ejtett szláv *reřeto*-ból származik, de további fejlődésben eltávolodott a *gereblye* szavunktól, először nem maradt meg **resetá*-nak a magyarban, hanem elveszítette középső hangzóját, az első *e* pedig zárt lett, az így keletkezett *ręsta* pedig már nem hasonlított egy *gereblye* előtt föltehető **gereblya*-hoz és egy még régibb **grebla*-hoz sem, nincs tehát miért csodálkoznunk, hogy további fejlődésük még jobban szétválasztotta őket. De még ha valaki annyira vaskalapos is volna, hogy itt is arra hivatkozzék, hogy de bizony a *ręsta*-ból azért lett mélyhangú szó, mert magyar szó «sohase lesz magashangúvá», mihelyt *o*-végű szláv szóból eredt, akkor talán szabad mégis azt a kérdést fölvetni, hogy, minthogy egyetlen egy szóban találtunk nyílt *e*-t, ez is később zárt *ę*-be ment át, mielőtt az illeszkedés egyáltalában meg is indult, nem pusztán véletlenség-e, hogy a szláv *reřeto*-ból a magyarban mélyhangú szó lett, hisz a *megya*, *mezřda*-féle szavaknál, a melyekre M. olyan nyomatékkal hivatkozik, koránt sincs kizárva az ellenkező irányban való illeszkedés sem: *ęta* > *csata*, *perina* > **perna* > **parna* > *párna*, *veęerja* > *vacsora*, szb. *delija* > *dalija*, sőt van egy szakasztott olyan eset is, mint a várható **resta*-ból lett *ręsta*, t. i. a *pletka*-ból lett *plętyka*!

Összefoglalhatjuk most már az eredményt, a melyet az *o*- és *a*-végű szláv szavak magyar másainak tisztán külső, statisztikai összehasonlításából nyertünk. *O*-végű szó a magyar nyelvbe, ha a Brassó mellett élő, homályos *sillá*-t meg a dunántúli *prószát* elhagyjuk, mindössze 25 került; 14 itt tekintetbe nem jöhet, mivel magas hangzó egyáltalában nem volt bennök vagy legfeljebb két mély hangzó közt álló a magyarban részben amúgy is eltűnt *i*, 6-ban pedig, a *řęna*, *tęřta*, *tęřzla*, *iga*, *řzita* és *gęřzna* szavakban, a hangok nem illeszkedtek, a mi az eredetileg *a*-végű szavaknál is ilyen esetekben egészen közönséges jelenség. Marad mindössze 5, mondd öt eset, a melyben tiszta mélyhangú sza-

vak lettek az eredetileg vegyes hangúakból: a *bërëna*—*borona*, *borda*, *csoroszlya*, *rosta* és *vitorka* — M. véleménye szerint a *borda* nem tartozik ide, marad tehát négy eset; ilyen illeszkedést az eredetileg *a*-végű szavaknál is találtunk. Egészen olyan föltételeket, mint a milyeneket egy szláv *greblo*-ból biztosan konstataálható magyar **grebla*-ban találunk és a milyeneket az *a*-végűeknél a M.-től említett ómagyar *megya*, *mezsa* szavakban látunk, egyetlen egy eredetileg *o*-végű szónál sem találunk, a reseto-ból lett *rësta*-nál sem, a tisztán külső, statisztikai vizsgálat eredménye tehát legfőljebb annyi, hogy 25 eset közül, a melyből 14 nem tartozik ide, 6-ban illeszkedés nem történt, 5-ben (MELICH szerint 4-ben) a vegyeshangú szavak mélyhangúakká változtak, de semmi olyan mozzanatot nem vetett föl ez a vizsgálat, a mely arra engedne következtetni, hogy elvi különbséget kell e tekintetben tenni eredetileg, a szlávtságban, *o*- és *a*-végű szavuk közt, a vizsgálat jelesen nem bizonyította be, hogy *o*-végű szláv szóból a magyarban magashangú szó nem lehet, hanem igenis csak azt, hogy az eddig ismert négy vagy öt esetben, a melyekben a hangok illeszkedtek, magashangú szó nem lett.

Áttérek most már a tisztán külső, statisztikai adatokra épült vizsgálatra, a belső okokat fürkésző kutatásra, a mely hivatva lesz arra a kérdésre felelni, van-e a nyelvünkben valami eddig előttünk, bátran mondhatjuk MELICH előtt is, ismeretlen, titokzatos erő, a melynek működése érthetővé tenné azt, hogy a szlávtságban *o*-n végződő szavakból magashangú szó nem is lehetett. Mert más az, hogy nem lett, és más megint az, hogy nem is lehetett, a «nem lett» csak addig áll, a míg tapasztalatunk nem bővül, míg olyan esetet nem találunk, a melyben az illeszkedés az ilyen eredetű szót is magashangúvá alakította át, az ilyen új eset lehetne akár a *gereblye* szavunk, a melyet eddig rajtam kívül senkinek esze ágába sem jutott *greblo*-ból magyarázni, a mely tehát az idetartozó esetek statisztikájában eddig nem is foglalhatott helyet. De mielőtt áttérek a kérdés e második, az elsőnél is fontosabb részére, még egy véleményem szerint érdekes apróságra akarom fölhívni az olvasó figyelmét.

M. azt mondja, *o*-végű szláv szó a magyarban «sohase

lesz magashangúvá», és fölhoz négy példát, köztük a *gërzna* szót. Tehát a *gërzna* szó «sohase lesz magashangúvá», mert olyan szláv szóból származik, a mely *o-n* végződik. Vajjon mit szól ehhez — SZINNYEI, a ki a MTsz.-ban a *gërzna* szóval szoros kapcsolatba hozta a magashangú *gërznye* tájszót?!*) No de bár mit is szól majd ehhez Sz., mi egészen függetlenül ettől, a talán a mi statisztikánkat is megdöntő esettől könnyen tisztázhatjuk a kérdést megdönthetetlen belső okokkal.

Fölvetem most már azt a kérdést, miért nem lehetett egy szláv *greblo*-ból *gereblye* vagy általánosabb fogalmazásban, miért nem lehetett olyan szóból, a mely a szlávságban *o-n* végződik, a magyar nyelvben magashangú szó? A nagy fáradsággal végzett statisztikai vizsgálat erre természetesen nem adhatott választ, M. félreismerte a kérdés igazi mivoltát, mikor azt hitte, hogy egyáltalában ilyen uton végleges eredményhez juthatunk, én pedig nem akartam kitérni az ő általa kijelölt bizonyítás elől, hogy kimutassam, hogy még a rideg tények sem tudnak arról, hogy a két szócsoport közt az illeszkedésre nézve valami elvi különbség volna. Ha mégis az eredetileg *o-n* végződő szavak közt az a négy vagy öt szó, a melyben a hangzók illeszkedtek, mélyhangúvá lett, magashangú ilyen szó pedig eddig előttünk nem volt ismeretes, az lehet pusztá véletlenség, sőt más nem is lehet, a mint ezt már fényesen be is bizonyította — MELICH JÁNOS. Bebizonyította három évvel ezelőtt egy szép, a tövégi magánhangzókról szóló értekezésében, tudni azonban azt már régóta tudta, hiszen már 1895-ben azt írta: «Megjegyzem, hogy ASBÓTH példái közt nem egészen való a *čudo > csuda* példa, mert a szóvégi *o* azért vált *a*-vá, mert a magyar a nyíltság második fokán álló rövid hangzókat meg nem tűri a szó végén. Ezért váltak az összes olasz *o* végű jövevénytörzsek magyarban *a*-végűekké.» l. Nyr. 24 : 15., 1910-ben aztán M. több ízben ismételte, hogy a szláv szavak végen hangzó *o* a magyar nyelvben egyáltalában át sem került, hanem azt mindjárt kez-

*) **Gërznye**: sovány, vézna, czingár, kistermetű (Veszpém m. Devecser Berczik Ferencz [vö. *fan-gërzna*] — **fan-gërzna**: sovány, száraz ember (Kis-Kún-Halás Nyr. XIV. 571. [itt *fagërzna* sajtóhiha], Korda Imre) [vö. *gërznye*].

dettől fogva ugyanaz a hang helyettesítette, a mely a szláv szavak végén álló *a*-nak is rendes megfelelője volt. Fejtegetéseit értekezésének az Ak. Ért.-ben megjelent kivonatából idézem, mivel M. itt beszédesebb. «Szóvégi szláv *o*-nak a *m*-ban *-a* (ragozva *-á*) felel meg... Csak azt jegyzem meg, hogy a magyarban nyílt szóvégi *-o*-val hangzó szó se ma nincs, se a X., XI. században nem volt. Ezért az a nézetem, hogy az *igo* > *iga*, *sito* > *sita* stb.-féle szavakban nem *-o* > *-a* hangváltozás, hanem *-o* ~ *-a* hanghelyettesítés történt», i. h. 1910. 186. s k. l. Érdekes, a mit M. a szláv nyelvekből átvett melléknevekről mond. «A szóvégi *-o*, *-e* kapcsán, mondja, szólnom kell a melléknévi átvételekről is. A szláv melléknevek a magyarba átkerülve *-a* hangon végződnek (v. ö. *buja*, *drága*, *íromba*, *garázda*, *goromba*, *néma*, *puszta*, *ritka*, *szapora*, *tiszta*, *tompá*). ASBÓTH sikerült magyarázata szerint ennek oka, hogy a szláv nyelvben a melléknevek határozatlan nőnemű alakja *-a-ra*, a semleges pedig *-o-ra* (esetleg *-e-re*) végződik, a mely utóbbi egyszersmind határozói használatú. Minthogy ezek az *-a*, *-o* (*-e*) alakok többször fordulnak elő, mint a hímneműek, ezért győzött az *-a*, *-o* (*-e*). Vegyünk egy példát, a magy. *néma* nem a hímnemű *něm*(ъ) mása, hanem a nőnemű *něma*-, semleges *němo*-é, mely utóbbiakból a magyarban csakis *-a*-végű alak keletkezhetett.» l. i. h. 187. l. Tehát *něma*- és *němo*-ból egyaránt csakis *néma* keletkezhetett a magyarban, teljesen egybefolytak, egybe kellett folyniok mindjárt az átvétel pillanatában, a *němo* alaknak is «hanghelyettesítéssel» csakis *néma* (illetőleg régebben *němá*) felelhetett meg csakúgy, mint a nőnemű *něma* alaknak, mivel «a magyarban szóvégi *-o*-val hangzó szó se ma nincs, se a X., XI. században nem volt.» De ha ez így van, pedig kétségtelenül így van, miért olvassa M. a fejemre a szláv *sěno*, *těsto* ból lett *széna*, *tészta* szavakat annak bizonyosságául, hogy *greblo*-ból magashangú szó (tehát *gereblye*) nem lehetett volna, hisz a szláv *-a*-végű *lěsa*, *mězga*, *rěpa*-ból is szakasztott így lett *lészá*, *mészga*, *répa*! Hogy ő eddig a gyér esetek közt olyan esetet nem talált, a melyben szláv *-o*-végű szóból magashangú szó lett a magyarban, azt erőszakosság nélkül nem lehet olyan tétel föllállítására használni, hogy ez nem is lehetett. Ugyan miért? Talán a magyar nyelv szellemében rejlő valamely oknál fogva?

De hiszen M. maga mondja, hogy a magyar nyelvben nyomban az alakok átvételének a pillanatában eltűnt a különbség, a mely a *něma* és *němo* közt volt, mert itt nem lassú fejlődéssel van dolgunk, hanem hanghelyettesítéssel, a mely azonnal végkép elmosta azt a különbséget, a melyet a szó végén a szlávtságban találunk. Még értenők valahogy a dolgot, ha a magyarban egy ideig megmaradt volna valamelyes alakban, a kiejtés bizonyos árnyéklatában a különbség, ámbár még akkor is szinte babonáságban kellene hinnünk, ha azt tennők föl, hogy a később a szó végén teljesen összeesett alakok közt a magyar az illeszkedéskor különbséget tett, tenni tudott volna. Hisz akár hányszor tapasztaljuk, hogy még olyan szláv *o* is, a mely M. erős hite szerint *o*-nak hangzott jó ideig a magyar nyelvben is, mihelyt nyiltabb *a*-vá vált, illeszkedés következtében nyílt *e*-vé válhatott (vö. *obědъ* > *ebéd*), milyen egészen titokzatos erő tarthatta vissza a szláv szóvégi *o*-t, a mely a magyarban soha nem is különbözött a szóvégi *-a*-tól, hanem nyomban összeolvadt vele, mihelyt átkerült a magyar nyelvbe, hogy épügy *e*-vé ne lehessen, mint a szóvégi *-a*? Miért lehetett a horv.-szerb *međa*-ból a magyarban *megya* és azután jó hosszú idő múlva *megye*, a bolgár *mežda*-ból *mezsa* és idők multával *mezsgye*, a *greblo*-ból pedig csakis **grebla*, tehát szakasztott olyan végű és egyebiránt is, a mi a hangzókat illeti, olyan szerkezetű szó, de mihelyt rákerült a sor az illeszkedésre, jóval később, nem lehetett belőle **greble* vagy **gereble*—*gereblye*? Kik tartották azt evidentiában, milyen középkorú MELICHEK, hogy ennek a szónak nem lehet, nem szabad magashangúvá válnia, mert szláv megfelelője nem *a*-n, hanem *o* n végződött? Voltak talán az országban «hiteles helyek», a hol az *o*-végű szláv szavak másai külön lajstromba voltak foglalva? Mysticismus ez vagy babona? Babona, a mely olyan erős, hogy nemcsak egy ember hisz benne, hanem a mely ijesztő módon terjed, hisz nem túlságosan nagy nyelvészeti irodalmunkban egy pár nap leforgása alatt 3, mond három, ember ismételte ugyanazt az egészen megfoghatatlan tételt, először a Nyr.-ben Kovács MÁRTON, talán egy időben vele levélben egy S. J. úr és 10 nap múlva nem kisebb ember, mint a szláv jövevényszavainkat töviről hegyire ismerő és a magyar hangtanban is annyira járatos MELICH JÁNOS! És mind a három

csak babonájáról beszél és szívósan ragaszkodik hozzá, azt a kérdést, hogy miért van ez így, hogy miért nem lehet o-végű szláv szó megfelelője, még ha föl sincs fedezve, magashangú a magyar nyelvben, milyen különös szeszélye ez nyelvünknek, a mely különben kezdettől fogva semmi különbséget sem tett a közt, hogy egy szó a szlávban o-n vagy a-n végződött, nem tett, mert nem tehetett?! Itt már valóban nem egy szó, nem a *gereblye* szó forog koczánk, itt koczánk forog kutatásunk komolysága, józanolta. Ha pedig valaki azt találná hinni, hogy nem volt érdemes, egy annyira egyszerű és világos dologra annyi időt és erőt pazarolni, annak igazat adok, érdemesnek valóban nem volt érdemes, de fájdalom — szükség es volt.

ASBÓTH OSZKÁR.

Sten Konow: Zwei Handschriftenblätter in der alten arischen Literatursprache aus Chinesisch-Turkistan. 1912. 0:50 M.

[Sonderabdruck: SB. der k. preuss. Akad. d. Wiss. XLIX, p. 1127—1139.]

A két brāhmī-írástól, jelenleg a berlini kir. néprajzi múzeum tulajdona, egy és ugyanazon 'északi-árja' nyelvű mű két kéziratának fragmentuma. A szóban forgó mű azonos azzal, a melyről LEUMANN *Zur nordarischen Sprache u. Literatur* cz. alapvető munkájában [1912; p. 10 et seqq.] szól s a mely szerinte egy Turkesztánban igen elterjedt, mintegy 5300 strophára rúgó nagyobb mű lehetett.

STEN KONOW a két lapot nem tudja egészen lefordítani, de — igen helyesen — mégis kiadja, hogy valahára már több szöveg álljon rendelkezésünkre. Fordítása nem teljes, nem is összefüggő, hanem ad verbum eszközölt interlinearis versio; a részletesebb magyarázatok a szójegyzékbe vannak utalva. Az egyik nyolcz strophát tartalmazó lapon a két buddhista *yānam* [a megismerés útja, a palingenesistól való megváltás eszköze], t. i. a *mahā-yānam* és a *śrāvaka-yānam* van definiálva; a másik 11 strophás lap csodákról szól, a melyek a Dhammapadam kommentárjában elbeszélt csodákkal érintkeznek.

Mint már korábban [Nyt. II. 182—193, 267—290] és LEUMANN említett munkájának ismertetése alkalmával [Nyt. IV. 60—65] tettem, itt sem mulasztthatom el nyomatékosan utalni arra, hogy az 'északi-árja' [recte: 'tochár'!] nyelv írni, közelebről keletiráni — és pedig pahlavī-fokon álló és prākrit befolyás alá került dialektus. Ez a thesisem a STEN KONOW által közölt szójegyzék alapján újabb megerősítést nyer, a melyre itt nem terjeszkedhetem ki, de legközelebb visszatérek.

SCHMIDT JÓZSEF.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás.)

III. Kísérlet a probléma megoldására.

Mielőtt a probléma megoldására vonatkozó kísérletemet előadom, tekintettel a kérdés complex voltára szükségesnek látszik mindazt, a mit fönnebb már mondtam vagy futólag érintettem, összefüggésben tárgyalni és körülményesen megokolni, illetőleg kiegészíteni.

Mindenek előtt ismétlem és nyomatékosan hangsúlyozom, hogy a probléma megoldásának útjából kitérni teljes lehetetlenség. A kérdés megfejtését imperative követelik nem csupán általános ætiologiai szempontok, a mennyiben nihil est sine ratione, cur potius sit, quam non sit, hanem az összehasonlító idg. nyelvtudomány intern viszonyai is, nevezetesen a syntaktikai kutatások sorsa s e kutatások módszere, a mennyiben a flexiós alakok jelentésfejlődésére vonatkozó felfogásunk elválaszthatatlan kapcsolatban van a flexio keletkezésére vonatkozó felfogásunkkal, a mely nézetet már fönnebb tekintélyek idézésével támogattam [Nyt. III. 81—82; v. ö. most még HIRT, Hb.² 1912. 308. l.] s alább még részletesen kifejtem. — Való igaz, hogy ez a probléma glottogonikus, s számba véve azt, hogy mennyire discreditalva van a glottogonia — ez a különben is instabilis terra. innabilis unda — az avatottak kudarczai és az avatatlanok kontárkodásai által, nagyon is érthető az az agnostikus attitude, a melyet a bűvárok vele szemben elfoglalni szoktak — érthető, de az említett általános és speciális szempontokból teljességgel tarthatatlan. Mi több: a glottogonia merev visszautasítása elvileg megengedhetetlen, ha

egyébként az idg. alapnyelv reconstitúcióját — legalább bizonyos határig — egyáltalában lehetségesnek gondoljuk, és gyakorlatilag megvalósíthatatlan még akkor is, ha — mint pl. MEILLET — minden ilyen reconstitúciót a limine visszautasítunk — mert hiszen az egész phonologia, nevezetesen az accentus- és ablaut-theorémák, az idg. flexiók alakok analysise etc. át meg át vannak szöveglottogonikus hypothesisekkel, úgyhogy a glottogonia elvi kiküszöbölése velejében az idg. összehasonlító nyelvtudomány csődjével volna egyértelmű. Ezt a felfogást, a melyet mindig vallottam [v. ö. pl. *Nyt.* II. 139. III. 82. stb.] s a melyet a legkiválóbb szakemberek, nevezetesen a józan és óvatos BRUGMANN műveiben is érvényesülni láthatunk — ezt a felfogást minden megkívánható világossággal *verbis expressis* mondja ki most PERSSON legújabbán megjelent nagyszabású munkájában: 'Man hat... gegen die Determinativlehre angewendet, dass sie ins «Dämmerland der Glottogonie» führe, das man nicht betreten dürfe. Hierauf ist zu antworten: von dem glottogonischen Gebiet sich fern zu halten, ist für die vergleichende idg. Grammatik ein Ding der Unmöglichkeit. Sie kann sich nicht damit begnügen, die ursprachlichen Formen zu registrieren, sondern muss auch eine Analyse, Gruppierung und Erklärung derselben erstreben, zumal da sich manchmal eine solche Analyse wie von selbst aufdrängt. Auch fallen ja grosse Stücke der vgl. Grammatik in das genannte Gebiet hinein, wenn man dies auch meistens ignoriert: so alle ursprachlichen Lautgesetze, insbes. die ganze Ablautlehre, inkl. der Dehnstufentheorie (trotz der stolzen Worte Streitbergs *IF.* 3, 344), die Analyse der Flexionsformen usw.' [Beiträge zur idg. Wortforschung. 1912. 590. l.; — v. ö. *TRAUTMANN, DLZ.* XXXIII, Sp. 2413].

Ha tehát az idg. flexio genesisének problémája glottogonikus természete daczára minden áron megoldandó, akkor az a *LUDWIG-felvetette* kérdés nyomul az előtérbe: *agglutinatio* vagy *adaptatio*? Erre a kérdésre a nyelvtudományi praxis már régen megadta a feleletet: a kétségnek árnyéka sem fér-

het hozzá, hogy az agglutinációs theoria sémantikus formájában feltámaszthatatlanul halva van [l. Nyt. III. 85—103] s hogy az adaptációs theoria lassankint a nyelvbúvárlatnak tudatos vagy tudattalan vezérelvévé vált [Nyt. III. 247—272. IV. 20—40, 116—134]. Meggyőzőbb argumentumot nem is lehet kívánni annál, hogy az újabb nyelvtudomány minden glottogonikus hypothesisre való tekintet nélkül tisztán a nyelvtények kényszerítő erejének hatása alatt nagyban és egészben az adaptációs theoria sodrába került, sőt adaptációs természetű magyarázatok szórványosan az agglutinációs theoria bevallott és legnagyobb képviselőinél is fel-felbukkannak. Szinte hihetetlen, de úgy van, hogy már BOPP, az agglutinációs theoria atyja, maga is tett ilyenféle kijelentéseket: 'Die Sylbe *as* in der Plural-Endung *mas* ist, wie ich nicht zweifle, identisch mit der pluralen Nominativ-Endung *as* . . . , denn die Personal-Endungen der Verba sind dem Sinne nach Nominative' [Kritische Gramm. der Sanskrita-Spr. 1834. 144. l.] és: 'Als Neutra, und zwar dualisch, sind meines Erachtens auch die medialen Dual-Endungen *āthē ātē* aufzufassen, denn sie stimmen zu den regelmässigen Neutral-Nominativen du. aus Stämmen auf *a*' [id. h.] stb. FR. MÜLLER, annak idején LUDWIG ellenfele [v. ö. AoA. 44, 56, 62 stb.], későbbben azt a kijelentést tette, hogy az *-as* plur. suffixum és a nomina abstracta *as*-képzője azonos [Grundriss der Sprachw. III. 1884. 527. l.] stb. Utalhatni továbbá a tekintélyek hosszú sorozatára, a kik idők folyamán LUDWIG vagy az adaptatio nevének verbis expressis történt felemlítésével kisebb-nagyobb határozottsággal mellette foglaltak állást [v. ö. pl. FICK, GGA. 1881. 432. l. — SAYCE, TECHMER'S IZ. I. 1884. 225. l. és hozzá JESPERSEN, Progress in langu. 1894. 70—71. l. — WINDISCH, Berichte über die Verhandl. der k. sächs. Ges. der Wiss. 1889. 7—8, 9. l. stb. — BLOOMFIELD, AIoPh. XII. 1891. 2. l. — BRÉAL, Essai de sémantique. 1897. 43. l. — OERTEL, Lectures. 1902. 286—287. l. — HIRT, IF. XVII. 1904. 38. l. Hb.² 1912. 497. l. — OERTEL and MORRIS, Harvard Stud. XVI. 1905. 90—92. l. — BRUGMANN, Grr. II. 1.² 1906. 49. l. — KRETSCHMER, GERCKE-NORDEN Einl. I. 1910. 206. l. — Stb.]. Mindezen tekintélyek

szavait hely szűkében nem idézhetem, de meg nem állhatom, hogy szó szerint ne citáljak néhányat azokból a kijelentésekből, a melyeket DELBRÜCK, LUDWIG első bírálójának egyike és kétségkívül legszívósabb ellenfele, egyúttal a comparativ syntaxis megalapítója, tehát valóságos koronatanú — e kérdésben újabban tett: 'Ich z. B. bin ursprünglich ein Anhänger Bopps gewesen, habe aber schon seit langer Zeit die andere Anschauung in ihrer teilweisen Berechtigung anerkannt' [Synkretismus. 1907. 227. l.]. 'Es darf aber nicht unerwähnt bleiben, dasz sich die Ludwigschen Anregungen für die gesamte Sprachforschung fruchtbar erwiesen haben. Man kann nämlich, wenn man von irgendwelchen glottogonischen Vermutungen ganz absieht, doch die Frage aufwerfen, ob die vorliegenden Bedeutungstypen der Flexionsformen sich (wie man auf dem Boppschen Standpunkt annehmen möchte) aus einem fest umschriebenen Grundbegriff entfaltet, oder ob sie sich etwa in allmählicher Adaptation an das erwachende geistige Bedürfnis unter Anlehnung an einzelne vorhandene Lautungen und Bedeutungen sozusagen aus dem Nichts entwickelt haben' [Einl.⁵ 1908. 132. l.; — v. ö. még Vergl. Syntax I. 1893. 65—66. l.]. Mivel pedig a 'Grundbegriff' a DELBRÜCK-féle fogalmazásban egészen határozatlan, szétfolyó és problematikus valami [v. ö. Vergl. Syntax I. 1893. 80—82. l.; l. alább], nem szabadulhatunk attól a benyomástól, hogy DELBRÜCK még most sem mondotta ki az utolsó szót. — Így tehát az adaptatiós theoria belső igazsága, az újabb nyelvtudományi praxis irányzata, ellenfelek és elfogulatlan tekintélyek nyilatkozatai stb. mind-mind jogosultnak tüntetik föl azt a várakozást, hogy ha a flexio genesisének problémája egyáltalában megoldható, csak az adaptatiós theoria szellemében oldható meg.

Ezek után nem lesz feltűnő az a magában véve sajtáságos tény, hogy HIRT újabban saját bevallása szerint [IF. XVII. 1904. 37—38. l.] a szinte végtelékig óvatos és tartózkodó LESKIEN sürgetésére és LUDWIG elméletének ismerete nélkül nagyban és egészben az adaptatiós theoria Ariadne-fonala segítségével igyekezett e glottogonikus probléma labyrinthusába behatolni [Hb.¹

1902. 216, 354. l. IF. XVII. 1904. 36—84. l. Die Indogermanen. 1907. 579. l. Hb.² 1912. 308—309, 496—498. l.]. Az idg. verbális flexio nominális eredetére vonatkozó feltevések lehetnek merészek [BRUGMANN, KVG. 1903. 589. l.], de mondhatni elég kedvező fogadtatásban részesültek [l. UHLENBECK, KZ. XL. 1907. 121. l. — WALDE, Vollmöllers krit. Jahresber. VIII. 1904. 11. l. — STOLZ, Lat. Gr.⁴ 1910. 247—248. l. stb.] s meggyőződésem szerint is az egyedül lehetséges irányban keresik a talány nyitját. Ezt megengedve mindazonáltal a HIRT-féle kísérlet nem kielégítő: nem elég kimerítő és mélyreható s több részletében, nevezetesen a nominális flexio eredetére vonatkozó konkrét felállításokban alapjában el van hibázva. HIRT ugyanis nem is gondolt az adaptatiós theoria végső consequentiáinak levonására, minélfogva lépten-nyomon jelentkeznek nála a sémantikus agglutinációs theoria csökevényei [újabbán pláne aggasztó módon, l. Hb.² 293. Anm.] — első sorban az az eléggé nem kárhóztatható felfogás, hogy a flexiós végzetek bizonyos kiterjedésben jelentéssel bíró vagy jelentés nélkül való önálló elemek, partikulák v. postpositiók stb., így pl. hogy a verbális és nominális flexióban szereplő *ai* : *i* elem egy 'hier' v. 'jetzt' jelentésű önálló partikula [Hb.² 308. IF. XVII. 46, 72, 74] vagy hogy a gen. plur. *-ōm* végzetében egy jelentésnélküli **om* partikula s a du. *-ōu* suffixumában a **ue* 'beide' jelentésű partikula lappang [Hb.² 309. IF. XVII. 54] stb. — a mi annál sajnosabb, mert HIRT ez utóbbi suffixum eredete kérdésében korábban már a MERINGER [KZ. XXVIII. 1887. 232. l.] által megjelölt helyes úton járt. HIRT tehát egyik lábával az agglutinációs, a másikkal az adaptatiós theoria alapján áll s ragaszkodása a partikula-theoriához annál feltűnőbb, mert hiszen ez a hypothesis, mint a sémantikus agglutinációs theoria egyik legmérgesebb symptomája, idők folyamán mind inkább háttérbe szorult. Így pl. OSTHOFF a gör. *δέδωκα* és az ói. *dadāu* perfectum-typusok *k* és *u* elemének eredetét valamikor enklitikus partikulákban kereste [Zur Gesch. des Perf. im Idg. 1884. 327. s k. l.], de föltevése leghűségesebb bajtársa, BRUGMANN előtt sem talált kegyelemre [v. ö. pl. Grr. II.¹ 1892. 1223, 1232. l. Gr. Gr.³ 1900. 327. l. KVG. 1903. 545—546. l.] s ma már teljesen elárvult és elavult nézet; — maga BRUGMANN valamikor arra

gondolt, hogy az árja voc. *ašūai alak *i* eleme deiktikus partikula [Grr. II.¹ 541], a mit ma már maga sem hisz [Grr. II. 2.² 135] stb. Egyes tekintélyek verbis expressis kikeltek a partikulákkal való gazdálkodás ellen: MERINGER [id. h.] határozottan visszautasította azt az OSTHOFF-féle nézetet, hogy az -ou du. suffixumban egy *u* partikula lappang; WINDISCH [id. m. 24] nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a partikula-theoria nem tartozik a nyelvtudomány biztos tételei közé; DELBRÜCK már régóta nem hiszi, 'dass sich aus den Kasus Präpositionen loslösen lassen' [Vergl. Synt. I. 1893. 185. l.]; SOMMER, bár álláspontja ingadozó, legújabbán ezt mondta: 'Ich habe gegen solche «deiktische Partikeln» eine gelinde Abneigung, wenn sie als einzige Retter in der Not erscheinen' [IF. XXX. 1912. 410. l.; v. ö. még 397—398. l.] stb. Ily körülmények között nézetem szerint teljesen indokolt magatartás a partikula-theoriával szemben az elvi visszautasítás álláspontjára helyezkedni. A tapasztalat csak azt igazolja be minden kétséget kizáró módon, hogy egy-egy jelentésnélküli nyelvelem analogikus úton elharapózhatik és esetleg fontos funktiók exponensévé adaptálódhatik, de egyáltalában nem igazolja be azt a föltevést, hogy illetén nyelvelemek valamikor csakugyan önálló partikulák voltak. E föltevés verifikálására tudtommal soha nem vállalkozott senki s fogalmam sincs róla, hogy miképpen lehetne ilyesmit verifikálni. — Szóval: a partikula-theoria mint a sémantikus agglutinációs elmélet végső rudimentuma ab ovo gyanús, a történeti nyelvtudomány armatúrájában mind inkább antiquálódó, a különnyelvi tények által legfőlebb egészen sporadikus esetekben [pl. bizonyos ablativusi v. locativusi funktiójú alakokban: BRUGMANN, Grr. II. 2.² 1911. 165, 185—186. l.] indikált, tehát semmiképpen sem kényszerítő, bebizonyítatlan és bebizonyíthatatlan föltevés — nézetem szerint tehát az ősidg. flexio genesisére vonatkozó föltevésekből elvileg és végleg kiküszöbölendő. Még ha ez az álláspont egyoldalúan túlzott volna is, a mi — ismétlem — bebizonyíthatatlan, mindenesetre érdemes megvizsgálni, hogy hová vezet végső következéseiben. Annyi bizonyos, hogy a flexio kialakulásának képe egységes vezérelv alkalmazása esetében okvetetlenül egységesebb is lesz, s a lehető legnagyobb

mértékben valószínű, hogy az a hiba, a melyet a partikulák végleges kiküszöbölése esetleg okoz, sokkal kisebb, mint a melyet — nem tudom, mely esetekben indokolt — számbavételük előidézne.

Mindezek előrebocsátása után az adaptációs theoria nézőpontjára helyezkedve s az újabb nyelvtudományi eredményeket tekintetbe véve az idg. flexio kialakulásának folyamatáról a következő schematikus képet rajzolhatjuk.

Az idg. összehasonlító nyelvtudomány összes képviselői kezdettől fogva mind a mai napig ritka egyértelműséggel feltételezték az eredeti flexionélküliség állapotát. A psychologia és a nyelvtörténet tanúsága szerint az idg. nyelvfejlődés élén — jóval a voltaképpeni idg. nyelvstadium kialakulása előtt — okvetetlenül flexionélküli alakulatok állottak — nem ugyan az agglutinációs theoria egytagú gyökerei, hanem igen gazdag hanganyagú és igen complex jelentésű primitív képletek, olyasfélék mint a JESPERSEN-féle sentence-words [Progr. 347—348, 363. s k.; v. ö. DELBRÜCK, Grundfragen. 1901. 85—88. l. — OERTEL-MORRIS, Harv. Stud. XVI. 1905. 71—72. l.]: analizálatlan és differentiálatlan hangcontinuumok, a melyek minden alakváltoztatás nélkül mindenféle mondatbeli functiót végeztek, tehát a kialakult idg. nyelvstadium álláspontjáról nézve inflexibilis gyökérszavak szerepét játszották. — E flexionélküli primitív képleteknek (nem individuális, hanem csak tipikus!) képviselői az idg. alapnyelvben még a suffixum-nélküli alakok és a tömcompositióban fellépő formatiók, így pl. voc. sg. és imperat. 2. sg. **āge* stb., ill. **tri-ped-* stb. [v. ö. Nyt. IV. 121—123].

E complex stadiumra az analytikus periodus következik: a complex jelentésű primitív formatiók az ébredező szellemi szükséglettel kapcsolatban és párhuzamosan lassan-lassan differentiálódni kezdenek s egyrészt a radikális jelentéshordozó s másrészt a suffixális functiohordozó elemek psychologiai kategóriáira bomlanak, tehát psychologiai

realitások lesznek. E szempontnak elhanyagolása tartotta a nyelvtudományt oly sokáig az agglutinációs theoria bilincseiben. De ha minden pszichológiai kutatásban a tévedések tévedése feltenni, hogy egy complex jelenség elemei önállóan léteznek s hogy a complex jelenség maga ezen elemek combinatiója és synthesise útján keletkezett [v. ö. OERTEL-MORRIS, id. m. 113. l. stb.], akkor abból, hogy az idg. szavak a pszichológiai analysis útján a 'gyökér' és 'suffixum' elemeire bomlanak, semmiképpen sem következtethetjük, hogy ezekből az elemekből a sémantikus synthesis révén állottak elő. A 'gyökér' és 'suffixum' pszichológiai realitásai tehát genetikus szempontból nézve egyáltalában nem objectiv realitások, a mint ezt az agglutinációs theoria alapján valamikor feltételezték.

A jelentéshordozó radikális kategoriával kutatásunk céljából nem kell hosszasabban foglalkoznunk. A 'gyökér' és a 'basis' egymáshoz való viszonya mindenesetre érdemes néhány szóra. Nagyban és egészben bármilyen felépítésű basis, pl. **ese/o*, **ġen^ē/ō* stb., éppen olyan csakis pszichológiai realitású abstractio, mint az egytagú gyökér, pl. **es*, **ġen* stb. [v. ö. HIRT, Abl. 1900. 2. l. — BRUGMANN, Grr. II. 1.² 1906. 9. l. stb.] — azzal a különbséggel mégis, hogy minden basis (mint typus!) okvetetlenül jóval régibb és primitivebb formatio. Relativ prioritását kétségtelenné teszi az idg. nyelvekben konstatálható általános sorvadási tendentia, illetőleg magának a basisnak gazdagabb hanganyaga, a mely oly időre utal vissza, a mikor az idg. ablaut-factorok még nem voltak működésben, tehát a prótoidg. periodusra. Nagyban és egészben ezt lehet mondani: a mily szerepet játszott az idg. nyelvtudatban az egytagú gyökér, oly szerepe volt a prótoidg. nyelvtudatban a basisnak. — Az eredetileg csupán nominális természetű basisok igen korán, minden esetre már a prótoidg. periodusban verbális jelleghez is jutottak [vö. idg. voc. sg. **aġe* = idg. 2. sg. imp. **aġe* stb. és l. alább].

A functiohordozó suffixális elemek pszichológiai kategoriájában minden bizonynyal a tőképző suffixumok alakultak ki először — még pedig úgy, hogy a verbonominális basisok jelentésnélküli végződésői 'tőképző' functio exponenseivé adaptá-

lódta. Így a F. \bar{a} -tövek tőképző suffixuma nem más mint kéttagú \bar{a} -basisok végső eleme, v. ö. ói. *jyā*, gör. *βῖα* < **g^heḡā* [BRUGMANN, *Grr.* II. 1.² 1906. 138, 148. 1.; — v. ö. *Nyt.* IV. 129—130] stb. A 'tőképző' kategoria relativ prioritása a flexivikus kategoriával szemben minden kétségen fölül áll. A tőképző suffixum ugyanis a szó saját jelentésének exponense — annak kifejezője, hogy valamely szó a mondatban pl. mint *nomen agentis* v. mint *verbum incohativum* stb. functionál. Nyilvánvaló, hogy ez a saját jelentés, a szorosabb értelemben vett semasiologia objectuma, lényegesebb és előbbrevaló mint a mondatban végzett syntaktikai functio, a mely a mondat többi tagjai által úgyis determinálva van; — ennél fogva a saját jelentés formális megjelölése szükségképp megelőzte a syntaktikai functiók alaki megjelölését. A 'tőképző' kategoria relativ prioritását egészen kétségtelenné teszi az analysisnek az a ténye is, hogy a nyelvelemek sorrendjében a 'tőképző' mindig megelőzi a flexiós suffixumot, v. ö. idg. **pa-tér-es*, **g^hη-ské-ti* stb. Hogy vannak 'tőképző' nélküli formatiók is [nomina, pl. **krd*, és verba, pl. **es-ti*], az természetesen irrelevans: a hol van 'tőképző' suffixum, mindig közvetlenül a radikális elem után következik.

Csak a 'tőképző' suffixumok kialakulása után következhetett be nagyban és egészben a 'flexivikus' suffixumok kategoriajának kialakulása — megint csak oly módon, hogy tőképző suffixumok, illetőleg (ilyenek hiányában) primitív basisvégződések is, a mondatbeli viszonyok hatása alatt átértékelődtek és flexivikus functiók exponenseivé adaptálódtak. Ily módon 'flectált' alakok keletkeztek, a melyek aztán analogikus képzések mintáivá váltak. Ez az analogikus processus már természetesen a formális agglutinatio jegyében folyt le, de ennek semmi köze sincs a sémantikus agglutinatiohoz, míg a formális agglutinatio szépen megfér a primarius adaptatio föltevésével, a mint ezt már Ludwig hangsúlyozta [v. ö. *Nyt.* III. 247—248]. Így pl. az idg. N plur. **iugā* casussuffixuma eredetileg azonos az idg. F. sg. **ékuā* tőképző suffixumával [*Nyt.* IV. 117, 120] s kétségkívül mindkét rendbeli suffixum formális agglutinatio útján nyerte idg. alapnyelvi expansióját, de a legelső minta functiónélküli alak volt, kéttagú \bar{a} -basis, a melynek \bar{a} eleme

successive tőképző, majd casus-suffixummá adaptálódott [Nyt. IV. 129—130].

Ebből a látószögből nézve tehát a dolgot a suffixumoknak a kialakulás periodusában nem lehetett semmiféle, annál kevésbbé jól körülhatárolt és szabatos alapjelentésük (Grundbedeutung, Grundbegriff). Ludwig szerint ugyan a suffixumok eredeti alapjelentése demonstratív volt, de ez az alapjelentés a hanganyag adaptív átgyúrása folytán veszendőbe ment, a mi végeredményben kétségkívül annyi, mintha sohasem létezett volna [cf. Nyt. III. 248—249]. A JESPERSEN-féle hangcontinuumok felvétele szintén ab ovo mindenféle alapjelentést kizár. A nyelvtudomány ebben a tekintetben is mind inkább félreismerhetetlenül közeledett az adaptációs theoria álláspontjához. Az a reménység, hogy az etymologia segítségével az ú. n. 'absolut' alapjelentés eruálható, bevallottan véglegesen meghiúsult. Rég elmúltak azok az idők, a mikor CURTIUS pl. még azt állíthatta, hogy oly denominativum mint a gör. τιμάω < *τιμᾱjω voltaképpen annyit tesz mint 'ich gehe Ehre', a mire LUDWIG keserű gúnnyal mondotta: 'schlafe, was willst du mer!' [AoA. 72—73]. Ma már minden józan kutató beismeri, hogy a suffixumok óriási tömegének eredetét és etymonját nem ismerjük, s így hát az 'absolut' alapjelentés eruálására vezető út ez idő szerint — s minden bizonynyal mindörökre — effectualiter el van zárva. Az absolut alapjelentés helyébe lépő 'relativ' alapjelentés, azaz az irodalom segélyével kimutatható legrégebbi jelentés, a melyet DELBRÜCK inaugurált [Gebrauch des Conj. u. Opt. im Sanskr. u. Gr. 1871. 11—12. l.], egy ideig tartotta magát, de — a mint már LUDWIG megállapította [AoA. 79] és a mint éppen DELBRÜCK munkássága révén is kiderült — szintén elégtelennek bizonyult, mert sokszor nem lehetett egységes jelentésű alapfogalomra jutni, hanem több (bár rokon, de mégis elég távol álló) jelentéssel kellett beérni. E kudarcz okát LUDWIG már régen felderítette: 'Das schicksal der syntaktischen forschung... lässt sich nunmer mit leichtigkeit begreifen. losgerissen von der untersuchung über die entstehung der formenmasse, mit der sie innig verknüpft ist, mit der sie aufgewachsen ist, entbehrte sie des wirkli-

chen historischen hintergrundes, und ward zu einer vergleichenden aufhäufung von erscheinungen aus verschiedenen sprachgebieten... Die zusammenstellungen waren steril an erfolgen, denn was liesze sich aus den genauesten zusammenstellungen diser art weiter als die kenntnis des gebrauchs und die praktische fertigkeit gewinnen?' [AoA. 34. l.]. A kutatások menete teljes elégtételt szolgáltatott neki: a 'Grundbegriff' és 'Grundbedeutung' terminusok manapság csaknem egészen hitelüket veszítették s olyanok léptek helyükbe mint 'Gebrauchstypus', 'Gebrauchsumfang', 'Gebrauchsweise', 'Anwendungstypus' stb., a melyek tehát távol attól, hogy a flexiós alakokban állítólag inheráló egységes alapjelentést urgeálnák, már csak a történetileg kimutatható használatra fektetik a súlyt [v. ö. DELBRÜCK, *Vergl. Syntax*. I. 1893. 80—82. l. — BRUGMANN, *KVG*. 1903. 417—418. l. *Grr.* II. 2.² 1911. 470—476. l. — HIRT, *Hb.*² 1912. 310—311. l. *Stb.*]. Ilyen használati típusokat már az adaptációs theoria is elismerhet — azzal a hozzáadással természetesen, hogy a használati típusok nem egy eredetileg egységes sémantikus típus későbbi differentiólódásai, hanem nagyszámú, többé-kevésbé rokon jelentésű típus convergentiája folytán keletkezett sémantikus csoportok, a melyek tehát a fejlődés vonalának nem a kezdetén, hanem a végén jelentkeznek — a hogyan OERTEL és MORRIS is mondják: 'Instead of a sprouting of many meanings from a common trunk we shall rather find a process of gradual consolidation, a tendency from multiplicity toward unity' [id. m. 94] és alább: 'Multiplicity did not come out of unity, but unity out of multiplicity' [id. m. 114]. — Nyilvánvaló, hogy ha ez a felfogás uralomra vergődik, a szintaktikai kutatás módszere is egészen más lesz: a kutató nem hasonlóságokra fog ügyelni — a végből, hogy genealogiai kapcsolatokat fedjen fel, hanem jelentés- és használat-beli különbségekre — a végből, hogy felfedje azokat a kisebb csoportokat, a melyekből a használati típusok kialakultak; nem tipikus eseteket fog kiszemelni, a melyek lehetőleg egy csoport bélyegző karakteristikumait re-

præsentálják, hanem 'kivételes' eseteket, mert minden valószínűség szerint ezek segítségével lehet feltalálni azokat az analogikus factorokat, a melyek révén kisebb csoportok a beszélő tudatában egy nagyobb csoporttá verődtek össze [v. ö. OERTEL és MORRIS, id. m. 115. l., és általában 98—122. l.]. — Egyáltalában nem túlzás tehát, hanem csak a tényálladék egyszerű konstatálása, hogy a syntaktikai kutatások sorsának és módszerének kérdése is kikerülhetetlenné teszi problémánk megoldását — si dis placet —, illetőleg megoldásának kísérletét.

Ha már most a suffixumoknak eredetileg nem volt semmiféle, annál kevésbbé jól körülhatárolt és szabatos jelentésük, akkor ellenmondást nem tűrő igazság, hogy a legheterogénebb functiójú alakok párhuzamosítására is jogunk van — oly methodologiai principium, a melyet a mai nyelvtudomány is derűre-borúra a legszélesebb kiterjedésben alkalmaz l. *Nyt.* IV. 20—40, 116—134 s k..

Az itt megállapított elvnek fundamentális fontossága legszembeszökőbb módon a verbalflexio genesisének kérdésében tűnik ki. Régen megállapított s fönnebb már eléggé méltatott tény, hogy a nominális és verbális töképző és flexiós suffixumok nagy hasonlóságokat és egyezéseket tüntetnek föl. Ez a tény csak azzal a feltevéssel érthető, hogy a nominális és verbális flexio eredetileg azonos volt. A mi már most a kétrendbeli flexio chronologiai viszonyait illeti, minden oda mutat, hogy a nominális flexio az eredetibb, ill. hogy a flexiós suffixumokká adaptálódott töképző suffixumok és basisvégződészek eredeti funtiója nominális, a mit a pusztában kiáltó Ludwig elejétől fogva hangoztatott [*Inf.* 45—46. l. *AoA.* 42. l.]. Igazát directe bizonyítja az a körülmény, hogy nominális formákból a történeti periodusokban is keletkeztek verbális alakok [l. *Nyt.* IV. 37—39], továbbá hogy az idg. különnyelvi participiális constructiók csak a régi nominális kifejezésmód rudimentumai lehetnek [HIRT, *IF.* XVII. 40 stb.], a mint egészen kétségtelen, hogy az idg. alapnyelvben a verbumnélküli mondattypus existált [BRUGMANN, *KVG.* 626—627. l., v. ö. 693 stb.]. Indirect bizonyítékot pedig az az analogia szolgáltat, hogy a földön beszélt nyelveknek túlnyomó numerikus többsége a nomen és

verbum ellentétét vagy egyáltalán nem juttatta kifejezésre vagy legalább nem határozott szóalakokban, a mennyiben a nomen végzi azt a functiót, a mely az idg. és semita nyelvekben a *prædicáló* verbumot illeti meg [WUNDT, *Völkerpsych.* I. Die Sprache. 2.² 1904. 139, 141. l.; — v. ö. SÜTTERLIN, *Das Wesen der sprachl. Gebilde.* 1902. 81. l. — SWEET, *The history of langu.*³ 1908. 50—51. l. stb.]. Az idg. verbális flexio tehát nyilván a nominális flexio adaptív átgyúrása útján keletkezett. — Ennek methodikai korolláriuma az, hogy a verbális flexio genesisének kutatásánál folyton tekintettel kell lenni a nominális flexióra is, míg a nominális flexio fejlődésének vizsgálatánál csak a tőképző suffixumokkal és a primitív basisvégződésekkel kell törődnünk.

Úgy a nominális mint a verbális suffixumok zömének kialakulása okvetlenül a prótoidg. periodusba esik, a melyben tehát az idg. ablaut-teremtő tényezők még nem hatottak. Ez abból következik, hogy a quantitativ ablaut sok esetben elismeretlen mint eredetileg azonos formatiók differentiáló factora jelentkezik [v. ö. pl. idg. nom. sg. **pěts* < prótoidg. **pédos* és idg. gen. abl. sg. **pedós* < prótoidg. **pedós* stb.]. — Ennek methodikai korolláriuma az, hogy csupán ablautkülömbiséget feltüntető formatiók azonosíthatók.

Az adaptatiós theoria szellemében alább következő konkrét részletek kritikai vizsgálatánál tehát mindig szem előtt tartandó, hogy az összes suffixumok kimutatható jelentése, valamint minden ablautkülömbiség secundarius s így mellőzhető, sőt egyenesen mellőzendő momentum. Azonkívül nem lehet eléggé megszívlelésre ajánlani azt az adaptatiós teoriából folyó elvet, hogy az ú. n. 'szabályos' alakok ugyancsak secundarius nivellálás és uniformizálás eredményei s hogy velök szemben az 'anomal' alakok, a 'kivételek', az izolált és sporadikus formatiók az eredetiebbek. Már Ludwig hangsúlyozta: 'jeder rest, jede spur eines unregelmässigen gebrauchs ist ein unschätzbares denkmal der vergangenheit der sprache. die auszname lert uns die vergangenheit, das werden der regel kennen' [AoA.

59. l.]. Ez a gondolat aztán — nyilván nem is az obliterált LUDWIG, hanem a történeti nyelvtudomány hatása alatt, tehát a gondolatban rejlő kézzelfogható evidentia folytán — léptenyomon jelentkezik. PEDERSEN pl. ezt mondja: 'Die scheinbar regelmässige flexion und bildung der *r*-stämme, der *n*-stämme, der *s*-stämme u. s. w. ist also nur durch die beim ersten anblick so unregelmässige dithematische oder polythematische flexion überhaupt verständlich' [KZ. XXXII. 1893. 271. l.]. Hasonlóan OERTEL és MORRIS: '... the degree of system which we find and which has been interpreted as the fragmentary survivals of an earlier and more complete system, is better accounted for if we regard it as the result of a struggle to bring order out of a partially chaotic condition by analogy changes and other means' [id. m. 95. l.]. Ép így PAUL: 'Jede Sprache ist unaufhörlich damit beschäftigt alle unnützen Ungleichmässigkeiten zu beseitigen, für das funktionell Gleiche auch den gleichen lautlichen Ausdruck zu schaffen' [Prinz.⁴ 1909. 227. l.]. A gondolat valóban annyira evidens, hogy távolabb állók számára írt művekben is mint elfogadott tudományos igazság szerepel [v. ö. KRETSCHMER, Gercke-Norden Einl. I.¹ 1910. 207. l. — HIRT, Hb.² 1912. 72—73. l. — CAUER, Gramm. militans.³ 1912. 79. l. stb.]. Semmiféle kifogás alá sem eshetik az az eljárás, hogy ezt az elvet glottogonikus kísérleteknél is alapul véve izolált és sporadikus jelenségekre nagyobb súlyt helyezünk.

A flexio genesisének problémája az adaptációs theoria szelleméből folyólag csak olyan esetekben tekinthető megoldottnak, a melyekben a flexiós suffixumok tőképzőkre, ill. jelentés nélküli basisroncsokra vannak visszavezetve. De ezekben az esetekben a probléma meg van oldva: többet az adaptációs theoria nem ígérhet és nem adhat; — olyanféle részletkérdésekre, hogy ez vagy az a tőképző v. basisvégződés mikor és hogyan, milyen speciális feltételek mellett jutott flexivikus functióhoz (talán egészen sporadikus eseteket nem tekintve), semmiféle józan hypothesis sem adhat feleletet — azon az általános feleleten kívül, hogy minden flexiós suffixum mondatban jutott functiójához. Hogy a probléma egész complexe maradék nélkül meg nem oldható, abban semmi feltűnő nincs: hiszen az adaptációs

theoria kardinális elve a nyelvanyag folytonos átgyúrása, a mely ab ovo reménytelen vállalkozássá tesz minden olytén kísérletet, a mely mindent meg akarna magyarázni.

Az itt kifejtett általános elvek és nézőpontok dominálják a részleteket is, a melyekre ezennel áttérek — azzal a megjegyzéssel, hogy noha mint az adaptatiós teoriának nem tegnapi vagy mai híve nem egy részlet megoldását anticipáltam (közzétenni persze nem volt bátorságom), mindazáltal mivel nem a magam ügyét keresem, mindenféle prioritási és egyéb igényről lemondok — eltekintve a kritikai mérlegelés jogától, híven AUGUSTINUS elvéhez: Non est pro magno habendum, quid homines de rebus senserint, sed quæ sit rei veritas.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

J. Steyrer: Der Ursprung und das Wachstum der Sprache indogermanischer Europäer. Zweite verm. u. verb. Auflage. Wien u. Leipzig, Hölder. 1912. XIV+287 l. 10 M.

‘Diese Untersuchungen’ — mondja a szerző [p. VII] — ‘stehen in direktem Gegensatz zu den herkömmlichen Ausführungen in sprachwissenschaftlichen Werken, Grammatiken und etymologischen Wörterbüchern’. Ezzel meg van adva az olvasó álláspontja a munkával szemben: a ki humoreszket lát benne, halálra fogja magát nevetni, de a ki nem érti a tréfát, ki fog jönni a sodrából, mint az 1. kiadás bírálói: N. FINCK [DLZ. 1906. Nr. 10] és FR. STOLZ [NPhR. 1906. Nr. 2], a kik oly kifejezésekre ragadtatták magukat mint ‘Verirrungen tollster Art’, resp. ‘schrullenhafte Konstruktionen eines sprachlichen Phantasten’. Ez udvariatlan bírálatokkal szemben persze a szerző elégtétellel utal most arra [l. c.], hogy BARTHOLOMÆ [LfgurPh. XXVIII, Nr. 11] objektív és elismerő hangon írt munkájáról. Csak az a baj, hogy BARTHOLOMÆ ezt az elismerést irónikus recenziójával egyáltalában nem érdemelte ki s mint az ‘akadémiai’ nyelvtudomány egyik oszlopos tagja aligha hagyja magán száradni. — A mű főgon dolata különben — majd elfelejtettem — a következő: az egész idg. vokalizmus kiindulópontja, a legősibb ‘Urlaut’, a ‘Sprachkeim’ — a mint ez a ‘bajuvár’ tájszólásnak az angollal való összehasonlításából kitűnik — az *oa* v. *ōr* szótag [p. 7, 19, 23]. — Tíz-márkáért többet igazán nem lehet kívánni!

SCHMIDT JÓZSEF.

Tátra.

MELICH szép cikkben megírta a *Tátra* név történetét. Érdemét nem kisebbíti, hogy a magyarázat egyes lánczszemeit készen találta, mert először nem együtt és nem föltűnő helyeken találta, úgy, hogy azok fölfedezéséhez is sok utánajárás és éles szem kellett, de azután olyan ügyesen illesztette egymásba, hogy örömem tellett cikkének olvasásában. Még ha nem is volna egyhez-máshoz egy kis megjegyzésem, folyóiratomban említést tettem volna e cikkről és összeállítottam volna magyarázatának főbb pontjait — szinte sajnáltam, hogy a *Nyelvtudomány* utolsó füzete már teljesen kész volt, mikor M. érdekes cikkét elolvastam, úgy, hogy nem emlékezhettem meg róla amúgy melegében mindjárt megjelenésekor.

M. azt hiszi, hogy a tót többesszámú nőnemű *Tatry* névhez BÉL MÁTYÁS csinált egy egyszámú latin *Tatra* alakot, a melyet M. BÉL MÁTYÁS egy 1767-ben megjelent művében talált, l. M. Nyv. 8:341; SZEMKŐ ALADÁR azóta kimutatta, hogy BÉL már 1736-ban használta egy művében ezt a latin kifejezést, a melyből azután a most közkeletű *Tátra* név lett. A tót *Tatry* nevet M. lengyelnek mondja és nem ok nélkül. A hegység legrégibb tót neve, a mint a prágai COSMASNAK *Tritri* följegyzéséből következtethetjük **Trtry* volt, ennek a lengyelben szabályosan **Tatry* felelne meg, ebből azonban dissimilatio útján *Tatry* lehetett. M. tehát joggal mondhatta az idézett helyen: «Hogy e kifejezés a tótban lengyel eredetű, első szótagbeli *a*-ja alapján bizonyos.» Így mondta ezt ő előtte ROZWADOWSKI is egy még el nem készült értekezésének a krakói akadémiában élő szóval való bemutatása alkalmával, a melyet így fejezett be: «Mint-hogy a Tátrának mind a tót mind a kisorosz neve épúgy hangzik, mint a lengyelben, ez arra a meglepő eredményre vezet,

hogy a tótok és rutének átvették az elnevezés lengyel alakját», l. a krakói akadémia Értesítőjét (Sprawozania) XIII. köt., 9. sz. 3. l. Ez a látszólag «meglepő» tényállás, ha közelebbről szemügyre vesszük, sokkal természetesebbnek fog tetszeni, mint a hogy az akár MELICH akár ROZWADOWSKI előadásában látszik, sőt talán egy csepet sem meglepőnek, hanem természetesnek, egészen természetesnek, úgyhogy az ember még fölvehetné azt a kérdést is, igazán a lengyel nevet vette-e át a tót vagy csak a régi tót név alakult át, sőt egy kis merészséggel akár meg is lehetne a dolgot fordítani és azt a bolond kérdést fölvetni, nem a lengyelek vették-e át a tótoktól a *Tatry* elnevezést?! Nézzük csak közelebbről a dolgot.

A Magas Tátra területén lakó tótok a keleti tót nyelvjárást beszélnek. Annyi bizonyos, hogy csak úgy egyszerűen nem szabad azt állítani, hogy egy lengyel *Tatry* kiszorította volna a régi tót **Trtry* nevet, mikor azon a területen, a hol a Magas Tátra van, a lengyel hatás amúgy is olyan erős és olyan természetű volt, hogy a kétségtelenül föltehető régi tót **Trtry* név még akkor is átalakult volna, ha a tót nép soha eleven tót embertől nem is hallotta volna e hegy nevét; hisz az *r* vocalis (*r*) itt egyébiránt is eltűnt és helyet csinált a lengyel *ar*-nak, a *kréma*-t fölvaltotta a *karéma*, a *tvrdý*-t a *tvardi*, a *krmit'* infinitivust a *karmic*, a *štvrtý*-t a *štverti*, a *trh* szót a *tarh*, *trhat* igét a *tarhac* stb. stb. Szó sincs róla, ez a lengyel nyelv mélyre vágó hatását bizonyítja, a mely a keleti tótságban sok másban is nyilvánul, (a hangsúlyozásban, a hosszú hangzók elveszésében stb.), de kész képtelenség volna, minden egyes idetartozó szónál úgy beállítani a dolgot, hogy ezt meg ezt meg ezt a szót a tót átvette a lengyeltől. Ha a köztót *trh* helyett azt mondják, hogy *tarh*, ez természetesen nem azt jelenti, hogy átvették a lengyel (*g*-vel ejtett!) *targ* szót, hanem igenis a lengyel nyelv hatása alatt, nem vizsgáljuk most milyen módon, az *r* vocalis helyett *ar*-t ejtenek az egyébiránt megmaradt szóban, tehát a tót szót, a tulajdon maguk szavát lengyelesen ejtik. Miért kell tehát a *Tatry*-nak lengyelnek lennie? Az *a*-ja miatt bizonyára nem, azért meg épenséggel nem, mert az egyik *r* dissimilatio következtében elveszett, mert ha egy területen könnyen érthető ez a jelenség, hát épen a keleti tótság területén. Én hajlandó volnék

a fejlődést így képzelni: A tótok, ott a hol a Tátra van, **Trtry*-nek hitták valaha a hegyet, erős lengyel hatás következtében azonban az *r* vocalis eltűnt nyekvükből és **Tartry* kiejtésnek kellett keletkeznie még akkor is, ha soha lengyel embertől nem is hallották e nevet; de minthogy ebben a keleti tótságban két ilyen közel egymáshoz álló *r* közül az első el szokott tűnni, ezen a területen a tót nép ajkán **Tartry*-ből *Tatry* lett, szakasztott úgy, a mint a *krémar*-ból **karčmar* lett, ebből pedig egy speczialis keleti tót *kačmar*! Hogy a korcsmát, a tót *kréma*-t, itt *karéma*-nak híjják, azt hallottuk már, a korcsmárost azonban — tótul *krémár* — következetesen az első *r* nélkül *kačmar*-nak híjják; erre CZAMBEL e vidék nyelvéről írt nagyszabású könyvében*) csattanós példákat találunk. A Szepes megyéből közölt szövegekben ilyeneket találunk: Prišli do *karčmi*, opitali še *kačmara*, l. 209. l., «eljöttek a korcsmához, megkérdezték a korcsmárost», vagy: Tak oňi šli do *karčmi*. *Kačmarka* ich prenocovala, l. 214. l. «Így hát elmentek a korcsmához. A korcsmárosné éjjeli szállást adott nekik.» — Hadd említsek még egy nem szakasztott olyan, de hozzá nagyon közel álló érdekes dissimilatiót ebből a nyelvjárásból: A malmot *młin*-nek híjják, de a molnárt következetesen — *minar*-nak *l* nélkül (vö. az irodalmi nyelv *mlyn*: *mlynár* alakjait), l. 552. l.

Tehát a tót *Tatry*, a melyből a magyar *Tátra* olyan sajátos módon keletkezett, aligha lengyel név, hanem a régi **Trtry* névnek egészen szabályos keleti tót elváltozása.

Maga a régibb tót névnek is kimutatta M. a mását a magyar forrásokban, de egészen egyetérteni vele itt sem tudok. A régi tót **Trtry*-ből lett az Anonymusnál és más forrásokban található *turtur*, ebből keletkezett dissimilatióval a *Turthul* alak, a melyet később egy forrás *tortol*-nak ír, l. i. h. 338. «A Tátrát tehát, mondja M. ez adatok alapján, a X., XI. században **Turtri* ~ **Turtrinak*, majd **Turtrnak* > *Turturnak* hívták.

*) *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovenských jazykov* Turócszentmárton 1906. Ennek fájdalom csak első része jelent meg, a mely a keleti tót nyelvjárást írja le; az *r* vocalis tűnézéseiről a szerző a 154. l. a 11. p. a. szól, de több épen az ő művéből gyűjtött anyagot találunk Polívka bírálatában I. Izvestija otd. russk. jaz. XII. köt. 3. f. 346. l.

Valószínű, hogy ragozva, pl. a tárgyesetben, **Turtrit* > *Turtrut* volt a szó, s később is *Turtur* > *Turtul* mellett **Turtrot*, **Turtlot* lehetett a tárgyesete (vö. *poklot*: *p u c u l*), l. 341. l. A mikor pedig összefoglalja az eredményeket, az 1. pont alatt ezeket mondja: «A Tátrát a magyarban a X—XV., s részben a XVI. században a következő neveken hívták: **Turtri(i)* > **Turtr* > *Turtur* > *Turtul* > *Tortol* > *Tartol* > *Tartal*. E név jelölhette másodsorban általában a Kárpátokat, sőt esetleg általában nagy hegyeket. A *Tarczal* alakváltozat névesere vagy íráshiba útján keletkezett. E régi magy. elnevezés egy X. századi ó-tót ***Tytri(i)* átvétele.» l. 343. l. Az itt bemutatott alaksorozatból én el szeretném hagyni a *Tortol* után álló «> *Tartol* > *Tartal*» alakokat, mert ezek sehol sem mutathatók ki, tisztán csak föltevésen alapulnak, a mint M. előadásából világosan látni. Több helyen ugyanis *Tarczal* nevet találunk, a melyet egy okirat azonban *Tarchal*- és *Tarchol*-nak ír; a négy forrásban talált *Tarczal*-al M. nem sokat törődik, hanem az egy helyen talált *Tarchal*—*Tarchol*-ba veti horgonyát: «Nagyon lehetséges, mondja, hogy *Tarchal*, *Tarchol* íráshiba *Tarthal* ~ *Tarthol* helyett s akkor e név újabb alakváltozata a fentebb közölt magyar *Tortol* = *Tátra* nevének.» l. 343. l. És a mi itt «nagyon lehetséges», az egy pár sorral odébb, az eredmények összefoglalásánál, már szent igazsággá sűrűsödött: «*Turtri(i)* > **Turtr* > *Turtur* > *Turtul* > *Tortol* > *Tartol* > *Tartal*»! Én ezzel a mindenkép kérdéses *Tartol* > *Tartal*-al nem fogok foglalkozni; ha az én fölfogásom helyes, ez amúgy is elesik mint a fölállítható sorozatnak egészen lehetetlen folytatása. Hozzá szolt e kérdéshez HORGER is, a nélkül azonban, hogy a kérdés mélyére hatolt volna, csak azt vitatja, hogy már a *Turtur*, *Turthul* is *Tortor*-, *Tortol*-nak olvasandó. Én ebbe a vitába nem kívánok elegyedni, egyetérteni úgy sem tudnék sem az egyik, sem a másik állásponttal, mert mind a kettő elvégre egy pontban találkozik, abban ugyanis, hogy a Tátrát valamikor *Tortol*-nak hitták a magyarok, én pedig azt hiszem, hogy így sohasem hitták, hanem hogy annak neve mindig magas hangzású volt és ha ránk maradt volna, *Törtör*-illetőleg *Törtöl*-nek hangzanék. Hogy a *Turtur*-t magas hangzókkal is lehet olvasni, abban természetesen sem MELICH, sem HORGER nem kételkedhetnek, M. maga a *Tuhutum*-nak írt nevet

Tühütüm-nek olvassa és a *Tuhutum*-féle olvasást «teljesen hibásnak» tartja, l. MNyv. 7:183., H. meg a Hb.-beli *zumtuchel* vagy a *num u*-jait bizonyára *ö*-nek olvassa, fölösleges tehát, hogy a példákat szaporítsam, talán azt sem kell bizonyítanom, hogy a *Tortol* is olvasható *Törtöl*-nek, ámbár megengedem, hogy ilyen írásra már nem találni olyan sűrűn példát, mint a mai *ö*-nek *u*-val való jelzésére, l. p. o. az OklSz.-ban a *köböl* cikket! Tehát nem az volt az első kérdés, a melyet föl kellett volna vetni, vajjon a *Turtur* *Turtur*-nak vagy *Tortor*-nak olvasandó, hanem az, mélyhangú vagy magashangú szó volt-e. HORGER ezt talán nem tudta, de MELICHnek ezt tudnia kellett. H. különben sem kezdte a legelején, hanem egy kész magyarázattal állt szemben és annak csak egy részletét bírálta, engem tehát csak MELICH álláspontja érdekel.

MELICH igaz két, meggyőződésem szerint különválasztandó, mert a magyarban más irányban fejlődött, hangsoportot összekever, de még így is megállapítható, hogy neki azt a kérdést föl kellett volna vetnie, nem volt-e magashangú szó a *Turtur*. M. ugyanis azt tanítja: «az idetartozó m. szavakból általános szabályul ki lehet mondani, hogy ha a megfelelés a mai magy. irodalmi nyelvben *o* + *r* vagy *l* (*borda*, *csolnak*, *dolgot*, *hort*, *horvát* stb.) vagy *ë* ~ *ö* + *r* vagy *l* (*gerlätze* ~ *görlicze*, *görbe* stb.), akkor az átvétel olyan szláv nyelvből történt, a hol a hangzás *tr̥t*, *t̥lt*. l. MNyv. 6:444. M. a *Turtur*-nak írt névről azt mondta a *Tútra*-ról szóló cikkében: «E régi elnevezés egy X. századi ó-tót **T̥ytri(i)* átvétele», l. MNyv. 8:343. Ha tehát a *Tuhutum* az *ö* véleménye szerint *Tühütüm*-nek, akarom mondani, ha a *Turtur* a régi magyar helyesírás szokásai szerint *Türtür*-nek is olvasható, miért nem foglalkozik M. sehol sem azzal a kérdéssel, vajjon a *Turtur* nem volt-e magashangú szó?! Én azt tartom, más nem is lehetett, mert ahhoz az eredményhez jutottam, hogy a szláv *tr̥t*-nek csak is *t̥ert*—*t̥ört* felelhet meg, ha egy mély hangzó hatása alatt az *ë*—*ö* *o*-vá nem hasonult, a mi ebben a szóban nem történhetett, mert nem volt mély hangzó a szóban. M. igaz azt mondja nyomban a fönt idézett, a *tr̥t*—*t̥lt* kapcsolatról szóló fejtegetésében: «Hogy ilyen hangsoportból nyelvünkben *or*, *ol* stb. megfelelés lehet, annak biztos példája a tót, morva cs. *mrváñ* (fonott kalács) szóból lett

m. *morvány* (MTsz.)» Ezt nyilván M. sem érthette úgy, hogy ez bizonyos példa arra, hogy *r*-nek a magyarban közvetlenül *or* is megfelelhet nemcsak *ör—ör*, hisz a *morvány* keletkezhetett volna és az én meggyőződésem szerint tényleg keletkezett **měrvany*—*mörvány*-ból illeszkedés útján és szakasztott így magyarázható a *brdo*-ból lett *borda* vagy a *horvát* szóban az *o*, csak az egy *hort* szó lehetne igazán biztos példája annak, hogy *r*-nek a magyarban egyenesen *or* is meg felelhet, én épen ezért ezt a szót, a mely csakis a Schlägli és Besztercei szószedetben található, az orosz *chort*-ból magyarázom és azt hiszem, hogy a kisorozoktól került mihozzánk, illetőleg a megnevezett két régi nyelvemlékünkbe. Másrészt vannak köz keletű szavaink, a melyek azt vallják, hogy az *r*-nek igenis nem *or*, hanem *ör—ör* felelt meg, egyet M. is idéz a *grba*-ból lett *görbé*-t, egy másik a *grč*-nek megfelelő *görcs*, a melyet M. nem tudom miért nem említ sem itt, sem más helyen, a hol erről a kérdésről szól. De megemlíti a *gërlicze* ~ *görllice* szót, a melyet mindenesetre könnyebb megérteni egy **gërlicza*—*görlicza*-ból, mint egy **gorlicza*-ból. De nem akarom az egész kérdést ezúttal sem tárgyalni — fölületesen érintettem már fönt a *gereblyé*-ről szóló cikkemben l. 157. l. —, azért csak ismétlem, hogy a régi *Turtur*-nak ma, ha megvolna, csakis **Törtör* illetőleg **Törtöl* felelhetne meg, nem pedig **Tortol*.

Megjegyzéseim nem változtatnak azon semmit, hogy MELICH a *Tátra* név megértéséhez szükséges anyagot nagy körültekintéssel összehordta és a kérdést végleges megoldásához igen közel vitte; mikor föltettem magamban, hogy értekezését röviden ismertetem, első kívánságom az volt, hogy szép fejtegetéseire külön is fölhívjam szaktársaim figyelmét.

E fejtegetések kapcsán, de élesen elkülönítve tőlök, szeretnék még egy apróságot fölemlíteni, a melyre véletlenül épen a *Tátra*-ról írt cikkem írása közben bukkantam. Egy kis útra készültem, a mely egyebek közt Bosznia-Hercegovinán keresztül vitt, és olvastattam RENNERT ismert könyvét — horvát fordításban. Egyszerre csak rábukkanok egy a régi tót **Trtry* névhez föltűnően hasonló *Trtra* hegynévre, a *Trtra planinara*, a mely

a Moszta közelében fekvő mosztari tótól (*Mostarsko blato*) délre emelkedik.¹⁾ A tót **Trtry-Tatry*, a mint fönt hallottuk, többes nőnemű szó, egyes-száma **Trtra-Tatra* volna, a Moszta közelében talált *Trtra* lehetne igaz alakjánál fogva többes köznemű szó is, de lehet egyes nőnemű is. A bosnyák kormánytól kiadott térképen is megtaláljuk ezt a *Trtra* Pl.(anina)-t és a bosnyák népiskolák 3. osztálya számára készült földrajzhoz mellékelt hegy- és vízrajzi térképen is,²⁾ de arról, vajjon ez többeszámú vagy egyesszámú szó, a térképek természetesen nem adnak fölvilágosítást. Hogy ez a *Trtra* egyesszámú nőnemű szó, az egészen kétségtelenül kitűnnék KLAJÓ Bosznia földrajzáról írt művéből, ha ugyan ez a szerző ezt a hegységet *Trtra*-nak nevezné és nem — *Trtla*-nak! De minthogy ez könnyen érthető dissimilatio, a melyet a Tátra régi magyar nevében is találtunk (*Turtur* ~ *Turthul*, *tortol*) és a mely, igaz a szónak más helyén, egy ide tartozó kisorosz elnevezésben is mutatkozik,³⁾ a *Trtra* és *Trtla* azonosságában nincs okunk kételkedni. A *Trtla* nevet KLAJÓnál ötször találtam, háromszor a szövegben, a 16. l., egyszer-ször pedig a névmutatóban és a térképen. A szövegben olvasható két mondatból világosan kitűnik, hogy a szó egyesszámú és nőnemű.⁴⁾ Utazásomon Mosztaiban csak rövid ideig tartózkodtam és csak az ottani főgymnasium egy magyar tanár szíves közvetítésével szerezhettem adatokat. E szerint a gymnasium egy tanára, a ki természetrajzzal foglalkozik, a mellett nagy vadász és kitűnően ismeri a vidéket, *Trtra*-nak nevezi a hegyet és egyes nőneműnek mondja a szót, a Ferenczrendi katicbeta ellenben a hegyet — *Trtle*-nek nevezi és ezt a nevet többes nőneműnek mondja! Minthogy a régi többes nőnemű

¹⁾ Na jugu se obala polako diže do široke šumovite gorske kose Trtra, l. Herceg-Bosnom uzduž i poprijeko. Putovanja Henrika Rennera, preveo Isa Velikanović 314 l.

²⁾ Zemljopis za III. razred osnovnih škola² 1893, 2-ik térkép.

³⁾ A régi tót **Trtry*-nek, ha eredeti **Trtry*-ból való, az oroszban **tortry* felelne meg, e helyett azonban *toltry* (olv. *tołtrǐ*) alakot találunk, l. MNy. 8: 339 s k. l.

⁴⁾ I visoka *Trtla* (1600—1900 *ny*), koja se tik Neretve svršava és Ošumljeni su samo obronci planina Čabulje, Gvozda, Vranjica i *Trtle* [egy. genit.] l. Bosna Prvi deo: Zemljopis. — Correctura közben mohamedán forrásból azt az értesítést kaptam, hogy a nép a hegyet *Trtla*-nak hívja!

tót **Trtry*-nek a szerbben ma **Trtre* felelne meg, a *Trtle* pedig ebből könnyen keletkezhetett, ez az adat természetesen fölötte érdekes volt rám nézve. Haza térvén JIREČEK tanártól találtam levelet, a melyben szokott szeretetreméltóságával felelt hozzá intézett kérdéseimre és egyebek közt fölhívta figyelmemet BLAU Reisen in Bosnien und der Herzegovine című művére, jelesen ennek egy helyére, a mely a 200. l. olvasható és emígy hangzik: In der ganzes überaus fruchtbaren «rothen Ebene» (*Brotjno*) von 4 St. Länge, $\frac{1}{4}$ —1 St. Breite, finden sich viele (üb. 150) antike Häuserreste, auch viele alte Gräber, so namentlich bei dem Hauptorte *Tscherin* selbst, am Fusse des Waldgebirges *Tertre*. Ha valaki abban kételkednék, hogy ez a *Tertre* az épen említett *Trtle* eredetibb *Trtre* mása, hát nézze meg a mellékelt térképet, a melyen tényleg *Trtre* található, vagy olvassa el a munkának egy másik helyét, a mely J. figyelmét elkerülte és a mely így hangzik: «Alte Grabmäler finden sich in den Ebenen *Bischtje* (südlich von Mostar, wo sie durch den Höhenzug *Gubawitza* geschlossen wird, der mit der Höhe von *Trtre* auf der andern westlichen Seite des Flusses den Engpass *Zaton* bildet)» l. 202. l. Most pedig hadd vezessen bennünket egy perczig felejthetetlen unokabátyám, ASBÓTH JÁNOS ezen a vidéken keresztül: «Búnán túl a *Narenta*, melyet Mosztártól idáig jobbról-balról síkság kísért, együttesen a ‚Bicse‘ nevét viselő, ismét magas sziklaszorosba lép. Keletről a *Gubavicza*, nyugatról a *Trtre* hegye képezi a két órányi szorost, mely a ‚Zaton‘ nevét viseli» l. Bosznia és Herczegovina 1:270. l. Tehát megint — *Trtre*! Ez a *Trtre* lehetne akár a régi tót **Trtry* szakasztott mása. Jelentése? eredete? — nem ismerjük, de önként eszünkbe jut a *Trtry*-vel azonosított kisorosz *tottry* (toṭtri), a mely ŽELECHOWSKY szótára szerint azt jelenti, hogy: (Felsen-) Steine am Boden eines Flusses. Hogy a Tátra régi szláv neve, a **Trtry*, mit jelentett, honnan került, nem tudjuk (l. MELICH MNyv. 8:343 és újabban Asch. f. slav. Phil. 34:547); hogy a szerbek a neki minden ízében megfelelő *Trtre* nevet magukkal hozták-e és régi reminiscenciák emlékeül ruházták rá a mosztari tótól délre emelkedő hegységre vagy egy már ott talált nevet ferdítettek úgy el, hogy az véletlenül a Tátra régi nevével tökéletesen összeesett, ki tudná ezt megmondani.

«So viel ich weiss, írja nekem JIREŐEK, kommt der Namen in mittelalterlichen Denkmälern nicht vor, wie denn das Material für die Landschaft nördlich von der Narenta sehr schwach ist.» Én magam hajlandó vagyok ebben a csodálatos találkozásban tiszta véletlenséget látni, de egyrészt mert mint véletlen találkozás is tanulságos volna, másrészt mert kutatásaink e téren a kezdet legkezdetén állanak, nem akartam a véletlenül talált adatot elhallgatni. Következtetni nem merek belőle semmit sem, azért fejtegetését a főcikkedtől élesen el is választottam; e függelék nem tartozik már a magyar *Tútra* név magyarázatához, ezt igazán csak olyan futó kirándulásnak kívánom tekinteni, mint a milyen az én utolsó mosztari látogatásom volt.

ASBÓTH OSZKÁR.

Dr. W. Havers: Untersuchungen zur Kasussyntax der indogerman. Sprachen. Strassburg. Trübner. 1911. 335 l. Ára 11 M.

E munka a BRUGMANN és THUMB által kiadott «Untersuchungen zur indog. Sprach- u. Kulturwissenschaft» cz. vállalat 3. kötete. Az összes idg. nyelvekben találunk egy dativust, a mely helyett a mondatban genit. is állhat. Hom. μ 177 *ἐτάροισιν ἐπ' οὐατα πᾶσιν ἀλεψα* (τὸν κηρόν), ibid. 47. *ἐπὶ δ' οὐατα' ἀλεῖψαι ἐταίρων κηρόν δεψήσας*. Vagy úfn. die Kugel durchbohrte dem Feinde das Herz és die Kugel durchbohrte das Herz des Feindes. Ugyanezen kétféleség fordul elő pronominalis kifejezéseknél. HAVERS ezt a dativust az eddigi elnevezésektől eltérően, «sympatheticus»-nak nevezi. A mű célja megvizsgálni, miképen versenyez a kifejezés e két módja az egyes idg. nyelvek külön életében. A tárgyalás folyamán előtérbe lépnek az indoiráni nyelvek, a görög (109. l. a feliratok is), latin, germán. Részben történik említés a keltáról és szlávról, míg az örmény és albán nyelvre csak egynehány sor jut. Így is gazdag anyag és bő tartalom van előtünk, a melyből helyszűke miatt csak a következőket emelem ki. A dat. és gen. versenyez az összes nyelvekben, kivéve az örményt. A dat. sympath. nagy kiterjedést ért el minden időben a vulgáris latinban, egyes germán és szláv dialektusokban. Az árja, görög csak a pronomennél szereti a dat. symp.-t, míg a latin, germán és lituszláv a nomennél sem zárja ki. A dat. vagy gen. választására nagy befolyással van a beszéd neme, mert a költészet inkább a dativust, a próza a genitivust kedveli (v. ö. a latint). Egyes nyelvekben még prepositionalis körülírással való kifejezés is konkurrált a genit. és dativusszal, (orosz, örmény). Oly nyelvekben, a hol a dat. symp. széles körben fejlődött (árja, görög, északi germán, szláv), adnominalis használata is elterjedt. A munka az összehas. idg. esettan fontos adaléka.

BENIGNY GYULA.

AZ OLASZ KIEJTÉS KÉRDÉSÉHEZ.

A kísérleti phonetika haladása a modern nyelvek studiumának ügyét nagy lépésekkel viszi előre. Nemcsak az elméleti hangtan kutatásait egészíti ki, hanem úgyszólván nélkülözhetetlen eszközévé lett az egyes nyelvek speciális phonetikájának, annyira, hogy komoly értelemben vett modern nyelvészet, az élő nyelvek tanulása és tanítása ma már a kísérleti phonetika mellőzésével el sem képzelhető.

Azt természetesen nem fogja senki sem állítani, hogy egy phonetikai kísérletből épp olyan törvények indukálhatók, mint akár a physikai laboratorium munkáiból; hogy a mű-szájpadlás vagy a regisztráló henger vonalai épp oly alkalmasak megrendíthetetlen törvények bevezetésére, mint pl. az ingalengések matematikai megfigyelése. Hiszen az utolsó részletig pontos rajzok, a hangszálrezgések vagy a hang-quantitás aprólékos mérésikelésének eredményei inkább jelentik az éppen végzett kísérletek sikerültét, mint azokat a pontos határokat, a melyeken belül a kísérlet tárgyává tett hangjelenség végbemehet. A mérőeszközök pontossága igen kívánatos minden hangtani kísérlethez, hogy a kihozott eredmények egymás között relativ értékükben megmaradjanak: de a kísérleti hengerről vagy mű-szájpadlásról kész törvényeket csak nagyon óvatosan szabad leolvasni.

Nem is abban áll a kísérleti phonetika rendeltetése, hogy minutiosus pontossággal minél több hangárnyalatot mutasson ki a mérőeszközein. Jelentősége és hivatása elsősorban gyakorlati: a beszélt nyelv hangtényeit kell regisztrálnia, nemcsak, hogy a fül munkáját corrigálja, hanem, hogy szükség esetén pótolja is. Eljárása pedig körülbelül az volna, hogy különböző egyénekkal ugyanarra a hangra nézve végzett kísérletek közeparányosát vegye, a mely aztán mint normális kiejtés volna

tekinthető. Igaz ugyan, hogy ez mindig egy ideális középérték marad; de hiszen éppen ilyenre van szükség, tekintve azt a latitude-öt, a mely különböző egyének (sőt néha ugyanazon egyénnek) kiejtésében ugyanazon hangnak articulálása közben észlelhető. A kísérleti személyek kellő megválogatása mindig garantiája lesz gyakorlatilag megbízható eredményeknek, és így a kísérleti phonetikának félreismerhetetlenül meglesz az a nagy didaktikai értéke, hogy szemléltető módszerével olyan eszközt reprezentál a nyelvtanulás céljaira, a milyent semmi elméleti phonetika nem bír nyújtani.

A phonetikai kísérleti eljárást JOSSELYN alkalmazta először olasz nyelvre. (F. M. JOSSELYN: *Études experimentales de phonétique italienne*. — Paris, 1901). Ő utána G. PANCONCELLI-CALZIA végzett kísérleteket, főleg néhány kétséges kiejtésű hangra nézve. (G. PANCONCELLI-CALZIA: *Italiano*. — Fonetica. — Morfologia. — Testi. — Leipzig u. Berlin, 1911. — 4-ik kötete a *Skizzen lebender Sprachen* cz. gyűjteménynek).

Az olasz történeti hangtan már meglehetősen kész eredményeket mutatott fel akkor, a mikor az olasz kiejtés gyakorlati és elméleti törvényei iránt fölbredt az érdeklődés. Egy nemzetnél, még az elocutio művészi formáira annyira kényes francziánál sem volt soha olyan égető kérdés a kiejtés problémája, mint az olaszok közt, mert nem volt egyiknek sem annyira decentralizált culturája, mint az olaszoknak. Talán az olasz nemzet az egyetlen, a mely arra a gondolatra jutott, hogy hivatalosan állapítson meg egy egységes nemzeti kiejtést, a melyet azután kötelezővé tett mindenütt, a hol más nemzetnél csak nyelvtani és helyesírási megállapodások írhatók elő. Így lett az olaszban az egységes orthographia mintájára egy egységes orthoepia is.

A kiejtés pontos megállapítására mindenekelőtt azokban az esetekben volt szükség, a melyekben az írás egyes kiejtésbeli árnyalatokat nem különböztet meg. A 23 (P. CALZIA szerint 25) consonans és hét (JOSSELYN szerint 12!) vocalis jelölésére 21 betű szolgál. Ezek közül a *h*-nak egyáltalában nincs hangértéke és csak mint graphikus jel szerepel, a *j*-t és *k*-t ellenben az orthographia száműzte az *abc*-ből, pedig lehetne mindkettőnek hivatása.

Egyáltalában nem jelzi az írás a következő hangok közötti kiejtés-külömbiséget: *e* és *e* (mindkettőnek a jegye *e*), *o* és *o* (jegyük: *o*), (zöngétlen) *s* és (zöngés) *z* (jegyük: *s*), végül (zöngétlen) *ts* és (zöngés) *dz* (jegyük: *z*). Egyéb hangoknál, melyeknek közös jegyük van, a helyesírás és olvasás szabályai nyújtanak elég útmutatást a kiejtésre nézve.

A normalis olasz kiejtés megállapításában a toscanai kiejtés volt mértékadó. Természetes, hogy ezt a «toscanai kiejtést» kellő fenntartással kell érteni. Mert a művelt firenzei, pl. ezt: *la felicità d' un popolo dipende da molte cause*, D'OIDIO szerint így ejti ki: *la felicitá¹⁾ ddun pópolo dipéndē dammolte kauze*, a standard kiejtés szerint pedig így ejtendő: *la felicitá ddum pópolo dipéndē dammolte kauze*.

A konventionális kiejtés megállapításánál sok compromissum jött létre a kiejtésbeli sokféleségek közt és így valóságban az ú. n. «toscanai» vagyis minta-kiejtés előbb volt meg papíron, mint a művelt nemzet ajkán. A kiejtés kérdésében ma is a tekintélyek uralkodnak, és legalább a kis PETROCCHINAK ott kell lennie minden művelt olasz zsebében.

A mi a hangok kvalitását illeti, abban a toscanai nyelvszokás tényleg mértékadó lehet. Ez tartja széjjel legpontosabban a nyílt és zárt *e* és *o* hangokat, a zöngés és zöngétlen *s* és *ts*-t.

A legújabb kimerítő, rendszeres és kritikai összeállítását a kiejtés különös eseteinek MALAGOLI adta (G. MALAGOLI: *Ortoepia e ortografia italiana moderna*. 2^a ed. Milano, 1912). Könyvében kiterjeszkedik a tárgyalt hangok leírására is, de főképen P. CALZIA nyomán, a kinek könyve kísérleti alapon adja az olasz nyelv leíró hangtanának tömör összefoglalását.

Természetes, hogy az orthoepia, mint gyakorlati kézikönyv csak dogmatikus lehet; érve nincs más, mint vagy a többség nyelvszokására, vagy, mint ultima ratio, a tekintélyekre való hivatkozás. Történeti szempontok az orthoepiában ritkán érvényesülnek, mert pl. hiába ejt az olaszság nagy része *littera*-t, a mely normális reflexe a *littera*-nak: a toscanai nyelvszokás és a tekintélyek *littera*-t írnak elő. Vagy *magistru* szabályszerű meg-

¹⁾ D'OIDIO evvel a jellel: *ś* egy assibilált (fricativ) *č*-t jelöl. Ez a toscanaiak intervocalikus *č*-hangja.

felelője *maestro* (Sienában így is ejtik), de a firenzei nyelvhasználat, és ennek alapján az orthoepia *maestro*-t honosított meg.

Az orthoepia tisztán arra szorítkozik, hogy felsorolja azokat az eseteket, a melyekben valamely betűnek a kiejtésben ilyen vagy olyan hangértéke van. Ebben azután fontos kiegészítő és segédtudománya a kísérleti phonetika, a melynek az a feladata, hogy az orthoepiától megállapított hangértékek pontos leírását adja.

A történeti nyelvészetnek, még pedig elsősorban a történeti hangtannak bizonyára szüksége van a leírt szó helyes kiejtésének ismeretére — csak el kell gondolni, mennyit köszön a román nyelvészet a latin grammatikusoktól fennmaradt néhány szórványos kiejtésbeli megjegyzésnek — de néha egy-egy táj-szólásbeli eltérés tanulságosabb részére, mint az elfogadott iskolai kiejtés. A kísérleti phonetika eredményeit sem értékesítheti mindig a történeti hangtan. Talán főképp azért, mert a kísérlet gyakran a kelleténél többet nyújt. Néha a kísérlő kihoz a hengerein olyan finomságokat, a melyeneket a gyakorlatban lehetetlen megkülömböztetni, a melyek tehát bármennyire dicséretére válnak a mérés pontosságának, nem mindig szolgáltatnak megbízható alapot hangtörténeti kutatásoknál. A beszéd történetében a hangértékek változása sokszor éppen a hang akustikai hatásának többféleségétől függ; a közölt hangok reprodukálásánál pedig egyedül a fülnek a felfogóképessége lehet illetékes: ennél fogva nyelvtörténeti czélokra csak fenntartással lehet felhasználni olyan adatokat, a melyeket a fülnél finomabb műszer szolgáltat.

Egy nyelv hanganyagának összeállításánál legtöbbször elég beérni azokkal a hangokkal, a melyeknek *történeti egyéniségük* van, a melyek a normális füllel észrevehető minőségkülönbségeket tüntetik fel, és elhanyagolhatjuk azokat az aprólékos kiejtés-változatokat, a melyek vagy csak műszerekkel mutathatók ki, vagy pedig teljesen járulékos körülményektől determinált árnyalatok. Így az olaszban is elég 30 hangot megkülömböztetnünk, még pedig hét vocalist (*a, e, i, o, u*) és 23 mássalhangzót: (*p, b, m, f, v, u; t, d, n, ts, dz, s, z, r, l; ċ (tš), ġ (dž), š, ű, l, ĵ (j); k, g*). Még talán hozzájuk vehetünk két járulékos hangot, a P. CALZIÁTÓL a hangsorba felvett veláris *n*-et (η : *ancona*) és

labiodentális *m*-et (*m*: *infinito*), de elhanyagolhatjuk a JOSSELYN által kimutatott második *a* és *u* hangot, a harmadik *e*-t, a fricativ *č*-t stb. — a nélkül, hogy akár tudományos, akár didaktikai szempontból nagyot vétenénk a köteles pontosság ellen.

Az olasz hangok nagy része (*e, e, i, o, u, b, d, dz, dž, f, g, l, m, n, p, r, t, v*) fedi a megfelelő magyar hangokat. Az *a* körülbelül a német *a*-nak felel meg (,Kahn', ,kann') tehát zártabb, mint a magyar *á*; az olasz *o* közelebb áll a magyar *a* hanghoz (,van', ,hat'), mint az *o, ó*-hoz, de nem annyira nyílt.

Kissé bonyolult az affricaták kérdése. A *ts, dz, č, ĝ* hangok (*š, ű, l* hangokkal együtt) u. i. a legtöbb fonetikus szerint összetett mássalhangzók és «hosszúak». Mások ellenben egyszerűeknek mondják őket, főképp a *č, ĝ*-t. A kérdés tehát nemcsak a kiejtés, hanem a mennyiség kérdése is. A kik egyszerű hangoknak tartják, azok azt az átírásban is érzékeltetik (*ts*: *š*, *dz*: *ž* stb.); az Association Phonétique átírásában az összes affricaták fel vannak bontva elemeikre (*tf, dž, ts, dz*). Az egyszerű jegyű átírásnak az a hibája, hogy nem szemlélteti a mennyiséget ott sem, ahol elismeri a hangzó hosszúságát (*š, ž*); az Ass. Phon.-é pedig, hogy kevésbé következetes, t. i. az olaszra találó ugyan a transcriptio, de nem felel meg a magyar nyelv affricatáinak (a melyekre pedig ugyanazokat a jeleket használja), mert pl. *grazie ts* hangja inkább egyezik a magyar ,játszik', mint ,váci' szóéval.

Az affricaták időmértékének kérdése összefügg az egész olasz hangtan mennyiség-kérdésével, a mely még mindenkép tisztázásra szorul.

Mert a míg a hangok minőségét olyan aggodalmas pontossággal állapították meg összes eddig el sem képzelt színárnyalataival együtt, a míg az articulatio minden részletére a legaprólékosabban kiterjeszkedtek: a mennyiséghez alig mertek hozzájárulni és meghagyták problémának a mai napig.

Természetes, hogy külföldi, illetve nem olasz anyanyelvű, ezt a kényes kérdést gyakorlati oldaláról nem igen közelítheti meg: de talán hozzá lehet szólnia történeti alapon, az eddig kimutatott eredmények felhasználásával.

A latin mennyiségről csaknem teljesen pontos adataink vannak; az is közismert dolog, hogy a késői latin köznyelv

ezt a quantitást átminősítette kvalitássá: a hosszú szótagot zártan, a rövidet nyíltan ejtette. Az új quantitást mindenekelőtt a hangsúly szabályozta; az eredetileg hosszú hangsúlytalanok megrövidültek, a hangsúlyosak időmértéke pedig a positiótól függött: nyílt szótagban hosszúak, zárt szótagban rövidek voltak: *fide* > *fēde*, *scrīptu* > *scrītto*.

Azonban már a román stadiumban nincs meg ez a következetesség: *pōrta* > ol. *porta* (tehát rövid *o*) de: > sp. *puerta*, a hol a diphthongus hosszú hangzóra mutat. Sőt lehetséges volt mennyiség-külömbőség a hangsúlytalanok között is: szóvégi hangsúlytalan *e* pl. az olaszban kétféle bánásmódban részesült: — *ē* > *i*, — *ě* > *e* (*longē* > *lungi*, *paně* > *pane*). A mennyiség tehát már a román korszakban differenciálva volt, vagy legalább is nem volt olyan egységes, mint pl. a hangsúly.

Még szeszélyesebben alakultak a viszonyok később az egyes román nyelvekben. Az a meghatározott, pontos időmérték, a melynek a római verselés is állandó ellenőrzője, és talán conserválója volt, nem visz már semmiféle fontos szerepet a románokban; ott az időmérték általában nem tartozik úgy a beszéd rhythmusához, mint pl. nálunk. A helyzet és a szóhangsúly hatása mindjobban gyengül a mondathangsúly és a beszéd modulációjának szabályozó erejével szemben, úgy hogy ma talán az olasz nyelv az egyetlen, a hol egyáltalában van kapcsolat a szóhangsúly, ill. positio és az időmérték közt.

A modern román nyelvek közül a francia ismer rövid, félhosszú és hosszú magánhangzókat. A középhosszaságot azonban figyelmen kívül lehet hagynunk, nemcsak azért, mert lényegileg ez is hosszúnak felel meg, hanem azért is, mert a rövid és hosszú között is igen kis különbség van a magyar vagy német nyelv mennyiség viszonyaihoz képest.

WAGNER szerint (Phon. Stud. VI.) a francia hosszú magánhangzó $1\frac{1}{2}$ -szer hosszabb a rövidnél (a német kétszer olyan hosszú); a némethez viszonyítva pedig a francia hosszú vocalis körülbelül egyenlő mennyiségű a német rövid hangzóéval (QUIENL, Franz. Aussprache). A hangzó hosszúsága legtöbb esetben a kérdéses szó mondattani szerepétől, a beszéd tempójától, meg gyakran attól függ, vajjon a beszélő, homonymáknál, félreértést ki akar-e kerülni: *toüs* és *toüsse*, *maitre* és *mètre*.

A spanyol alig ismer apodiktikus hosszúságot. Nála is elsősorban a beszéd modulációjától függ az időmérték; az emphatikus beszédben a szóvégi hangzó, még ha hangsúlytalan is, nagyon hosszúra nyújtható: *¡ hombrē !*

A rumen egyáltalában nem ismer quantitás-külömbiséget; a katalán csak annyiban, a mennyiben a hangsúlyos magánhangzót zöngés mássalhangzók előtt és a hiatusban valamivel hosszabban ejti (Vogel). A portugál hangsúlyos magánhangzók mind egyenlő quantitásúak (középhosszaság), és valódi hosszúsága csak a crasisből előállt hangzónak van: *todo o mal: todūmal.*

A román nyelvekben ezek szerint nincsen «természetileg hosszú» hangzó; a quantitás-külömbiség elsősorban a hangsúlytól (még pedig inkább a pszichologiai mondathangsúlytól, mint a dinamikus szóhangsúlytól) függ. Leghatározottabb jellegei még a francia időmérték eseteinek vannak: ott talán rudimentumában természeti hosszúságot is meg lehetne állapítani, vagyis olyant, a mely sem a hangsúlytól, sem a positiótól nem függ (*bārrage, pāsser, admirātion, fēvreux*); természetes azonban, hogy azért ezekre a «belső» quantításokra hatást gyakorol a positio is (*coürt, coürte*), a szóhangsúly is: *pāte, pāté, pātisserie* szavakban az *a* annál rövidebbé lesz, minél távolabb esik a hangsúlyos szótagtól (Grégoire mérése). A mondathangsúly, a nyomaték meg olyan fontos szerepet visz, hogy egyáltalában, ha lehet a francia nyelvben természetileg hosszú hangzóról beszélni, az is csaknem kizárólag isolált szókra értendő.

Hogy az olasz quantitást az elmélet eddig elhanyagolta, bizonyára azért történt, mert az isolált szók nem nyújtanak sok támasztó pontot az időmérték megítélésére.

A mit az egyszerű tapasztalat is csalhatatlanul felismerhetővé tesz, és a mi feltétlenül minden esetben áll, az ennyi: nyílt szótagban a hangsúlyos magánhangzó hosszú; a hangsúlytalan vocalis mindig rövid.

A hosszúságnak fokozatai is vannak, és ezek természetesen a mondat emótiójától függnek, de a nyílt szótag hosszúsága mindig nagyon intenzív; talán az összes román nyelvek közt a legnagyobb létező quantitást képviseli. Mindig, feltétlenül rövid a hangzó az ú. n. kettős, helyesebben hosszú mássalhangzók előtt: *fātő* és *fättő*.

Rövidnek mondják a hangsúlyos szótagot még az oxytonákban (*città*) és proparoxytonákban (*ténero*). Hogy itt a rövidség úgy értendő-e, mint *fätto*-ban, azt még meg kellene vizsgálni.

A proparoxytonákban levő rövidséget egyébként a nyelvtörténet is támogatni látszik, a mennyiben a legtöbb latin proparoxyton olasz reflexében a hangsúlyos vocalist követő mássalhangzón compensatiós nyújtás állott be: a mi tehát már orthoepiaailag és orthografiaailag biztosítja a hangzó rövid kiejtését: *fēmina* > *fēmmina*, *legitimu* > *legĭttimo*. Hasonlóan biztosítottatott a secundär hangsúlyt viselő hangzó rövidsége: *pègrinu* > *pellegrino*, *scēlerātu* > *scellerato*. A proparoxytonák egyszerű mássalhangzós alakjai (*ténero*, *plácido*) többnyire tudós szavak, és minthogy bennük a geminatio nem biztosítja a szótag számára a rövidséget, a quantitás kevésbé határozott.

A feltétlenül hosszú és feltétlenül rövid hangzók között tehát van egy változó (vagy mondjuk: kétes) quantitás, melyet közönségesen rövidnek mondanak. Ilyen értelemben rövid pl. a *ténero*-typusú proparoxytonák hangzója is. Ugyancsak rövidnek mondják a mássalhangzó-csoportok előtt álló vocalist; kérdés azonban, hogy itt a rövidség a *fätto*-quantitásnak felel-e meg, hogy mindig egyenlő-e ez a quantitás és nem befolyásolja-e a hosszúságot a mássalhangzó-csoportok kvalitása? Muta + muta pl. mindenestre absolut rövidséget hoz létre, hiszen a hosszú muták (*tt*, *pp* stb.), melyek előtt, mint mondtuk, *mindig* rövid a vocalis, nemcsak lényegükben, hanem történetileg is muta hangsoportnak felelnek meg (*factu* > *fätto*). Egyéb tipikus mássalhangzó-csoportok volnának: muta + sibilans (*x*, *ps*), liquida + liquida (*mn*), melyek azonban szintén assimilálódtak: *x*, *ps* > *ss*, *mn* > *nn*; azután s + muta (*st*, *sd*) és végül az *r*-csoportok.

DIEZ szerint, minthogy a latin prosodia szabályainál fogva muta + *r* nem képezett positiót, a vulgaris latinban az ilyen hangsoportok előtt álló vocalis hosszú volt: *librum*, *vĭtrum* stb., és így e szótagok a mai olaszban is hosszúak. De az olaszra nézve ez nem áll föltétlenül sem történetileg, sem gyakorlatilag, mert ott van pl. *pä-tre* > **pā-tre* > *pādre* mellett *vitru* > *vetro*, mely tehát rövid *ĭ*-re megy vissza; *libro* *i*-je ugyan hosszú *ĭ*-re mutatna, de ez tudós szó, (a mit az egyszerű *br* is igazol, mert *br* > *bbr*, *libra* > *libbra*, *fabru* > *fabbro*). A muta + *r* (az

olaszra nézve) rendszeren positiót képezett, *egy*, igen feltűnő eset kivételével: az *a* hang, media + *r* előtt, a mennyiben nem állott be a geminatio (-*bbr*-) evidensen hosszú: *pādre*, *āgro*.*)

Így azután teljesen kétes hangcsoportnak maradnának a positio kérdésében: *s* + muta (*basta*, *nesto*) és muta + *r* (kivéve az *a* + media + *r*-csoportot!) a melyeknél izolált szavakban nem állapították még meg végérvényesen a hangzó quantitását. Hogy a vocalis nem hosszú előttük, az valószínű; de hogy egészen rövid-e, vagy ingadozó, az még megvizsgálásra szorul.

Már most, ha nem vesszük számításba az emphatikus beszédnél, vocativusokban — főkép a délolasz népnél — sűrűn hallható «kétesűcsös» hangzókat: (ma-amma!), egyelőre, a míg találhatóbb elmélet nem lesz, ezeket lehet az olasz hangsúlyos vocalis quantitásáról megállapítani:

Feltétlenül hosszú a hangzó nyílt szótagban (*āmo*, *vīta*), továbbá az *a* media + *r* előtt, (*pādre*, *āgro*).

Feltétlenül rövid: geminaták előtt (*fātto*, *vītto*) és oxytonákban (*cittā*, *fū*).

Ingadozó (még meg nem határozott, vagy meghatározhatatlan?) zárt szótagban és a proparoxytonák nyílt szótagjaiban. (Ez utóbbiakra nézve megjegyzendő, hogy az ige hosszú tőhangzója megőrzi a quantitását proparoxytonákban is; v. ö.: *ce'dere* és *ce'nere*, *te'mono* és *te'nero*).

Minthogy tehát in ultima analysi izolált szókban a helyzettől függ a hangzó hosszúsága, kérdés, nem lehetne-e ezt az elvet felhasználni a vitás mássalhangzó-quantitások megvizsgálásánál?

Az olaszban vannak u. i. természetileg hosszú mássalhangzók is, de nem mindegyikre nézve van teljes megegyezés a phonetikusok között. Azok a mássalhangzók ezek, a melyeket közönségesen összetett hangoknak neveznek (legújabbán P. CALZIA és MALAGÓLI kivételével): *ś*, *ń*, *ł*, melyek hosszú quantitására nézve teljes megegyezés van, *ts*, *dz*, a melyeket a legtöbben szintén hosszúaknak mondanak, és végül *č* (*tš*), *ǰ* (*dž*), melyekre nézve a kísérletek sem hoztak még végleges döntést.

*) Tájszólásokban tenuis + *r* előtt is van hosszúság; régi szövegekben, olyan korból, a midőn a tosc. kiejtés nem volt általános, szintén találhatók ilyen alakok: *cuopre* (= *coppre*), *muorto* (*morto*). (Egy helyen A. CAMILLI *nutrio*-t hosszú *ū*-val írja át, de pl. *tetro*-t nem találtam hosszú *e*-vel sehol sem.)

Hogy a kérdéses hangok természetétől hosszúak, azt bizonyára úgy kell értelmezni, hogy az articulálásuknál az illető hangokat alkotó elemek — mert hiszen a főszólyt arra kell vetni, hogy ezek *összetett* hangok — nem olvadtak annyira össze, hogy az egyikből a másikba való átmenetelnél időveszteségre ne volna szükség. Így pl. az affricaták kiejtésénél nem teljesen simultán a két elem articulatiója: előbb jön az oclusio, s akkor lép be a másik, a fricativ elem, a melylyel az articalutio bevégeződik. JOSSELYN szerint *č*, *ǰ* összetett hangok, a melyeket egy palatalis oclusio és egy fricativa alkot. Igaz, hogy szerinte ez az oclusiva nem *t* (illetve *d*) és a másik sem *š* (ill. *ž*), de az a hang összetett jellegén nem változtat. Összetett hangnak tartja ezt Passy is, a ki a spanyol *ocho* (očo) szóval végzett kísérletet oly módon, hogy egy phonographba mondatta bele, s aztán visszafelé forgatta a hengert. Az akustikai eredmény *ošto* volt.

A palatalizált *n* és *l* (*ń*, *ľ*) összetett volta mellett szintén JOSSELYN tanuskodik, mondván, hogy igen sokan, főleg toscanaiak a két elemére bontják ezt a hangot: *n + j*, *l + j*; sok olasz nyelvtan a hosszúság szemléltetésére *nmj*-vel írja át a *ń* hangot. Tényleg, a magyar *anya* szóban érezhetően más a *ń* quantitása, mint az olasz *bagna*, *bagno*-ban. Úgy, hogy felmerül az a kérdés, vajjon ezek az ú. n. összetett hangok a kiejtés meg az előző hangzó helyzetének szempontjából nem tekinthetők-e hangsoportoknak?

Az olasz *lascio* is inkább csendül össze a magyar 'lásson', mint pl. 'ásó' szóval; az olasz *š* tehát evidensen hosszú, bár összetettnek legfeljebb genesisére nézve mondható. Forrása ugyanis *s* + egy palatalis (= primär vagy secundär *ǰ*): *sǰ*, *skǰ*, *xi*, *xǰ* (> **ski*); néha vlt. *s* + vlt. *i* (*simia* > *scimmia*); olasz *i* nem combinálódott (*seniore* > *signore*), csak tájshólasokban: (*šior*). Az olasz *š* tehát *s* palatalizálódása, illetve combinálódása egy palatalis elemmel, mely elemnek egyéni hangértékét legjobban az bizonyítja, hogy teljesen diadalmaskodhatik a sibilanson, mint pl. a spanyolban, a hol lat. *x* (*ks*) > *χ*: *maxilla* > ol. *mascella*, újssp. *mejilla* (*mexilla*).

A *š*, *ľ*, *ń* hangok előtti vocalis mindig rövid: így ezek a mássalhangzók a positiót képező hangsoportokkal teljes analogiát mutatnak

Már most alkalmazhatjuk-e ezt a megfigyelést a *č* és *ǰ*

kérdésének végleges megoldásához? Ha elfogadjuk, hogy olyan mássalhangzót, a mely előtt hosszú vocalis állhat, rövidnek kell tekintenünk, elég lesz-e megállapítani, hogy pl. *bacio*, *agio* hangsúlyos magánhangzója hosszú, és már eldöntöttük a kérdéses affricaták quantitásának és kvalitásának a kérdését? Bizonyára nem. Hogy a felvetett kérdést valahogyan megoldani próbáljuk, le kell mondanunk arról, hogy az időmérték vizsgálásánál a *positio* törvényének *souverainitásában* megbízzunk. Erre egyébként az olyan feltűnő quantitás-külömbőségek, mint *āgro* és *all'ēgro**) is kényszerítenek.

Elfogadjuk tehát *bacio*, *agio* hangsúlyos magánhangzót hosszúaknak, mert hiszen a legegyszerűbb megfigyelés után is félreismerhetetlenül meg lehet állapítani a quantitásukat; — elfogadjuk a *č*, *ǰ* hangokat összetett mássalhangzóknak, mint a hogy ezt úgyszólván ad *oculos* bebizonyították a kísérletek; — és így állítjuk fel a kérdést:

Vagy rövidek ezek az affricaták, összetett voltak mellett is, és ezért lehetséges előttük a hosszú hangzó; vagy pedig hosszúak, és akkor a *fāce* és *fācce* vagy *āgio* és *āqgio* közötti kiejtés-külömbőség csak a hangzó quantitásában van: az egyszerű és kettős affricaták közt magukban quantitás-külömbőség nincs és a *geminatio* csak a hangzó rövidségét jelzi (mint pl. ném. *wider* és *widder*). Ez ellen még az sem szólna, ha volnának egyének, a kik az orthographia hatása alatt pl. a kettős *č* hangnál hosszú ideig tartják a *t* elem *occlusióját*, vagy ha másrészről, hangsúlytalan magánhangzók közt a kiejtés intenzitásának csökkenésével az illető affricata hosszúsága is *reducálódik*: *gloria'moci*.

A kik a rövid quantitás mellett szólnak, azoknak is el kell ismerniök, hogy összetett voltuknál fogva a *č*, *ǰ* articulatiojának időmértéke nagyobb, mint egy egyszerű mássalhangzóé: legfeljebb nem annyival, mint a *geminaták* vagy mássalhangzó-csoportok quantitása.

A hosszúság ellen egy történeti ellenvetést lehet tenni. Azt t. i., hogy *genesisükre* nézve széjjel kell választani a rövid (egyszerű) *č*-t a hosszú (geminált) *čč*-től. Amannak a forrása vlat. *k*, ezé egy mássalhangzó-complexum (*pace* > *pace*, *facio* > *faccio*, *captiare* > *cacciare*). Ezt az érvet azonban a következő megfontolások gyengítik: 1. *intervocalicus sǰ* — tehát nem egy-

*) Nem kezeskedem az *č* feltétlen rövidségéért. Az bizonyos, hogy rövidebb, mint *agro* hangsúlyos vocalisa.

szertű hang — szintén *ĉ*-t adott (*basĭu* > *bacio*); 2. ha latin *k* szükségképen csak egyszerű (rövid) *ĉ*-t adott volna, tehát olyant, a melynek orthographiája nem az előző hangzó quantitásától függ, akkor *ġ*-nek is szükségkép csak *ġ*-t kellett volna eredményeznie, már pedig *lĕge* > *lĕgge*, *grege* > *gregge* az ellenkezőjét bizonyítják; 3. a történeti quantitas nem döntő a kiejtés kérdésében már a *ts* hang tanúsága szerint sem: akár egyszerűen írják, akár kettőzötten, tekintet nélkül genesisére, mindig hosszú quantitasú. D'OVIDIO szerint még *zio*-t is *zzio*-nak kellene írni fonetikai hűséggel.

Egyébként *ts* előtt is, bár összetett és feltétlenül hosszú mássalhangzó, állhat hosszú vocalis: *grazia*, *qzio*, *meqqzio* stb. E szók mind latinismusok ugyan, de arról tanuskodnak, hogy képzelhető olaszban hosszú mássalhangzó előtt is hosszú vocalis, tehát *ĉ*, *ġ* hosszúságát sem czáfolja az előttük álló hangzó hosszúsága.

Így azután a *fāce*, *rĕgio*, *grāzia*-typusú szók érdekes eseteit mutatják az olaszban megtalálható történeti magánhangzó-quantitásnak (*fāce*, *rĕgiu*, *grātia*): mert míg másutt a positio általalakitotta a vlt. quantitasokat, addig *ts*, *ĉ*, *ġ* nem voltak rájuk a többi mássalhangzó complexummal (*š*, *l*, *n* és cons.-csoportok) analog hatással. Főként *ĉ*-re áll ez, mely a leghívebben megörizte az előző hangzó hosszúságát: *ġ* előtt a vocalis többnyire megrövidült: *lĕge* > *legge*.

Az előttük álló vocalisra nézve tehát:

feltétlenül positiót képeznek: *l*, *n*, *š* és *dz*,

indifferensék: 1. *ts*, mely összetett és hosszú consonans ugyan, de tudós szókban megörzi maga előtt a hangzó quantitását; 2. *ĉ*, *ġ*, melyek valószínűleg szintén hosszúak, de nincsenek feltétlen hatással az előző vocalis időmértékére.

Mindezekkel természetesen a kérdést inkább körvonalozni, mint megoldani próbáltam. Látnivaló, hogy az olasz hangok quantitásának és kvalitásának kérdése revisióra szorul még ott is, a hol a vizsgálódások már eredményekkel állottak elő. Az elméleti fonetikának bármilyen fontos szerepe jut is majd a problema tisztázásában, itt végeredményben mégis a kísérleti fonetikusoké lesz az utolsó szó, még pedig mindenekelőtt olasz anyanyelvűeké, mert végleges megoldás csak tőlük várható.

HONTI REZSÓ.

TAGADÓMONDAT A MAGYAR-KISOROSZ NYELVBEN.

A hazai kisorosz nyelv még mindig nincs tudományosan feldolgozva. VOLOŠINNAK a Gyakorlati Kisorosz (Rutén) Nyelvtana az egyedüli munka, a mely a hazai *kisorosz népnyelvet* rendszeresen tárgyalja. Mint minden úttörő munkának, ennek is vannak hiányai, különösen a mondattani részben. VOLOŠIN csak a «legfontosabb mondattani szabályokat» adja, de nem támaszkodik kizárólag a népnyelvre, hanem más nyelvtanírók (SZABÓ CIRIL, RÁKOVSZKI) után indulva olyat is állít, a mi nincs meg a hazai kisorosz nyelvben (pl. az adverbális és adnom. genitivus olyan terjedelemben, mint írja) vagy nem elég világosan fejezi ki magát s így félreértésre ad alkalmat. A hazai kisorosz népnyelv tanulmányozása közben észrevettem, hogy a népnyelvi adatok nem mindig fedik állításait. Most egy ilyen homályos állítására akarok rámutatni. VOLOŠIN nyelvtanának 151. oldalán a következőket mondja: «A tagadást a tagadó névmások (*nikto* = senki, *ničъ* = semmi, *nihde* = sehol stb.) által vagy a *ne* szócska által fejezzük ki. E szócskát rendszerint közvetlenül az állítmány elé, vagy azon szó elé kell tennünk, melyre a tagadás vonatkozik. Pl. *Ne budu ja vodu piti* (Nem fogok én vizet inni) A tagadó mondatban, ha a tagadás az állítmányra vonatkozik, a tárgy birtokos esetben is állhat. Pl. *Ci vidiš selo? Ja ne vižu selo*, vagy *ja ne vižu sela* (birt.). Éppen így *ja ne čitaju gazety* (újságot *gazetu* helyett). *U nas ne bylo burě*». A *gazeta* szót nem is ismerik ruténeink, ők az újságot *novinka*, *novinanak* hívják, tehát a példát nem is vehette a nép nyelvéből.

VOLOŠIN jól ismeri az irodalmi kisorosz (ukrainai) nyelvet, nagyoroszul is olvas, az iskolában SZABÓ CIRIL nyelvtanát tanulta, így tehát érthető, hogy ő természetesnek találja a

tagadó mondatban a genitívust, bár odateszi az *is* szócskát is, mert bizonyára nem jutott eszébe írás közben népnyelvi példa. Nem is juthatott, mert a magyarországi kisorosz accusativusba teszi még akkor is a mondat tárgyát, ha tagadó szócska áll az ige előtt, mint azt a következőkben bizonyítani fogom.

A balti-szláv nyelvekben a tagadó mondat tárgya, ha a tagadás az állítmányra vonatkozik, genitívusban áll. Rendszeren így találjuk az óbolgárban, de azért már itt is előfordulnak eltérések, a mai szláv nyelvekben pedig, különösen a népnyelvben, az idegen nyelvek hatása folytán mindinkább tért hódít az accusativus (v. ö. VONDRÁK, Gramm. II. 339). Az eredeti kifejezésmódot a nagyorosz nyelv őrizte meg a leghívebben. Ha az igénél tagadó szócska van, a nagyoroszban a mondat tárgya genitívusban áll, pl. *Cerkovъ ja vižu, no kresta ne vižu*. A templomot látom, de a keresztet nem (ASBÓTH O. Gyakorlati Orosz nyelvtan 89). Nem beszélek igazat = *ja ne govorju pravdy*. Nem látom a lovat = *ne vižu lošadi*. Nem írunk levelet = *my ne pišem pisma* stb. (v. ö. SOBOLJEVSKIJ Lekcii 4. 199. s k.).

A kisorosz irodalmi nyelvben szintén genitívust találunk ilyen esetekben, de a magyarországi kisorosz népnyelvben accusativus áll. A VOLOŠIN nyelvtanában említett mondatokat tehát így mondják nálunk: *Ja ne vižu selo. — Ja ne čitaju novinku. U nas ne bula burja*. A nagyorosz példák pedig így hangzanak: *Cerkov ja vižu, no krest ne vižu. Ja ne govorju pravdu. Ne vižu lošad. My ne pišemo pismo*.

Hogy a saját megfigyeléseimet pontosan ellenőrizzem, az itt idézett mondatokat és még ezeken felül 25 tagadó mondatot fordítottam le különböző vidékeken lakó ismerőseimmel kisoroszlra azzal a kéréssel, hogy a *népnyelv* s nem saját tudásuk szerint adják vissza. Tíz helyről (Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros különböző vidékeiről) kaptam választ s a válaszok egybevetéséből kitűnt, hogy az egész magyar kisorosz nyelvterületen accusativust használ a nép. Tehát: Ne csinálj nekem szégyent = *ne čini (robi) mi (miñi) hañ'lu*. Semmit sem viszünk magunkkal = *nič (nyč, něč) ne vozmemo . . .* (nagyoroszul: *ničego sь soboj ne vozmemy*). És így tovább. Mind a 25 mondat felsorolását fölöslegesnek tartom, hiszen már ebből is látjuk, hogy a magyar-kisorosz népnyelvben a tagadó mondat tárgya accusa-

tívusban s nem genitivusban áll. Kettős használattal, a miről VOLOŠIN beszél, csak a tiszavölgyi huczuloknál találkoztam, de ezeknél is gyakoribb és szokottabb az accusativus, mint a genitivus, azonkívül így beszélnek azok a műveltebb elemek, a kik orosz műveket olvasnak, de ez *nem a nép nyelve*, hanem egy kevert nyelv, a melyben sok nagyorosz és orosz egyházi szláv elem van. Ez a papság és a tanítóság, de nem a nép nyelve.

A genitivus esetet különben sem nagyon szereti a nép. Így pl. a birtokos gen. (genit. possess.) rendszeren praepositívóval, a genitivus qualitatist körülírással fejezi ki. De ennek a részletes kifejtése más lapra tartozik.

(Gyöngyös)

BONKÁLÓ SÁNDOR.

A szerző megfigyelése helyes és érdekes, de a szerzőt nyilván jobban érdeklik a rutének kulturális viszonyai, a mit természetesen nem gáncskép mondok; vagy kedve vagy ráérkezése nincs arra, hogy egy-egy nyelvi jelenséget nagyobb területen kutatásának tárgyává tegye. Kiindul taláalomra VOLOŠIN gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtanából és a mikor a többi szláv nyelvekben kellene szétnéznie, megelégszik azzal, hogy VONDRÁK összehasonlító nyelvtanára hivatkozik. Pedig könnyen találhatott volna hasonló használatot a ruténeknél másutt is, de más szláv nyelvekben is, még a nagyoroszban is, sőt a mi szerbeinknél jóformán szakasztott olyant. Igaz OGOŃOWSKI (Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Lemberg 1880) nem tesz erről említést, de p. o. VERCHRATSKIJ a galicziai lemkékről írt munkájában megemlíti, hogy a tagadó mondatban többnyire accusativusban áll a tárgy, ritkábban genitivusban,*) ha pedig nem VONDRÁK összehasonlító nyelvtanát használta volna, hanem, a mi mondattani kérdésekben ajánlatos lett volna, inkább MIKLOSICHÉT, hát talált volna itt kisoroszból nagyoroszból is példát**) és a mi ennél is fontosabb, talált volna ott utalást BUSLAEV kitünő történeti orosz nyelvtanára és ha azt követi, sok érdekes dolgot, a melyek közül csak azt a híres *krasnyj sarafan*-t aka-

*) Pro govor galickich Lemkiv Lemberg 1902, 153. k. 1.

***) Vergl. Gramm. 4 : 560. k. 1.

rom emlékezetébe idézni: *Ne šij ty mně matuška, krasnyj sara-fan!**) A mi a szerb nyelvhasználatot illeti, elég ha MARETIĆ nagy nyelvtanára utalok, a hol azt olvassuk: De genitivus helyett a tagadott átható ige mellett mindig állhat accusativus is.**)

ASBÓTH OSZKÁR.

ROMÁN ETYMOLOGIÁK.

Enceinte (fr.), *incinta* (ol.) 'terhes'. Minthogy ez a participium formájára nézve a lat. *incingere* (> *enceindre*) igére utal, sohasem haboztak e kettőt azonosítani, bár a *cingere* 'övezni' a 'teherbe ejteni' jelentéssel nehezen hozható összhangba. Úgyszólván mai napig is sevillai Isidorus magyarázata az elfogadott, mely szerint: «incincta id est sine cinctu quia percingi fortiter uterus non permittit» (Originum Liber X; — LINDEMANN: Corpus gramm. vet. Tomus III. p. 338. — Leips. 1833). Ez a nagyon népies jellegű magyarázat azonban nem állja ki a felületes kritikát sem. Mindenekelőtt jelentéstani nehézségek állnak e magyarázat útjába. Mert a milyen megvesztegető az a feltevés, hogy a terhesség külső képe adta volna meg az állapot denominatiójához a szemléltető kifejezést, annyira elképzelhetetlen egy **incingere* = *non cingere* ige, a melyet az *incincta* = *non cincta* esetében okvetetlenül fel kellene vennünk az olasz *incingere*, prov. *encenter*, ófr. *enchaindre* 'teherbe ejteni' ősalakjául. Az *enceinte incinta* etymológiáját másutt kell tehát keresnünk. MÉNAGE (Origines de la langue française, 1650) a latin *inciēns* participiumból származtatja. Ez az **inciō* (< **inquio* gör. ἐγκώω 'terhesnek lenni', ἔγκωος 'terhes') 'terhesnek lenni' ige part. praesense, tehát azt jelenti: 'terhes'. Ebben az alakjában, vagyis activumban ('terhes levő') a románság nem ismeri, minthogy a cselekvő ige **inciō* teljesen eltűnt. Az *inciēns* participium azonban a forma, a népetymologiai associatio

*) BUSLAEV Istoričeskaja grammatika russk. jazyka⁴ 2 : 249.

***) Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga knjiž. jezika 1899, 527. l. b).

révén hozzásimult a *cingere* igéhez, melynek szenvedő part.-a *cincta* illetve *incincta* az *inciēns*-t annál is inkább kiszoríthatta, mert a terhesség fogalma könnyen utat adhatott egy igen egyszerű analogiának, az *övezettség* közös képzele révén. Az *incincta* tehát, a mely az *inciēns*-t kiszorította, nem övezetlenséget, hanem ellenkezőleg: övvel, burkolattal ellátottságot jelentett a terhesség symbolizálásánál is.

Inciēns tehát, a mely se jelentéstani, se formai összefüggésben nincs az *incingere* igével, az alak analógiája és népies interpretatio révén — SCHELER is valószínűnek tart hamis értelmezést «une fausse application étymologique» — átment a *cingere* csoportba és az *incincta* 'beburkolt' értelemben vett és átvitt participium révén rekonstruálták az **incingere* igét, mely a 'teherbe ejteni' jelentésében hiányzott a latinból, de megvan a román nyelvekben (ófr. *enchaindre*, prov. *encenher* egyébként a latin *incingere* 'övezni' értelmében is használatos volt). Az ol. *incingere* — ellentétben az *incinta*-val — már nem használatos, de még DANTE (Inf. VIII. 45): *Benedetta colei che in te s'incinse*. Igen tanulságos az Anonimo Fiorentino jegyzete ehhez a mondathoz (XIV. sz.): «dicono molti d' una donna gravida: ella è incinta in uno fanciullo; ciò ell' è gravida». Tehát *incingersi* in un fanciullo = 'beburkolózni egy gyermekbe' = 'teherben lenni' formájára teljesen az *incingere* konkrét jelentésű alakjával esik össze. Bár az idézett commentator *volgare antico*-nak qualificálja ezt a kifejezést, valószínű, hogy a modern olasz *incinta* franczia kölcsönszó, mert tény, hogy *gravida* a népies alak. A spanyol *estar en cinta* szintén már a *cingere* csoportba beleolvadt *inciēns* > *incincta* reflexe és nem közvetlenül az *inciēnsé*, mint C. MICHAËLIS gondolja: a románság az *inciēns*-t minden jel bizonyítéka szerint már nem ismerte.

Bañõ (sp.); *bagno* (ol.), *baigne* (fr.) 'kényszermunka, gályarabság'. Kivétel nélkül minden etym. szótár, még a legújabb, a most megjelenő MEYER-LÜBKE-féle is, a latin *balneum* 'fürdő' szóval hozza kapcsolatba. A jelentéstani nehézségeket mindenki elismeri ugyan, de legnagyobb rész többé-kevésbé ötletes magyarázattal igyekszik az értelmet az összóéval kibékíteni. Egyik szerint a konstantinápolyi fürdők mellett volt a kényszermunkára

ítéltek fogháza és innen kapta az egyik intézmény a másik nevét; egyesek viszont arra hivatkoznak, hogy az ókorban a fürdők alkalmazottai rabszolgák voltak s ezért tágult meg a fürdő fogalma a kényszermunka helyének fogalmává. De vannak kalandosabb conjecturák is. Olyan pl., mely arra hivatkozik, hogy a mikor az evezős gályákat a vitorlások kiszorították a használatból, az evezőknél alkalmazott gályarabokat olyan börtönökbe internálták, melyek azelőtt fürdők voltak. Nem tudhatni, mennyi a historiai igazság ebben a mindenesetre igen érdekes kulturtörténeti adatban; a valószínűség azonban körülbelül annyi benne, mint abban a másik hypothesisben, a mely a vízen lebegő gálya fogalmát a fürdőével köti össze, és a gályarabok szomorú fogságát egy kissé merész metaphorával mintegy *kényszerfürdő*nek, 'bain forcé des esclaves' nevezeti el.

Pedig már a XVI. sz.-ban, a mikor a *baño*, *bagno* stb. a 'gályarabság' értelmében még nem volt közkeletű a románságban, megkaptuk e szó helyes etymológiáját. CERVANTES a Don Quijote első részének 40. fejezetében az algiri fogházakról szólva ezt mondja: «Con esto entretenia la vida, encerrado en una prisión ó casa que los turcos llaman *baño* donde encierran los cautivos cristianos». Erről a szófejtésről a nem-spanyol etymologusok egyáltalán nem vesznek tudomást; a spanyolok, ha tudnak is róla (pl. MONLAU), nem találják meg az arab ősszót.*

A «casa que los turcos llaman baño» (a turco-n itt természetesen arab értendő) mindenkép helyes adat. Az arab بنى gyökérnek, mely építést jelent, számos derivatuma támogatja ezt az etymológiát: بناء 'ædificatum', بنى 'res structa', بِنْيَةٌ 'ædificium' (FREYTAG, passim). Az ősszó valószínűleg ez utóbbi volt, bár a *binja(tun)* > *baño* látszólag hangtani nehézségekbe ütközik. Talán az első radikális *kesrá*-ját (ب) e-nek ejtették, s így az átírás tévedése nem olyan szembeszökő, mint hogyha az *i*-t adta volna *a*-val vissza. Egyébként az átírás szeszélyeit az

*) Kb. félévvel e cikk megírása után sikerült Granadában az Eguilaz-féle glossariumot (arab, héber stb. eredetű spanyol szók jegyzékét) megszerezni. Eguilaz a *baño* ősszavát szintén CERVANTES nyomán kereste és találta meg. Csodálatos, hogy KÖRTING is, MEYER-LÜBKE is konzultáltak az Eguilaz-féle szótárt, de e szó fölött elsiklottak.

arab szóknak ingadozó vocalisainál fölösleges dolog volna indokolni: a jövevényszók amúgyis jobban alá vannak vetve az egyéni önkénynek, mint az öröklöttek. Másrészt az is valószínű, hogy a szóra *baño* < *balneu* szintén hatással volt.

A spanyol *baño*-t az olasz, az olasz *bagno*-t a francia vette át; a portugál nem ismeri. A francia *bagne* a DARMESTETER-féle szótár tanúsága szerint a XVIII. sz.-ban van először elregisztrálva, még pedig FURETIER szótárában. Az Akadémia 1762-ben fogadta be. A MEYER-LÜBKE-féle Etymologisches Wbuch a magyar *bánya* szót is a *balneu* > *bagno* családhoz sorozza. Ez az adat helyes; a mennyiben a szláv *banja*, a mely a magyar *bánya* ősszava, román eredetű szó. Ezt pedig BERNEKER (Slav. etym. Wb.) konstatálja. Az értelmi kapcsolat a fürdő és *bánya* között nem egészen világos ugyan, de talán kimutatható. A szlávásban *baňa* = fürdő és kupola, edény. BERNEKER szerint «vermittelnde Bedeutung; Badewanne, dann Gefäss überhaupt». Tehát: fürdő > kád > edény > «alles Bauchige» > kupola. A magyar *bánya* szó tehát vagy a *boltozat*, *boltozott helyiség* fogalmába kapcsolódik vagy a zárt és *boltozott fürdőhelyiség* képehez. Az utóbbit látszik támogatni két glossarium, a CALEPINUS-féle, a mely szerint: balineum, balneum = fürdő, *bánya* és MOLNÁR A., a kinél: *bánya*: fodina, item balneu, thermæ.

Nem lehetetlen azonban, hogy a szláv *banja* mindkét jelentése (1. fürdő és 2. kupola) egymástól függetlenül ment át a magyarba, a szó azután később elvesztette az első jelentést és csak a másodikat (*boltozat*, *boltozott helyiség*) tartotta meg, a mely az associatív fogalomszűkülés révén *bánya* jelentésre redukálódott.

HONTI REZSÓ.

ISMERTETÉSEK.

H. Lommel: Studien über indogermanische Femininbildungen. Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht. 1912. 81 l. 2 M.

A jó készültséggel megírt könyvecskének két főrésze: I. Idg. \bar{a} zur Unterscheidung des animalischen Femininums bei Substantiven [p. 1—34]. II. Die Motion mit idg. $\bar{e}i$ -, $\bar{e}i$ -, \bar{ia} [p. 34—77].

Az I. rész kiindulópontja MEILLET [Introduction², p. 250] ama gondolata, hogy olyan o -tövű substantívumoknál, a melyek természetes nemmel bíró lényeket jelölnek, a femininum egyáltalában nem volt a masculinumtól megkülönböztetve s hogy a sexuális F. jelölésére szolgáló \bar{a} -motio csak különnyelvi jelenség.

Ezeket az idg. viszonyokat legjobban a görög őrizte meg. Csak a görögben van még néhány nőnemű lényt jelentő o -tövű F. substantívum [$\pi\rho\rho\theta\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$; $\nu\omicron\acute{\omicron}\varsigma < *snusos$, nem $*snus\bar{a}$ v. $*snusus$ az őrm. nu miatt] és néhány nomen agentis [pl. $\lambda\omicron\gamma\acute{\omicron}\varsigma$ 'kindbetterin' etc.]. Vannak továbbá még gen. comm. substantívumok [\acute{o} és $\acute{\eta}$ $\acute{\iota}\pi\rho\omicron\varsigma$, \acute{o} és $\acute{\eta}$ $\theta\epsilon\acute{\omicron}\varsigma$ etc.], a melyek alapján idg. alapnyelvi koinon-kategoria postulálendő. A mi magát az \bar{a} -motiot illeti a görögben, a szerző összeállításából kitűnik, hogy az animális nem jelölésére szolgáló substantívum-motio esetei [pl. $\acute{\epsilon}\chi\rho\rho\acute{\omicron}\varsigma$: $\acute{\epsilon}\chi\rho\rho\acute{\eta}$ etc.] a homerosi görögségben még igen gyérek s közülük egy sem alapnyelvi, s hogy tehát a görögségben gyakori ilyenmű motio csak lassú különnyelvi elharapózás eredménye. — A latinban [cf. ERNOUT, Mélanges Saussure, p. 209 et seq.] o -tövű sexuális F. tantum már egyetlen egy sincsen, de egyes idg. o tövű substantívumok még koinon-használatot tüntetnek föl [cf. $agnus\ f\bar{e}mina$, $porcus\ f\bar{e}mina$, $sancta\ puer$ etc.]. Az \bar{a} -motio [pl. $servus$: $serva$ etc.] eseteinek felsorolása után a végeredmény itt is az, hogy latin viszonyokból következtetve a substantívum-motio legfőlebb lehetőség volt az idg. alapnyelvben a motio-nélküliség mellett. — Az ó-indben animális lényt jelölő a -tövű M. substantívumból csak néhány esetben van képezve \bar{a} -tövű F.; mivel pedig ezek a femininumok csaknem kizárólag házi állatok nevei, igen valószínű,

hogy egyetlen minta alapján készültek, a mely valószínűleg ói. *áśvā*, av. *aspā* < őś-árja **aśūā*. — A germánban, nevezetesen a gótban az *ā*-substantivummotio esetei meglehetősen szórványosak [*nīþjis*: *nīþjō*, *daurawards*: *daurawarda* és *daurawardō* etc.], de ezek között sincsenek kimutathatólag alapnyelvek. — A baltoszlávban körülbelül hasonlóan áll a dolog — azzal a hozzáadással mégis, hogy a litv. *aszva* tekintettel a lat. *equa* és árja **aśūā* alakokra valószínűleg alapnyelvi **ekūā* alakra utal, a mely tehát valószínűleg az *ā*-substantivummotio legelső idg. esete.

Ezen eredmények alapján a szerző az *ā*-motio eredetének vizsgálatába bocsátkozik [p. 30—34] — polemizálva BRUGMANN [Techmers IZ. IV. p. 100 et seqq.] ellen, a ki abból indult ki, hogy az idg. *ā* suffixum oly szókban mint **q^uenā* és **mamā* a radikális rész sexuales jelentésével asszociálódott s e jelentésben produktív lett. Ezzel szemben a szerző az *ā*-substantivummotio eseteinek eredetileg egészen kis számára s késői jelentkezésére hivatkozik s JACOBI [Comp. u. Nebensatz, p. 115 et seqq.] nyomán tovább haladva arra az eredményre jut, hogy oly substantivummotio mint **ekūā* adjektívikus kapcsolatból támadt, a mennyiben oly syntaktikai kapcsolat mint **sā qrsnā ekūos* idővel **sā qrsnā ekūā* lett.

Ez a magyarázat minden ötletessége és valószínűsége daczára nézetem szerint nem ronthatja le a BRUGMANN-féle álláspont helyességét. Kiindulópontja ugyanis, hogy t. i. a **so *sā *tod* pronomén és a vele kapcsolatos adjectivum-motio az eredetibb s hogy tehát a F. functio hordozója ab ovo a **sā* F. pronomén s ennek analogiájára a **qrsnā* F. adjectivum-alak — semmiképpen sem kényszerítő erejű föltevés: az *ā*-forma és a F.-functio asszociálódásának magyarázatára szerintem sokkal plausibilisebb a BRUGMANN-féle föltevés, a mely szerint az *-ā* suffixum [= basisvégződés] a basis radikális részében lévő sexuales F. jelentés hordozójává adaptálódott. Hogy e mellett későbbben JACOBI analogiája is hathatott, az természetesen szintén lehetséges, sőt igen valószínű. A BRUGMANN-féle hypothesis szellemében e glottogonikus problémát a következő módon lehetne talán dűlőre vinni. Az *-o* és *-ā* M., resp. F. 'suffixumok' egyaránt adaptatio útján jutottak genus-jelölő funkciójukhoz, a mennyiben olyan sexuales substantivumokban mint **q^uiros* és **q^uenā* az *-os* és *-ā* végződés az illető szók jelentése révén a M., resp. F. genus exponensévé lett. Erre megindult az *o*-töví substantiva *ā*-motiója, a mennyiben pl. **ekūos* M. mellé **ekūā* F. lépett, s csak ezután következett be az *o* töví adjectiva *ā*-motiója — még pedig lényegében syntaktikai csoportokban, a mennyiben pl. ősrégi **qrsnos ekūā* későbbben **qrsnā*

ekūā lett. Mivel pedig az associatio elve egyáltalában nem kényszerítő erejű pszichologiai factor, azért egyes *o*-tönvű sexuális femininumok [mint pl. **snusos*] nem lettek szükségképpen az *ā*-motio áldozataivá [cf. gör. *νοός*: ói. *snušā*, ószl. *sn̄cha* < **snusā*] s más *o*-tönvű substantivumoknál [pl. gör. *ὁ* és *ἡ ἵππος*] megmaradt a genus commune; az adjectivumoknál hasonlóan megmaradhatott a koinon-használat s elmaradhatott az *ā*-motio [cf. gör. *ἄλογος, διάφορος* etc.].

A II. részben az idg. *-ēi-*, *-īē-* és *-īā*-suffixumokkal való motio van vizsgálat alá véve. Ez a rész kevésbbé összefüggő részletek tömege.

A class. skt. nyelvben az *ī*-tönvű F. paradigma tudvalévőleg két védikus declinációs typus kontaminálódása révén keletkezett, a melyok a szerzőnél mint *vr̄k̄is-* és *dēvī-*typusok szerepelnek. A két categoria melyikébe tartozásnak két kritériuma: 1. oly casus, a mely a class. paradigmában nem fordul elő [pl. nom. sg. *vr̄k̄ī-h*, ellenben *dēvī* etc.] s 2. az accentus, a mennyiben az *-ī* suffixum oxytonálása baryton alapszó mellett a *vr̄k̄is*-typushoz való tartozásra utal [pl. *vr̄k̄īh*: *vr̄k̄ah*]. E kritériumok alapján következik aztán az *ī*-femininumok beosztása a kategoriák egyikébe [p. 38—46]. — A gāḍā-avestában és nagyjában az ifjabb avestában is a *vr̄k̄is*-typus egészen elveszett; az ópersában a két paradigmából egy új kontaminálódott. — A görögben a ma uralkodó felfogás szerint az *-ia* végű typus a *dēvī*-typusnak felel meg [*ἡδεῖα*: ói. *svādī* etc.], az *īd*-tönvű typus a *vr̄k̄is*-typusnak [*συμμαχίς*: *σύμμαχος* = ói. *kumārīh*: *kumārāh*]. Ez utóbbi megfelelés értelmezésére meglehetősen általánossággal azt teszik föl [cf. BRUGMANN, Gr. Gr.³ 182, 203 és újabban Grr. II. 1.² 209], hogy régi *ī*: *īj*-femininumok a nom. sg. alapján régi *d*-tövek flexiójára tértek át. Ezzel szemben a szerző arra utal, hogy a gör. *-īd*- F. tőképzővel egy *-ad*- F. tőképző halad párhuzamosan, a mely jelentés tekintetében nagyjában megegyez az előbbivel, s ennek kimutatása után [p. 51—64] arra az eredményre jut, hogy a két tőképző suffixum magyarázata egymástól elválaszthatatlan s az *īd*-kategorianak a *vr̄k̄is*-typushoz semmi köze sincs. E nézetben magam is hajlandó volnék osztozni, de a szerző resignatiójával szemben [p. 64] azt hiszem, hogy az *īd*-tövek régi (*ījū*): *ī*-tövek *d*-tovaképzései, v. ö. *θεραπίς*: *θεράπαινα, μορίς*: *μοῖρα, σπυρίς*: *σπεῖρα* etc. [cf. HIRT, Hb.² 337, 380] s hogy az *ad*-tövek *ā*-töveknek hasonló bővülései, v. ö. *πλοκάς*: *πλοκή, φυγάς*: *φυγή* etc. — mert hiszen *-īd*:-*ī* = *-ad*:-*ā*- [cf. HIRT, Hb.² 338, 380]. — A latinban a *dēvī*-typus *ī* eleméne» megfelelője állítólag *-ia*, cf. *Maia*: ói. *mahī*. Ez a nézet azonban fölülte valószínűtlen [elveti BRUGMANN is, Grr. II. 2.² 124], sőt csaknem biztosan hamis, cf. *genetrī-x* [: *genitor* = gör. *γενέτειρα* :

γενετήρ γενέτωρ = ói. jánitrī: janitá], datri-x [: dator = gör. δό-
 τετρα: δοτήρ], jün̄-x [: juven-is = ói. yün̄-: yúvan-], a mely szép
 materiális egyezéseket a szerző meg sem említi. Arra a SCHULZE-féle
 szép felfedezésre [KZ. 42, 233], hogy a lat. 5. declinációban jelent-
 kező ī-tővekkel ro-tövek haladnak párhuzamosan [cf. rabiēs: λαβρός,
 aciēs: ἄκρος, maciēs: macer, scabiēs: scaber etc.], a szerző azt a
 plausibilis feltevést építi, hogy oly esetekben mint ahd. ekka, ags.
 egg, ón. egg [: ἄκρος], gör. σχίζα [: ói. chidrá-], ói. śáci [: śakrá-]
 szintén (i)jē: ī suffixummal van dolgunk. Ebből következik, hogy az
 ó-indben a dēvī-typusban (i)hā: ī- és (i)jē: ī-képzések folytak össze. —
 A vrkīs-typushoz tartozik a latinban a szerző szerint két szó: neptis
 [: ói. naptīh] és vulpēs [: ói. vrkīh], a mint ezt már JOH. SCHMIDT
 gondolta [Die Pluralbildungen der idg. Neutra, p. 61]. — A mi a
 baltoszláv ágat illeti, a szlávban BRUGMANN [Grr. II. 1.² 221] sze-
 rint ī- mint ī- lép föl, a baltiban pedig postconsonantikus ī-
 mint ē- jelentkezik s tehát ószl. zemlja = lit. žemė, lett jeme, ópor.
 semmē < *žemiē. De a szlávot illetőleg már BEZZENBERGER [KZ. XLI,
 78] utalt arra, hogy zemlja végső vokálisa acutus, žemė végső voká-
 lisa pedig circumflexus; a balti ágra vonatkozó feltevés pedig TRAUT-
 MANN [Altpreuss. Sprachdenkm. p. 248—249] szerint valószínűtlen,
 mert az óporoszbán idg. ī megmarad. A dēvī-typus ī elemének lit-
 ván megfelelése biztosan acutus -i, cf. vežantī és ólitv. veschatni
 [= vėschatni]: gör. φέροισα és πότνια, ói. bhārantī és pātnī. Ebből
 következik, hogy litv. deivė és ói. dēvī, litv. musė és gör. μῦα suffi-
 xumai eltérők, s el kell fogadni TRAUTMANN thesisét, a ki egy előadása
 alkalmával a litv. ē-végű femininumokat idg. ēi-tövekre vezette vissza.
 Ez esetben pedig az ói. vrkīs-typus is végelemzésben idg. ēi-tövek
 reflexe, cf. ói. vrkīh: litv. vilkė, ói. naptīh: litv. neptė. Mindezekhez
 megjegyzem, hogy a litván ē circumflexusa alapján már BRUGMANN is
 utalt egy legeredetibb īi suffixumra, valamint a Aγρῶ-typusra mint
 analogonra [Grr. II. 1. 223, 211]. Hasonló erős forma még az ói.
 sakhā, acc. sakhāy-am is [THUMB, Hb. 184. — HIRT, Hb.² 400], vala-
 mint av. panta < árja *panthā(i) [BARTHOLOMAE, Vorgeschichte der
 iran. Spr. p. 115], a mi kikerülte a szerző figyelmét. E két árja szó
 annál fontosabb, mert megerősíti azt a szerző által is elfogadott né-
 zetet, hogy a normál vokalizmusú nom. sg. az indogermánban asigma-
 tikus volt [az ói. pānthāh természetesen kisiklás]. — A mi a ger-
 mán dialektusokat illeti, a gótban az ú. n. jō-tövek a sg. nomi-
 nativusban részint -ja, részint -i végűek. E jelenségnek a tőszótag
 hosszúságához v. rövidségéhez természetesen semmi köze. Az -i végű
 nominativust feltüntetető jō-tövek, pl. hulundi, mawi, þiwi etc., a dēvī-

typusnak felelnek meg, ellenben *sibja*, *sunja* etc. -ja végzete idg. merev $-(i)j\bar{a}$ [cf. *sunja*: *sunjis* = gör. $\xi\epsilon\nu\acute{\iota}\bar{\alpha}$: $\xi\acute{\epsilon}\nu\iota\omicron\varsigma$]. — Az ó-nordban a tőszótag rövidege v. hosszúsága szintén nem lehet oka egy nom. sg.-beli $r < z < s$ megmaradásának v. eltűnésének. A *vrkís*-typusban jogosult az $-r$, v. ö. pl. *ylgr* < $*ulz\bar{u}is$ = ói. *vrkíh*. Ilyen szók analogiájára aztán a *dēvī*-typusú szók is $-r$ elemhez jutottak, v. ö. *þir*, a mely mellett még van egy *þy*, cf. gót *þiwi*. Az asigmatikus typus képviselői közül *egg* 'Schneide' és *egg* 'Wiese' a főnebbi heurisztikus principium értelmében $(i)j\bar{e}$: \bar{v} -tövek a mellettük előforduló *ro*-tövek miatt [cf. gör. *ἀρός* és lat. *anerae* etc.]. Egyes asigmatikus nominativusok esetében a gótból lehet következtetni arra, hogy $(i)j\bar{o}$ -tövekhez való \bar{a} -femininumok, cf. *hel*, *sif*, *syn*: gót *halja*, *sibja*, *sunja*. — A nyugati germán ág e különbségekből semmit sem őrzött meg. — A germán ágra vonatkozó végeredmény tehát a következő. A sg. nominativust nem tekintve zz idg. *ei-*, $(i)j\bar{e}$: \bar{v} -, $(i)j\bar{a}$: \bar{v} tövű és az $(i)j\bar{o}$ -tövekhez tartozó \bar{a} -töví femininumok az ősgermánban egybeestek. Az ősgerm. sg. nominativus tipikus képviselői ezek: $*ulz\bar{u}is$, $*maz\bar{u}i$ és $*sibj\bar{o}$. Ez az állapot megmaradt a keleti germánban vagy a $*ulz\bar{u}is$ -typus a $*maz\bar{u}i$ -typushoz igazodott. A nordban a $*ulz\bar{u}is$ -typus megmaradt s közelebből már meg nem határozható mértékben befolyást gyakorolt a $*maz\bar{u}i$ -typusra. A nyugati germán csak abból a korból ismeretes, a mikor már mind a három typus egybeesett.

A könyv főérdeme statisztikai adataiban s a vulgát felfogástól eltérő szempontok érvényesítésében áll. Mindenesetre kritikával kell olvasni, de mivel általában gondolkozó és önállóságra törekvő s mindig a mai tudomány színvonalán álló főre vall, érdemes vele foglalkozni.

SCHMIDT JÓZSEF.

H. Petersson: Studien zu Fortunatovs Regel. Lund 1911. XII+119 l.

PH. FORTUNATOV orosz tudós tudvalévőleg azt a hangtörvényt állította föl [BB. VI. 215—220], hogy idg. *l* + dentális (*t, d, n, s*) az ó-indben mint cerebrális (*ṭ, ḍ, ṇ, ṣ*) lép föl, míg idg. *r* + dentális csoport megmarad (v. ö. egyrészt *jāthāram*: gót *kilþei*, *pānīh*: gör. *παλάμη*, *bhāṣatē*: lit. *bašas* etc., másrészt *vārtatē*: lat. *vertitur*, *vārṣati*: gör. *ἔρση* etc.). A hangtörvény általában nem talált kedvező fogadtatásra: elfogadta ugyan WINDISCH [KZ. XXVII. 168] és BECHTEL [Hauptprobleme, p. 382—390], de ellene fordult a többség: JOH. SCHMIDT [Pluralbildungen, p. 179. Kritik der Sonantentheorie, p. 1—2], BARTHOLOMAE [IF. III. 157 et seqq.], BRUGMANN [Gr. I.¹ 211. I.²

427], WACKERNAGEL [AiGr. I. 171], THUMB [SktHb. 64]. — FORTUNATOV később oda módosította tételét [l. SOLMSEN fordítását: KZ. XXXVI. 1 et seq.], hogy az idg. alapnyelvben kétféle *l* volt, a melyek közül csak az egyik (idg. *l*) volt képes lingualizálásra, a másik (idg. *λ*) nem. Ezt a saltomortalet maga PETERSSON is elutasítja [p. 12—13], ellenben a régi formulának segítségére siet. Védelme részint abban áll, hogy a felhozott kifogásokat gyöngíteni igyekszik, részint abban, hogy új etymológiák felállításával akarja a hangtörvényt megszilárdítani.

Hogyan áll a dolog a felhangzott ellenvetések kritizálásával? Nézetem szerint meglehetősen vigasztalanul.

Az egész probléma életerére tapint JOH. SCHMIDT, mikor azt állítja, hogy a hangtörvény hangphysiologiai képtelenség [Kritik, p. 1—2]: az ói. *l* az összes grammatikusok szerint dentális volt s így nem is lingualizálhatott; erre csak a valóban cerebrális ói. *r* volt képes. Ez ellenvetés éle nincsen csorbítva azzal a FORTUNATOV tette észrevétellel, hogy az afghánban *rt rd* kapcsolatban *r* cerebrális lesz, resp. hogy a svédben *rt rd* mint *řt ř* és *řđ đ* lép föl, noha különben *r t d* magukban nem cerebrálisok. Mert hiszen az *r* cerebralizáló hatását senki sem vonta kétségbe; itt az *l* lingualizáló képességéről van szó. PETERSSON kiútja, hogy idg. *l* először *r* lett az ó-indben, definitív kudarcot jelent. Az a föltevés ugyanis, hogy az ó-indben kétféle *r* volt, a melyek egyike idg. *l* + dentális kapcsolatban támadt, másika pedig idg. *r* folytatója — ez a föltevés teljesen önkényes és bizonyíthatatlan s éppen olyan methodikai hiba, mint a FORTUNATOV-féle két idg. *l*-qualitás felvétele, a melyet szerzőnk is elvet. Az egész probléma természetének félreismerése szerintem az a további állítás, hogy a kérdés nem a körül fordul meg, miképpen lett idg. *l* + dentális az ó-indben linguális, hanem a körül, vajjon *l* + dentális tényleg szabályszerűen linguális lett-e [p. 14]. De hiszen azt, hogy idg. *l* + dentális az ó-indben linguális is lehet, soha sem tagadta senki; a punctum saliens éppen az, vajjon idg. *l* közvetlenül, tehát mint ói. *l* lingualizált-e avagy csak közvetve, t. i. miután az ósindben *r* lett belőle, a mi a priori valószínű, cf. *hātakam* (ószl. *zlato*) etc.: *bhatah* < *bhrtāh* (gör. *φάρος*—*φερός*) etc. [WACKERNAGEL, l. c. I. 169]. — Felhasználható e tehát FORTUNATOV törvénye ósárja *l* existenciájának kimutatására [p. IV] vagy nem? Nyilvánvaló, hogy nem, s a tekintélyek jó része egészen más csapáson halad. Igaz ugyan, hogy a régibb felfogás szerint idg. *r* és *l* már az árjában egyseges *r* lett [így még BRUGMANN, Grr. I.² 423, 427. BARTHOLOMAE, Ir. Grr. I. 23 etc.], ámde ez a nézet már rég nem 'allgemein verbreitet', mint a szerző hiszi [p. 1]. Maga is idézi PISCHEL nézetét [GGA. 1884.

p. 512], mely szerint a védikus túlnyomó *r* nem valami régiség, hanem dialektikus újítás s a liquidák elosztódása tekintetében eredetibb a class. sanskrit, a mely nem a védikus indnek direkt utóda, hanem valószínűleg egy keletibb tájszólás, Brahmāvarta dialektusa. De vannak még mások is, a kikről azonban a szerző elfeledkezett. WACKERNAGEL is azt hiszi, hogy a rhotacisáló védikus ind mellett volt egy vagy több olyan ói. dialektus is, a melyben idg. *l* és *r* különbsége még megvolt, s hogy innen nyomultak be *l*-formák egyre fokozódó mértékben az irodalmi nyelvbe [AiGr. I. 217]. Hasonlóan nyilatkozik BRUGMANN is [KVG. 118]: az ósárjában és ósindben idg. *r* és *l* még valószínűleg differentiálva voltak; ép így állott a dolog egy ind népies dialektusban, míg egy másikban idg. *l* mint *r* lépett föl (innen való a védikus ind) s egy harmadikban idg. *r* mint *l* folytatódott (innen a māgadhi). E nézetet vallja THUMB is [Hb. 63]. A szerző tehát nyitott kaput dönget, mikor azt mondja, hogy nézete szerint idg. *r* és *l* nem mindenütt lett *r*, hanem bizonyos vidékeken még differentiálva volt, s egyúttal azt a methodikai hibát követi el, hogy miután a védikus *r* dialektikus eredetét PISCHEL nyomán már elfogadta, az árja *l* kimutatásának lehetőségét mégis a FORTUNATOV-féle törvény bebizonyításának lehetőségétől teszi függővé [p. 3] — noha jól látja, hogy ez esetben circulus vitiosusba kerülünk, mert ha árja *l* megvolta FORTUNATOV tételének bebizonyíthatásától függ, emennek igazsága pedig amannak kimutathatóságától, akkor egyik sincs bebizonyítva. A dolog tehát csakugyan úgy áll, a hogyan BECHTEL már két decennium óta megállapította: 'Problem ist jetzt nicht mehr, ob die Ursprache *l* gehabt habe; Problem ist jetzt, in welcher Weise die beiden Liquidæ der Ursprache in den arischen Sprachen behandelt worden seien' [Hauptprobl. 288—289].

A FORTUNATOV féle etymonok helyessége ellen felhozott ellenérvek kritikája nézetem szerint semmiképpen sem sikerült. Álljon itt legelőször egy általánosabb jelentőségű kérdés. FORTUNATOV (és BECHTEL) szerint a linguális < *l* + dentális hangváltozás az egész ind területre érvényes — tehát nem csupán a ved. és class. indre, hanem a prākritokra is; a lingualisatio tehát prähistoriai, a mely századok által volt elválasztva a speciális prākrit lingualisatiótól. — Ámde semmi okunk és jogunk a prākritok számára két rendbeli lingualisatiót postulálni s másrészt az a feltevés, hogy minden védikus és sanskrit lingualisatio a prākritok hatása, minden nehézséget elozlat [cf. JOH. SCHMIDT, Kritik, p. 2. WACKERNAGEL, AiGr. I. 167—171. THUMB, SktHb. 65]. Hiszen egyes esetekben a hangalkat bevállottan a prākritokra utal: olyan ói. szók mint *bhaṭa* < *bhṛta*-, *kiṇa* <

**kṛṇa-*, *kuṇi-* < **kṛṇi-* egy vonalon állanak olyan prākrit szókkal mint *vasaha-* < ói. *vṛṣabhā-*, *ditthi-* < ói. *dṛṣṭi-*, *pucchai-* < ói. *pṛcchati*; oly dublettek mint *kāṇā-* és *karṇā-*, *jāthara-* és *jartū-* prākrit befolyás fölvetelével a legegyszerűbben magyarázhatók. Figyelembe veendő továbbá a cerebrálisok successiv expansiója: ezek a nem indo-iráni, hanem speciális ind hangok a védában még relative ritkán lépnek föl, a class. sanskritban már tekintélyes tömegben jelentkeznek s a prākritokban valósággal hemzsegnak [WACKERNAGEL, I. 165. PISCHEL, Prāk. 156—161]. Elutasíthatatlan tehát a föltevés, hogy ezek a biztosan nem-árja hangok a népnyelvekből indultak ki, a melyek az autochthon őslakóknak, nevezetesen a dravidáknak nyelveivel keveredtek. A középinde befolyásoknak egész sorozata mutatható ki már a védikus ó-indben [WACKERNAGEL, l. c. I. p. XVIII], a mint ezt a szerző is elismeri [p. 15]. Ha most még meggondoljuk, hogy — a mint a szerző is bevallja [p. 17] — nincsen általános szabály, a melynek alapján a FORTUNATOV-féle lingualisatio a prākrit lingualisatiótól el volna választható, akkor a secundär prākrit befolyás felvétele nézetem szerint teljességgel megdönthetetlen. A ki más eredményt vár a prākritok vizsgálatától, annak a prākritokat kell beható vizsgálat tárgyává tennie, a mit azonban a szerző ezúttal tudatosan elmulaszt megtenni [p. IV, 16—17]. Már pedig e kérdés tisztázása nélkül minden argumentálás hiábavaló. Hogy *l* jóformán sohasem jelentkezik dentális előtt, az az *r* expansiv ereje miatt korántsem föltűnő; de még ha az volna is, magában véve legfőlebb csak negatív bizonyíték lehetne, a mint a szerző is látja [p. 19].

Nagyon kihívja a kritikát az a mód is, a hogyan PETERSSON a törvény útjában álló egyes etymonok erejét meggyöngíteni igyekszik. Oly esetekben, mikor *l* + dentális csoport nem alkalmazkodik a szabályhoz, fölteszi, hogy prākrit kölcsönszókkal van dolgunk; voltaképpen kivételeknek csak azokat az eseteket tartja, a melyekben *r* + dentális van linguálissal repräsentálva [p. 93]. De nézetem szerint itt sem ért célzt. Minden apróságra természetesen nem terjeszkedhetem ki, csak néhány különösen valószínűtlen magyarázatot teszek szóvá. Így pl. *pūrṇāḥ* < idg. **p_lṛṇós* esetében a kivétel oka az volna, hogy a legtöbb igealakban az *l* nem-dentális consonans előtt áll [p. 96]. Ez az érv, noha tekintélyek is elfogadták, nem állhat meg, v. ö. *pṛṇāti* *pṛṇāti* *pṛṇuyāt* és főleg *pīpartī* *pūrtā-* *pṛta-* *pūrdhī!* — Az ói. *ṛṇā* prototypusa állítólag idg. **ṛṇā*. De az ói. szót lehetetlen elválasztani a teljesen azonos jelentésű és hangalkatú lat. *lāna*, gót *uulla*, lit. *vīna*, ószl. *vīna* szóktól, a melyeknek alapalakja **ṛ_lṇā*, recte **ṛ_lṇā*. — Az ói. *pṛthūḥ* < idg. **p_ltūs* (= gör. *πλάτος*) állítólag újképzés a

comparat. *prathiyas-* és superl. *prathiṣṭha-* analogiájára. Azonban mi lesz az etymologiaiilag ezekkel összefüggő, de jelentés tekintetében teljesen izolálódott *pythiví* (cf. gör. *Πλάταια*) szóval?! — Hogy ói. *mürdhán-* számára jobb értelmi és alaki megfelelés nincs az ags. *molda* szónál, azt nolens-volens a szerző is elismeri [p. 97]. — Az ói. *jártúh* és *játharam* tanúságát nem lehet azzal a föltevessel elnémitani, hogy esetleg nem is tartoznak össze [p. 97—98] etc. — Mindezt és sok egyebet a józan etymologia aligha fogja a FORTUNATOV-féle törvény kedvéért jóvá hagyni.

A mi a törvény pozitív bizonyítására felhozott etymonokat illeti, elfogadásra ezek sem igen számíthatnak, bár sokszor elég ügyesen vannak támogatva. PETERSSON különös súlyt fektet az *-nd-* tartalmú szókra, a melyek szerinte idg. *l*-végű gyökerekből *-nd-* suffixummal vannak képezve [p. 45 et seqq.]. De ez ugyancsak kétséges. Már mért volna ói. *píndah* < idg. **pilndos*, mikor ags *flint* tanúsága nyomán idg. **plindos* lehet? Vagy mért volna ói. *daṇḍah* < idg. **del-ndo s* v. **dol-ndo-s*, mikor a gör. *δένδρον* alapján idg. **dendros* lehet középpind ruhában? Etc. — A további példák [p. 65—70] ép ily kétségesek: a class. *bhānati* számára az idg. **bhelneti* egészen fölösleges, mert a ved. *bhānati* bizonyosága szerint középpind hangalkatú szó van előttünk; az ói. *sānah* számára egy idg. **kāxl-no-s* alapalakot felállítani a gör. *ῥῶνος* és főleg újp. *sān* miatt lehetetlenség. Etc. — A szerzőnek új etymonjai [p. 71—87] pusztá lehetőségek, a melyek elfogadhatóságuk esetében sem segíthetnének a törvényen, mert etymologico-statisztikai alapon ez a kérdés — a szerző nézete ellenére [p. 19] — teljesen megoldhatatlan.

Tekintettel a meg nem gyöngített általánosabb természetű érvekre a FORTUNATOV-féle törvény valószínűleg 'positiv falsch', mint JOH. SCHMIDT állította, de legalább is 'unerwiesen und unerweisbar', mint BARTHOLOMAE vélte. Kísérletében a szerző maga sem bízik sokat: expressis verbis kimondja, hogy a probléma végleges megoldására nem is törekszik, mert a mindenkit kielégítő bizonyítás egyelőre csaknem lehetetlenség, s hogy a törvény továbbra is nyílt kérdés marad, de a mérleg sokkal inkább hajlik a szabály javára, mint szakkörökben hiszik [p. III]. Resignált nyilatkozatát résuméje végén megismétli s e szavakkal végzi: 'Soweit ich die Frage... aus dem Sanskrit und dem Vedischen beurteilen kann, scheint mir daraus hervorzugehen, dass vorläufig weit mehr für die Regel als gegen sie spricht' [p. 109]. Részemről ebben a nézetében sem osztozkodom, de PETERSSON munkáját, mint a mely a kérdés egész történetét adja s minden oldalú vonatkozásaiban tárgyalja, elolvasásra és figyelemre méltó próbálkozásnak tartom.

SCHMIDT JÓZSEF.

Fritz Holzträger: Syntaktische Funktion der Wortformen im Nösnischen. Diss. Tübingen, 1912. (Különlenyomat az Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde XXXVII. köt.-ből.)

A nyelvjárastanulmányozás természetes haladását kell látnunk abban, hogy a nyelvjárások hangtani és alaktani sajátosságainak megállapítása után két feladat megoldására vállalkozik a tudomány, az egyik a nyelvjárások szókincsének minél teljesebb összeállítása, a másik a nyelvjárások mondattani sajátosságainak megfigyelése, ezen megfigyelések összegezése és bizonyos rendszerbe szedése.

A szókincs összegyűjtésével ma természetesen más célokat követünk, mint a nyelvjárások megfigyelésének első stádiumában, a mikor a nyelvjárastanulmányozás nem volt egyéb, mint jellegzetes szavak, szólások és erőteljes mondások összeállítása, a melyeken bizonyos népies humor ömlött el. A gyűjtőnek elsősorban ezen népies humorban tellett öröme, a mint a megválasztott magyarázó szólások is mutatják. Így a Pozsonyban 1762-ben megjelent «Beschreibung der kgl. ungarischen Haupt- Frey- und Krönungstadt Pressburg» cz. könyvnek 'Von der Sprache' cz. részében (118. l.) a szerző az *aufi* szó használatát ily példával magyarázza: *aufi*, besonders vom Hauen, z. B. *i hau dr ani aufi*. Sok «Idiotikon» szerzőjét ily öröm buzdította munkára. Manapság egy nyelvjárású szótár írójától azt várjuk, hogy a népies szókincs révén a nép életének, gondolkodásának, szokásainak minden oldalával ismertessen meg, a szótár tehát kifogyhatatlan tárháza, «Rüstkammer»-je legyen az etnografia és etnológia minden ágának. A «Wörter und Sachen» jelszó tehát itt kell, hogy érvényesüléssé, való tetté váljék, a hogy ezt örömmel lehetett megfigyelni a Sieb.-sächs. Wörterbuch első füzetain.

A nyelv szókincsének fogalmi tartalmát, kialakulásának lélektani tényei szerint magyarázza a jelentéstan, míg a nyelv belső struktúrájával a mondattan ismerteti meg. Sehol sem érezzük azonban annyira a nyelv analizisének terén, hogy a valóságnak csak igen hézagos és hiányos töredékeit nyújthatjuk, mint a nyelvtudomány ezen ágaiban. Innen magyarázható az a nyugtalanság és forrongás, a mely a jelentéstan, de különösen a mondattan elmélete terén mindmáig észlelhető.

HOLZTRÄGER, a mint értekezésének címében és előszavában is egyaránt jelzi, szintén csak ilyen töredékes megfigyeléseket kíván nyújtani, s főképp a szóalakok mondattani funkcióját vizsgálja a besztercei nyelvjárásban. Azonban nemcsak deskriptív módon akarja ezen nyelvjárás jelenségeit tárgyalni, hanem, a hol történelmi adat áll rendelkezésre, a jelenségek történelmi kifejlődését is szemmel ki-

sérni, sőt őket a luxemburgi nyelvjárás területén eszközölt feljegyzések alapján ezen nyelvjárással összehasonlító módon összevetni is óhajtja. «Es kam wir vor allem darauf an, zu zeigen, wie und unter welchen Bedingungen sich die syntaktischen Verhältnisse des Wortformen im Nösnischen entwickelt, welche Gestalt die mittelhochdeutschen Erscheinungsformen im Laufe der Zeiten im Nösnischen erhalten haben. Das Luxemburgische musste, soweit es ging, herangezogen werden, um das Tempo und die Art dieser Entwicklung feststellen zu können», ezt olvassuk mindjárt a munka elején (5. l.). Hogy HOLZTRÄGER ezen saját maga által kitűzött feladatait elvégezte volna, ezt, úgy gondolom, ő maga sem hiszi. Mindazonáltal az, a mit terjedelmes disszertációjában nyújt, a legnagyobb mértékben elismerésre és figyelemre méltó. Megfigyeléseinek finomsága és feljegyzéseinek gazdagsága valóban meglepő. Ez teszi a művét élvezetes olvasmányúvá olyanok számára is, a kik, mint magam is, a nyelvjárást gyakorlatilag nem ismerik. És minthogy a mondattani sajátságoknak semmi közük a nyelvjáráshatárokhoz, hanem azokon jóval túlterjednek, HOLZTRÄGER munkájának sok tekintetben úttörő értéke van az összes középnémet, de különösen a frank nyelvjárások szempontjából. Ilyen ügyes megfigyelések, mint a milyeneket itt (a 41. lapon) a többeszám kikopásának okairól, (a 92. lapon) a genitivusokból lett nominativusokról, (a 129. lapon) az ige fajairól stb. stb. olvashatunk, sok nyelvjáráskutatót bizonyosan számos hasonló észrevétel megtételére fognak inspirálni.

A luxemburgi nyelvjárásokkal való összevetés persze hiányos; a szerző joggal panaszkodik, hogy a nyugati középnémet nyelvjárások terén a «benszülöttek» részéről nagyon kevés történt, a mint a frank nyelvjárások tanulmányozását a német tudomány általában feltűnő módon elhanyagolta. Kétségtelen, hogy ezért küzd az erdélyi szász nyelvjáráskutatás is annyi nehézséggel és bizonytalansággal.

A mi a mondattani sajátságok történelmi fejlődésének megfigyelését illeti, úgy erre nézve azt hiszem, hogy helyesen csak úgy fogunk eljárni, ha nem elégszünk meg, mint a szerző, a kfn. mondattani viszonyokból való kiindulással, hanem egészen az ófn. mondattan alapjára helyezkedünk. Az ófn. mondattan terén számos kutatást is végeztek már, ha nem is merte eddig senki sem megkísérelni, hogy ezeket, ha másképp nem, legalább egy rövid tankönyvben összefoglalja. A ki azonban komolyan akar nyelvjárási syntaxissal történelmi alapon foglalkozni, az nem nélkülözheti az ófn. mondattani kutatás eredményeit.

Mindez azonban nem annyira kifogás, mint inkább további

szélkitűzés akar lenni; HOLZTRÄGER a kezdet nehézségeivel küzdve így is elismerésreméltót alkotott körütekintő és gondos munkájával.

SCHMIDT HENRIK.

Albert Dauzat: La philosophie du langage. Paris. Flammarion, 1912. 330 l.

Ez a könyv szellemes és világos előadásban először foglalja össze francia nyelven főképp az újkori nyelvtudományi eszmék és munkálatok egész rendszerét. Címe nem egészen talál, mert inkább jó bevezetés a nyelvtudományba s csak annyiban annak bölcsészete, mert ügyes új csoportosításban, vagy mondjuk, rendszerben adja elő tudományunknak újabb eredményeit. De ezt általában sikerrel végzi s ha pl. a legújabb hasonló tárgyú szláv-német munkával vetjük össze,* az elvek logikus csoportosításának, az anyag áttekinthetőségének szempontjából a DAUZAT munkáját kell értékesebbnek mondanunk.

DAUZAT műve négy könyvre oszlik. Az első könyv foglalkozik a nyelv általános tulajdonságaival (9—66), a második a nyelv fejlődésével (67—147), a harmadik az eszmék történetével (148—198), az utolsó a módszerek kérdésével. A művet rövid általános bevezetéssel kezdi s pár lapnyi «Conclusion»-nal végzi.

Az első rész a nyelv lényegének magyarázatából indul ki. A szerző a nyelv mibenlétét mintegy négy jegyből állítja egybe s e négy jegy négy, a nyelvi étellel távolabbi kapcsolatban lévő tárgy rövid összefoglalására ad alkalmat. A nyelv a gondolat kifejezésének eszköze, a nyelv a társas életet élő ember alkotása, a nyelv a tagolt hangok összesége s végül írás által megrögzíthető alkotása az emberi elmének. E jegyek rendén olvashatjuk a nyelv lélektani és logikai vonatkozásainak, a szavak jelentésbeli viszontagságainak, a társas életben belül való alakulásának, biológiai és physikai vonatkozásainak rövid összefoglalását s végül az írás fejlődését s az élő nyelvhez való viszonyát. A második rész a nyelvek különféleségéről szól s a nemzetközi illetve világnyelv problémájáról. A harmadik rész «Le renouvellement du langage» címmel főleg a helyesírás tudományos, elméleti megalapozásával foglalkozik. E rész újat alig mond, de nevezetes a nemzetközi nyelvre vonatkozó fejtegetése azért, mert DAUZAT, az eszperantóért annyira lelkesedő francia nemzet derék tagja, határozottan az egyedüli helyes nyelvtudományi alapon áll s minden mes-

*) Dr. VIKTOR PORZEZIŃSKI: Einleitung in der Sprachwissenschaft. Autorisierte Übersetzung aus dem Russischen von Dr. Erich Boehme. Leipzig und Berlin Teubner. 1910. 229 l.

terséges nyelvgyártásnak ellensége. Találóa mondja műve 49. lapján: «Le langage est un instrument complexe adapté à la diversité infinie de la pensée humaine, dont un outil trop simple et trop rudimentaire sera impuissant à exprimer les nuances. On peut regretter que tous les cerveaux humains, comme les larynx et les bouches, ne soient pas taillés sur le même patron, et que le langage, dans ses transformations phonétique et sémantique, obéisse à des contingences physiologiques, et aux rapports analogique, créés par l'association des idées: ce sont des faits devant lesquels il faut s'incliner et avec lesquels on doit compter». Sőt egy ilyen el sem képzelhető nemzetközi nyelv ejtésének soha el nem érhető egységességére vonatkozólag új szellemes bizonyítékai vannak (50—51. l.) és a nyelvek különféleségének látzólagos hátrányait illetőleg van idézete (52. l.), mely szépen bizonyítja e különféleségnek amaz előnyös sajátját, hogy az örök fejlődésnek csíráját hordja magában. A helyesírást illetőleg a francia Akadémiának álláspontján van, hogy t. i. a helyesírási reformoknak időről-időre nyomon kell kísérniök a nyelvbéli változásokat. A nyelvbéli fejlődés expositiójánál megkülönböztet belső és külső, spontan és extern, collectiv és egyéni fejlődéseket. Igen szép az egyéniséget, a tudatos akaratot jellemző rész (főkép 64. l.).

A második könyv speciális francia anyaggal kezd: a fonetikai változások, a kiejtés taglalásával, főkép a ROUSSELOT féle kísérleti iskola eredményei alapján. E könyv első fejezetének második szakasza «Phénomènes analogiques» czímmel a szavak életével, összetételével, alakulásával foglalkozik. Második és harmadik fejezete pedig főként a szavak kölcsönzésével, nyelvek alakulásával és elpusztulásával foglalkozik, újat alig mond, a romanista irodalomból veszi ismert példáit.

A harmadik könyv anyaga francia nyelven jórészt novum, ügyes, szép összeállítás, de aránytalan és hiányos. Három fejezetben összeállítja a nyelvtudományi eszmék történetét. A régi grammatikusokon kezd, de ezeket csak IVAN MÜLLER-ből ismeri, STEINTHALT tán nem is látta, foglalkozni egyáltalán nem foglalkozik a régiekkel. Érdemleges tárgyalása a renaissance-val kezdődik, s nem ismeretlen, de elhanyagolt francia adatok azok, melyeket MÉNAGE-ról (ezt tette örökre nevetségessé MOLIÈRE a Tudós Nők Vadius-ában), már előbb CORDEMOYRÓL, CLAUDE FAUCHETRÓL, J. PÉRIORRÓL stb. olvashatunk D. munkájában. A Port-Royal tagjait is jól jellemzi, s előttük SCALIGERT, SANCHEZT stb. Egy ugrással a XIX. század elején terem s most mintegy német mederbe kerül. ADELUNG, VATER, SCHLEGEL, BOPP, GRIMM útján a nyelvtörténeti iskolához vezet, de csak francia szellemesség és nem alaposág, ha itt, a fejlődés nyelvi gondolatának megalapozásánál a —

DARWIN-féle fejlődésre gondol. Egyébként ez a francia itt — németül beszél s a következő fejezetben is, hol az új-grammatikus iskolát jellemzi (les néo-grammairiens). De bár adatai közismertek, jól állapítja meg ez iskola fontosságát, hivatását. «L'originalité profonde de l'école allemande des néo-grammairiens fut de donner à la loi linguistique une valeur précise et scientifique qu' l'assimila désormais aux lois établies par les autres sciences de la nature». Itt is a dolog romanista vonatkozásainak bekapcsolása a főérték: GASTON PARIS, ASCOLI, BRÉAL méltatása. Mintegy ez irány betetőzésének tartja D. a fonetika kialakulását.

Ez utóbbival parallel alakult ki a nyelvlélektani irány, melynek fejlődését WHITNEY-től WUNDRIG a III. fejezet foglalja össze. Ha D. valóban azt akarná adni művében, a mit címe jelez s nem azt, a mit mi keresünk benne, akkor ez volna a mű leggyöngébb fejezete: vegyes ismertetés rendszer nélkül.

A legsikerültebb a negyedik könyv, mely a módszer kérdésével foglalkozik. Külön fejezetek szólnak a leíró nyelvtudományról, mely az anyagot egybegyűjti, a megfigyelőről, mely főként a kísérleti hangtan problema-körét adja, a magyarázóról, melynek főirányai a graphikai, a történeti s az összehasonlító s végül a kísérletezőről, mely főként a THUMB MARBE féle nyelvlélektani kísérletről számol be igen elismerő hangon. Nincs ezekkel szerves összefüggésben e könyv negyedik és ötödik fejezete. A negyedik a szófejtés elvi tételeit adja, az utolsó pedig a nyelvtanításnak a nyelvtudományhoz való viszonyát.

Ügyes, józan, okos könyv s bár hiányos az anyaga, mint francia mű igen figyelemre méltó. A szerző sokat tanult, de furcsa, hogy némi nyelvbölcészeti rendszerre törekszik s nem ismeri HUMBOLDT-t, sőt, midőn a néplélektani iskola kritikái ivodalmát fejtegeti, nem látatja SECHERAY művének ismeretét sem, pedig S. az ő anyanyelvén legeredetibb bírálója WUNDT-nak s nyelvelméleti rendszere is figyelemre méltó. De sok volna ezeken kívül elsorolni mindazt, a mit D. nem ismer. Ellenben jól ismeri MEILLET munkásságát, alaposan ki is zsákmányolta s művét is egy MEILLET műveiből származó idézettel fejezi ki, mely pompásan jellemzi ez irány multját és jelenét. «L'ancienne grammaire générale est tombée dans un juste décri, parce qu'elle n'était qu'une application maladroite de la logique formelle à la linguistique où les catégories logiques n'ont rien à faire. La nouvelle linguistique générale, fondée sur l'étude précise et détaillée de toutes les langues à toutes les périodes de leur développement, enrichie des observations délicates et des mesures précises de l'anatomie et de la physiologie, éclairée par les théories objectives de la psychologie mo-

derne, apporte un renouvellement complet des méthodes et des idées : aux faits historiques particuliers, elle superpose une doctrine d'ensemble, un système.»

RUBINYI MÓZES.

Epitome Thesauri Latini, adornavit et auxiliantibus pluribus edidit

FR. VOLLMER. Lipsiæ. In œdibus Teubneri. 1912. 1. Lief.

Midőn az interakademikus bizottság a nagy Thesaurus Linguae Latinæ elkészítését elhatározta, s a mű első kötete 1900-ban megjelent, kitűnt, hogy a Thes. egyhamar nem fogja betölthetni hivatását. A munkálatok lassú előrehaladása arra készítette a bizottságot, hogy a nagy Thes.-ból kisebb latin szótárt szerkesztessen, a mely a mai tudomány igényeinek megfelel, könnyebben beszerezhető és főleg jobban kezelhető. A Thes. rengeteg anyagot ad, a melyet minden esetben áttekinteni szinte lehetetlen, viszont a régebbi latin szótárak, sok tekintetben csupán az iskola szükségletét elégítették ki, s így jelenleg elavultak. Ily nehézségek elhárítását czélozza az Epitome Thesauri Latini. 4 kötetből fog állani, áttekinthető és igen megbízható anyagot fog szolgáltatni, mert a Thes.-nak kritikailag átvizsgált anyagán alapul. A szerzők — az előszó szerint — nagy gondot fordítottak arra, hogy minden szó jelentésének fejlődését ismerjék, s hogy minden jellemző fordulat, nevezetesebb kifejezés legrégibb helyét idézzék, a mit oly gyakran kell nélkülöznünk FORCELLINI, GEORGES műveiben. Nézzünk egy példát. Abies. A Thes. idézi az öszszes régi etymol. fejtegetéseket. Az Epitome ellenben kihagyja ISIDORUS kísérletét, mint nyilvánvalóan helytelen. A prosodiai rész is rövidítve van. A jelentés fejlődése ez: abies, mint arbor: a Thes. idéz 22 helyet, az Epit. csak a következőket: Plin. Nat. 12. 134., Enn. ann. 189. Ov. met. 10. 94. Liv. 24. 3. 4. Val. Fl. 7. 405. Ezután oda teszi: sim. sæpe. A Thes. ezután sorra veszi az abies mellett előforduló jelzőket; ezekről nincs szó az Epitoméban. Abies sing., mint collectivum a Thes.-ban 8 hely, az Epitoméban a 2 legrégebb. Verg. Aen. 8. 599. Vitr. 1. 2. 8. II. alatt abies mint materia, lignum: a Thes.-ban 19-szer, az Epitoméban a 4 legrégebb: Enn. trag. 80. Cæs. Gall. 5. 12. 5. Verg. Aen. 2. 16. Vitr. 2. 9. 5. Végül úgy a Thes.-ban, mint az Epitoméban 1—2 idézettel előfordulnak a köv. rovatok: res inde confectæ: de tabellis, de navibus, de remis, de hasta, de lectorio manuali. A jelentés teljes fejlődése megismerhető tehát a Thes.-ból és az Epit.-ból egyaránt. Nem így van ez a régebbi szótáraknál. GEORGES gyakran csak általában idézi az auctorok v. korok nevét, a hol az illető szó előfordul, sokszor pedig nem a legrégebb helyeket említi. Abies. IIa. ein Schiff. Verg. Georg. 2. 68., holott így már Acc. trag. 331. FORCELLIN-nél e helyen nem tűnik ki a jelentés fejlődése. A következő rovatokat különbözteti meg: abies 1. arbor describitur 2. quia vero aptissima navigiis est, hinc a poetis per metonymiam sæpe pro navi ponitur. Csak ezután 3. Item pro alia quapiam re ex abiete facta. A következő két rovatban újra részletez. Szóval az Epitome nagy előnyökkel rendelkezik, ha akár a Thes.-szal, akár a régebbi szótárakkal hasonlítjuk össze használhatóságát.

BENIGNY GYULA.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben.....	1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálymik dana hangjegye	—40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet	2.—
Ballagi Mór. A nyelvjelődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr	—40
— Baronyai Deesi János és Kis-Viczay Péter közmondásai	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése.....	—40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat	—60
— A mondat dualismusa	1.20
— A neo- és paleológia ügyében	—60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázói után	—80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra	—80
— Szórend és accentus	—80
Budenz József. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet	4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» című II. értekezésére	—40
— Erdel- és hegyi-cseremisiz szótár. (Vocabularium cseremisicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisiz szógyűjteményéből és az Ujtestamentom cseremisiz fordításából	1.—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguae Hungaricae cum Linguis Ugriais comparatae.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet	2.—
— Mokka- és erza-mordvin nyelvtan	1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasonlítása	—20
Fábián István. Finn nyelvtan	1.—
Finály Henrik. A besztercei szöszedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. — Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes szömutatókat készített hozzá	4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez	—40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metznézfi német nyelvjárás hangtana	1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból	—40
Goldziher Ignác dr. A buddhismus hatása az iszlámra	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál.....	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval	1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten	—40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben	—80
Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjeplogui egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta	6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szövegekkel	3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján.....	6.—
— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok	—60
— A M. T. Akadémia és a szümi irodalmi társaság	—40
— A számlálás módja és az év hónapjai	—40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről	—30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve	1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről	—80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez.....	—60
— Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében)	—60
— Szórendi tanulmányok I. rész	—60
— Ugyanaz	—80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közvetteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. kötet	12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népdal	—90
— Tanulmányok az ujabbkori perzsa irodalom történetéből	3.—
Kunos Ignác dr. Három karagöz-játék	2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól	—90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szöveget gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta	3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet	10.20—
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban	1.—

Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről	—80
— A sémi magánhangzokról	—75
— Adatok Krim történetéhez	—40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit	10.—
Lindenschmidt Mihály. A verbázi német nyelvjárás	—90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában	—20
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben	—20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékeről az ó-indben	1.20
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	—5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével)	1.20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék	—60
Molnár Albert. (Szenci-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos, Hasonmással	9.—
Munkácsi Bernát. Arja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története	12.—
— Budenz József emlékezete	1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.—
— Kiegészítő füzet	6.—
— II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.—
— IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— Votják népköltészeti hagyományok	4.—
— Votják szótár. 4 füzet	16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex	2.—
— Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.—
— V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csomez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:	
— I. kötet: Bécsi-codex. — Müncheni-codex	4.—
— II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex	4.—
— III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál	4.—
— IV. és V. kötet: Erdy-codex. Egy-egy kötet	4.—
— VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.—
— VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex	4.—
— VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apor-codex. — Kulcsár-codex	4.—
— IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.—
— XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex	4.—
— XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.—
— XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék	4.—
— XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex	4.—
— XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-lártya.	6.—

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában

Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.

IV. kötet.

1913.

4. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1913.

TARTALOM.

	Lap
SCHMIDT JÓZSEF: Az ú. n. «észak-árja» nyelv eredetének kérdéséhez	241
ASBÓTH OSZKÁR: Szláv mondattani hatás?	260
SCHMIDT JÓZSEF: Az idg. flexio genesisének problémája (Folytatás)	267
GOMBOCZ ZOLTÁN: A szlávtság török elemeiről	289
THIENEMANN TIVADAR: Az első germánok Pannoniában	295
ASBÓTH OSZKÁR: Szláv <i>u</i> ~ magyar <i>o</i>	304

Ismertetések.

ASBÓTH OSZKÁR: G. Weigand: Bulgarisch-deutsches Wörterbuch	303
GOMBOCZ ZOLTÁN: Th. Rosset: Recherches expérimentales pour l'inscription de la voix parlée	317
RUBINYI MÓZES: Ernst Lewy: Zur Sprache des alten Goethe	318
BENIGNY GYULA: Ed. Hermann: Über die Entwicklung der litanischen Konjunktionalsätze	320

Kisebb közlemények.

ASBÓTH OSZKÁR: <i>Ajton</i>	288
-----------------------------	-----

Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik meg. Egy kötet 4 öttíves füzetből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

IV. KÖTET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1913.

TARTALOM.

Értekezések.

	Lap
ASBÓTH OSZKÁR: Még egyszer: «Ógörög helynevek Erdélyben»	19
— — <i>Kaba</i>	135
— — <i>Gerelnye</i>	161
— — <i>Tátra</i>	198
— — Szláv mondattani hatás?	260
— — Szláv <i>u</i> ~ magyar <i>o</i>	304
BENIGNY GYULA: Fejezetek a latin hangsúly történetéből	81
BONKÁLÓ SÁNDOR: A <i>sz</i> refl. a huczul-kisoroszbán	41
— — Tagadómondat a magyar-kisorosz nyelvben	219
GOMBOCZ ZOLTÁN: A szlávtság török elemeiről	289
HONTI REZSŐ: Az olasz kiejtés kérdéséhez	207
— — Román etymológiák	222
RUBINYI MÓZES: A hangutánzás problémájának történetéhez	1
SCHMIDT JÓZSEF: Az idg. flexio genesisének problémája 20, 116, 183, 267	
— — Az ú. n. «észak-árja» nyelv eredetének kérdéséhez	241
THIENEMANN TIVADAR: Pannóniai langobard szavak	143
— — Az első germánok Pannoniában	295

Ismertetések.

ASBÓTH OSZKÁR: Karácsonyi János, Százezer baj, millió jaj egy tévedés miatt	65
— — G. Weigand, <i>Bulgarisch-deutsches Wörterbuch</i>	303
BENIGNY GYULA: Dr. W. Hawers, <i>Untersuchungen zur Kasussyntax der indogerm. Sprachen</i>	206
— — <i>Epitome Thesauri Latini</i>	240
— — Ed. Hermann, <i>Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionalsätze</i>	320
BONKÁLÓ SÁNDOR: <i>Deutsch-ukrainisches (ruthenisches) Wörterbuch von W. Kmieykevitsch u. W. Spilka</i>	152
GOMBOCZ ZOLTÁN: Th. Rosset, <i>Recherches expérimentales pour l'inscription de la voix parlée</i>	317

	Lap
HONTI REZSŐ: Taschenwörterbuch der katalanischen u. deutschen Sprache v. Prof. E. Vogel	157
RUBINYI MÓZES: Kaiblinger Fülöp, Alkotó nyelvtudomány	77
— — Alfred Dauzat, La philosophie du langage	237
— — Ernst Lewy, Zur Sprache des alten Goethe	318
SCHMIDT HENRIK: O. Schrader, Die Indogermanen	151
— — Syntaktische Funktion der Wortformen im Nösnischen	235
SCHMIDT JÓZSEF: F. H. Weissbach, Die Keilinschriften der Achäme- niden	48
— — E. Leumann, Zur nordarischen Sprache und Literatur	60
— — Joh. Topolovšek, Die sprachliche Urverwandtschaft der Indo- germanen, Semiten und Indianer	134
— — Sten Konow, Zwei Handschriftenblätter in der alten arischen Literatursprache aus Chinesisch-Turkestan	182
— — I. Steurer, Der Ursprung und das Wachstum der Sprache indo- germanischer Europäer	197
— — H. Lommel, Studien über indogermanische Femininbildungen	226
— — Studien zu Fortunatovs Regel	230

Kisebb közlemények.

ASBÓTH OSZKÁR: Leskien óbolgár kézikönyvének új kiadása	40
— — Egy Jagić-életrajz	59
— — Két óbolgár nyelvtan	115
— — <i>Gomb</i>	150
— — Még egyszer <i>pászta</i>	158
— — <i>Ajton</i>	288

AZ Ú. N. «ÉSZAK-ÁRJA» NYELV EREDETÉNEK KÉRDÉSÉHEZ.

A LEUMANN által megfejtett s önálló 'északi' árja idiómának nyilvánított nyelv hovátartozásának kérdésében egyre határozottabban alakult ki bennem az a meggyőződés, hogy ez a nyelv velejében iráni, még pedig közép- és keletiráni dialektus, a mely erős prákrit befolyás alá került [l. Nyelvtud. II. 1909. 182—193. 267—290. IV. 1912. 60—65]. Ebben a meggyőződésben véglegesen megerősített LEUMANN könyvének STEN KONOW tollából való recenziója [GGA. 1912. 551—565], valamint az ugyancsak KONOW által kiadott 'Zwei Handschriftenblätter in der alten arischen Literatursprache aus Chinesisch-Turkistan' [SB. der k. pr. Akad. der Wiss. XLIX. 1912. 1127—1139] anyagának tanulmányozása, a melyre már korábban elköteleztem magamat [Nyelvtud. IV. 1912. 182].*) Czelom ezúttal első sorban újabb kutatásaim eredményét közölni, egyúttal korábbi szétszórt megállapításaimat is — szükség esetén módosítva — érinteni, hogy a nyelvalkat képe minél erősebben domborodjék ki.

A kívánatos világosság kedvéért s a részletek könnyebb elbírálhatása végett külön-külön kerülnek szóba az iráni — mégpedig A) az ő s- és köz-, B) a közép-, C) a kelet-iráni és D) a prákrit vonások.

*) STEN KONOW számos megállapítása s egyáltalában egész felfogása és munkairánya bámulatosan megegyez az enyémmel. Minden prioritási viszketeteg nélkül, csak az igazság kedvéért kénytelen vagyok tehát arra utalni, hogy említett írásai mind későbbi időből valók mint az én felsorolt értekezéseim.

A) Ős- és köz-iráni vonások.

a) Hangalkat tekintetében nyelvünk az ind dialektusoktól jellemzően eltér és az iráni dialektusok színvonalán áll.

1. Idg. *er*, *el* = ir. *ar*, de ói. *ir ur*, *il*, *ul*; cf.

pharu 'viele': av. óp. *parav-*, ói. *puráv-* < idg. **peléu-*;

kamala- 'Kopf' < **kamarda-* [l. p. 246]: av. *kamarəda-*: ói. *mürdhān-* < idg. **merədh-*.

V. ö. még *karu karä* 'nämlich, ja': ói. *kīla*.

2. Az idg. és árja tenuis aspiraták reflexei nyelvünkben kétségkívül zöngétlen spiransok voltak. Ez a tényállás nyelvemlékeink fogyatékos és ingadozó orthographiájában nem jut tisztán kifejezésre.

Árja és ói. *th* = ir. *ʒ*, a mely nyelvünkben mint phl. fokú *h* lép föl [l. p. 246]; — ellenben árja és ói. *sth* = ir. *st*, cf.

stuna 'Säule': av. *stunā*, phl. *stūn* etc.: ói. *sthūnā*.

Árja és ói. *kh* = ir. *x*, melynek jegye nyelvünkben *kh*, de hangértéke kétségkívül *x*, mert ind kölcsönzőkban *kh* mellett *h* is áll [v. ö. *suka-dukha-* < skt. *sukha-duḥkha-*]; cf.

khāysā = *xāzi* 'Essen': av. *vī-xadət*: ói. *khādati*;

ham-khāšṭa- 'zusammengezählt', *an-am-khišṭa-* 'ungezählt' — azaz: **xīšta-*: av. *a-hq-xšta-*: ói. *a-sam-khyāta*.

Árja és ói. *ph* = ir. *f*. Erre nincsen példa nyelvünkben. Sajátságos és egyelőre érthetetlen, hogy secundär ir. *f* < árja *p* [pl. av. *fra*: ói. *prā* stb.] sem mutatható ki, sőt az *f* hangérték számára sincsen jegy, hacsak *ph* nem áll *f* helyett mint *kh x* helyett.

Árja *śh* [?], ói. *ch* = ir. *s* és *ʒ* [l. alább, p. 251].

3. Az idg. és árja media aspiraták nyelvünkben mint mediák jelentkeznek, ép úgy mint az iráni dialektusokban; cf.

būmā 'Erde': av. óp. *būmī*: ói. *bhūmi-*;

dāta- 'dharma': av. óp. *dāta-*: ói. *hitā-*, *úd-dhita-*;

gguva 'Ohr': av. *gaōša-*, óp. *gauša-*: ói. *ghōša-*;

jāte 'er schlug': av. *jāta-*: ói. *hatī-*.

4. Idg. \hat{k} és \hat{g} $\hat{g}h$, árja \acute{s} és \acute{z} $\acute{z}h$ = ir. s és z , holott ói. \acute{s} és $\acute{j} h$; cf.

satā-ysāre '100,000': av. *satəm*: ói. *šátám*;
dasau dasō '10': av. *dasa*: ói. *dúša*;
nāste 'erlangt': av. *aiwi-nāsante*: ói. *násatē*;
suti- 'Schulter': av. *supti-*: ói. *šupti-*.

ysānuā = *zānuā* 'Knie': av. *zānu-*[?], phl. *zānūk*: ói. *jānu*;
ysama- = *zama-* 'Erde': av. *zəm-*: ói. *jm-*;
pa-ysendā = *pa-zendī* 'kennt': av. *paiti-zānēnti*: ói. *jānāti*;
bi-rays- = *raz-* 'sich erstrecken': av. *ni-razayanti*: ói. *árjāti*,
irajyāti.

ysāra- = *zāra-* '1000': av. *ha-zanra-*: ói. *sa-hásra-*;
rrāys- = *riz-* 'lecken': av. *riz-*: ói. *lih-*.

5. Idg. és árja s = ir. h ; cf.

ham- 'zusammen': av. *ham-*, óp. *ham-*: ói. *sám-*;
hama- 'gleich': av. *hama-*: ói. *samá-*;
hamatā 'selbst': av. *hamaða*: ói. *samám*, *samanā*;
hamtsa, *hatsa* 'mit': av. *hača*, óp. *hačā*: ói. *súcā*;
hana- 'blind' [ered. 'greisenhaft']: av. *hana-*: ói. *sána-*;
hastama- 'tüchtig, best': av. *hastəma-*: ói. *sáttama-*;
haudu, *hōda* '7': av. *hapta*: ói. *saptā*;
haulamyē 'saptamasya': cf. gen. av. *haomahe*: ói. *símasya*;
hāva- 'Anregung': av. *hav-*: ói. *savá-*, *sváti*;
hīna- 'sēnā': av. *haēnā-*, óp. *hainā-*: ói. *sēnā*;
hū 'jener': av. *hāu*, óp. *hauv*: ói. *asāu*;
hūna- 'Traum' < **supna-*: cf. av. *x^vafna-*: ói. *svápnā-*, *supta-*.
hvan- 'sagen, sprechen': av. *x^vanaṭ-čakra-*: ói. *svánati*;
hvar- 'essen': av. *x^varaiti*;
hvarāndā 'südlich, rechtseitig': av. *x^var-*: ói. *svār*;
hvāšṭā 'friedenreich': av. *hv-āxšta-*: cf. ói. *sv-astī-*.

6. Idg. $-tst-$, ói. $-tt-$ = ir. $-st-$; cf.

hastama- 'tüchtigst, best': av. *hastəma-*: ói. *sáttama-*;
ustamu 'in der letzten Zeit, zuletzt': av. *ustəma-*: ói. *úttama-*;
pastā- 'patita': av. *ava-pastōis*: ói. *pattra-*.

7. Idg. *-dzdh-*, árja *-zdh-*, ói. *-ddh-* = ir. *-zd-* [cf. ói. *vrddhá-*: av. *vr̥zda-*]; de ir. *-zd-* helyett egyes esetekben ősiráni analogikus képzés útján *-st-* lép föl; cf.

basta- 'gebunden': av. *basta-*, óp. *basta-*: ói. *baddhá-*;

busta- 'erkennend': av. *busta-*: ói. *buddhá-*.

8. Ósiráni *s* + cons. = iráni *xš* + cons., cf.

kšai '6': av. *xšvas*: ói. *šáš-*;

kšaštā '60': av. *xšvaštīm*: ói. *šaštī-*.

Ebből érthető *štāre* 'sie sind', voltaképpen 'sie stehen' < **xstāre*: av. *xštā-*: ói. *sthā-* [KONOW, GGA. 1912. 559].

9. Idg. *-rǵd-*, árja *-rǵd-*, ói. *-rǵ-* = ir. *-rǵd-*; cf.

mulysdā = *mulzdi* 'Mitleid, Milde': av. *mər̥zdiḱam*: ói. *mṛ̥dīkām*.

10. Idg. *-sq'-*, árja *-šk-*, ói. *-šč-* reflexe az irániban *-sč-*, a mely mellett *-sk-* dublett is áll; ez utóbbi jelentkezik nyelvünkben, cf.

vaska 'hinter': av. *paskāt* — és av. *pusča*: ói. *paścā(t)*.

11. Idg. *-tq'-*, árja *-tk-*, ói. *-čč-* reflexe ir. *-θč-*, av. *-sč-*, a mely mellett analogikus *-sk-* dublett is fellép; nyelvünkben mindkét megfelelés megvan:

uskyālsto = *uscālsto* 'nach oben': av. *usca*: ói. *uččā*;

uskālstuō 'hinauf': av. *uskāt*: ói. *uččā*.

b) Flexio. Azon kívül, a mit már megállapítottunk [Nyt. II. 282—287 passim], különös figyelmet érdemelnek a következő jelenségek.

1. Nyelvünkben a 3. plur. med. végzete: *-āre*, pl. *hvan-* 'sprechen': *hvañāre*, *bud-* 'erwachen, erkennen': *b(u)vāre* stb. Az *r*-typusú 3. pl. megvan ugyan ind területen is [cf. ói. ved. *śṛṇvirē*, páli *miyyarē* 'mriyantē', prāk. *pahuppīrē* < **pra-bhutvirē* stb.]; de olyan alakok, a melyekben az *r*-suffixum előtt *-ā-* áll, csakis iráni területen akadnak, cf. av. *mravāre*, *ni-γrāre*. Szép materiális eyezés a következő:

āre 'sie sitzen' < **āhāre*: av. *ānhāre* < **āsārai*.

Ez az *-āre* végzet egy Pámir-dialektusban ma is él [l. alább, p. 253].

2. A *hūštā* 'schläft' < **hūsati* < idg. **supshēti* alak speciális iráni *sk*-præsens, a mely ind területen ismeretlen, míg iráni területen gazdagon van képviselve, cf. av. *x^vafsaṭ*; balūči *vafsaṭ*, *vapsaṭ*; PD. sq. *xuṣsam*, w. *xōṣsam* stb.; zsidó-persa *xuṣsaḏ* stb. [BARTHOLOMÆ, Vorg. 75. TOMASCHEK, PD. 842. GEIGER, PD. 321—322].

c) Szókincs és szóképzés. Említve voltak már többek között: *pūha-* 'quintus', *dasta-* 'Hand', *dāta-* 'dharma', *hvar-* 'essen', *pyūštā* 'hören' [Nyt. II. p. 191, 269—270, 274, 279], *khī-rājsa* 'Freiherr', *pa-stāta-*, *dāta-* [Nyt. IV. 63, 64]. Ezekhez járulnak most még a következők:

pa-māta-: av. *māta-*, de ói. *mití-*;

āstaṃna = *āstana* 'prabhṛti': av. *stana-*, de ói. *sthāna-*;

dātya- = *dādīa-* 'dharmya': av. *dāitya-*; — ói. megfelelés nincs!

rāysman = *razman* 'Schlachtreihe': av. *rasman*; — *rrāšṭa-* 'richtig': av. *rāšta-*; — ind megfelelések nincsenek!

mase 'Grösze': av. *masah-*; — *māstā* 'grosz': av. *masit-*, *masita-*; — az indben csak *māhaḥ mahānt-* stb.!

haṃju dasta 'die Hände zusammen': av. *hamča zastō* 'die zusammengelegten Hände'; — izolált iráni fordulat!

hū 'jener': av. *hāu*, óp. *hauv*, de ói. *a-sāu*;

būtte 'duftet': av. *baodaite*, újp. *bōyīdan*; a gyökér árja ugyan [ó. *bódhatē*], de a 'riechen' jelentés speciálisan iráni;

či pron. relat. 'welcher': av. *čiš*; — *ču* pron. relat. 'welches' és interrog. 'was? welches?' és conjunctio 'weil, wenn, als': av. instr. *čū*; — az indben csak *k*-alakok: *kāh kīm ná-kih* stb. és *kū* stb.

B) Közép-iráni vonások.

Nyelvünk bizonyos vonásai számára az ó-iráni (av. és óp.) stadiumban már nincsenek megfelelések, de igenis a közép-iráni s általában az újabb dialektusokban.*)

*) STEN KONOW újabban szintén nem mulasztja el helylyel-közzel újabb iráni analógiákra utalni [GGA. 1912. p. 553, 557, 559, 561, 563 etc.].

a) Hangtani párhuzamok.

1. Ósiráni *ai* és *au* reflexe nyelvünkben nasalisok előtt \bar{i} és \bar{u} , pl. *hīna* 'Heer': óp. *hainā, gūnā* 'Merkmal': av. *gaona-*. Ez a jelenség, a mint KONOW megállapítja [GGA. 1912. p. 553], nasalisok előtt a pāzendben és újpersában is megvan, cf. *dīn*: av. *daēnā-*, pāz. *drūn*: av. *draonah-* [HORN, Neupers. Schriftspr. 26, 32].

2. Ósiráni vokálikus szókezdés prothetikus *h-* elemet nyerhet; cf.

hašta '8': phl. *hašt*, újp. bal. *hašt*: av. *ašta*;
haštātā '80': phl. *haštād*, újp. *haštād*: av. *aštāitīm*;
handara- 'ander': av. *antara-*.

3. Megfordítva: szókezdő *h-* bizonyos körülmények közt eltűnik; cf.

ham- és *am-* 'zusammen': phl. újp. *han-* és *an-* < óp. *ham-*;
īyā 'sit' < **hīyā*: PD. *yaghnōbī -īyār* 'erant' < **hiyār*, cf. av. opt. *hyāt*.

Söt intervok. *-h-* is eltűnhetett; erre utal legalább a *tcahora* '4' mellett előforduló *tčūrama-* 'quartus', nyilván *pūha-* 'quintus' analogiája e h. **tčārama-*: újp. *čārum*, bal. *čārumī* < phl. *čahārum*.

4. Ósiráni *-rd-* nyelvünkben *-l-*; cf.

salī 'Jahr': újp. *sāl*: av. *sar^oda-*;
kamala- 'Kopf': phl. *kamāl*: av. *kamər^oda-*;
tcahulasama- '14.' < **tcahaur-dasama-*.

E rendkívül charakteristikus hangváltozás a középirániban csak a Sāsānidák korában következett be, tehát a Kr. utáni 3. századnál korábbi nem lehet [l. Nyt. II. 192—193].

5. Ósiráni intervokális *-ḍ-* = *-h-*; cf.

gāhā 'Lied, Strophe': av. *gāḍā* [skt. *gāthā*], v. ö. phl. újp. *gēhān*: av. *gaēdanam*.

6. Ósiráni *-rḍ-* [< árja *-rth-*] = phl. *-hr-* v. *-hl-*, újp. *-hl-* v. *-l-*; ez az utóbbi változás nyelvünkben is; cf.

hamälä 'Genosse' [KONOW megállapítása: l. c. 1134]: újp. *hamäl* < **hamahl* < **ham-arða-*, cf. ói. *sam-artha-* [HORN, Neup. Schr. 57, 94, 97].

7. Ósiráni *-ðr-* = phl. *-hr-*, később *-r-*; cf.

gyasta-vūra- 'dēva-putra' < **pūra-*: phl. *puhr*, turfáni phl. *pūhr* és *pūr*, újp. *pūr*: av. *puðra-*;
mūra- 'Siegel': phl. **mūr*, *muhr*, *mudr*, *mudr* < skt. *mudrā*.

8. Ósiráni *-rz-* [óp. *-rd-*] = phl. *-rz-* és *-l-*. E dublettek között az átmeneti stadium nem lehetett más mint *-lz-*, a hogyan külföldben a phl. *-rz-* is olvasható volna [cf. SALEMANN, Mittelpers. 268]; nyelvünkben *-lz-* lép föl, cf.

balysä = *balzi* 'der Erhabene': phl. újp. *buland*, phl. superl. *bälēst bälīst*: bal. *burz*, kurd *barz*, oszét *bärzond*, PD. *waxī worz* < av. *barəz- barəzant- barəzišta-*.

Ósír. *-rj̄-* és *-rž-* nyelvünkben szintén mint *-lj̄-* és *-lz-* jelentkezik; cf.

mulysdä = *mulzdi* 'Mitleid, Milde': av. *mərəždikəm*;
buljsä = *buljā* 'Vorzug': phl. *burž*, av. *bərəj̄(a)ya-*.

9. Ósír. *-ž-* = phl. *-ž-* és *-z-*, cf. phl. *muzd*, újp. *muzd* és *muzd*: av. *mīždəm*. Ezen a fokon áll az imént említett *mulysdä* = *mulzdi*.

10. Ósír. szókezdő *y-* az örmény kölcsönszók tanúsága szerint már a középirániban *j̄-* lett [SALEMANN, l. c. 268]. Ez a *j̄-* [írva: *j̄-* és *gy-*, cf. *jaða-* és *gyaða-* < skt. *jada-*] a mi nyelvünkben is jelentkezik — még pedig oly szóban, a melyet rituális természete egyébként az egész iráni nyelvtörténeten át máig megőrzött a változástól, cf.

jāsta- és *gyasta-* 'dēva': phl. *yaz(a)dān*, újp. *yazdān*: av. *yazatanəm*, óp. **yazatānām*.

NB. Ez a *j̄-* < *y-* hangváltozás prákritizmus is lehet [l. p. 23].

11. Árja *-ry-* [: av. *-əry-*, óp. *-^ariy-*] phl. és későbbi reflexe *-r̄-*; nyelvünkben szintén, cf.

mīr- 'sterben', 3. sg. *mīḍe* < **mīrte*, 3. plur. *mārāre* < **mīrāre* :
phl. *mīrēd*, újp. *mīrad*, bal. *mīrag*; PD. waxī *mīrīt*, sehīghnī
mīrd, sariqolī *mīram* : av. *mīryēti*, óp. *a-mariyatā*.

12. Ősiráni postvoc. *-ḍw-* = phl. *-h-*; cf.

tāhōra tāhauri tāhaurā '4': phl. újp. *čahār* : av. *čaḍwārō* ;
tāhōlšā '40': phl. *čahil*, újp. *čihil čil* : av. *čaḍwarəsātəm*.

13. Az ősiráni zöngétlen explosivák szó belsejében vokáli-
sok mögött a középirániban lassan-lassan mediákká lesznek; cf.

-vare- [*ḍrrai-vare-dārsā* '33' = '3 über 30'] < *-pare-* [*pus-pare-*
dārsā '35' = '5 über 30']: av. *parō* — mint phl. *awar* <
apar : av. *upa'ri* ;

mahāsandāvātā < skt. *mahā-saṃ-nipāta-* — mint phl. *āwādan*
< *āpātān* ;

kādūna 'wegen' < skt. *kṛtēṇa* — mint phl. *karḍ* : av. *kṛeta* ;

buḍaru 'mehr' < **būtara-* — mint phl. *kaḍār* : av. *kaṭāra* ;

paṃjśa = *paṃjā* — mint phl. *paṃj* : av. *paṃča* ;

nī-jašḍe = *nī-jašḍe* 'verkündet': av. *čašte* — mint phl. *a*
až < *ač* : av. *hača*.

Nevezetesen az ősir. *-nt-* kapcsolat igen korán lesz a
pehleviben *-nd-*, mert az írásban is jelölve van [SALEMANN, l. c.
257]; cf.

balōnda- < skt. *balavant-* — mint phl. *amāvand* : av. *amavant-* ;
yādānde 'sie machten': av. *yazənta* — mint phl. *(h)and* : av.
hənti.

14. Ősiráni szókezdő *xš-* = phl. *š-*; cf.

ššava 'Nacht': phl. *šaw*, újp. *šab*, kurd *šav* : av. óp. *xšap-*.

b) Flexio. E téren néhány igen karakteristikus közép-
iráni párhuzamra lehet utalni.

A mi a declinatiót illeti, figyelemre méltó KONOW föltevése,
hogy nyelvünkben a sg. instr.-abl. és gen. egyetlen casusból
keletkezett, a mely nem volna más mint a középiráni genitivus
[GGA. 1912. 561].

A pronominális flexio terén érdekes gen. *maṃ* : phl. újp.

man < av. *mana*, óp. *manā*. Itt, igaz, a pkt. páli *maṃ* is tekintetbe jöhetne.

A conjugatio egész struktúrája nagyban és egészben közép-iráni stadiumban van.

A praesens flexiójában a phl. stadiumtól fogva elharapóznak a thematikus, nevezetesen a *causativ* alakok, v. ö. phl. *-ēm*, *-ē*, *-ēt*, *-ēm*, *-ēt*, *-ēnd*, újp. *-am*, *-ī*, *-ad*, *-īm*, *-īd*, *-and*. Nyelvünkben hasonlóképpen — a 3. sg. kivételével, a mely valószínűleg mindig synkopált alak [l. alább, p. 253] — minden act. alak thematikus, resp. *causativ*; cf. 1. sg. *puls-īmā* 'ich frage' [*-ā* nyilván a 1. plur. analogiája]; 2. sg. *puls-ā* = *puls-i* < **puls-ī*; 1. plur. *puls-āmā*; 2. plur. még nem került elő; 3. plur. *puls-īndā*. — Mivel néhány mediális alak is akad [1. sg. *nāse* 'ich erlange', 3. sg. *nāste*, 3. plur. *nāsāre*], a praesens-flexio valamivel ószerűbbnek látszik mint a pehlevi.

A praeteritum alapja, mint minden iráni dialektusban, a part. perf. pass., pl. *ttrandā* 'er ging', *ttranda* 'sie gingen' [Konow, l. c. 563].

Nyelvünkben tebát valószínűleg periphrastikus modális alakok is voltak. Egy ilyen: *yāde iyā* 'er würde gemacht haben'. Ily alakok a phl. stadiumtól fogva egészen közönségesek, v. ö. pl. phl. *ku-am kard hē* 'damit ich getan hätte' etc. — Hasonló képzések, igaz, a prákritokban is vannak [PISCHEL, Prakt. Gr. 361–362], de a fönnforgó körülmények között nem jöhetnek tekintetbe.

c) Szókincs és szóképzés. Szembeszökő a phl. vagy ifjabb jelleg a következő esetekben:

āški 'Träne' [Konow, l. c. 559]: újp. *ašk*, PD. *waxī yāšk* stb.

< **asraka-*, de av. *asru-*;

bistā bāstā '20': phl. újp. *bīst* stb., de av. *vīsaiti*;

byāta 'Erinnerung': turfáni phl. 'abyād 'Erinnerung', 'abyād-gar 'erinnerlich' [Konow, l. c. 1134. SALEMANN, Manich. Stud. I. 43];

gūšta- = *gūšta-*: phl. *gav(i)št gōšt*, újp. *gōšt*, PD. *waxī gušt* etc.; e szó a régi iráni dialektusokban még nincsen meg [Nyt. II. 271];

hāmāte = *hāmāde* 'sit', resp. 'erit': turfáni phl. *hēmād* [Nyt. II. 273]; egészen izolált képzés, a mely még csak egy keletiráni Pámir-dialektusban kerül elő [l. alább, p. 254];

har-biša- 'jeder, alle': phl. *harvisp*; egészen speciális phl. compositum < óp. *har^{va}- + visa*, resp. *vispa*-;

hatā = *hadī* [a következő fordulatokban: *ro h.* és *h. ro* 'ferner']: turfáni phl. 'ad 'wenn' [KONOW, l. c. 1135], chaldæo-phl. 'ad [SALEMANN, Manich. Stud. I. 45], oszét *ād* 'mit' [BARTHOLOMÆ, Zum AirWb. 242]; a szó összefügghet ugyan az av. *hada*, óp. *hadā* szókkal, de nem szükségképpen [BARTHOLOMÆ, l. c.];

mānāmda 'gleich': újp. *mānind* [KONOW, l. c. 559];

kho 'wie': phl. *ku* [prākrit aspirátával, l. p. 257]; LEUMANN szerint [l. c. 113] < **kahu* = ói. *kathām*, de szavunk még ebben az esetben is iráni hangalkatú volna, cf. *gāhā*: skt. *gāthā* [l. p. 246];

pa- [præverbium, pl. *pa-stāta*- 'pra-sthita' etc.]: phl. *pa*, nem pedig 'eine nordarisch-slavische Nebenform von *pra* < idg. **pro*' [LEUMANN, l. c. 32]; — *patā* 'prati': phl. *pat*-, *pad*- < ir. **pati* (av. *pa'ti*, óp. *patiy*), az előbbi *pa* eredetibb alakja; — mindkét szó prākrit hangalkatú is lehet [p. 257—258];

pyūšte 'hören' és *nyaušta* 'gehört' (?) — feltéve, hogy az újp. *ni yōšīdan* igéhez tartoznak [KONOW, l. c. 1136, 1137] — már phl. fokon is állhatnak, cf. phl. *ni-yōxšīdan* < ir. **ni-gaošaya*- (av. *gaošaye'ti*); de a szóban forgó phl. szó így is olvasható: *ni-gōxšīdan* (cf. bal. *ni-γōšay*, oszét *gossun* stb.!) s így a phl. összefüggés kétséges — már azért is, mert a *pyūšte* számára fölvetett etymon [Nyt. II. 279] LEUMANN által is meg van erősítve [l. c. 123].

C) Keletiráni (nem-persa) vonások.

Nyelvemlékeink lelőhelyeivel és a már érintett turfáni phl. párhuzamokkal összhangzásban egyes karakteristikus vonások a GEIGER értelmében vett 'keletiráni' nyelvterületre, t. i. az avestā, afghān, balūči és a Pámir-dialektusok területére utalnak. *)

*) Nyelvünket már HOERNLE kapcsolatba hozta a Pámir-dialektusokkal [l. GGA. 1912. 551] egy dolgozatában, a melyet — sajna — nem

a) Hangalkati párhuzamok.

1. Idg. *h* és *gh* reflexei a keletiráni s általában a 'méd', azaz nem-persa dialektusokban *s* és *z*, míg a persa dialektusokban idg. *h* = óp. *θ*, phl. *s* (*θ*), újp. *h* (*s*) és idg. *gh* = óp., phl., újp. *d* [Ir. Grr. I. 2. p. 82, 85, 414]; nyelvünk itt a 'méd' csoporthoz csatlakozik, cf.

dasau '10': av. *dasa*; afgh. *las*; PD. *waxī das*, sariqolī *δēs*, schighnī *δīs*, sangliđī *das*, yidghā *lus*, yaghnōbī *das*; oszét *dās*; kasp. *samn. das* stb.; — ellenben: óp. **dada*, phl. újp. *dah* (> bal. *dah*);

sad 'scheinen', 3. sg. *saittā*: av. *sadaye'ti*; — ellenben: óp. *šadaya^h* [: ói. *chadáyati*: p. 242];

pa-ySENDĀ = *pa-zENDĪ* 'kennt': av. *zanāt, zanta-*; (afgh. *pē-žanam* kisiklott: Ir. Grr. I. 2. 209); bal. *zānag*; PD. *sq. va-zānam pad-zānam*, w. *pazdānam* < **pad-zānam*, sch. *vi-zūnam*, yd. *vi-zedah*, yaghn. *bi-zān-*; kurd. *zānin*; kasp. *tāliši zūne* stb.; — ellenben: óp. *adānā^h*, phl. újp. *dānistan* (phl. *frazānak*, újp. *farzāna* 'méd' kölcsönzés);

aysu = *azu* 'ego': av. *azəm*; afgh. *za*; (bal. *man* stb.); PD. *sq. vaz*, w. és sch. *vuz*, yd. *zoh*; kurd. *az(e)*; oszét *āz*; kasp. *tāl. az* stb. — ellenben: óp. *adam* (phl. újp. *man*; újp. dial. *az* 'méd' kölcsönzés);

balysä = *balzi* 'der Erhabene' (Buddha): av. *barəz- bərəz-zant-*; bal. *burz*; PD. w. *worz*; kurd. *bərz*; oszét *bərzond* stb., — ellenben: óp. *Bardiya^h* [BARTHOLOMÆ, AirWb. 945—946]; phl. újp. *buland* stb. < **burdand* [HORN: Ir. Grr. I. 2. 56] (újp. *burz* 'méd' alak);

ysānuua = *zānuua* 'Knie': av. *zānu*(?); PD. w. š. *zān*, *sq. zūn*; bal. *zān*; kurd. *zāne*; (phl. *zānūk*, újp. *zānū* 'méd' kölcsönzők).

NB. *dasta* 'Hand' e h. **zasta* (cf. av. *zasta-*, PD. š. *zus*) nyugatiráni hangalkatú ugyan (cf. óp. *dasta*, phl. újp. *dist*), de csaknem valamennyi keletiráni dialektusban is megvan, cf. afgh.,

tudtam megkeríteni. — KONOW szintén több ízben utal ily kapcsolatokra [l. c. 557, 558, 559, 564]; de az a thesis, hogy nyelvünk az avestā és az ópersa között áll [l. c. 564] elfogadhatatlan. — MELLET, bár nem tudja nyelvünket hová tenni, mégis egyelőre az 'iranien oriental' nevet akarja neki adni [La Revue du Mois. XIV. 10. août 1912. p. 150].

bal., kurd *dast*; PD. w. *ḍast*, š. *ḍōst*, sq. *ḍūst*, sangl. *dast*, minj. *last*, yd. *lust* — természetesen mint kölcsönzó.

2. Az iráni *č = ts* az afghánban, egyes Pámir-dialektusokban és az oszétban részben vagy mindig mint *c = ts* affricata jelentkezik, v. ö. pl. afgh. *calōr*; PD. w. *cabūr*, sq. *cawur*, š. *cawār*, sangl. *safōr* < **tsafōr*; oszét *cuppar*: PD. minj. *čafīr*, yd. *čīr*; av. *čaθwārō*. Ez a hangváltozás nyelvünkben is föllép, cf.

hatsa 'saha, sárdham': PD. w. *ca* 'aus' és *sa* < *ca* < **ča*: yaghn. *či* 'aus' < av. *hača*, óp. *hačā* [GEIGER, PD. 300, 335. TOMASCHEK, l. c. 835]; szavunk jelentése az ói. *sácā* 'zugleich, mit' stb. szóéval egyez, a mely eltérő jelentése daczára az av. *hača*, óp. *hačā* szókhoz állítandó [BRUGMANN, Gr. II. 2. 894—895. UHLENBECK, AiEtwb. 325]; a *hamtsa* alak vagy a *ham* 'mit' hatása alá került vagy oly képzés mint av. *hamča-* 'vereinigt'; LEUMANN feltevése, hogy *hatsa* < av. *haša*, ói. *sakhyā* 'mit dem Genossen' (! l. c. 50) hangtani szempontból is tarthatatlan;

tsutū 'cyutah', *tsūmata* 'das Gehen, der Wandel': oszét *cūun* 'gehen'; PD. sq. *sōm* < **savam* 'ich gehe, werde', *sūtām* 'ich ging, wurde', š. *sāvum sudam*, mely szókbán a szókezdő *s* < régibb *ts-* [GEIGER, PD. 299; l. fönebb sangl. *safōr*, w. *sa*]: PD. w. *cauam* 'ich gehe', kurd. *čūn* 'kommen', cf. ói. *čyávatē*. — A többi dialektusokban itt *š-* van, nem csupán a nyugati iránságban (phl. *šudan*, újp. *šudan*), hanem 'méd' területen is, cf. av. *šavaite šuta-*, afgh. inf. *švql*, bal. *šuta* 'gegangen' etc. (*š-* és *c-* *č-* viszonyáról l. BARTHOLOME, Vorg. 38).

Fölötte instruktív, hogy ez a hangváltozás a Hindukušbeli prákritokban is előfordul, v. ö. pl. káfir *tsadā* és *čattū* [TOMASCHEK, l. c. 825].

3. Az *uskālstuō* 'hinauf' szó, mint láttuk [p. 244], egy vonalon áll az av. *uskāt* szóval, a melyben *-s-* (*-š-* helyett) *usča* analogiája. E képzésnek csak a keleti iránságban vannak reflexei: afgh. *hask* 'oben, hoch' [Nyt. II. 280] és PD. *waxī tsusk* 'von der Höhe her, oben befindlich' < **hača*+*uska* [TOMASCHEK, l. c. 835] és mellette *vuč* 'oberhalb' [GEIGER, PD. 306].

4. A fönebb [p. 244] említett *vaska* 'hinter' hangalkat tekintetében az av. *paskāt* szó mellé sorakozik; keletiráni jellegeré emlékeztet még a PD. *yidghā š-puč-in* 'hinter, nach' [GEI-

GER, PD. 306], mert PD. w. *vuć* < *ts-usk*: av. *uskāt* = yd. *-vuć* < **pusk*: av. *paskāt*.

5. Az 'északi árja' *drrai* '3' és *därsä* '30' szókezdő *d*-eleme számára csak az afghánban akad pontos megfelelés: *drē* '3', *dērs'* '30'. Ez nem lehet véletlen, mert szókezdő ősir. *ḍr*-egyes Pāmír-dialektusokban mint *tr-* lép föl, cf. w. *trūi*, sangl. *trāi* (yaghn. *therai*), holott a persában már a phl. stadiumban *s-*, cf. phl. *sē*, újp. *si(h)* '3', phl. *sī(h)*, újp. *sī* '30'. Ehhez járul, hogy hasonló alakok a Hindukus prákrit dialektusaiban is vannak, cf. *kāfir trē*, *čitrāli trōi trūi* etc. [TOMASCHEK, l. c. 825].

6. Ősir. szókezdő *xš-* reflexe a phl. stadiumtól fogva a persában egyöntetű *s-*, ellenben nem-persa területen, nevezetesen egyes Pāmír-dialektusokban *š-* és *xš-*; ép így nyelvünkben, cf. *ššava* 'Nacht': PD. sch. *šab*, kurd *šav* (mint phl. *šaw*, újp. *šab*) és PD. minj. *xšawa*, yd. *xšowoh*, yaghn. *xšap* (mint av. óp. *xšap-*); — megfordítva:

kšai = *xšai* '6': PD. minj. *axši*, yd. *ūxšoh* (mint av. *xšvaš*) és PD. w. *šād* (mint phl. újp. *šas*).

7. Ősiráni *-pt-* persa területen phl. stadiumtól fogva *-ft-*, egyebütt, nevezetesen a Pāmír-dialektusokban *-wd-*; ép így nyelvünkben, cf.

hauda hōda '7': PD. sq. *ūwd*, sch. *vūwd*, minj. *ođ* < **awd*, yd. *awdoh*; oszét *awd*; zaza-kurd *haut*, ellenben phl. újp. *haft* < av. *hapta*.

suti 'Schulter' — feltéve, hogy így olvasandó: *sudi* — lehet régibb **sūdi* < **suvdi*; ez esetben v. ö. PD. yd. *suwdoh*, sq. *sewd*, sch. *sīwd*, ellenben phl. újp. *suft* < av. *supti-*.

b) Flexio.

1. A 3. plur. med. *-āre* végzetéhez fogható csak a kelet-iráni területen van: az avestában [l. p. 244] és a yaghnōbī Pāmír-dialektusban, cf. *-ār* 'sunt', *-iyār* 'erant' (< **ah-*), *a-uār* 'sie waren, sie wurden' (< **bū-* **bar-*).

2. Sajátságos, hogy nyelvünkben a tematikus præsensben a 3. sg. valószínűleg mindig syncopálva van [l. p. 249], cf. *pulštā* 'fragt': av. *pərəsaiti*; *hūštā* 'schläft': av. *x^vafsať*; *butte* 'erwacht, erkennt' és *būtte* 'duftet': av. *baodaite* stb. Egyes Pāmír-dialektusokban hasonlóan áll a dolog [GEIGER, PD. 327—328]. V. ö. a következő materiális egyezéseket:

mūde < **mīrde* 'stirbt': PD. sch. *mīrd*, sq. *merd* (1. sg. sch. *miram*, sq. *meram*) — de phl. *mīrēt*, újp. *mīrad* < av. *mīryeite*; *hūštā* 'schläft': PD. sch. *šēfst* (1. sg. *šāfcam*) — de phl. *x^vafsēt*, zsidó-pers. *xuḥsaḍ* < av. *x^vafsati*.

3. A 3. sg. præt. [pl. *nāte* 'er hat erlangt'] -*e* eleme KONOW nyomán [l. c. 564] a PD. w. -*ei*, sch. -*i* v. -*ē* elemével volna kombinálható [pl. w. *xanam* 'ich spreche': præt. 1. sg. *xatt-am*, 3. sg. *xatt-ei*; sch. *lūcam* 'ich spreche': præt. 1. sg. *lūwd-am*, 3. sg. *lūwd-i* v. *lūwd-ē*].

4. Feltűnő, a mire megint KONOW figyelmeztet bennünket [l. c. 564], hogy nyelvünkben a 2. és 3. plur. præt. egybe esik, pl. *yādānda* és *yīdāndi* (*sta*, a mi el is maradhat: l. c. 563) 'ihr habt gemacht' és *yādāndā* 'sie haben gemacht'; épp így a waxī és sariqolī Pámir-dialektusokban is, pl. w. *xatt-aw* (*xanam* 'ich spreche), sq. *lew-aw* (*lew-am* 'ich spreche').

5. A *hāmāte* 'ist, wird', conj. *hāmāte* etc. alakokhoz képzés és functio tekintetében a turáni phl. *hēmād* 'erat' mellett [p. 250] csak még a PD. waxī *hūmūt* stb. fogható. E képzések elemei kétségkívül ir. *ham* (óí. *sam*) + *i* [TOMASCHEK, PD. 852. GEIGER, PD. 327. LEUMANN, l. c. 142].

6. Ha *vāte* 'er ist' csakugyan < **ud-itai*, mint LEUMANN hiszi [l. c. 135], akkor biztosan prákrit hangalkatú [l. p. 257]. De nem jöhetne e itt tekintetbe a PD. sq. *wīd*, sch. *wēd* 'er wird' stb.? Legalább is iráni eredet egészen valószínű, cf. óp. *bīyā^h* 'er möge sein', phl. *bīt* 'geworden', újp. *bīd* 'seid' — még akkor is, ha itt a **bū-* gyökér itacismusa forogna fönn [HORN, Neup. 28. GEIGER, PD. 295]. A *vāte* szó *ā* = *i* eleme bizonynyal nem volna akadály, v. ö. pl. *māde* 'stirbt', de 3. plur. *mārāre* < **mīrāre*.

D) Közép-ind (prákrit) vonások.

Az emlékeinkben hemzsegő sanskrit szavak a mi szempontunkból közönyösek. Abban az időben ugyanis, a melyből nyelvemlékeink valók, a sanskrit már rég megszűnt élő köznyelv lenni s így a skt. elemek csupán alkalmi tudós kölcsönvételek lehetnek.*)

*) Ép így MEILLET [l. c. 150].

Annál komolyabb figyelmet érdemelnek a többi kutatók által idáig jóformán egészen elhanyagolt prákrit jelenségek, mert közkeletű népies szavakban és nagy számban jelentkeznek. Az egyes esetek elbírálása nem mindig könnyű s olykor lehetetlen, mert a közép-ind és a közép-iráni nem egyszer párhuzamos fejlődést tüntet föl. Fokozza a nehézséget az a körülmény, hogy a kölcsönszók hangalkatában bámulatos következetlenség és zagyva összevisszaság jelentkezik — legalább az írásban s így bizonyos határig valószínűleg az ejtésben is, v. ö. pl. *kiṇa kiḍna kädna kädāna* < skt. *kṛtēna* és *kṛtaṇa* < skt. *kṛtajña*; *abhiṇa* < skt. *abhiṇā* és *kṛtaṇa* < skt. *kṛtajña*; *ṣṣāvū* < skt. *śrāvaka*- és *śrāvakayāna* < skt. *śrāvakayāna*; *pa-namāte* < skt. *pra-namati* és *praysāta* = *prazāda* < skt. *prasāda*; *samāhāna* < skt. *samādhāna*- és *avi-dharma* < skt. *abhi-dharma* stb. stb. Olykor valóságos bastard-alakok fordulnak elő. Így pl. a *mīḍa* 'Tod' szó pehlevi és prákrit hangalkatú, mert kiindulópontja a pkt. *muḍa* [p. 256], a mely a phl. *mīr*- (3. sg. *mīde*, 3. plur. *mārāre*) praesenstő hatása alá került; — az enchorius *drriavare-dārsū* '33' mellett előforduló *tāvatriśa* a pāli *tāvatiṃsa* és a skt. *trayas-trimśat* kézzelfogható contaminatioja; — *sarvaṇa*-szemmel láthatólag egy pkt. (pl. a pāisācī *sarvaṇna*-) szó és a skt. *sarvajña*-összegyúrása; — az *avitsarā* szó végelemzésben a skt. *apsaras*- ugyan [KONOW, l. c. 1133], de közvetlenül nem erre megy vissza, hanem ennek egy prákrit formájára, a minő pl. ó-hindi *apachara*, sindhī *apcharā* [BEAMES, Comp. Gr. of the modern aryan languages of India. I. 309], a mely egy kelet-iráni hangtörvény, t. i. *ts* < *č* [p. 252] áldozatává lett. Hogy mennyi irandó ebből az élő nyelv terhére, azt ha egyáltalában lehet, csak nagyon beható vizsgálat után lesz lehetséges megmondani. Ha meglévő nyelvemlékeink tényleges állapota az élő nyelv állapotával volna azonosítható, akkor a prákrit befolyást igen nagyra kellene gondolnunk. Számolni kell azonban azzal, hogy a maradványok nyelve, már tartalmukból is következtethetőleg, mindenesetre irodalmi és tudós nyelv, a mely a beszélt köznyelvtől okvetlenül s talán nagyon is eltért. Mindent számba véve mindazáltal eléggé indokolt az a praesumptio, hogy a prákrit befolyás az élő nyelvben is nagy lehet.

tett, sőt az sem lehetetlen, hogy nyelvünk valóságos indo-iráni keveréknyelv volt.

a) Hangtani párhuzamok.

1. Árja *r* reflexe a legtöbb prákritban *a* és *i* és (pl. labiális mögött) *u*. Ily esetek nyelvünkben:

kiḍna kādna kādāna < skt. *kṛtēna* — mint *māghā* és *ardha-māg. kaḷa*, *māg.* és *śāurasenī kada*, *śāur.* és *māg. kida*, *apabhraṃśa kidu* stb. < skt. *kṛtā-* (holott *phl. kart*, *av. kərata-*!) < árja **kṛtā-*.

muḍa- < árja **mṛtā-* (ói. *mṛtā-*; *av. mərata-*, *phl. murt*) — mint *mahārāṣṭri*, *ardhamāg.*, *śāur.* és *apabh. muḍāla-* < skt. *mṛṇāla-*; — vagy *v. ö. sch. mūd-am* 'ich starb'?

NB. Az *irdi* < skt. *ṛddhi-* szó két pkt. typus contaminációja lesz: *ardhamāg.*, *jaina-mahār. stb. riddhi-* + *iḍḍhi-*.

2. Az árja zöngétlen explosivák intervoc. helyzetben különböző prákritokban különböző kiterjedésben zöngések lesznek, *-p-* plane *-v-* lesz [PISCHEL, *Gr. der Prakrit-Spr.* 135, 143 et seqq., 189]; cf.

kādāna, *muḍa-*: l. fönnebb:

buḍaru 'mehr' < **bhūtara-* — mint *śāur. bahudara* < **bahutara-*;

balonda- 'stark, kräftig' < skt. *balavant-* — mint *māg.*, *śāur. mahanda-* < skt. *mahānt-*;

yādāndū 'sie machten' < **-nta* — mint *inscr. māg. pēśkiyaṃḍi* < ói. *prēkṣyantē*;

-vare- [*ḍrrai-vare-dārsū* '33'] < *-pare-* [*pus-pare-dārsū* '35'] < skt. *paraḥ* és *vara* 'nachher, ferner' < skt. *param* — mint *mahār.*, *apabh. na-vara(m)*, *jaina-mahār. na varam* 'nur' < skt. *na param*;

āśīrya- = *āzīria-* < *pāli ācāriya-* — mint *pkt. dial. piśājī* < skt. *piśācī*.

NB. Ez a jelenség a középírányban is megvan [p. 248].

3. A legtöbb aspirata, nevezetesen *dh* intervoc. helyzetben a prákritokban *h* lesz [PISCHEL, l. c. 137]; így nyelvünkben is, cf.

prañāhāna- < skt. *pranīdhāna-*, *samāhāna-* < skt. *samādhāna-* — mint *mahār. samahiyam* < skt. *samadhikam*;

vimūha- < *pāli vimokha-* (skt. *vimōkṣa-*) — mint *mahār.*

muha- < skt. *mukha-*, ardhmāg., jaina-mahār. *sēha* = pāli *sēkha-* (skt. *śaikṣa-*).

NB. A skt. kölcsönszók túlnyomó többsége megtartja az aspirátát, pl. *abhiñña*, *buddha-* < skt. *abhiññā*, *buddha-* stb. Viszont *jāna-* < pāli *jhāna-* (skt. *dhyāna-*) hyperprákritizmus, mert *jh* nem desaspirálódik [l. PISCHEL, l. c. 137].

4. Mivel nyelvünkben nincsen eredetileg semmiféle aspirata [p. 242], azért az olykor fellépő tenuis aspirata biztosan prákritizmus [cf. PISCHEL, l. c. 147 et seqq.]; ily esetek:

kho khu: phl. *ku* [p. 250] — mint mahār., ardhmāg., jaina-mahār., śaur. *khujja-*: skt. *kubja-*;

pharu: av. óp. *parav-* [p. 242] — mint mahār., ardhmāg., jaina-mahār. *pharusa-*: skt. *paruṣa-*;

thu 'du': av. *tū*, pāz. *tō tu* stb. — mint pkt. *thimpai*: skt. *tr̥mpati*.

NB. Konow föltevése, hogy *th* spirantikus ejtésű lehetett [l. c. 555], e látószögből nézve teljesen valószínűtlen és fölösleges.

5. Intervoc. *k g és t d* a legtöbb prákritban elvész [PISCHEL, l. c. 137]; nyelvünkben hasonlóképpen, cf.

āiyādva < skt. *atītādhvan-* 'Vergangenheit' (tk. 'vergangene Zeit') — mint mahār. *aii* < **atīti*, ardhmāg. *ei* < skt. *ēti*;

vāte 'er ist' — ha csakugyan < **ud-itai* [p. 254] — oly eset lehet, mint mahār. *uaa-* < skt. *udaka-*;

kāma- 'welcher, welcher?' < **kaama-* < skt. *katama* — mint mahār. *kajara-* < **kaara-* < skt. *katara-*;

śśīya- < *śśīta-*: skt. *śvēta-* — mint mahār. *sēja-*: skt. *śvēta-*;

brīyū < *brītū* 'Liebe': skt. *prīti-* — mint mahār. *pīi-*: skt. *prīti-*;

muḍā — ha < **muḍaa* < skt. *mṛtaka-* 'Toter, Leichnam' [LEUMANN, l. c. 131] — mint mahār. *uaa-* < skt. *udaka-*.

6. Szókezdő consonans-csoport folytatása a prákritokban általában egyszerű consonans [PISCHEL, l. c. 185; v. ö.

a) *p-* < *pr-*:

paḍauyasa- = *paḍauza-* 'der erste': mahār., jaina-mahār. *paḍhama-*, pāli *paṭhama-*: skt. *prathama-*;

pa-namāte 'er hebt sich': mahār. *pa-namai*: skt. *pranamati*; *pa-stātū* 'prasthitah': mahār. *patthīya-*: skt. *prasthīta-*;

pa-yśendā = *pa-zendi* 'kennt' < bastard *pra* + *zan* : pāli *pa-jānāti* < skt. *pra-jānāti*;

patā 'prati': pāli *puti*, mahār. *paḷi-*, śāur. *padi*: skt. *prati*. NB. *pa-* és *patā* phl. alakok is lehetnek [p. 250].

β) *ś-* < *śr-* [nyelvünkben *śś-* < *ś-*, nyilván hangsubstitutio]: *śśāvā* 'Jünger': pāli *sāvaka*, mäg. *śāvaga-*, ardha-mäg., jaina-mahār. *sāvaga-*: skt. *śrāvaka-*;

śśamana- 'Mönch': pāli, mahār. *samaṇa-*: skt. *śramaṇa-*;
śśadda 'Glaube': pāli, mahār. *saddhā*: skt. *śraddhā*.

γ) *ś-* < *śv-*:

śśīya- < *śśīta-*: pāli *sēta-*, mahār. *sēya-*: skt. *śvēta-*;
atī-śśāttana- < skt. *atī-śvitna-*.

7. Árja (skt.) *-śv-* = pkt. *-ss-*, mäg. *-śś-* [PISCHEL, l. c. 218]; cf.

biśśā- 'viśva-': śāur. *Vissūvasu-*, mäg. *Viśśāvasu*: skt. *viśva- Viśvāvasu-*.

NB. Ha *biśśā-* = phonet. *biśā-* (cf. *har-biśā-*), akkor az iráni [pl. óp. *visa-*] is számba jöhet — annál inkább, mert oly tautologikus compositum mint *har-biśā-* csak a középirániban fordul elő [p. 250].

8. Szókezdő *y-* a legtöbb prákritban *ṛ-* lesz [PISCHEL, l. c. 175—176]; cf.

gyasta- = *jāsta-* 'deva': av. *yazata-*, phl. *yaz(a)dān* — mint mahār. *jāṇṇa-*: skt. *yaṅṅā-*.

NB. A szó maga biztosan phl. *s* a hangváltozás is az lehet [p. 247].

9. Megfordítva: skt. *-ṛ-* a mägadhiban *-y-* lesz, szabatosabban: skt. *-ṅṛ-* lesz mäg. *-ṅṅ-* [PISCHEL, l. c. 166, 189], a mely hangesoport előzetes stadiuma nyilván *-ny-*; ez az utóbbi lép föl nyelvünkben, cf.

Manyuśrī < skt. *Mañjuśrī* — mint mäg. *aññali-*: skt. *añjali-*.

10. Intervoc. *-ḍ-* a prákritokban általában *-ḷ-* lesz [PISCHEL, l. c. 168]; cf.

maula- < pkt. *maūḍa-* [< skt. *mukūṭa-*] — mint mahār., ardha-mäg., jaina-mahār. *garuḷa-*: skt. *garuḍa-*.

11. Árja (skt.) *t* és *d* a *ḍ* fokon át a prákritokban *r* lesz [PISCHEL, l. c. 171—172]. Ezzel a törvénynyel volna érthető

nyelvünkben *mārū-pātara* < skt. *mātū-pitarāu* — mint ardha-māg. *urūla-*: skt. *udāra*.

12. Skt. *-jñ-* egyes prákritokban *-ññ-* lesz [PISCHEL, l. c. 191]; cf.

sarvañña- és *sarvaña-*: māg. *śavvañña-*, pāisācī *savvañña-*: skt. *sarva-jñā-*; szavunk skt.-pkt. bastard [p. 255].

13. Érintkező zárhangok assimilálódnak a prákritokban [PISCHEL, l. c. 187]; cf.

suti- — ha ejtése: *sutti-* [de l. p. 253] — < skt. *śrupti-* — mint pāli *sutta-*, mahār. *sutta-*: skt. *supta-*.

14. A cerebrálisok nyelvünkben, éppen úgy mint az afghánban és a balučiban [GEIGER, Ir. Gr. I. 2. p. 205, 235], ind befolyás eredményei. Ezt csak KONOW miatt kell külön hangsúlyozni, a ki azt hiszi, hogy a nyelvünkben levő cerebrálisokkal egyelőre nem lehet tisztába jönni [l. c. 559].

b) Flexio. Azon kívül, a mit már megállapítottam [Nyt. II. 282—287 passim], ez idő szerint nincs mit mondanom — azt az egyet kivéve, hogy a hol pkt. és phl. párhuzamok konkurálnak, első sorban a phl. veendő figyelembe.

* * *

Ezek után, azt hiszem, csakugyan minden oda mutat, hogy nyelvünk iráni, még pedig közép- és kelet-iráni dialektus, a mely erős prákrit befolyás alá került. Sok minden szól mellette, hogy nyelvünk indoskytha (tochár) idióma, a mint KONOW [l. c. 565] is hiszi, vagy esetleg az iráni *śakák* (*sakák*) elveszettnek hitt nyelve, a mint újabban LE COQ nyomán LÜDERS gondolja [SB. d. k. preuss. Akad. d. Wiss. XXIII. 1913. p. 406—427]. Annyi bizonyos, hogy a LEUMANN-féle 'nordarisch' elnevezés nem csak 'trop vague' [MEILLET, l. c. p. 149], hanem egyenesen téves és kiküszöbölendő, mert egy harmadik önálló árja nyelvről — FEIST [Kultur, Ausbreitung u. Herkunft der Indogermanen. 1913. p. 420] legújabb állásfoglalása daczára — egy pillanatil sem lehet szó.

SCHMIDT JÓZSEF.

SZLÁV MONDATTANI HATÁS?

SIMONYI «Slavisches in der ungarischen syntax» cím alatt, I. Finn.-ugr. Forschungen XII. heft 1—2, 19—25. l., röviden összegyűjtötte több régebben, különböző helyeken és nagyon különböző alakban, közzétett sejtését. Nem tudom hirtelenében megállapítani, van-e új állítás is e kis cikkben, mert Simonyi, különösen ha a Marianovics név mögé bújik, néha olyan könyvedén állapít meg szláv hatást, hogy a mondatban terén állítólag észlelhető szláv hatásáról szóló megjegyzéseit eddig még kijegyzésre sem tartottam érdemeseknek. Mindössze egyszer foglalkoztam komolyan egy idevágó ötletével, mert ezzel nyelvünk fejlődését egészen sajátos és meggyőződésem szerint egészen ferde világításban tüntette föl egy a külföld számára írt nagy és nem tagadom jeles kézikönyvben. S. ugyanis igekötőink használatát ok nélkül és kellő bizonyítékok nélkül szlovén eredetűnek mondta. Hiába fejtettem ki, hogy a magyar igekötők használata a legegyszerűbb fejlődésnek következménye lehet, a melynek magyarázatára idegen hatás föltevése merően fölösleges, hiába mutattam rá, hogy a szlovén *za-* és *pre-* igekötők semmikép sem lehetnek a *meg-* és *el-* igekötőink mintaképei, hiába szólítottam föl, hogy fejtse ki akár az én szerkesztésem alatt lévő folyóiratban behatóbban, hogy mi indította arra, hogy ebben épen szlovén hatást lásson, mikor ennek a föltevése még annyi okunk sincs, mint az általános tétel föltevése, hogy a magyar igekötők szláv hatás alatt keletkeztek volna, I. Nyt. 2:27—31. l. S. most is egyszerűen kitér e kérdésem elől és utal régebbi fejtegetésére, igaz a szlovént nem említi egyenesen és talán egy megjegyzésem hatása alatt, a melyet más alkalommal tettem, egy apró ártatlan javítást is tesz eredeti előadásán,

olyan apró ártatlan javítást, hogy szükség esetén azt később — akár sajtóhibának lehet deklarálni. S. eredetileg azt mondta: Der Gebrauch dieses *el-* weist ebenfalls so manches auf, was sich vollständig mit den Gebrauche des Slovenischen *pre-* und *pro-* deckt, l. Die ung. Sprache 1907 251. l. Erre LESKIEN Grammatik der albulgarischen Sprache cz. kitünő munkájának ismertetése közben azt jegyeztem meg: «Még csodálatosabb, mint a magyar *meg-* igekötőnek a «szlovén» *za-* igekötővel való összekapcsolása, az *elé-*ből lett *el-* igekötőnek az egészen más jelentésű szlovén *pre-*vel való összekapcsolása SIMONYINÁL, l. Die ung. Sprache 251. l. és v. ö. a mit LESKIEN a *pre-* igekötőről mond», l. Nyt. 3: 208. l. S. igaz ezt a mindenkép fontos helyet nem is említi, mikor azt mondja, hogy a Nyelvtudomány 2. kötetében közzétett ellenvetéseim nem győzték meg, de mégis mintha keresett volna egy az *elé-*ből lett *el-* igekötőnek etymologice jobban megfelelő szláv igekötőt és most már így formulázta az idevágó megjegyzését: «Dennoch habe ich in der anwendung der beiden präpositionen *meg* und *el*, die in der ältern sprache am häufigsten vorkommen, so viel ähnlichkeit mit den beiden slavischen, *za* und *pred* gefunden, dass ich nicht umhin konnte hier einen geschichtlichen zusammenhang zu suchen (s. Ung. Spr. 250),» l. i. h. 21. l. Tehát *pre* helyett *pred*! Mielőtt erre megjegyzésemet megteszem, meg kell várnom, hogy S. vállalja-e az új *pred-*nek az apaságát, vagy egyszerűen sajtóhibának jelenti ki. De mig azt az olyan határozottan szlovénnek mondott hatást expressis verbis más szláv nyelvnek nem tulajdonítja, föl kell tennem, hogy legalább ebben nem változott meg álláspontja. Hisz S. nagy német munkájában nem csak amúgy egyszerűen mondta azt szlovén hatásnak, hanem azt állította, hogy ezen a ponton egyenesen várható volt, hogy a hatás épen a szlovén nyelvből indult ki: «und vorzüglich — wie zu erwarten steht — slovenischen Einfluss zuzuschreiben», l. Ung. Spr. 250. l.

Tehát az igekötők használatát, ezt a nyelvünk szerkezetébe olyan mélyen belevágó használatot a szlovéneknek köszönhetjük, de másrészt a bolgár nyelv hatását is a mondattan terén igen nagynak képzeli SIMONYI-MARIANOVICS. Elég neki ennek bebizonyítására egy kis szócska, a melynek használata talán egészen véletlenül vág össze egy óbolgár szócska használatával,

annyira könnyű megérteni, ha természetes, belső fejlődésből keletkezettnek is magyarázzuk. Értem a *hogy* szócskát.

SIMONYI alteregója, a mindenkép bátrabb MARIANOVICS 1910-ben egybevetette a magyar *hogy* meg az óbolgár *jako* használatát és ilyen következtetéshez jutott: «valamennyi használatnak ilyen szoros egyezése nézetem szerint csakis az óbolgár nyelvnek erőmondattani hatásából magyarázható». Nyr. 39:306. S. jobbik higgadtabb fele ezt most így fejt ki: «Das bindewort *hogy* (dem der Zweite band meiner «konjunktionen» gewidmet ist) war ursprünglich bloß modal mit der bedeutung 'wie' und ist es als fragewort noch heutzutage. Daraus konnten sich zwar auch spontan alle die manigfaltigen anwendungen dieser Konjunktion entwickeln (wie ich es in meinem buche angenommen habe), es gibt jedoch ein altbulgarisches bindewort *jako, ěko (jako-že, ěko-že)*,*) dessen gebrauch so vollständig mit dem unseres *hogy* übereinstimmt, dass hier wohl kaum ein zufälliges zusammentreffen anzunehmen sein wird», l. i. h. 23. s k. l. Tehát S. még most is úgy találja, hogy mind az a különféle használat természetes fejlődés útján is keletkezhetett, én pedig ezt a fejlődést olyan egyszerűnek, könnyen érthetőnek találom, hogy sehogy sem fér a fejembe, miért kell itt idegen hatást föltennünk. De tegyük föl egy pillanatra, hogy ez nem természetes fejlődés volt, hát nem sokkal bonyolultabbnak tűnik föl akkor előttünk a dolog, nem épen akkor érthetetlen előttünk? S. úgy tünteti föl a dolgot, mintha pontonkint hatolt volna be a bolgár észjárás és a magyar nyelv védtelenül tűrte volna ezt a hatást. Halljuk csak, mikép folytatja a fönt kiírt helyen, mikép részletezi ezt a nyelvünket pusztító bolgár hatást: «*Jako* wird gebraucht (nach VONDRÁK, Vergl. Gramin. II 471 und 195) 1. modal, 2. nach den verbis declarandi und sentiendi, deklarativ, manchmal auch bei direkter rede, 3. kausal, 4. konsekutiv, 5. final. Alles dies ganz gewöhnlich ebenso im ungarischen», l. i. h. 24. l. Nem akarok arra rámutatni, hogy egészen független a bolgár *jako* használatától nagyon hasonló használat fejlődött ki a szerb nyelvben, a hol a *kako* szócskát ép úgy lehet használni, S. erre

*) Az félreértés, hogy *jako, jako-že* mellett máshangzású *ěko, ěko-že* alak is volna, no de ennek magyarázatával kár volna időt tölteni.

azt találná felelni, hogy ez még jobban bizonyítja, hogy ez speciális szláv észjárás, pedig hogy nem az, azt fényesen bizonyítja a latin *uti-ut* használata! Ha valaki azt olyan csodálatosnak tartja, hogy a magyar *hogy* «quomodo?» ahhoz a jelentéshez jutott, hogy «ut», olvassa el a NySz.-ban a *Miképpen* cikkben az 1. e) alatt álló mondatokat és cserélje föl következetesen a *miképpen* szót a *hogy* szócskával: Lucach emleközyk arról, mikeppen Jesus tanoytwan ew zerelmes tanoythwanyt wgy monda. — Ezekbwl nyilván megtecczik, mikepen ez zent atyanak wbezede telyes volt kegiessegel. — Egyes akarattal arra törekednek, mikép boldogságot népre terjeszszennek. — Ez is bolgár volna?! Vagy igazán komoly alap az ilyen jelenségek megítélésénél, a mit S. említ: «Bekanntlich sind die finn. sprachen in ihrer ursprünglichen anlage der zusammenfügung und besonders der unterordnung von sätzen abgeneigt», l. 23. l. Hát van nyelv, a melyben a parataxis meg nem előzte volna a syntaxist és a melyben könnyen észre nem venni azt a lassú fejlődést, a mely az egyre bonyolultabb syntaxishoz vezetett.

Hogy milyen egyszerű és több nyelvben észlelhető fejlődésről van itt szó, az kitűnik S. a magyar kötőszókról írt jeles művéből is, amely cikkem leírásakor nem volt kezem ügyében. «Hisz tudjuk, mondja S., hogy néha valóban váltakozik ez a *miképpen* és *miként* a mi *hogy*-unkkal», l. II. k. 16. l.; az idegen nyelvekből is fölhoz hasonló fejlődésre analógiákat, a melyek közül csak GOETHE egy mondatát akarom ide iktatni: Ich schrieb dir neulich *wie* ich den amtmann habe kennen lernen, und *wie* er mich gebeten habe, ihn bald zu besuchen, l. i. h. 17. l. jegyz.

Hogy az összetett mondat körében milyen könnyelműen állapít meg S. szláv használatot, arra hadd álljon itt még egy másik csattanós bizonyíték: «Das fragewörtchen *-e*, mondja, wird ganz wie das entsprechende slavische *li* in bedingungssätzen gebraucht, besonders in den älteren sprachdenkmälern. Z. b. *hižtek é istènbèn èn bennem es higgètek* (Münchner-Kodex, Ev. Joh. 14, 1, d. h. *hisztek-e* istenben, én bennem es higgyetek): 'glaubt ihr an gott, so glaubet auch an mich'; *fejedelmee emeltenek el*. Ne akary ffelelködny» (ÉrnyK. 472, d. h. *fejedelmé emeltenek-e, ne akarj felelelködni*): 'haben sie dich zum fürsten erhoben, überhebe dich nicht'. Und ebenso im altbulg.: *vüzüpija li zovy*,

to boja se: 'si clamavero vocans, timeo' usw., s. Mikl. 168 und M. Kötöszók II. 182» l. 24. l. Én sehogy sem tudom átlátni, miért kell ide belekeverni a magyar *-e* és szláv *li* kérdő-szócskákat, mikor itt nyilván csak arról van szó — bizonyítja ezt a német fordítás is! — meg lehet-e azt érteni, hogy a kérdőmondatot föltételes mondat helyett is használják — bármilyen nyelvben. Meg hát, az elevenebb, közvetlenebb beszédben ez a használat minden nyelvben található, található bizony a magyar nyelvben is, korántsem «besonders in den ältern sprachdenkmälern», hanem mindenütt, a hol az élet lüktet és halomra dönti a papiroson készült szabályokat. Az egyik pajtás utána kiált a másiknak: *Eljősz ma délután? Hozd el a puskádat is!* azaz: ha ma délután eljősz, hozd el a puskádat is. Vagy ezt magyar ember igazán nem mondhatná?!

Kicsit részletesen csak egy kijelentéssel kívánok foglalkozni, a mely talán új, de lehet tölem akár régi is, csak igaz nem lehet. Értem az *akár* szóról mondottakat.

S. azt mondja: «Eine nachahmung des bulg. *volje-volje* oder des serbokr. *volja volja* ist ung. *akár-akár* 'sive-sive', denn beides bedeutet 'wollen, will'», l. 23. l.

Ebben mindenek előtt nem értem, mit akar S. azzal a különös állítással, hogy beides bedeutet 'wollen, will', hát még annyira sem tájékozódott volna, mielőtt ezt a kérdést fölvetette, hogy *volja* szónak mi az alapjelentése, annak a *volja* szónak, a mely a magyar nyelvbe átment *ne-volja*-ban is rejtőzik?! Hisz az nem azt jelenti, hogy 'wollen, will', nem azt, a mit a magyar *akár*, nem is ige, hanem főnév és azt jelenti, hogy «akarat». Ilyen használatban találjuk a *volja* szót a bolgár nyelvben is: *Volja ti, idi, volja ti, ne hodi*, szóról szóra: Akaratod (tulajdonkép «akarat neked»), menj, akaratod, ne menj, l. GEROV nagy szótárát. Hogy S. honnan vette az ő «bolg.» *volje-volje* alakját, nem tudom, valószínűleg MIKLOSICH valamely művéből jegyezte ki,* de igealak ez sem lehet, hisz ezt S. akár Miklosichtól is megtanulhatta, a ki a *volje-volje* kifejezést ép úgy, mint a *volja-volja-t* főnévből eredtnek mondja, a mint hogy másból nem is ered-

*) M. nagy szláv mondattanában ószlovénnek mondja (*asl), l. Vergl. Gr. 4: 258, a Lex. palaeosl.-ban is említi egy szerb redactiók kéziratból.

hetett: «6. Aus substantiven: 2. *volje* asl. sive: *volje-volje* sive-sive; serb. *volja* vel: *кѣѣѣ ѓита volja* *перѣперѣ динарѣми*. danič. *volja-volja* aut-aut: *volja* *да да кривѣце volja* *да плати*. mon.-serb. klruss. *vol' Marko bude vol' Markov* *заф* vel *Marcus erit* vel *Marci socer*. Kaz. 42», l. Vergl. Gr. 4:152. Sűrűbben ilyen kifejezést csak a horv.-szb. forrásokban találni, VONDRÁK összehasonlító nyelvtanában nem is idézi máshonnan: «Es wird hier noch angeführt *volja-volja* (vgl. Novaković Srp. Gr. 2, S. 335, MARETIĆ S. 496)», l. Vergl. Gr. 2:431. Vondráknak egyik forrása, MARETIĆ, egyébiránt megjegyzi, hogy ez a használat ritka! Innen jön, hogy ő sem idéz több példát, mint azt a kettőt, a melyeket Karadžić szótárában talált, egy új példát csak a szorgalmas gyűjtésen alapuló IVEKOVIĆ-Broz-féle szótárban találunk, még pedig a *volja-volja* használatának egy érdekes változatát, a melyben a *volja* «akarat» nem ismétlődik, hanem a második helyen *ili* «vagy» áll: Ja ću ovu zadržati kod sebe, a vi sve možete ići kud koja hoće, *volju* vam u Tursku *ili* Srbiju. *) A szláv nyelvekben sehol sem találunk, még a horvát-szerbben sem, a hol a *volja-volja* és belőle csonkult *volj'-volj'* használata aránylag legkönnyebben és legbiztosabban kimutatható, olyan mintát, a mely a magyar *akár-akár* keletkezését szlávnak jelezné, itt is a legegyszerűbb magyarázat az, hogy a magyar kifejezés természetes fejlődés következtében magában az anyanyelvünkben keletkezett.

S. cikkében újra ismétli, hogy a *de* szócskánk szláv és *da*-ból lett: «Das russische *da* ist in mehrere finnisch-ugrische sprachen entlehnt worden. Dasselbe ist in der lautform *de* höchst wahrscheinlich eine entlehnung aus den südslavischen sprachen (vgl. über seine manigfache anwendung M. Kötöszók bd. I. und Mikl. oder Vondrák Vergl. syntax)», l. 23. l. Hogy a magyar *de* a szláv *da*-ból keletkezett volna, az hangtani okoknál fogva sem nagyon valószínű, még ha nem is tartjuk a Hb.-ben olvasható *ge* (olv. gye ill. gyé) változatát eredetibbnek (v. ö. Gombocz megjegyzését MNyv. 5:29).

*) Vö. egy másik változatot, a melyet a vinodoli statutumban találunk: Ako ki pita nikoga, pred dvorom, povidati *volan* je, *voja* tajiti l. a horvát akadémia nagy szótárában az *ako* cikk alatt mindjárt az első példát — az első helyen álló *volan* (voljan) a *voja* főnévből képezett melléknév.

Egyszóval, annyi a merész állítás ebben a kis THOMSEN tiszteletére írt cikkcskében, hogy csak sajnálhatjuk, hogy S. épen a külföld előtt gyűjtötte bokorba idevágó, gyakran nagyon is kétes alapon fölépült fejtegetéseit, a melyekből a végén ezt a következtetést vonja le: «Ich glaube, schon die hier aufgezählten übereinstimmungen lassen erkennen, dass der grammatische einfluss des slavischen nicht weit hinter dem lexikalischen zurückstehen wird. Jedenfalls wird es sich lohnen der sache auch weiter nachzugehen», l. 25. l.

Csak épen a legeslegutolsó mondatot írhatnám alá, ezt is csak bizonyos föntartással, úgy t. i., hogy kívánatos a kérdés behatóbb megvizsgálása. Ha S. cikke erre okot ad, még örülhetünk neki. Kiindulópontul szolgálhatna olyan föltűnő találkozás, mint a milyen a kettős tagadás (*senki sem, semmi sem* stb.), a melyről S. a legvégén tesz említést, l. 24. l. Egy annyira új téren jól meg kell alapozni a munkát, egészen biztosaknak látszó részletekből kell kiindulni és innen óvatosan előre haladni. Ehhez természetesen a szláv nyelvek igen mélyre járó ismerete is szükséges. De mindenek előtt nem szabad hinnünk, hogy minden találkozás, ha még olyan könnyen is megérthető természetes továbbfejlődés föltevésénél, idegen hatás eredménye. Hogy milyen végzetes tévedéshez vezethet egy ilyen eljárás, azt csattanósan bizonyítja a magyar nyelv és az újabb bolgár nyelv egy egészen véletlen találkozása. Az újabb bolgár nyelvben, de csakis ebben, sem az óbolgárban, sem semmi néven nevezendő más szláv nyelvben, a kérdőszócskához csatlakozó *-to* mutató névmás, a mely a köznemű szavaknál az articulus szerepét viszi (*selo* «falu», *selo-to* «a falu») vonatkozóvá változtatja a kérdőszócskát: *dê* «hol?», *dê-to* «a hol»; *koga* «mikor?», *koga-to* «a mikor»; *što* «mi?», *što-to* «a mi» stb. stb., szóval egészen megdöbbentő a két nyelv közt a találkozás, pedig a ki csak egy kicsit ismeri a bolgár nyelv történetét, tudja, hogy arra egy perczig sem lehet gondolni, hogy a tökéletesen azonos magyar és bolgár használat közt valami belső kapcsolat lehetne. E kérdések vizsgálatánál tehát nem is lehetünk elég óvatosak, SIMONYI ellenben, úgy látszik, azt hiszi, hogy itt szabad az embernek csak igazán bátor-
nak lennie.

ASBÓTH OSZKÁR.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás.)

III. Kísérlet a probléma megoldására.

III. A nominális flexio genetikus viszonyai.

A nominális flexio eredetére vonatkozó vizsgálat vezérelve a föntebbiek értelmében az, hogy a casus-suffixumok eredetileg töképző elemek, resp. basis-végződésesek voltak. Ha ez igaz, akkor — tekintettel a töképzők és basisvégzések óriási tömegére — elutasíthatatlan az a további föltevés, hogy korlátolt számú casusokból álló rendszer eredetileg nem volt és nem lehetett. Hiszen már az idg. alapnyelvi nyolcz casusból álló rendszer sem egyéb fictionál és látszatnál, a mely rögtön eloszlik, mihelyt eszünkbe jut, hogy a casualis functiójú formatiók csoportosítása és elnevezése nem az alak, hanem a jelentés alapján történik s még így is csak úgy történhetik, hogy különböző, többé-kevésbé rokon használati módok (pl. instrumentalis és prosecutivus stb.) egy (t. i. 'instrumentalis') formulába vannak beleszorítva, a mely formula tehát csak abstractio révén jött létre s a mennyire megkönnyíti az orientálódást, oly annyira értéktelen genetikus szempontból [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 113, 470—472]. A morphologiai csoportosítás ellenben már az idg. alapnyelvi reconstructio terén is a formatióknak imponáló sokaságát eredményezi, különösen ha a 'casualis' functiójú alakok mellett az 'adverbiális' képzéseket [pl. gör. ἐντός < *en-tos, ószl. k̃yde < *qu-dhe stb.] is tekintetbe vesszük, a mit teljes joggal megtehetünk, mert hiszen a 'casualis' és 'adverbiális' suffixumok között genetikus szempontból semmi különbség sem lehet [BRUGMANN, KVG. 448. Grr. II. 2. 670,

677, 727 stb.] s így a suffixális adverbiumok csak a 'rendszer' keretéből kiszorult casusoknak tekinthetők. Ha már most még tekintetbe vesszük, hogy az idg. nyelvfejlődésben a 'tendency from multiplicity toward unity' szinte kézzelfoghatólag jelentkezik, akkor egészen kétségtelen, hogy a flexiók 'rendszer' a genetikus stadiumban rendkívül gazdag és chaotikus formatömeg volt: a nyelvfejlődés élén a lehető legkülömbözőbb és legváltozatosabb szóvégződések állottak s ezek között — egy darwinisztikus terminussal élve [ennek jogosultságáról l. DELBRÜCK, Vergl. Syntax I. 66. Grundfr. 117] — valóságos 'struggle for life' keletkezett, hogy 'casuális' functiók állandó exponenseivé legyenek, a mi csak egy relative kissiny, de még mindig elég tekintélyes minoritásnak sikerült.

Ebből a látószögből nézve az idg. flexio evolutióját ab ovo valószínűtlen és teljesen bízhatatlan az a HIRT-féle feltevés, hogy eredetileg a casus indefinitus mellett csak egy *s*- és egy *m*- suffixum volt [IF. XVII. 54—55, 59. Hb.² 308, 309 stb.]. Feltevését HIRT azzal az UHLENBECK-féle feltevéssel [IF. XII. 170] kombinálja, hogy az idg. alapnyelvben valamikor nem is volt nom. és acc., hanem activus és passivus. De UHLENBECK föltevésének helyességét meg is engedve [l. BRUGMANN, Gr. II. 2. 474—475] HIRT álláspontjának helyességét senki sem kénytelen elismerni, mert hiszen senki sem állította s nem is állíthatja, hogy az idg. alapnyelvben valamikor csakis act. és pass. existált, resp. hogy az act. és pass. exponense csakis az *s*- és *m*- suffixum volt. A mi ezen *s*- és *m*- casusok kizárólagos existenciáját illeti, e nézet nyilván a partikula-theoriával függ össze, a melynek értelmében HIRT a többi consonantikus suffixumban, sőt a szerinte egyetlen *ai*: *i* vokális suffixumban is partikulát keres. Ámde a partikula-theoria elvileg visszautasítandó [l. Nyt. IV. 187—189], azonfelül legalább is egy *n*-casus existenciája kétségen felül áll [l. alább az acc. plur. tárgyalásánál], végül pedig mikor HIRT az '*s*- *m*-declinációt' az *r*- *n*- töképzéssel, resp. declinációval azonosítja s az *n*-casusban az *m*-casusnak megfelelő passivust lát [IF. XVII. 60], maga vesz fel kettőnél több consonantikus suffixumot és maga nyit utat annak a föltevésnek, hogy volt egy *r*-casus is, a mely fel-

tevést az *r*-adverbiumok [pl. lat. *cūr* < **q*ōr*] és a verbális *r*-alakok [pl. ói. *ūšūr*] existentiája bizonyossággá fokozza. HIRT feltevése tehát nem csak a tényekkel, hanem saját szavaival is ellenkezésben áll. Hogy különben az *s*- és *m*-casusok velejében szintén casus indefinitusok — a mi a priori is várható —, az tárgyalásunk folyamán nyilvánvalóvá lesz.

A mi a consonantikus és vokalikus declinatiók egymáshoz való viszonyát illeti, az utóbbiak prioritása egy perezig sem lehet kétséges. Már LUDWIG hangsúlyozta, hogy consonantikus tövek nincsenek és kimutathatatlanok [AoA. 7, 43, 113 stb.] s ha a bizonyításban — mai ismereteink álláspontjáról nézve — tévedett is, alapgondolatának helyességét az ablautra vonatkozó újabb kutatások fényesen beigazolták: STREITBERG kutatásai alapján [IF. III. 347 et seqq.] nyilvánvalóvá lett, hogy az összes athematikus suffixumok eredetileg thematikusok, resp. a mellettük álló thematikus képzésekkel azonosak, hogy tehát a consonantikus tövek voltaképpen *e/o*-tövek [N. VAN WIJK, Der nominale Gen. Sg. 13—14 etc. HIRT, IF. XVII, 55. Hb.² 376—377 stb.]. E fundamentális fontosságú tétel nélkül genetikus viszonyok kutatása terén egyetlen lépést sem lehet tenni.

Végül megjegyzem, hogy minden apróságra — már helyszüke miatt is — nem terjeszkedhetem ki, hanem csak olyan alakokat veszek elemzés alá, a melyek közfelfogás szerint 'idg. alapalakok'. Direktívumot e részben a BRUGMANN-féle Grundriss II. 2. kötete, a jól megrostált vulgát nézetek e thesaurusa, szolgáltatott, a melyet az egyes casusok tárgyalási sorrendje tekintetében is követtem.

A singularis casusai.

Nom. sg. M. F. Két idg. typus:

a) suffixum-nélküli typus, azaz: casus indefinitus:

α) **dikā*, **bhr̥gh̥ntī* **q*(i)ḡē* < **q*(i)ḡēi*;

β) **k̄(u)uó(n)*, **mātē(r)* **dus-menēs* **usós* < prótoidg. **k̄(u)uóno/e* stb,

b) *s*-typus: α) themat. **ḡónos*; β) athemat. **pētis* < prótoidg. **pédos*.

Aligha van az agglutinációs theoria részletei között még egy másik, a mely oly szívósan tartotta volna magát, mint az a már BOPP által hangoztatott vélemény, hogy az *-s* 'suffixum' valamikor önálló elem volt — t. i. a **so* pronomen demonstrativum mint postponált articulus. Ez a tanítás többé-kevésbbé energikus alakban újabban is fel-felbukkant [UHLENBECK, IF. XII. 171. JACOBI, Comp. u. Nebens. 114. N. VAN WIJK, l. c. 80, 82. BRUGMANN, Grr. II. 2. 475 stb.]. HIRT bizalmatlankodik ugyan [IF. XVII. 59], de hogy miért, nem mondja meg. Részemről ezt a tanítást a leghatározottabban visszautasítom — nem csupán azért, mert szerintem mindenféle postponálás tévtan, hanem számos más okból is, a melyekre e nézet hívei ügyet sem vetettek. Ha az *-s* elem postponált articulus, hogyan érthető az, hogy az *a*) típusban sohasem jelentkezik? Honnan van az továbbá, hogy mindig csak a M. **so* van postponálva s a F. **sā* soha? Végül: tekintettel arra, hogy postponált articulus csak a legújabb különnyelvi fázisokban lép föl s hogy az idg. alapnyelvben semmiféle, sem post-, sem præ-ponált articulusnak se híre, so hamva nincs, micsoda jogon kereshetünk próto idg. stadiumokban postponált articulus? Az a föltevés, hogy ez az *-s* elem valami sajátos jelentés exponense volt [cf. HIRT, l. c.], resp. hogy a substantivikus fogalom kiemelésének hordozója volt [JACOBI, l. c. BRUGMANN, l. c.], a tényekkel kibékíthetetlen ellenmondásban van. Hogyan volna érthető, hogy bizonyos substantivikus fogalmak mindig emphatikusak voltak, mások soha? Miért sigmatikus képzések az olyan élőlényeket jelentő M. szók mint **dēiṣos* **pōtis* **ēkṣos* **ulq^oos* stb. és miért mindig asigmatikusok F. **deiṣī* **potnī*, **ēkṣā* **ulq^āī*? A női sexus inferioritása miatt bizonyosan nem, mert ugyanazon jelentéskategoriában asigm. F. képzések mellett asigm. M. alakok állanak, cf. **mātēr* : **patēr*, **kūnī* : **k(u)uó(n)*, **g^u.nā* : **ghemó(n)* stb.

Az *-s* elemnek tehát soha semmi köze sem lehetett a **so* pronomen demonstrativumhoz — annál kevésbbé, mert kimutathatólag töképző s még korábban basis-roncs volt, a minek bizonyítására ezennel áttérek.

A két rendbeli *s*-típus [t. i. idg. **gónos* és **pētis* < próto idg. **pēdos*] *-o-s* végződése velejében nem más mint a N. *-os es*

tőképző, azaz: a M. **ǵónos* [gör. γόνος, ói. *jánah*] typus és a N. **ǵénos/es-* [gör. γένος γένε(σ)-, ói. *jánah jánas-*] typus eredetileg egy és ugyanaz a képzés — az alább következő indiciumok alapján.

1. A M. **ǵónos* és a N. **ǵénos/es-* typus qualitativ ablautja secundár; — olykor különben a N. typus radikálisában is van *o*-ablaut, cf. gör. τὰ ὄχσα: ὁ ὄχος, lat. *pondus*: *pondō*, ószl. *kolo*: gör. πῶλος, ahd. *kalb*: gör. δολφός stb. [BRUGMANN, Grr. II. 1. 521—523]. — A prótoïdg. typusok a következők voltak: M. **ǵenes* és N. **ǵenes*.

2. A N. **ǵenes/os* typus idg. tőképzője *-es/os* ugyan, de az *e o* vokális prótoïdg. basis-alkatrész [cf. ói. *jánati*, gör. γίνεσθαι, lat. *gignit* < basis **ǵeno'e*; l. BRUGMANN, Grr. II. 1.² 515 stb.]. A N. **ǵén-os/es* tehát eredetileg **ǵéne-s* **ǵéno-s* morphologiailag oly képzés mint a M. **ǵono-s*.

A két typus tehát morphologiai identitás. Nyilván ezzel áll kapcsolatban az a sajátóságos tény, hogy a **ǵen-es os* típusú neutrumok compositumok első tagjában oly tőalakban jelentkeznek mint a **ǵono-s* típusú masculinumok, pl. lat. *foedi-fragus*: *foedus* stb. [BRUGMANN, Grr. II. 1.² 88] mint *agri-cola*: *ager*. Ezzel függhet össze az a jelenség is, hogy *es/os*-tövek feltűnő gyakran mennek át az *o*-declinációba, cf. ved. instr. *ávēna*, dat. *krándāya* e h. *ávasā krándasē* [BRUGMANN, Grr. II. 1.² 594. MACDONELL, Vedic gr. 525]; a litvánban minden **ǵénos es*-típusú N. *o*-tővű M. lett, cf. *vėidas manas*: gör. εἶδος μένος [BRUGMANN, l. c. WIEDEMANN, Lit. Hb. 68]; v. ö. még ói. *srótah*: *srutá-h*, gör. τὸ σκότος: ὁ σκότος stb. — E föltevésével egy csapásra világossá válik az *o*-töveknél előforduló **ulq*osjo* gen. sg. és a még sajátóságosabb **ǵonōses* plur. nom. typus [l. alább, p. 277].

A szóban forgó typusok sémantikus viszonyai is convergenssek: az *o*- és *-es* 'suffixumok' közös functiója verbális abstractumok képzése, pl. **ǵónos* M. és **ǵénos* N. jelentése egyaránt 'Geburt' [BRUGMANN, Grr. II. 1.² 628—629, 631], s mind a kettőnek jelentése átmege a collectiv jelentésbe, pl. gör. γόνος 'nemzedék, utódok', ói. *jánah* 'nép, alattvalók': gör. γένος, lat. *genus* 'utódok, nép, népség' stb. [cf. BRUGMANN, Grr. II. 1.² 627, 644—645].

A főntebb előadottak értelmében az *s*-typusú M. F. nom. sg. *-s* eleme nem más mint az *-s* töképző. Ez pedig megint nem egyéb mint basis-végződés vagy — ha úgy tetszik — determinativum, így pl. a nom. sg. N. **k̑leuos* (= ói. *śrávali*) zero-vokalizmusú formációjá, **k̑leus*, mint 'gyökér' functionál (: ói. *śróṣamāṇah*), a melynek *s* eleme 'determinativum' (**k̑ludhi*: ói. *śrudhi*). Hogy a 'suffixum' és 'determinativum' határai összefolynak, általánosan el van ismerve [BRUGMANN, Grr. II. 1.² 10—11. PERSSON, Beiträge zur idg. Wortforsch. 592. Stb.].

Az *s* töképző, resp. basis-alkatrész csak lassan-lassan terjedt ki, de egészen sohasem lett általánossá, mint ezt az *u*) typus mutatja. Lassú és szabálytalan diffundálódásának jele az a sajtáságos tény, hogy különböző töveknél sigmatikus nominativusok mellett asigmatikusok is vannak, v. ö. pl. gör. *οἶς*, ói. *áviḥ*: gör. *Λητώ* < *Λητώι*, ói. *sákhā* < **sákhāi*, av. *panta* < *pántāi* [HIRT, Hb.² 400. BARTHOLOMÆ, Vorgesch. der iran. Spr. 115 stb.]; gör. *πάτρως* < **pātrōus*: ói. *māyā* < **māyāu*, cf. *dur-māyú-* [BRUGMANN, Grr. II. 1.² 225] stb.

Az *s* elem tehát eredetileg minden jelentés nélkül való basis-végződés, aztán töképző s utoljára a M. F. nom. sg. exponense. Legősibb formája a **dus-menés* **usós* typus D-fokozatú vokalizmusából következtetve **-so* volt, a mely a gen. sg. suffixumainak egyike [l. alába, p. 277].

Voc. sg. M. F. Ez a casus, a mennyiben a nom. nem lép helyébe, suffixum nélküli képzés, casus indefinitus, cf. **áge*, **ékuə*, **pónti ei*, **sūnu/eu*, **k̑(ú)uón*, **māter*, **dús-menes* stb.

Acc. sg. M. F. Suffixuma: *-m* és (athemat. töveknél) *-ṃ*, cf. **ájom* **ékuām* stb. és **pédṃ* (= lat. *pedem*), *iuqṃ* (= lat. *con-jugem*) stb.

Az *-ṃ* suffixum az ablautviszonyoknál fogva *o+m* végződésre utal, úgy hogy idg. **pédṃ* **iuqṃ* oly képzés mint idg. **ékuom* s tehát prótoidg. **pédom* **iuqóm* alakokra megy vissza, a melyek az idg. nom. acc. N. **pédom* **iuqóm* alakokkal azonosak. Hogy *-m* a M. F. nomeneknél csak az acc. exponense, az onnan van, hogy az *-om* az *-os* végzettel szemben eredetileg a nominális fogalom energianélküli, passiv magatartását fejezte

ki s tehát az UHLENBECK-féle passivus fogalmát födi [BRUGMANN, Grr. II. 2.² 86, 121, 474—475. KVG. 361, 626. HIRT, IF. XVII. 62].

A mi ezen *-m* eredetét illeti, a suffixum egyes habozó feltevések szerint interjectio v. partikula volna [JACOBI, Comp. u. Nebens. 115. BRUGMANN, Grr. II. 2. 475], a mi számomra nem magyarázat. HIRT helyesen a *-mo-* tőképzőre gondol, de az acc. plur. M. F. *-ns* végzete miatt [l. alább] azt hiszi, hogy *-mo-* végelemzésben *-mno-* [IF. XVII. 50, 55; 56 et seqq.]. Az utóbbi állítás azonban be nem igazolható, nevezetesen a radikális *o-* ablautot feltüntető *-mo-* biztosan régi *-mo-* [BRUGMANN, Grr. II. 1.² 245]. E tőképző és az acc. sg. M. F. *-m* elemének összefüggését illusztrálják többek közt a következő esetek:

- **torom* (: τόρον, ói. *táram*): **tormo* (: τορμός, ófn. *darm*)
- **morom* (: ói. *mar-maram*): **mormo-* (cf. βρομός)
- **uorom* (: cf. lat. *varum*): **uormo-* (cf. ῥομός)
- **bhorom* (: φόρον, ói. *bháram*): **bhormo-* (: φορμός, ófn. *barm*)
- **aġom* (: ἄγον, ói. *ajám*): **aġmo-* (: ἄγμος, ói. *ajmal*).

A kétrendbeli typus, pl. **torom* és **tormo-*, egy régibb **teremo-* typusra utal, a mely *m*-basisokkal függ össze:

- **teremo*: τέρμυ, lat. *terminus*; óisl. *þromr*; ófn. *drum*
- **meremo*: μορμύρω, lat. *murmur*; βρέμω, lat. *fremo*
- **ueremo*: lat. *vermis*; gör. ῥόμος; g. *waürms*.

Az acc. sg. M. F. *-m* eleme tehát tőképző, resp. basisvégződés volt s így az acc. sg. M. F. valamikor szintén casus indefinitus lehetett.

Ha az acc. sg. M. F. suffixumának prótoidg. alakja **-mo* volt, akkor várható, hogy valahol esetleg egy **-ōm* formatio is jelentkezik. HIRT szerint ilyen nincs s ennek az állítólagos ténynek az volna a magyarázata, hogy az acc. sg. M. F. végzete **-ōm* volt, a mely azonban **-im* és **-um* analogiájára meg rövidült [IF. XVII. 50], a mi persze ugrás a sötétbe. A keresett D-fokozatú formatio a gen. plur. suffixumában lappanghat, a mely feltevés útját persze HIRT a partikula-theoriával bevágta maga előtt [l. alább].

Az **aġom* typus mellett prótoidg. **aġon* is állhatott. Ez

már a priori valószínű, mert hiszen a casusok túlyomó majoritása nem egy, hanem legalább két formatiót tüntet föl. Aztán az acc. plur. M. F. *-ns* végződése úgyszólván kikerülhetlenné teszi egy sg. *n*-casus felvételét. Végül kétségtelen nyomokból ítélve valamikor okvetetlenül volt egy heteroklitikus *s-n*-declinatio, cf.

**oq^{es}-*: ószl. *oko očese*, ói. *ákši*

**oq^{en}-*: gót *augō*, hom. εἰς ᾠπα, örm. *akn*; cf. ószl. *okno*

**ouses-*: gör. οὔς, lat. *aus-culto*, ószl. *ucho ušese*

**ousen-*: hom. gen. ὄπατος, gót *ausō*

**ostes-*: lat. *os oss*

**osten-*: ói. gen. *asthnáñ*, gör. ὀστακός.

Az *n*-casus felvételétől HIRT maga sem idegenkedik, a mennyiben az 's-*m*-declinatiót' a heteroklitikus *r-n*-tövekkel párhuzamosítva PEDERSEN [KZ. XXXII, 267 et seqq.] nyomán egy *r-n*-declinatio felvételére hajlandó: 'Der Kasus obliquus auf *-n* würde etwa dem Passivus in der *s-m*-Declination entsprechen' [IF. XVII. 59—60]. Egy *n*-casus felvétele tényleg a lehető legplausibilisebb s az acc. sg. és plur. M. F. HIRT-féle komplikált és valószínűtlen magyarázatát teljesen fölöslegessé teszi.

Az az *-n* suffixum megint tőképző, a mit szépen megvilágít az a körülmény, hogy *o*-tövek mellett ugyanazon jelentésben themat. és athemat. *n*-képzések jelentkeznek; cf.

**eudo-* (: av. *aoda-*): **udén-* (: ói. loc. *udán*)

**epró-* (: lat. *aper*): **eprén-* (: lat. *aprunculus*, u. *abrunu*)

**aiuo-* (: lat. *aevom*, gót *aiws*): **aiuen-* (: αἰών αἰέν ói. *āyun-*)

**auo-* (: lat. *avos*): **auen-* (: lat. *avunculus*, gót *avō*)

**onobhelo-* (: ὀμφαλός): **onobhelen-* (: ófn. *nabalo*)

**gheimo-* (: ói. *himáh himám*): **gheimen-* (: χεῖμων χεῖμα)

**kæræsó-* (: ói. *šīršám*): **kæræscn-* (: ói. *šīršán-*)

**moza(h)o-* (: ószl. *mozgъ*): **moza(h)en-* (: ói. *majján-*)

**neq^hro-* (. νεφροί): **neq^hhren-* (: lat. *nebrundinēs*, *nefrōnēs*, ófn. *nioro*)

**uegho-* (: ὄχος, ószl. *vozъ*): **uegh(e)no-* (: óír *fén*)

**gheuo-* (: ói. *hávañ*): **gh(e)uono-* (: ószl. *zvonъ*)

*g^hhero- (: θήρος, ói. hárah N., de l. p. 271!): *g^hher(e)no- (: ói. γηράη, lat. fornus).

Semasiologiai kapcsolatot esetleg a passiv jelentésű *no*-képzések szolgáltathatnak, mint HIRT hiszi [IF. XVII. 60]; cf.

*bheuo- (: ói. bhaváh): *bh(e)ueno- (: ószl. za-b^hvenē)

*uegho- (: ὄχος, ószl. vozē): *uegheno- (: ószl. vezēnē)

*dero- (: δόρος, ói. darah): *derano- (: ói. dīrnáh)

*stero- (: ói. pra-starah): *sterano- (: ói. stīrnáh).

Ezek után nem lehet kétséges, hogy az idg. *a^gom típusú acc. sg. M. F. mellett még egy prótoidg. *a^gon típus is létezett, a melynek *-n* eleme szintén tőképző s a mely tehát szintén casus indefinitus volt.

Nom. Acc. sg. N. Két idg. típus:

a) suffixum nélküli típus, casus indefinitus:

*mari, médhu, *dhēmē, *ménos stb.

b) *m*-formatio: *iugóm (: ζυγόν, ói. yugám) *pedóm (: πέδον, ói. padám).

Az *-m* az acc. sg. M. F. *-m* elemével azonos [l. p. 272].

Gen. sg. Három idg. típus: 1. *s-*, 2. *siō-* és 3. *ī-*típus.

1. Az *s*-típus *-s* *-es* *-os* végződéssel jelentkezik, de mivel a két utóbbinak *e* és *o* eleme természetesen a 'thematikus' vokális [N. v. WJJK, l. c. 52], a voltaképpeni 'suffixum' csak *-s* [HIRT, Hb.² 371. BRUGMANN, Grr. II. 2.² 152 stb.], mely a nom. sg. M. F. *-s* végződésével azonos.

Idg. gen. sg. *pedós/és < prótoidg. *pedós/és tehát morfológiailag ugyanazon képzés mint idg. nom. sg. *pēts < prótoidg. *pédos/es. A prótoindogermánban tehát a gen. sg. és a nom. sg. M. F. egybeesett, a mit már LUDWIG is sejtett [AoA. 37 stb.] s N. v. WJJK újra felfedezett s részletesen kifejtett. Thesise széles körben rokonszenves fogadtatásra talált [v. ö. pl. HIRT, IF. XVII. 48–49. Hb.² 309. ORTEL-MORRIS, l. c. 90. BRUGMANN, Grr. II. 2.² 120–121 stb.] s valóban az ablautot nem tekintve, a mely természetesen secundär, semmi gondolható különbség sincsen a két casus között, cf. gen. *diuós: nom. *(i)ḡéus [themat. *deiuos] < prótoidg. *deiuos; gen. *nāuós: nom. *nāus < prótoidg. *nāuos;

gen. **oμeis* és **ouies*: nom. **oμis*; *gen. **sũneus* és **sũnues*: nom. **sũnus* stb. Innen van az is, hogy különnyelvig is az athemat. tövek genitivusa akárhányszor egészen vagy csaknem egybeesik a themat. tövek nominativusával, cf.

lat. (*rēx*) *rēgis*: ói. **rājah*; lat. (*lūx*) *lūcis*: ói. *rōkáh*;
 gör. (ἀλώπηξ) ἀλώπεκος: ói. *lōpāsáh*; gör. (μείραξ) μείρακος:
 ói. *maryakáh*;
 gör. (μέλας) μέλανος: ói. *malináh*;
 ói. (*ίση*) *ίση*: gör. *ίς* < **ισFός*;
 gör. (πάτριος) πάτριος: lat. *patruus* stb.

Még átlátszóbbak az ugyanazon különnyelvben előforduló dublettek, cf.

gör. (προβλής) προβλήτος: πρόβλητος; (σύζυξ) σύζυγος: σύζυγος;
 (ἀγνώς) ἀγνώτος: ἄγνωτος; (δαήμεν) δαήμενος: δε-δαημένος;
 (ἰατήρ) ἰατήρος (< **ιατρός* cf. *πατρός*): ἰατρός stb.
 ói. (*dēva-stūt*) **stūtah*: *stutáh*; (*vīh*) *vēh*: *vēh* stb.

Hogy *s*-gen. mellett olykor *s*-nélküli nom. áll (v. ö. gen. **kunés/ós* **mātrés/ós* < prótoidg. **keuonos* **māteros*: nom. **k(u)μός(n)* **mātē(r)* < prótoidg. **keuono* **mātero*), az az *s* elem lassú és szabálytalan diffusiójának bizonyítéka [cf. p. 272].

Oly esetekben mint **ekūās* **bhr̥gh̥tiās* stb. a gör. és litv. circumflexus miatt (cf. θεᾶς μᾶς, lit. *mergōs vežanczōs*) **ekūā-so* stb. alapalakot szoktak és lehet rekonstruálni [l. STREITBERG, IF. III. 371. Urgerm. Gr. 162. BRUGMANN, Grr. II. 2.² 152. HIRT, Hb.² 333 stb.]. Ez a prótoidg. **-so* az idg. *o*-declinációban is föllép, cf. gót *wulfis*, ófn. *wolfes* stb. < idg. **ulq^é-so* és talán gör. hom. Αἰόλοο stb. [BRUGMANN, l. c. 162. HIRT, Hb.² 346—347 stb.]. Noha *-so* a pronominális declinációban szélesebb körben jelentkezik (v. ö. pl. hom. τέο, gót *his*, ószl. *ceso* < idg. **q^éeso*), pronominális eredete egyáltalában nem tekinthető oly bizonyosnak, mint közönségesen hiszik [pl. BRUGMANN, l. c. 162], ellenkezőleg minden oda mutat, hogy valamikor az egész nominális flexióban megvolt, mert ha *-s* és *-so* etymologiai összefüggése 'igen valószínű' [BRUGMANN, l. c. 161], akkor még inkább valószínű, hogy az *-s* nem egyéb mint a *-so* zero-vokalizmusú formatiója [cf. HIRT, Hb.² 306]. Mutatis mutandis ugyanez áll

az ezen genitivusi suffixummal azonos nominativusi *s* elemről is [l. p. 272], mert ha $*ekūās < *ekūā-so$, akkor $*dus-menēs < *dus-menēso$.

Ha az *s*-gen. és az *s*-nom. egy töből hajtottak ki, akkor természetesen az *s*-gen. is eredetileg suffixum nélküli casus indefinitus volt.

2. A *sjo*-typus csak *o*-töveknél mutatható ki: $*ekūosjo$. A végzet pronominális is (pl. $*tosjo$ stb.), de hogy a nominális flexióban secundär volna, a mint általánosan gondolják [BRUGMANN, Grr. II. 2. 161. 358. HIRT, Hb.² 346 stb.], az föltötte valószínűtlen, a hogy rögtön meglátjuk.

E *-sjo* suffixum *-jo* eleme nem más mint az adjectivikus funkciójú *-jo*- töképző, úgyhogy $*ekūos-jo$ velejében 'flexion nélküli' adjectivális képzés [cf. BRUGMANN, KVG. 435. Grr. II. 2. 121 stb.], tehát megint casus indefinitus. Az $*ekūos-jo$ analysis a 3. typus analogiájával támogatható s az adaptációs theória szellemével is teljes összhangban áll — azzal a hozzáadással természetesen, hogy a *-jo* elem agglutinálódása csak formális. Mivel e föltevés értelmében a *-jo* 'suffixum' szemmel láthatólag *s*-nominativushoz járult, ez is annak bizonyítéka, hogy a sigmatikus nom. sg. M. F. az idg. nyelvtudatban valamikor mint *s*-tő szerepelt s hogy tehát az *s*-nominativus suffixuma csakugyan az *-s* töképzővel függ össze [l. föntebb p. 271].

3. Az \bar{i} -typus csak az italo-kelta *o*-tövek paradigmájában él: $*ekū\bar{i}$ (: lat. *equi*, óír *eich* stb.).

Ez a genitivusi typus általános feltevés szerint olyan képzés mint nom. sg. F. $*ekū\bar{i}$ (cf. ói. *vrk\bar{i}* stb.), a melynek \bar{i} eleme a *-jo*- adjectivumi töképzővel azonos (cf. ói. *ásvyah*, gör. *ἵππος* stb.), s tehát $*ekū\bar{i} < *ekūiio < *ekūe-jo$ megint csak suffixum nélküli casus indefinitus. A modern nyelvtudomány ezen a ponton is teljes harmoniában van az adaptációs elmélet szellemével s a nom. és gen. azonosítása syntaktikai szempontból is teljesen megnyugtató [l. SOMMER, Hb. 371. HIRT, IF. XVII. 49. Hb.² 49. BRUGMANN, Grr. II. 2. 121 stb.].

Abl. sg. Ez a casus csaknem mindenütt olyan mint az idg. genitivus < prótoidg. nominativus, a mi syntaktikai tekintetben sem feltűnő [l. HIRT, IF. XVII. 62].

Külön ablativusi functiójú alak csak az *o*-töveknél mutat-
ható ki, de itt *ős-* és *köz-ig.* **ekūōd/ēd* v. **ekūōt ēt*. E dentális
typusnak már *idg. viszonyai* is igen homályosak s így a *próto-*
idg. viszonyok szabatos meghatározása lehetetlenség.

Az adaptatiós elmélet szellemében természetesen itt is *tő-*
képzős eredetre fogunk gondolni. Mivel az ablativusi functiójú
dentális zöngés v. zöngétlen volta teljesen meghatározhatatlan
[BRUGMANN, Grr. II. 2. 164 stb.], *t-* és *d-* *tőképzőket* egyaránt
tekintetbe kell vennünk. Zöngétlen dentálist véve föl alapul a
-to- *képző* jöhet tekintetbe, cf.

abl. sg. **bhorōt ēt* (nom. **bhoros* : φόρος, ói. *bhārah*): **bhōrto-*
(φόρτος) és **bhrtó-* (ói. *bhrtá-*); — basis: **bhereto* (ói.
bharatá-)

abl. sg. **morōt/ēt* (nom. **moros* : ói. *mārah*, ószl. *morb*):
**mōrto-* (μορτός, ói. *mártal*) és **mroto-* (βροτός) és **mrtó-*
(ói. *mrtá-* stb.); — basis: **mereto*.

Ezzel a *-to-* *tőképzővel* közvetlen kapcsolatban áll a *-t-*
tőképző [v. ö. pl. ἄ-γνός: ἄ-γνωτος stb. BRUGMANN, Grr. II. 1.^a
422 et seqq.]. A *-t-* *tőképző* variansai pedig a) *-et* és b) *-ēt-*,
a melyek *o*-tövek mellett jelentkeznek, cf.

a) ἀργέτ-: ἀργός; lat. *equit-* < **ekūot-*: *equos*;
ói. *vahát-*: *vahah*, *srauat-*: *srauah*;

b) ἀργήτ-: ἀργός, πένητ-: πόνος, γυμνήτ-: γυμνός;
av. *ravas-carāt-*: ói. *caráh*

(v. ö. még lat. *glabrēt-um asprēt-um* stb.: *glaber asper* stb.?).

Instructiv továbbá, hogy legalább is N. *-ōt* végű *idg. nom.*
sg. is kimutatható [cf. BRUGMANN, l. c. 128]: **mēnōt* (gót *mēna*,
óisl. *máne*, ófn. *māno*) és **nepōt* (ófn. *nefo*, óisl. *nefe*).

A legnagyobb figyelemre méltó végül az, hogy a *part. perf.*
act. **ues/uos-* suffixuma a **uet/uot-* alakkal alternálódik (cf.
ειδώς *ειδός*: *ειδόςτος*, gót *weitwōds* stb.) [BRUGMANN, l. c. 426 et
seqq.]. E szerint az *s-* *m-* és *s-* *n-* *declinatio* mellett
volt *s-* *t-* *declinatio* is, a mi még inkább támogatja azt a
præsumptiót, hogy az ablativusi functiójú suffixum dentális
zöngétlen volt. Mivel pedig zöngétlen elemek a sandhiban zön-

gésekkel alternálódtak (cf. *édōd bhrātrai < *édōt stb.), az ablativikus dentális zöngétlen volta akkor is tartható volna, ha valaki — nem tudom miféle alapon — zöngés volta mellett kardoskodnék.

Mindazáltal — már a teljesség kedvéért is — utalni kell arra is, hogy *-d(o)*-tőképző is kimutatható, cf. ὄμαδος, ói. *samád-* (: ὄμος, ói. *samáh*) s hogy e mellett is áll *-ēd-*, cf. τηκεδ-ών τῷφεδ-ών stb. és πεμφεηδ-ών (: ói. *bam-bharah*) ἀλγηδ-ων (: ἄλγος N.), lat. *asprēd-o* (cf. *asprēt-um* : *asper*) *rubēd-o* (cf. *rubēt-um* : *rōbus*) stb. — Nem lehetetlen, hogy a pronominális nom. acc. sg. N. *tōd stb. *-d* eleme van a játékban [HIRT, IF. XVII. 49. Hb.² 308. BRUGMANN, l. c. 164 stb.]. De végelemzésben ez a 'pronominális' *-d* sem lehet egyéb tőképzőnél, resp. basis-végződésnél, cf. ói. nom. acc. sg. *tād yād* és abl. *mād tvād* stb.: *tad-īya- yad-īyu-* és *mad-īya- tvad-īya-* stb.

E nagyjában egyszerű viszonyokat komplikálja az a körülmény, hogy a 'suffixum' vokálisának circumflexusa volt; cf. litv. *tō*, gót *haprō*, ói. *tād* = *taad* < *tōd stb. [cf. BRUGMANN, Gr. II. 2. 164. HIRT, Hb.² 348 stb.]. Ez t. i. contractióra utal **-o* + *a^z* elemekből, a mely utóbbinak kvalitása és quantitása is teljesen meghatározhatatlan. Ha csakugyan contractio volna jelen, a mi nem egészen bizonyos [BRUGMANN, l. c. 119], magyarázatára egyebek közt föltehető, hogy a föntebbi **-ēt ōt* v. **-ēd ōd* tőképző az athemat. declinatio kifejlődése után *o*-tövekhez járult [l. alább a nom. plur. M. F., a gen. plur. és gen. du. viszonyait].

Egészen dűlőre jutni tehát nem lehet, de első sorban az idg. alanyelvi viszonyok homályossága miatt nem. Az ellen a föltevés ellen azonban, hogy az abl. casus-suffixuma is tőképző s hogy eredetileg az abl. is casus indefinitus, semmi kifogást sem lehet felhozni, míg az a feltevés, hogy az abl. suffixuma olyanféle 'postpositio' volt mint ószl. *отъ* [KAPPUS, Der idg. Abl. p. 14] nem csupán fölösleges, hanem egészen valószínűtlen is, mert e 'postpositio' családjának hang-és jelentésbeli viszonyai [l. BRUGMANN, l. c. 844—845] egészen homályosak.

Dativus sg. Legalább két idg. typos.

a) Az egyik typos suffixuma általános feltevés szerint idg. **-ai*, cf. **pedai* (lat. *pedī*, ói. *pedē* stb.). Ez a feltevés azonban

csak a directe nem is dat. funkciójú görög alakokra (cf. *χαμαί παραι δόμεναι* stb.) van alapítva, a melyeknek *-αι* végzete idg. *-αι* is lehet, a mi az összes ide tartozó különnyelvi esetekben is felvehető, mert hiszen idg. **-ai* és **-αι* különbség nélkül mindenütt összeesett. Ha meg kell vallani, hogy a gör. *-μαι -σαι -ται* stb. esetében idg. **-ai* és **-αι* között dönteni lehetetlen [BRUGMANN, Grr. I.² 179. II. 2.¹ 1374, 1376, 1379] és ha a lat. *quae* alapalakja **q^hai* és **q^hαι* is lehet [BRUGMANN, Grr. II. 2.² 356], akkor túlzás nélkül szólva egészen érthetetlen, hogy miképpen lehetett a dat. sg. esetében az **-ai* végződés mellett oly határozottan állást foglalni. Hogy a dolgot ne komplikáljam, nem akarok itt az idg. *á* vokális existenciájára vonatkozó controvers kérdésekbe belemenni [v. ö. pl. BECHTEL, Hauptprobl. 256 et seqq., 265 et seqq. LORENTZ, IF. VIII. 111 et seqq. PEDERSEN, KZ. XXXVI. 75, 76 stb.], de lehetetlen arra nem utalni, hogy *a* és *αι* morphologiai tekintetben jóformán semmi jelentőséggel sem bírnak s — a mi egyenesen döntő fontosságú — egyetlen egy tőképzőben sem lépnek föl, a minék korolláriuma, hogy a flexivikus funkciójú állítólagos **-ai* voltaképpen **-αι* — a mint a főntebbi lat. *quae* is biztosan **q^hαι*, cf. **q^hā* (ói. *ká*, gót *kō*, lat. *sī qua* stb.). E szerint az idg. **pedai* alapalak, a melyet korábban magam is felvettem, visszautasítandó s helyette **pedαι* veendő föl.

b) Több autoritás által hangoztatott nézet szerint az idg. dat. sg. suffixuma kizárólag v. legalább részben okvetetlenül **-ei* volt [v. ö. pl. FICK, Etwb.⁴ 67. MEILLET, Introduction² 260. De quelques innovations de la décl. lat. 36. MEILLET-PRINTZ, Einf. 177. SOLMSEN, KZ. 44, 161 et seqq. HIRT, Hb.² 308]. BRUGMANN ellenvetése [Grr. II. 2.² 167], hogy a gör. *ἴδμεναι δοφεναι* szilárdabb alapot nyújt az idg. végzet meghatározására, mint az osc. *-ei*, a mely könnyen lehet újítás az *i*-decl. alapján, semmiképpen sem meggyőző. E szerint **pedei* szintén egészen jogos idg. typusnak tekintendő.

Mindkét typus casus indefinitus, mert suffixumai az idg. **-ei i* < prótoidg. **-eje* tőképzővel vannak kapcsolatban. A prótoidg. **-eje* egyrészt szabályosan idg. **-ēi/ōi* lett, a melynek reflexe az idg. nom. sg.

**pontēi* (av. *panta*: p. 272) és az ezzel szemmel láthatólag azonos idg. loc. sg. **pontēi* (ószl. *pāti*) végzete. Ezen idg. *-*ēi* *ōi* reductiója a dat. functiójú *-*ai*, a **pedai* typus suffixuma. — A prótoïdg. *-*eje* másrészt idg. *-*ei/oi* lett — az *ei/i*-tövek 'erős' tőalakja, pl. **potei*, a mely egyrészt mint voc. sg. functionál (ói. *pātē*, gör. Ποτεῖ δᾶρων stb.) s másrészt mint dat. sg. (kypr. Δεῖσι-φίλος, osc. *Fuutrei*, lit. *manei*). Ezen *-*ei/oi* reductiója a dat. v. instr. functiójú *-*i* (ved. *ūtī* stb.: BRUGMANN, Gr. II. 2.² 170 és a loc. és instr. functiójú *-*i* [l. alább]).

E szerint az összes dativusi functiójú formációk az *-*ei/i* < *-*eje* tőképző ablautvariánsai. Az a föltevés, hogy a dativusnak *-*ai* [recte: *-*ai*] eleme egy önálló, 'hier' v. 'jetzt' jelentésű partikula [HIRT, IF. XVII. 46. Hb.² 308; — cf. MEILLET, De quelques innovations, p. 36] teljesen fölösleges és elhibázott.

Az említett *-*ai* és *-*ei* 'suffixumok' vokálisuk tövek -*o*-, -*ā*- és -*ē*- elemével kontraháltattak: **ekūōi*, **ekūāi*, **q*(i)ēi* — legalább a gör. θεῶ θεῶ̄ és litv. *paskuī taī* stb. alakok circumflexusából ítélve. De a contractio nem olyan bizonyos — legalább is nem lehet belátni, miért jött volna *-*ōi* contractio útján létre, mikor a nyilván belőle keletkezett instr. plur. functiójú *-*ōis* esetében a contractio nem biztos [BRUGMANN, Gr. II. 2.² 119]. Ha a circumflexusnak nem volna morphogenetikus szerepe, akkor e dativusokat directe asigmatikus nominativusokkal lehetne azonosítani, mert dat. sg. **ekūōi* (: ἑκῶ) oly képzés mint nom. sg. **soq*ōi* (: Ἀητώ). Ebből a látószögből nézve a dolgot a dat. sg. **ekūāi* alapján egy **ekūāi* nominativusra is lehetne következtetni, a mivel az *ā*-tövek árja flexiója (cf. ói. gen. *áśvāy-āh* stb. és voc. — suffixum nélküli képzés! — *áśvē* < **ekūāi*) a legszebb harmóniában van l. még alább a nom. acc. voc. du. M. F. tárgyalásánál!).

Locativus sg. A többé-kevésbé biztosan postpositiós eseteket BRUGMANN, Gr. II. 2.² 186] nem tekintve két idg. typus: a) suffixumnélküli és b) *i*-typus.

a) Hogy az első typus suffixum-nélküli tő, casus indefinitus, az általánosan el van ismerve [BRUGMANN, l. c. 174 et seqq.], cf.

*ai̯en (αιέν: αίων), *dom (: ἔν-δον), *s̥uel (ói. svàh: svàh)
 *per-ut (ói. parút), *ai̯es (: αἰές: αἰώ < *αι̯φος-α) stb.

E casus tehát velejében oly képzés mint a voc. sg., cf.

ói. loc. vástō: voc. súnō, av. inf. loc. mrū'te: loc. vīs-pa'te stb.
 gör. dat. ἡχοῖ = voc. ἡχοῖ stb.

b) Az *i*-typus *-i* elemének kiindulópontja az *-ei/i-* töképző. Csattanósan igazolja ezt az, hogy cons. tövek *i*-locativusai mellett igen gyakran morphologiailag és semasiologiailag azonos *i*-tövek állanak, cf.

*ped-*i* (ποδι, lat. *pede*, ói. *padí*): *pedi- (örm. instr. pl. *oti-vk'*)
 *pont-*i* (lat. *ponte*, ói. *pathí*): *ponti- (lat. *ponti-um*, ói. *pathí-bhīh*)
 *noqt-*i* (νοκτί, lat. *nocte*): *noqti- (lat. *nocti-um*, ószl. *noštī*)
 *sal-*i* (άλι, lat. *sale*): *sali- (άλι-πόρφυρος, ólat. *sale*)
 *dek̥mt-*i* (δεκάδι, ói. *dašáti*): *dek̥mti- (ói. *dašáti-h*, ószl. *desęty*)
 *k̥un-*i* (ói. *šúni*): *k̥uni- (ói. *šuni-h*, ópor. *sunī-s*)
 *k̥rd-*i* (lat. *corde*): *k̥rdi- (lit. *szirdi-s*, ószl. *srědy-ce*)
 *ost-*i* (av. *asti*): *osti- (av. *asti-aojah-*, ói. *ásthi*)
 *pel-*i* (ói. *pūri*): *peli- (ói. *pūri-h*, lit. *piłi-s*)
 *soluotāt-*i* (ói. *sarvātāti*, lat. *cīvitāte*): *soluotāti- (ói. *sarvātāti-h*, lat. *cīvitāti-um*).

Helykímélés szempontjából legyen elég e dublettekből ennyi, a felsorolás ad libitum folytatható.

A suffixumnélküli typus tehát úgy viszonylik az *i*-typus-hoz, mint egy consonantikus tő a megfelelő *i*-tőhöz, v. ő. pl.

loc. *per-ut [ói. *parút*]: loc. *per-uti [dór πέρυτι = *noqt-
 lat. *nox*, gen. *nox*: *noqti- lat. *nocti-um*].

Hogy az *i*-typus (pl. ói. *udáni*) lett volna eredetileg a lokális jelentés eredeti hordozója, a másik (pl. ói. *udán*) csak secundár vált volna azzá [BRUGMANN, Grr. II. 2.² 473], bebizonyítatlan és bebizonyíthatatlan feltevés, a mely a felsorolt tényekkel kibékíthetetlen ellenmondásban áll.

A loc. *i*-typus a legszorosabb kapcsolatban áll a dat. sg. formatióival: dat. sg. *pedei és loc. sg. *pontei ablautvariánsok, dat. sg. *pedei és loc. sg. *pedi nemkülömben. Szóval: a dat.

és loc. sg. 'suffixális' elemei egy tőből hajtottak ki, a mely föltevésnek a syntaktikai viszonyok is rendkívül kedveznek: a dat. és loc. jelentésbeli rokonságára már LUDWIG irányította rá a figyelmet [Rigv. VI. 257—258; v. ö. persze DELBRÜCK, Vergl. Synt. I. 279—280] s a dativust az újabb kutatók a DELBRÜCK-féle nem-localistikus felfogással szemben [Vergl. Synt. I. 185] csakugyan azon casusok közé hajlandók számitani, a melyeknek eredetileg lokális jelentésük volt [HIRT, IF. XVII. 47, 63. BRUGMANN, Grr. II. 2.² 474 stb.].

A főtebbiekből kitűnik, hogy végképpen elhibázott és fölösleges dolog a loc. sg. -i elemében egy 'hier' v. 'jetzt' jelentésű önálló elemet keresni, a mint ezt pl. HIRT [IF. XVII. 46. 47] és BRUGMANN [l. c. II. 2. 185. 248] teszik. HIRT eljárása annál kevésbbé érthető, mert hiszen maga is hivatkozik oly *i*-tövé alakokra mint nom. acc. sg. N. ói. *ákši ásthi* stb. [l. c.], a melyekben az -i elemnek természetesen nincs semmiféle kimutatható jelentése, a mint ezt BRUGMANN is verbis expressis megállapítja [l. c. II. 1.² 170].

Velejében tehát a loc. *i*-typus szintén tőképzés, casus indefinitus.

Tővégi -*o/e*-, -*ā*- és -*ē*- vokálisokkal az -*i* contraháltatott: **ekūoi/ei*, **ekūāi* **q^u(i)žēi* — legalább az uralkodó feltevés szerint, a melynek itt csak a görög circumflexus (ἐκσι, ἰσομοῖ, θεῆ) a támasztéka. Ebben ugyan meg lehetne nyugodni, de az említett alakok másképpen is volnának érthetők. A mi mindenekelőtt az *o*-tövék locativusának accentusát illeti, a görög némi ingadozást tüntet föl: ἐκσι stb. mellett ἰσομοῖ stb. áll s ha itt enklisisre lehetne is gondolni (< **ž-σομοῖ*: BRUGMANN, Grr. II. 1.² 29. HIRT, Hb.² 452 stb.), *ai* esetében pl. ez lehetetlenség. A circumflexus külföldben nem mindig áll contrahált vokálison, v. ö. pl. gör. voc. Ἀητοὶ ἦχοι, litv. nom. plur. *tē* stb. A circumflexust nem tekintve ἰσομοῖ stb. oly képzés mint nom. plur. ἴπποι és nom. acc. du. ói. *yugé* < idg. **žugoi* [l. alább]. — A másik két typust nehéz diphthongikus basisokkal lehetne kapcsolatba hozni, v. ö. voc. sg. **ekūoi* és nom. acc. voc. du. **ekūoi* [l. alább].

Instrumentalis sg. Ez a kategoria a legváltozatosabb

képzéseknek valóságos sarkophagusa s az idg. flexio rendszer-
telen gazdagságának tipikus képviselője. Az idg. viszonyok bo-
nyolult s részben egészen homályos volta miatt bajos eligazodni.

Nagyban és egészben két idg. kategória vehető föl: a) az
egyiknek egy *-m-* v. *-bh-* a karakteristikus eleme, k) a másiké
egy — jobbra hosszú — vokális.

a) A *bh-* és *m-*suffixumok köre meglehetősen szűk: az
előbbi az örményre és görögre, a másik a baltoszlávra szo-
ritkozik; ezenfölül csak az ó-írben van egy *bh-* v. *m-*suffixum.
A plurálisban és duálisban ellenben mindakét typus gazdagon
van képviselve s mivel a duális velejében sg. képzés és a plu-
rális is a sg. alapján épült föl, föl kell tenni, hogy a prótoidg.
időkben mindakét képzés a singulárisban is sokkal kiterjedtebb
volt. A különböző *bh-* és *m-*suffixumok idg. végződése köze-
lebről meg nem állapítható: 'Vermutlich haben schon in uridg.
Zeit mancherlei Ausgleichungen stattgefunden' — mondja BRUG-
MANN is [Grr. II. 2.² 119].

α) Az instr. sg. funkciójú *bh-*suffixum idg. alakja: **-bhi*,
cf. gör. θεόςφι (a gör. képzések a numerus iránt indifferensek!),
örm. *mardov* stb. Eredetét illetőleg a tekintélyek általában a
sémantikus agglutinatio álláspontján vannak: HIRT szerint **-bhi*
a casus indefinitushoz járult önálló elem: ói. *abhi* 'herzu, her-
bei', gót *bi* 'bei' stb. [IF. XVII. 51. Hb.² 308]; BRUGMANN sze-
rint valamennyi *bh-*formans (tehát **-bhi* is) talán a gót *bai*
'beide', *bi-* 'um' stb. szókkal függ össze [l. c. II. 2.² 119].
Mindez nem lehetetlen, de igen kevéssé valószínű. Igaz nyan,
hogy az instr. általában 'Mit-Kasus' [BRUGMANN, l. c. II. 2.²
519, s a plur. és du. *bh-*suffixumok dativikus funkciója is
dedukálható volna az instr. számára felvett postpositióból, ámde
a plur. és du. *bh-*suffixumok ablativikus funkciója arra a
föltevésre vezetne, hogy a feltételezett postpositiónak egyidejűleg
diametraliter ellenkező jelentése is volt, a mi a sémantikus
agglutinatio álláspontjával összeegyeztethetetlen. Azt a
jelenséget tehát, hogy az idg. *bh-*suffixumok instr., dat. és abl.
funktíójuk, csakis az adaptációs theoria alapján lehet egészen
kielégítő módon magyarázni — azzal a föltevéssel t. i., hogy
eredetileg jelentés nélküli szóvégzések a különböző mondatbeli
viszonyokhoz képest az instr., dat. és abl. funkciójának expo-

nenseivé adaptálódtak. A feltételezett agglutinatio ellen szólhat esetleg az is, hogy egy **bhi* praepositio csakis a germán alapján mutatható ki, míg más nyelvek alapján csak **ambhi* **nbhi* és **ebhi* **obhi* rekonstruálható [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2.² 795, 820].

Az adaptatiós theoria alapjára helyezkedve ahhoz a feltevéshez lehet folyamodni, hogy a *bh*-suffixumok a *bh*-tőképzővel függnek egybe, v. ö. pl. ói. *sthūlá-h*: *sthūlahá-h*, ói. *antrám*: ószl. *qtroba*, gót *baitrs*: adv. *baitraha* stb. A *bh*-tőképző előtt lévő tődarab teljesen oly alakban jelentkezik mint a *bh*-casus-suffixumok előtt (v. ö. pl. θεόςφι: ói. *sthūlabhāh*, gót *baitraba*; ἀγγέληφι: lit. *senóhé*; örm. *zardu* < **zarduv*: ἄρρυφος, gót *harduba*; örm. *srtiv*: ἔριφος, ószl. *gostba*, gót *analaugniba*; örm. *anjamb* < **-ḡ-bhi*: ἔλαφος stb.). Jelentős, hogy a gótban a *bh*-képzések a *dv* *verbiumok* ként szerepeltek, a mint a gör. *φ*-végű casusalakok is ősgörög időkben nyilván megmerevült adverbiumok voltak s csak később illeszkedtek be megint az élő casusok rendszerébe [cf. BRUGMANN, l. c. II. 2.² 126].

A **bhi* casussuffixum kiindulópontja a föntebbiek értelmében idg. **bho*, a mit BRUGMANN is megengedhet, mert hiszen a gót *bai* stb. töve idg. **bho* [l. c. II. 2.² 76]. A **bho* alak mellett szól továbbá a gót *-ba* végű 'adverbiális' képzés, a mely BRUGMANN szerint is lehet egy *bho*-tő casusa [l. c. 389] — nyilván instrumentális (cf. gót *wulfa*). Mellette szól aztán a dat. plur. **bhos* suffixuma s végül az *m*-casusok conform viszonyai is [l. alább]. Tehát **bho* nem 'Kontaminationsform' [HIRT, Hb.² 307], hanem az eredeti formatio és **bhi* a secundár alak: a **bho* és **bhi* 'casussuffixumok' úgy viszonylanak egymáshoz eredetiség tekintetében mint a **no*- és **ni*-, **to*- és **ti*-, **mo*- és **mi*- stb. 'tőképzők' [cf. BRUGMANN, l. c. II. 1.² 253, 285 stb.], a mely dublettek között a thematikus **no*- **mo*- **to*- stb. kétségkívül az eredetiebbek. A **bho* prótoidg. 'casussuffixum' aztán egy *i*-végű casus (pl. loc. sg.) befolyása alatt lett **bhi*.

A *bh*-suffixumok relativ önállósága s tehát postpositiós eredete mellett talán arra fog valaki hivatkozni, hogy az árjában az *s*-tőveknél a *bh*-suffixumok előtt a tővég jobbára sandhitörvények szerint alakul, v. ö. pl. ói. *mánōbhih* e h. **mánadbhih* stb. Ez az ellenvetés több szempontból gyöngé: a védikus (tehát

a régibb!) óindben megvannak még a várható *ušádbhih* stb. alakok s a loc. plur. *-su* suffixuma előtt hasonló töviszonyok lépnek föl, v. ö. pl. ói. *mánaḥ-su* e helyett és mellett: *mánas-su* stb.

El kell ismerni, hogy a *bh*-suffixumok tőképzős eredete semmiféle semasiologiai argumentummal nem lévén támogatható az adaptációs magyarázat itt hijával van az elsőrangú evidentiának. De hogyan is lehetne ez másképpen, mikor maguknak a *bh*-casusoknak jelentése is annyira sokarczú, sőt divergáló [l. föntebb]? A casuális jelentések divergentiája ipso facto az alapul szolgáló tőképző jelentésnélküliségét involválja, resp. ebből érthető meg a legkönnyebben s így a semasiologiai érvelés lehetetlensége itt az adaptációs elmélet direct consequentiája.

β) Az *m*-suffixum instr. sg. funkciójú alakja a baltoszlávban **-mi* (ószl. *vlъкомь рѣтъмь*, litv. *naktimì sūnumì* stb.). E suffixum eredetibb alakja, a mint ezt a dat. abl. plur. **-mos* suffixuma mutatja, kétségkívül **-mo* volt, a mely aztán secundär **-mi* lett [cf. HIRT, Hb.² 307], a mint a tőképző **-mi-* is secundär a tőképző **-mo-* mellett [BRUGMANN, l. c. II. 1.² 253—254], cf. *φῆμις: εῖ-φημος*, gót *barmi- armi-*: ófn. *barma- arma-*, ószl. *sedmъ osmъ: sedmъ osmъ* stb.

Ez a prótoidg. **-mo* aztán szabályszerűen idg. **-m* lett s mint ilyen lép föl a baltoszláv *ā*-töveknél, v. ö. litv. *rankà*, ószl. *raŋka* < **ronkām*. Ez a typus az accentust nem tekintve olyan mint az acc. sg.: litv. *rañka*, ószl. *raŋka* < **ronkām*. A két typust HIRT is azonosítja és syntaktikai szempontból is megvilágítja [IF. XVII. 49, 63—64]. E szerint ez a formatio is tőképzés, mint az acc. sg., s. BRUGMANN föltevése, hogy az *m*-formansok a gör. *μετα*, gót *miþ*, ói. *mádhya-* szókkal függnek össze [l. c. II. 2.² 119], teljesen fölösleges.

b) A vokálikus végződések szintén tarka összevisszaságot tüntetnek föl.

Az *o*-tövek suffixuma: **-ē/ō*, pl. **ulq*ē/ō* (ved. *vŕkā*, gör. *ἀμαρτή*, tarent. *αλή* és *ἐπι:σχερώ*, gót *wulfa*, lit. *vilkù gerū-ju*). E suffixum idg. accentusa a litv. és germ. (s esetleg a gör.) tanúsága alapján acutus volt. Ha ez az accentus csakugyan eredeti, akkor — legalább az uralkodó ablaut-theoria értelmében

— elutasítandó az a különben rendkívül plausibilis foltevés, hogy a suffixum alapalakja idg. *-óm, a mely még régiebb *-ó-mo alakból keletkezett HIRT, IF. XVII. 49—50, mert — a mint természetesen HIRT is látja — ebben az esetben circumflexus *-ō/ē várható. Ha az uralkodó ablaut-theoriával meg kell alkudni, akkor nincsen más megoldás, mint hogy ez a suffixum ē/ō-végű nehéz basisok végzete, cf.

κόςος: κακόςρημαι; τόςος, ói. tárah: τρωτός;
 γόνος: γνωτός κασίγητος; στόνος: litv. stenėti;
 τόμος: τέτμηκα τμητός; φόνος: lit. genėti;
 lat. albus: albēbo, orcus: arcēbam stb.

Az ói. -vid-ya, -há-tya stb. gerundiumi alakok, a melyeket instrumentálisoknak értelmeznek [BRUGMANN, Gr. II.¹ 632. II. 2.² 189], szemelláthatólag themat. vokálisra végződő tiszta tövek [cf. HIRT, IF. XVII. 45] < *uidiō *a^hhitiō, cf. ói. vidyam -hátyam < *uidiō-m *a^hhitiō-m.

Az ā-tövek végzete gyakran -ā (ved. dhārā, dór λάθρα, ófn. gebu). Az alak tehát egybeesik a nom. sg. alakjával s így szintén suffixum nélküli töképzés, casus indefinitus, a mely (ép úgy mint *-ē'ō) periphrastikus verbális formák első tagjában is jelentkezik, cf. ἐτιμήθη: τιμή, lat. plantābam: planta, gót salbōda: ófn. salba stb. [cf. BRUGMANN, l. c. II.¹ 1267. STREITBERG, Urgerm. Gr. 341. HIRT, IF. XVII. 45 stb.]. — Az -(i)ā/i-töveknél (ói. bṛhatyā stb.) a végzet erős formában lép föl s innen az eltérés a nom. sg. (ói. bṛhatī stb.) alakjától.

Az i- és u-töveknél a végzet többek közt: *-ī és *-ū, pl. ói. prá-yutī, av. xratū stb. E formációk, a melyek közül az első dativusi functióban is jelentkezik [ved. ūtī stb.: p. 281], kézzelfoghatólag suffixum nélküli képzések. A ved. práyukti stb. suffixuma nyilván idg. *-i, az előbbi *-ī reductiója. E formák talánya ezzel egy csapásra megoldódik. A fentebbi *-ī és *-ū természetesen < prótoidg. *-ei és *-eu és nem szükségképpen az *-ē/ō és *-ā suffixumok analogiája [cf. BARTHOLOMÆ, Vorgesch. 124 stb.].

Bizonyos kiterjedésben consonantikus töveknél is jelentkezik vokális suffixum: ói. padā, gör. παδά stb. Az ói. padā stb. nyilván az o-tövek analogiája, illetőleg maradvány

abból az időből, a mikor a cons. tövek is thematikusok voltak; a gör. $\pi\epsilon\delta\acute{\alpha}$ stb. pedig nyilván < *ped-ə s tehát suffixuma az *-ē.ō reductiója. — A lat. *pede* stb. nyilván idg. loc. s aligha való ide, mint BRUGMANN kétkedve felteszi [l. c. II. 2.º 194], legfőlebb mint *pedə, a mi azonban eldönthetetlen.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

Ajton.

MELICH érdekes kis cikket írt az *Ajton* (régi *Achtum*) névről, a melyet egy török *Altın* «Arany» névből magyaráz. Másokra bízom, hogy egyéb hangtani kérdésekhez hozzászóljanak, p. o. a különös *cht* ~ *ht* hangváltáshoz («a szót *cht*-, később *ht*-vel kell olvasnunk!»), én csak egy elhamarkodott általánosításra akarok rámutatni, a melyet M. fejtegetéseiben már évekket ezelőtt is észrevehettünk, de a melyet egy világosabb pillanatában már egyszer visszavont! M. maga mondja: «A MNy. I. 184. lapján azt a tételt próbáltam bebizonyítani, hogy a mélyhangú szavak zárt vég-szótagjában levő mai -o- régebben -u-, s még régebben -i- volt». Egy pár példa fölemlítése után pedig így folytatja: «Ez analogiák alapján kétségtelen dolog, hogy *Ajton* nevében valaha az -n < -m előtt -i- volt a hang» l. MNy. 9 : 354. Már pedig sem az a «tétel» nem áll meg, sem az nem «kétségtelen», hogy az *Achtum* valamikor **Achtim* volt, valamint az sem, hogy, ha M. elmés magyarázata egyébként helyes is, a magyar név egy török *i*-vel hangzó *Altin*-ből lett.

Azt a fentemlített és a *Magyar Nyelv* I. kötetében kifejtett tételt M. a II. kötetben nagyon helyesen visszavonta megint, de erről úgy látszik megfeledkezett; a zárt szótagban hangzó *u*-ból lett *o* ugyanis korántsem fejlődött mindig régibb *i*-ből, hanem a mint M. a *Magyar Nyelv* II. kötetében nagyon helyesen mondta, csak «igen sok esetben», ennélfogva tehát nem is lehet «kétségtelen», hogy *Achtum* előtt volt valamikor **Achtim* alak, valamint pl. a magyar *karácson* régibb **krácsun-karácsun*-ból való, a mely azonban soha **krácsin*-nak nem hangzott, a mint ezt M. a következő lapon nagyjában helyesen ki is fejtí, csak azt nem tudom, honnan vette azt, hogy az -un végzet szlávban-magyarban egyaránt hosszú *ū*-val hangzott, hogy «egyszóval -ün az eredeti» (??). A *karácson* szó épenséggel nem magában álló eset, az *abrosz* is régibb **obrusz*-ból lett, a *gonosz* régibb **gunusz-gmusz*-ból (vö. óbg. *gmusъ*), a *vánkos* régibb **vánkus*-ból, a *korom* **kurum*-ból (vö. török *kurum*), *Gombocz* a *hurok* szavunkat török *uruk*-ból magyarázza stb., sehol itt még régibb *i*-ről szó sem lehet.

Mint hogy *Achtum* mellett **Achtim* írást eddig nem találtak, az *altin* «arany» pedig a török nyelvekben változik *altun*-nal, a magyar *Ajton* származhatnék akár egy — török *Altun*-ból is! GOMBOCZ szíves volt velem a török nyelvek alakjait közölni; közlését így kezdi: «valamennyi török nyelvemlékben a második szótag vocalisa *u*» és így fejezi be: «bár a második szótag története nincs tisztázva, valószínűnek tartom, hogy az őstör. alak *altun*»!

ASBÓTH OSZKÁR.

A SZLÁVSÁG TÖRÖK ELEMEIRŐL.

BERNEKER új etymologiai szótáráról minden hozzáértő és méltányos bírálója elismerte, hogy MIKLOSICH munkájához képest, a mi a szlávtság eredeti, indogermán szókészletét illeti, nagy haladást jelent. A jövevényszavak tárgyalásában azonban — első-sorban a szlávtság magyar és török elemeire gondolok — meglehetősen a régi csapáson jár.

A mi a török jövevényszavakat illeti, MIKLOSICHON kívül főképen KORSCH és MELIORANSKIJ idevágó dolgozait vette figyelembe, s az eredeti forrásművek közül, úgy látom, csak RADLOFF hatalmas s kényelmesen kezelhető szótárát (Versuch eines Wörterbuches der Türkdialekte) és — sajnos — VÁMBÉRY «Etym. Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen» című munkáját forgatta. E téren még tagadhatatlanul sok részlet-kérdés vár megoldásra, s ezért talán nem lesz felesleges, ha török szempontból néhány igénytelen megjegyzést teszek a BERNEKER által is elfogadott török-szláv egybevetésekre. Persze a szakemberek feladata volna e megjegyzések vagy származtatások elfogadhatóságát szláv szempontból felülvizsgálni.

* * *

A *bakier* cikkben (39 l.) BERNEKER egy csag. *bögri*, *bögrü* 'krumm, gebogen' alakot idéz — VÁMBÉRY után. Alighanem helytelen adat; a többi források csak *bükri*, *bükriü* alakváltozatot ismernek; a szó egyébként nem csak a csagatájban van meg: kún, krim. *bükriü*, kirg. *bükür* 'bucklig' stb., s valamennyi a köztör. *bük-*, *bök-* 'biegen, beugen, falten' származéka. Az ugyancsak VÁMBÉRY után idesorolt jakut *bakir* 'krumm, gebogen' nem tartozik ide; nyilván azonos a hasonló jelentésű jak. *takir*-ral (ikerszavak?), a mely viszont mongol eredetű, vö. BÖHTLINGK, 89.

A szl. *bara* 'sumpf' BERNEKER szerint «talán bolgár eredetű»; lehet, de hogy e feltevést mennyiben támogatja a délszibériában

lakó kamaszini szamojédek nyelvéből idézett *bare* (helyesen *bäre* 'sumpf', CASTRÉN, Sam. Wörterverz 191), nem tudom belátni; a szó egyébként a többi szamojéd nyelvjárásban ismeretlen.

A bolg. *belezija*, szerb *belënzuka* 'armband' kétségtől oszmani eredetű (*bilezik*); az orosz (dial.) *biziliki* (plur.) 'armbänder der donischen kosaken' azonban egy már metatheticus török **bizelik* átvétele, vö. baskir *bazelak* 'armband' KATARINSKIJ | burját *bislak*, *bihalak*, *bihelik* 'fingerring' CASTR.—MIKL. TE. I, 263 (s utána BERNEKER) szerint ugyane török szó régibb átvétele: egyh. szl. *běľčugъ*, *belčugъ*, bolg. *belčug*, szerb-horv. *biđčug* 'armband, ring', de BERNEKER hozzátézi: doch bleiben bei (dieser) annahme schwierigkeiten (ugyanígy KORSCH, Arch. IX, 491). Azt hiszem, hogy az oszm. kirk. *bilezik*, tar. *bileizük* csakugyan nem lehet az idézett szláv szavak forrása; de van a köztör. *biläk* 'handgelenk, unterarm' szó családjába tartozó származékok között a szláv *běľčugъ*-hoz közelebb álló alak is. Igaz, hogy a törökségből nem tudjuk kimutatni, de megvan a mongolban: kalmuk *biltsəg*, *bültsəg*, khalkha-mong. *běľtsək* 'fingerring' JSFOu. XXIV, 1 : 13; *biltsək* РОДГОРБУНСКИЈ; *bilčigej darun* 'пѣсня кольца к то пѣсня которую долженъ пропѣть не нашедшій спрятаннаго кольца' РОДГ. A mongol alakok alapján feltehető tör. **bilčik(g)* vagy **bilčük(g)*, azt hiszem, megmagyarázná az idézett szláv alakokat.

A szl. *bělęg* 'zeichen' BERNEKER szerint a mong. *bälgä* (tör. *bilge*, *bilgü*) átvétele; van azonban a *bil-* 'tudni' igének a mongolban egy közelebb álló (-ik képzővel alkotott) származéka is: khalkha-mong. *něləg* JSFOu. XXI, 2 : 37 | keleti mong. *belik* 'zeichen' RUDNEV. A mongolból való a tel. szoj. RADL. *päläk* 'das zeichen, das geschenk, gastgeschenk'. Egyébiránt a magy. *bélyęg* is csak egy ócsuvas **bilik* átvétele lehet (MSFOu. XXX, 43). Mi sem áll tehát útjában annak, hogy a szláv alakok forrásául egy török **bilig* alakot tegyünk fel; a szóvégi zöngés gutturalisra vö. a 'tudomány' jelentésű ujjur *bilig* szót (THOMSEN, KSz. II, 248).

Az 57. lap szerint a tájnyelvi orosz *bīruk* (бирюкъ) 'farkas' török jövevényszó. A törökségben azonban csak magánhangzóra végződő alakok vannak: kaz. tob. tur. *bürə* | ótör. csag. tar. türkm. *bōri* | kún. kirk. *bürü* | sor. szag. *pürü* | alt. tel. *pōrü* | jak. *bōrō* 'wolf'. Az eredeti gutturalisos szóvéget tünteti fel az oszét *beräg*, *bīräg*, a mely KORSCH újabb etymológiája szerint (THOMSEN-fest-

schrift, p. 199) ~ iráni **bairaka*-. KORSCH i. h. még hozzáteszi: «Doch liegt dem türkischen worte eher eine form wie **bīruka*-(aind. *bhīruka*-) zu grunde, an welche auch das dialektisch-russische lehnwort *birjuk* 'wolf' anklingt.»

Az orosz-egyhszl. *bračina* [alakv. *bračínъ*, *bračénъ*] 'seidenstoff' BEW. 80 (MEW. 20) szerint a latin *brāca* 'hose, pluderhose' vagy az olasz *braca* plur. *brache* 'hose, windel' átvétele; a lat. *brāca* viszont a keltából v. a germánságból, vö. WALDE, EtWb.³ 95.

E magyarázat semasiológiai nehézségei szemelláthatók: hogy a 'nadrág, bugyogó' > 'selyemszövet' jelentésfejlődést BERNEKER hogyan képzeli, nem tudom. A törökségből két szó is kinálkozik, a melylyel az idézett orosz-egyhszl. szavakat nagyobb valószínűséggel egybevetethetjük: kkirg. *barča* 'seidenzeug' RADL. Wb. IV, 1487 | kirg. *barsa* 'ein altertümlisches zeug' ibid. 1488 | perzsa-török *pārče* 'kleidungstoff, kleidung' (mint újabb jövevény-szó, megvan több szláv nyelvben *parča* alakban, 'art stoff' MEW. 232); még közelebb áll az idézett szláv alakhoz a csuvas *pyřžān* 'seide', a mely egy ó-csuvas ill. bolgár-török **barčīn* folytatása; e feltett alak helyességét kétségtelenné teszi egyrészt a bolgár-török eredetű magy. *bársony* (< *bársun*), másrészt az ugyancsak csuvas eredetű cseremisiz *porsān*, *parsān* 'selyem', a melyek egy ó-csuvas **barčīn* alakot tükröztetnek vissza (l. bővebben MNy. VIII, 402—3).

Talán nem túlmerész feltevés, hogy az orosz-egyhszl. *bračina*, *bračénъ*, *bračínъ* egy 5—8. századi bolgár-török **barčīn* átvétele. Tudom, hogy a metathesis magyarázata nehézségekbe ütközik, de az or. *klobukъ*, *klabukъ* stb. < tör. **kalbuk* származtatást BERNEKER sem tartja elfogadhatatlannak («die entlehnung dürfte in eine zeit fallen, als die lautwandlungen, die zur gemein-slavischen liquidametathese führten, schon abgeschlossen waren, die lautfolge *toht* aber noch nicht geduldet wurde» BEW. 475).

A 97. lap szerint az or. *bugór* 'hügel, haufe' | kisor. *buh'ír* 'sturmwind, hügel' forrása a csag. *bögri*, *bögri* 'krumm, gebogen' stb. Ugyane nem egészen helyesen idézett (vö. föntebb) török szócsaládból származtatja MATZENAUER LF. VII, 5 (BERNEKER kérdőjellel) a lengy. *na bakier* stb. kifejezést is. Itt a hangalak, amott a jelentések eltérése (a tör. *bök*-, *bük*- 'beugen, biegen,

falten; säumen, einrichten, ausgleichen' igének nincs 'halom, rakás' jelentésű származéka) teszi az egybevetést több mint kettségessé.

BERNEKER EtWb. 100 (MEW. 417) szerint orosz *bulanyj*, kisor. *bulányj*, lengy. *bułany* 'falb, fahl' < tat. (nordtü.) *bulan*, vö. oszm. *bulanmak* 'sich verfinstern, trübe werden'. — Az orosz *bulanyj*, a mint PAWLOWSKY szótárából látom (буланка, буланко 'der name eines falben pferdes'; буланный, буланопёрный 'falb, fahl'; буланая лошадь 'falbes pferd; der, die falbe'), szorosabban a ló színére vonatkozik.

Az «északi török» *bulan* (jelentés?) adat, a melyet BERNEKER MIKLOSICH-ból (EtWb. 417) vett át, előttem ismeretlen. A törökök a 'буланая лошадь'-ot *kula at*-nak nevezik; 'falb' jelentésű *bulan* szót forrásaiban nem találok. Még gyanúsabbá teszi a dolgot az utána vetett «vgl. osm. *bulanmak*». Igaz, hogy van az oszmanliban *bula-* 'mischen, aufrühren, trübe machen, verunreinigen, beunruhigen' (s ebből egy refl.: *bulan-* 'gemischt, umgerührt werden; trübe werden, sich verdüstern, s. verfinstern; verderben; sich beunruhigen, erregt sein'), de ez = köztörök *bulça-* (refl. *bulçan-* id.; csuv. *pâlçat-* caus., *pâlçan-* refl. id. PAASONEN), s ehhez is legfellebb a *-k* (nem pedig az *-n*) deverbális névszóképző járulna (az ó-törökben van is: *bulçak* 'die verwirrung'). A rejtélyes *bulan* alak először MIKLOSICH-nál szerepel (Denkschr. XXXIV, 268), ilyenformán: *bulan* 'fahl': *bulanek* بولنق t., *bulanmak* 'trüben' (helyesen: 'getrübt werden'). Az itt idézett oszm. *bulanäk* (a *bulan*-refl. ige származéka!) helyes jelentése: 'gemischt, umgerührt, trübe, erregt' RADL., 'trouble, mélé' BARB. DE MEYN. Nyilván ebből vonta el MIKLOSICH, önkényesen és helytelenül, a *bulan* (?) 'fahl' (?) melléknevet.

Megjegyzem azonban, hogy az or. *bulanyj* török eredete mindamellett valószínű; van ugyanis a mandzsuban *fulan* 'schwärzliches pferd', a mely szabályosan török-mongol **bulan*-nak felelne meg (ma. *f-* ~ mo. *b-*, vö. SCHMIDT, Journ. of Peking Orient. Soc. IV, 43—4); igaz, hogy ilyen török szót forrásaiban hiába keresek.

A *bur* cikkben (102. l.) a tat. **buraw* mellé tett csillag elmaradhat: a kazáni tatárban csakugyan van *buraw* RADL. *boraw* BÁLINT (pontosabban *boraw*; vö. bask. *borâu* id. KSz. V, 234)

'furó', a melynek alapszava kaz. (bask.) *bor-* (= köztör. *bur-*, kirg. *bur-*) 'fogatni, csavarni, fűrni'; kaz. *boraw* < **bor-aγ*.

A 102. lapon az or. *buryj* 'schwarzbraun, dunkelbraun (von pferden)', *burka*, *burko* 'Brauner' | kisor. *búryj* 'graubraun' | lengy. *bury* 'grau, dunkelgrau, schwarzgrau' szócsaládot MIKLÓSICH (TE. I, 269) a csag. (perzsa) *bur* 'rotgelb', KORSCH (Arch. IX, 494) a mong. *bürüj* 'dunkelfarbig' szavakkal veti össze. A perzsa *bur* szóra, a mely a török nyelvek közül csak a csagatájban van meg, mint perzsa jövevényszó, geográfiai nehézségek miatt alig gondolhatunk; KORSCH egyeztetése meg (az idézett mongol *bürüi* igazi jelentése: 'dunkel, dämmerig, gegen abend' SCHMIDT 123 a., 'crépuscule, entre chien et loup' KOWALEWSKI < *büri-* 'couvrir, mettre une couverture, voiler' = köztör. *bür-*, *bürü-* id.) szem-mellátható semasiologiai nehézségekbe ütközik.

Mind alak, mind jelentés tekintetében közelebb áll az or. *buryj* szóhoz a következő török-mongol szócsalád: oszm. ZENK. *boz* 'gris, grisâtre, bleuâtre'; *boz at* v. *boz* 'cheval gris, de mauvaise race' | kaz. BÁL. *buz*, *büz*; bask. PRÖHLE *bud* 'grau, weisslich'; *ak-buz* 'schimmel (pferd)' vö. még karaim. *boru* 'eine pferdefarbe (grau?)' — mong. Kow. *boro* 'gris, gris foncé'; mong. Khalkha *boro* id. PODGORBUNSKIJ | mandzsu GAB. *boro* 'braunrot'. A mongolból: urj. KATAN. *pora* | kojb. CASTR. *bora* 'grau' | ? jak. BÖHTL. *boron* 'schwarzgrau'.

A felsorolt szláv szavak forrásául egy bolgár-török (ócsuvas) **bor* (= köztör. *boz*) alakot vehetünk fel. Az idézett török-mongol szavakkal nincs kapcsolatban a KORSCHTÓL (Arch. IX, 493) fel- emlitett: kaz. *burlā*, csuv. *purlā*, bask. *burāl*, mong. *buγurul* 'graulich, weisslich, hellgrau, von gemischtem haare'. A lótenyésztésre vonatkozó orosz, kisorosz és lengyel műszóról lévén szó, a török eredetet mégis valószínűbbnek tarthatjuk, mint MATZENAUER magyarázatát, a ki a latin *burrus* szóra s román származékaira (olv. *buio*, lomb. *bur* 'dunkel, finster'; prov. *burel* 'braunrot') utal.

A *bútara* cikkben BERNEKER megjegyzi, hogy a szibériai és orenburgi orosz бѹторъ 'hab und gut, kram' forrása nem lehet a magy. *bútor*, hanem csak egy török nyelv rokon(?) szava. Török forrásainkban olyanféle szót, a melynek az idézett orosz tájszó átvétele lehetne, hiába keresünk. Az egész cikkre egyébként vö. MELICH, MNy. VIII, 408; Arch. XXXIV, 550.

A *čakanь* BERNEKER 135 szerint «gemeinslavische entlehnung aus dem tü., vgl. dschag. *čakan* 'streitaxt' (*čakmak* 'schlagen, prägen'). Óvatosságra int, hogy a török *čakan*-ra csak egy adatunk van: kirk. (nem csag.) *čakan* 'eine mit langem stiele versehene hacke, die als waffe gebraucht wird' VÁMBÉRY, Čag. Stud. Innen veszi át még PAVET DE COURTEILLE, BUDAGOFF és RADLOFF is. A magára álló kirk. *čakan* persze lehetne a köztör. *čak*-participiuma is, de lehet a perzsa *čevkân* ('quodvis lignum capite adunco; lignum magnum capite adunco, de quo pila ferrea suspenditur', VULLERS) átvétele is, a melyet a török nyelvtudat a *čak*-igéhez kapcsolt, sőt az sem volna lehetetlen, hogy a kirk. *čakan* újabb jövevényt szó az oroszból.

A szláv *čirь* (or. *чирей* 'eiterbeule, geschwür'; kisor. *čyrka* 'geschwür, furunkel'; bolg. *čirka*; szerb-horv. *čir*; szlov. *čir*, *čirâj*; lengy. *czyrak* id.) BERNEKER szerint «ohne sichere anknüpfung». Vajjon nem lehetne-e a következő török szócsalád az idézett szláv szavak forrása: csag. kaz. *čir* 'der pickel, geschwür; *хворь, болѣзнь, чирей*' OSZTR. | kirk. *čiri* 'faul, verfault' | oszm. *čirik* 'eiter, schmutz' | aderb. *čirç* 'eiter; geschwür', vö. csag. tel. *čiri-* 'faulen', kaz. *čərə-* id., kirk. *širi-* id.

A *čobot* czikkben (159. l.) idézett kaz. *čabata* 'bastschuhe' perzsa eredete (< perzsa *čabatan* 'ocrea, quæ super ocream induitur' MEN.) nem kétséges. A KORSCHTÓL Arch. IX, 494 idézett finn *sapikka*, vót *saappaga* orosz jövevényt szavak (vö. MIKKOLA, Berühr. 160).

Az orosz *čulókь*, bolgár *čulka* 'strumpf' török eredete kétségtelen ugyan, de viszonyuk a megfelelő török alakokhoz (kaz. *čolγau*, csag. *čulγak*, tel. *čulγū*, kirk. *čulγō*, csuv. *tšölγa* 'fusslappen' < kaz. *čolγa-*, csag. *čulγa-* 'umwickeln, umhüllen') nem világos. Az altáji tatár *čuluk* természetesen újabb orosz jövevényt szó.

A *deŋga* czikkben (183. l.) felemlített tör. *täŋkä* 'geld, silbergeld, rubel' eredete nincs tisztázva; mindenesetre figyelembe veendő, hogy az osztjâkban is van *täŋka*, *äŋki* 'eichhorn, kopeke' (= vogul *l'ēn*, *lēn*, *län* id.), a mely az idézett török szóval nyilván valamilyen kapcsolatban van (vö. PAASONEN, FUF. II, 106, 134).

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

AZ ELSŐ GERMÁNOK PANNONIÁBAN.

A rómaiak és germánok a Krisztus utáni első századokban kölcsönös kultúrérinkezésben állottak és az imperium rajnamenti határain számos felirat maradt fenn, mely a germánok és rómaiak egymásra hatásának nyelvi emlékét megőrizte. Pannonia határos volt Germania-nak délkeleti végeivel és mégis: a pannoniai latin feliratok között alig akad egy-kettő, mely germán nevet tartalmaz.*) Már nagy ritkaságuk miatt megérdemlik e feliratok, hogy számon tartsuk őket, de figyelemre méltók azért is, mert azt olvashatjuk le róluk, hogy az első, Pannoniában megszállott germánok nyugati germán törzsek kötelékéből szakadtak ki és római fennhatóság alatt, római katonai szolgálatban telepedtek le a Dunántúl. E pannoniai germánok, mint a rajnántúli törzsek, nyelvökben s műveltségökben beolvadtak az őket környező római tartományi (román) kultúrába, katonai szolgálatok leteltével római polgárjogot nyertek (Mommsen CIL. III p. 905), eredeti személyneveik helyébe latin nevek léptek, s ha azontúl szerepelnek még feliratokon, germán eredetök többé fel nem ismerhető. Hogy nyelvök egy ideig használatos volt a Dunántúl, arra az a körülmény is utal, hogy a rómaiak Pannoniába tolmácsokat rendeltek, kik a germánokkal való érintkezést közvetíttek. Egy «*interpres Germanorum*» sírládája Aquincumban (Ó-Budán) maradt fenn a következő felirattal: *D(is) M(anibus) M(arco) Aur(elio) Flavo m... [du]pl(ario) | [e]t interpetri**)* *Ge[rmanoru]m off(iciu) co(n)s(ularis) et M(arco) Aur(elio)... [an(norum)] XIII | filio communi Aurelia*

*) A germán-római kölcsönhatásnak egy értékes pannoniai, műtörténeti emlékét Hekler Antal fedezte fel: Eine neue Bronzebüste eines Germanen: Mannus (szerk. G. Kossinna) I. 1909, 277. lk.

**) CIL. III. 2880 *interpretationem* alakot is közöl.

Quaeta (?) *marito et filio dulcissimis scribi in memoriam iussit* (CIL. III 10505, G. Schön és R. Weisshäupl: Archæologisch-epigraphische Mittheilungen aus Öst.-Ung. X, 1886 115. l. L. Schmidt és O. Fiebiger: PBBetr. 32, 134. Bang: Die Germanen in römischen Dienst. Berlin, 1906 81. l.). Sír feliratok néha az elhunytak származására hivatkozva germán törzsneveket említenek s ezáltal tájékoztatnak arról, milyen germán törzsek voltak képviselve Pannoniában. A Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetében összegyűjtött pannoniai feliratok a következő germán törzsneveket tartalmazzák:

a) *Chatti* (Hoops Reallex. 370. lk. R. Much). E törzs neve egy gyalokai sírfeliraton fordul elő: *Priscus Flanalli f(i)lius Cattus* stb. (CIL. III. 4228, l. alább a *Flanallus* névről). A germ. zöngétlen spiransok *p*, *γ* többször jelöltetnek római íróktól *t*, *c* betűkkel (Schönfeld: Wörterbuch der altgerm. Pers.- u. Völker-namen XX lk.) és a feliratnak *Cattus* neve is az elterjedtebb *Chattus* alaknak csak írásbeli változata, mely feliratokban egyebütt ugyan nem fordul elő, de kéziratokban gyakori (Schönfeld s. v. *Chatti*).

b) *Batavi* (Hoops, Reallex. 178 lk. R. Much). Római fennhatóság alatt álló, a Rajna torkolatánál élő törzs, mely a chattok szövetségéből vált ki. Neve előfordul: 1. egy Pannonia inferiorban talált verses feliraton: *Ille ego Pannoniis quondam notissimus oris | inter mille viros primusq. Batavos | Hadriano potui qui iudice vasta profundi | aequora Danuvii cunctis transmare sub armis* | stb. (CIL. III 3676, Bang 39, Schönfeld s. v.); 2. egy arrabonai (győri) sírlapon az «ala Augusta Ituræorum»-ban szolgált decurio neve: *Albanus Balvi f(i)lius domo Betavos* stb. (CIL. III 4368, Bang 50, Schönfeld s. v.); 3. a M. N. Muz.-ban őrzött alább tárgyalandó emléken: ...*maloger... domo Betav(os)* (CIL. III 3681, Bang 50, Schönfeld s. v.); 4. Pannoniában több batav hadtest tartózkodott (Kauffmann Beitr. 15, 554, a további irodalmat is idézi). A győri muzeum két AL · B · *al(a) B(atavorum)* v. *B(etavorum)* jelzésű téglát őriz (CIL. III 4666); Puszta-Almásón A · I · B · *a(la) I B(atavorum)* v. *B(etavorum)* feliratú téglát találtak (CIL. III 11372), mi arra mutat, hogy az «ala Batavorum» — talán a batav lázadás után, Kr. u. 69—70. — Pannoniába helyeztetett át. 5. Mahler Ede újabban Duna-Pentelén

a következő, Kr. u. II. sz.-ból való köfeliratot ásta ki: *D(is) M(anibus) | Lentinus Pr'udentis [f(ilius)] eq(ues) coh(ortis) III Bat(avorum) an(norum) XLV, stip(endorium) XX | Germanus* (Arch. Ért. 26, 158 és 222. l.)

Ezek szerint a törzsnév emlékeinken kettős hangalakban, *Batavus* és *Betavos* alakban fordul elő; a *Betavos* forma csakis a pannoniai feliratokban maradt fenn, de a Cäsar BG. 4, 10 említett «insula Batavorum» mai aln. neve: *Betüwe* (XI. sz. óta) szintén *e*-vokálisra látszik mutatni, míg *Batavia* a felnémetben *Passau*-vá lett. E hangbeli eltérés magyarázatára Schönfeld régi ablautkülönbségre utal (46. l.), de valószínűbb, hogy *Betavos* egy régibb *Batavus*-nak a vulgáris latinban keletkezett változata. Ismeretes, hogy a Kr. utáni első századokban a lat. *a*-t nyíltan ejtették s egy kései grammatikus (Consentius) helyteleníti, hogy a köznép *a* helyett *e*-t (*statim* helyett *stetim*) mond (Seelmann: Die Ausspr. d. Latein 173 lk.). Ennek megfelelően a feliratok, melyek kéziratos szövegeknél a nép nyelvéhez közelebb állanak, vulgáris alakokat közölnek: *civit(as) Eraviscorum* (CIL. III 10418 = Aquincum) ~ *Aravisci* Tac. Germ. 28; *Delmatia* (többször v. ö. Seelmann, 173) ~ *Dalmatia* stb.

c) *Cannenefati* (később: *Canninefati* Hoops, Reallex. 365 lk. R. Much). A batavokkal szomszédos, római fennhatóság alatt álló törzs, mely szintén a chattok szövetségéből önállósult. Nevét talán egy orosvári (Mosony m.) felirat őrizte meg: *D(is) M(anibus) | Flavius | Attius cives | Trever(us) eq(ues) al(ae) I Cann(inefatium)* stb., ha ez a helyes feloldása az AL · I · CANN · rövidítésnek (CIL. III 4391, Bang 40, Schönfeld s. v.). Egyéb forrásokból is tudjuk, hogy az «ala I Canninefatium» hazájából Pannoniába helyeztetett át (116 előtt) és valószínűen állandóan ott is maradt (Bang 40).

d) A *frank* törzs neve egy aquincumi feliraton van megemlítve: *Francus ego cives romanus miles in armis | Egregia virtute tuli bello dextera semper | stb.* (CIL. III 3576, Schönfeld s. v.).

e) A *Varisti* és *Naristi* névvel jelölt svébiai törzs egyik tagjának sírköve Pannonia nyugati határában a mai Hainburg táján maradt fenn: *D(is) M(anibus) | M(arco) Nuevio Primigenio domo Naristo ann(orum) LXXV fili(a) Creusa pa'renti pientissimo*

et Naevia coniunx posuerunt et ceteri sui (CIL. III 4500 Mommsen jegyzetével; R. Much, Beitr. 17, 71 lk.; Schönfeld s. v.). - Grimm (Geschichte der deutschen Sprache 352 l.) és Müllenhoff (DAK. IV, 477) szerint a *Naristi* név, mely kéziratokban csak ritkán fordul elő, az elterjedtebb *Varisti*-ből keletkezett hibás olvasás útján. A mi feliratunk ezt a magyarázatot megczáfolta és bizonyossá tette, hogy e névnek *Naristi* változata az élő nyelvben használatos volt s nem fiatalabb az eredetibbnek tartott *Varisti* formánál.

f) *Tungri*. A törzsnek és névnek germán jellege vitás. Nevét *Ti(tus) Claudiu(s) Aedi filius) Ae . . . [Tun] | ger* Budán talált emlékköve őrizte meg, ha a töredékes feliratnak a kiadóktól adott ilyen kiegészítése helyes (CIL. III 15163, Werle: Die ältesten germanischen Personennamen, Zeitschf. d. Wortf. XII. Beiheft. 23. l.).

Törzsnevek mellett néha személynevek jelzik az elhunytak germán származását, de személyneveknek rendszerint csak akkor tulajdoníthatunk kétségtelenül germán jelleget, ha hangalakjuk mellett egyéb adatok is meghatározzák, hogy az illető névnek hordozója germán származású volt. Történelmi forrásokból ismeretes, hogy a rómaiak a svébiai törzsnek Maroboduus és Catvalda vezérlete alatt kivándorlott és az ő fennhatóságuk alá menekült ágát a Duna, a Morva (Marus) és a «Cusus»-folyó (Vág?) közé telepítették le s királyukká egy *Vannius* nevű quad származású vezért rendeltek (regnum Vannianum). Kr. u. 50-ben azonban *Vannius* is római fennhatóság alá menekült s övével Pannoniában kapott lakóhelyet (Tac. ann. XII 29, Bang 13). A *Vannius* név a pannonia feliratokon kétszer fordul elő: 1. *Vibenus Vanni filius)* stb. Alsó-Lendva, Poetovio és Savaria közötti úton (CIL. III 4149); 2. *Vannio* stb. Felső Szénégető, Savariát és Scarbantiát összekötő útvonalon (CIL. III 4224). Nem tudjuk, hogy a feliratokban csakugyan germán nevek maradtak-e fenn, mert e feliratok az elhunytak germán származásáról említés nem tesznek s hasonló latin nevek is ismeretesek (Wilhelm Schulze: Zur Geschichte lateinischer Eigennamen 425. l.). Werle germánnak tartja egy poetoviai (pettaui) felirat *Aisia* nőnevét (CIL. III 4033), mely az *Aisia-berga*, *Al-aisiagae* nevekhez hasonlít. Etimologiallag e név nem átlátszó s a felirat nem mondja meg azt,

hogy *Aisia* germán származású volt; nevének germán eredetét ezért be nem bizonyíthatjuk. A germán származásnak megjelöléséből viszont nem következik, hogy az illető személynek neve is germán; e részben kétséges a már említett győri felirat: *Albanus Balvi filius* | *decurio alae Augusta Ituraeorum domo Betavos annorum XLII stipendiorum* | *XX hic situs est* stb. (CIL. III 4368, Werle 29). A batav katona apjának neve *Balvus*, más latin feliratokon nem található s talán germán név, de az is lehetséges, hogy *Balvus* az elterjedt latin *Balbus*-nak (Schulze 30) ép oly vulgáris változata, mint a *Batavus* névnek ugyanazon feliraton előforduló *Betavos* alakja. Bizonyynyal germán személynevet a következő pannoniai feliratok őriztek meg:

a) ... *maloger* ... (CIL. III 3681 és 10513). Találták Budán (M. N. Muz.). A felirat kezdete:

/ MALOGER /
DOMO BETAV

A személynév csak töredékesen maradt fenn, de így is kétségtelen, hogy germán a batav katonának neve, bár Holder azt a kelta nevek sorába vette fel (Alt-Celt. Sprachschatz II, 398). Közelfekvő a névnek [*A*]maloger[us] vagy [*A*]maloger[nus] kiegészítése már azért is, mert a feliratnak egy hibás, de régebbi és teljesebb másolatában a név *Amalog(v)ero domo Petovione*-nek van írva (CIL. III 3577. Kauffmann Beitr. 16, 554, Schönfeld és Werle s. v. Bang 50. Förstemann I², 92 s. v. Amalger). Az első tag visszatér az *Amala-berga*, *Amala-frida*, *Amala-ricus*, *Amala-suintha* stb. nevekben. Hogy a szóvégi vokális *o*, nem *a*, mint az itt idézett példákön, annak oka az emlékek nagy régisége: germ. *a* összetett szavak első tagjában szóvégi hangsúlytalan idg. *o* helyett csak a Kr. utáni I. sz. második felében kezd felépni (Schönfeld XVII).

b) *Flanallus* (CIL. III 4228). Gyalokai felirat:

PRISCVS . FLAN
ALLI . F . CATTVS . EQ
VES . ALAE . PANNO
ANNOR . XLIII
STIP . XXIII . H . S . E

Priscus Flanalli filius) Cattus eques alae Panno(niorum) annor(um) XLIII stip(endiorum) XXIII h(ic) s(itus) e(st) (Werle: Mainzer Zeitschr. V, 1910, 60; Bang 50; Schönfeld és Werle s. v.). Priscus tehát chatt származású s egy pannoniai hadtestben szolgált. Apja még germán nevet viselt, de őt már egy ismert latin névvel keresztelték: a neveknek e nemzedékekkel való változása általánosságban is jelzi, mint alkalmazkodtak a germánok a római műveltséghez. *Flan-allus* becéző név *Flano*-kezdetű nevek (*Flanberct*, *Flano* Förstemann 510) mellett, mint *Gudo-marus* mellett *Gud-ullus* (Schönfeld, Werle s. v.), *Flode-veus* mellett *Flud-ullus* (Stark: Die Kosenamen der Germanen 56).

c) *Frigeridus* vezér történelmi forrásokból is ismeretes: 377-ben a gótok ellen harczolt s a germ. taifalokon győzedelmeskedett (Pauly-Wissowa² VII, 1, 102. l. Seeck; Schönfeld, Werle s. v. CIL. III 3761, 10676). Nevét Baracson, Duna Keszin, Duna-Pentelén, Ó-Budán, Veröczén s Szobb táján talált téglák őrizték meg, melyeknek hol teljesebb, hol töredékesebb felirata:

FRIGERIDVSPDVX

Frigeridus v(ir) p(erfectissimus) dux. Nevének germán volta azért bír érdekel, mert Hampelnek már régebbi feltevése szerint a rómaiak a Pannoniában megtelepedett barbárokkal helyeztették a limes-t jobb karba (A régibb középkor emlékei Magyarhonban II, 1897, 167 lk.) s így figyelemre méltó, hogy *Frigeridus*, kinek vezetése alatt e munkálatok folytak, csakugyan germán nevet visel: a név első tagjának megfelel *Frijo-bert*, *Frige-der* (Förstemann 524 lk.) második tagjának megfelelnek a *-rid* nevek: *Tila-rids* (a koweli lándzsa rúnásfelirata) *Memo-ridus*, *Marca-ridus* stb. Egy Szobb környékén talált téglán a név latin továbbképzéssel [*Frigerideus*-nak van írva.

d) *Strubiloscalleo*. A feliratot találták a Lajta jobb partján, a mai ausztriai Katzeldorf közelében (CIL. III 11301); szövegét először helyesen közli: Monatsblatt des Altertumvereins zu Wien 1886, 16. l.; hibás a közlés u. o. 1887, 66. l. Archiv für Kunde der öst. Geschichtsquellen II, 1849, 159 lk. CIL. III 4551. A névről l. Richard Müller: Blätter des Vereins für Landeskunde

von Niederösterreich N. F. XXII. 1888. 187 lk. R. Much Zfd. Alt. 36, 1892, 48 lk. Schönfeld és Werle s. v.

CASSVS . MVSA
SER . ANNOR . C
STRVBILOSCALLEO
LIB . VXOR . ANN . LX
H . S . E . FILI . POSIERVN

Cassus Musa ser(vus) ann(orum) C Strubiloscalleo lib(erta) uxor ann(orum) LX h(ic) s(itus, sita) e(st) Fili(i) posierun[t]. Az emlékkövet tehát a százévet élt *Cassus Musa*-nak és nejének *Strubiloscalleo*-nak fiai emelték. *Cassus Musa* rabszolga volt s kelta nevet visel (Holder I, 835, kelta *Cassi* ~ német *Hessi*), nejét a rabszolgaság alól felszabadították s neve bizonynyal germán. *Strubilo-* < germ. *strubila, strobala*: ófn. *strobaldōn* (Graf VI, 738), *Strobilus* (Schönfeld s. v.), úfn. *Strobel, Struwel* (Strobelkopf mit verwirrt emporstehenden Haar Schmeller 804), v. ö. Gudr. 1299: «manege maget guot, die mit strübendem häre.» A szóvégi vokális *a* helyett *o* ugyanazon okból, mint a már említett ...*malo-ger*... névnel. A második tag, *-scalleo, skalljo*-nak olvasandó, vulg. lat. *e*-nek itt, mint másutt gyakran, palatális értéke van (v. ö. *puteus* > *puzzi, framea*, stb.). Nehézséget okoz a szó végzetének magyarázata: *-jo* végű nyug.-germ. nőnevet vagy fem. köznevet nem ismerünk. Mégsem tartanám ezért a szó végzetét különleges képzésnek (Much: Gött. Gel. Anz. 1901. I. 460. l. és Schönfeld: a sing. nom.-ban *-ō* végű, nyug.-germ. *n*-tövű fem.), hanem inkább egy régiség megőrzését látnám benne: a felirat legkésőbb a Kr. u. III—IV. sz.-ból való, tehát hangállapota még régibb, mint a skandináv nyelvek «urnordisch»-nak nevezett korszaka (IV—VIII. sz.), melyben a teljesebb szóvégi vokálisok még előfordulnak. Much, utána Schönfeld a szó magyarázatára az óskand. *skalli* 'kahlkopf' főnévre hivatkoznak; de *skalli* más szócsaládba tartozik (Falk-Torp II, 980, 1540) és tö képzésében nem azonos *skalljo*-val. A szót ezért a következőképp magyarázom: egy nyug.-germ. *skalljo*-, későbbi **skallja*-nak az úfn.-ben megfelel a *Schelle* szó, mely 'csésze' jelentésben fordul elő (Grimm DWb. 8, 2492; Paul Wb.³ 439, 444), a bibliai gótban pedig megfelel *skalju* (f. *jō-tō*), κέραμος, melynek végzete germ.

jō < idg. *jā*-ra megy vissza. Ezzel a szóval azonos a felirat nyug.-germ. *-scalleo* neve. Ellenmondást csak a 'cserép', 'csésze' jelentés kelthet, mert nevünknek második tagjában — 'Strobelkopf' analogiájára — valamilyen 'fej' jelentésű szót várnánk. Ez ellenében hivatkozhatunk a lat. *testa* > fr. *tête*, lat. *cuppa* > ném. *kopf* stb., a 'cserép, csésze' és a 'fej' jelentésű szavak közötti állandó jelentésváltozásra, mely az egész indogermánságban gyakori (Schrader Reallex. 277). E jelentés ingadozás megengedi azt a feltevést, hogy a gót 'cserép' szónak nyugati-germ. hangbeli megfelelője 'fej' jelentéssel bir s e szerint is *Strubillo-scalleo* jelentése azonos az úfn. 'Strobelkopf' jelentésével.

e) *Aistomodius*. E név Pannonia nyugati határában, a mai Petronell közelében talált feliraton fordul elő (v. ö. Gab. Seidl: Archiv für Kunde öst. Geschichtquellen II, 1849. 192. l. szerinte a felirat a szlavoniai Vincoveze helységben került napvilágra; ez ellen CIL. III 4453; Kandler: Mittheilungen der kaiserl. königl. Central-Commission Wien I, 1856. 239 lk. Kluge: Urgermanisch 10. l. v. Grienberger Beitr. 18, 393 lk. Werle, Schönfeld s. v.).

SEPT · AISTOMODIO
REG · GERM
SEPTIMII PHILIPPV
ET HELIODORV
FRATRI INCOMPAR

Sept(imio) Aistomodio Reg(i) Germ(anorum) Septimii Philippu(s) et Heliodorus Fratri incompar(abili). A név első tagja, *Aisto*-, etimologialag homályos, közel áll az *Aestii*, *Eist-ulfr* nevekhez (Kluge Zfd. Wortf. 8, 4); a második tag a germ. *-mōd* végű nevekhez (*Matha-mod*, *Rausi-modus*, *Ga-muth* stb.) tartozik. Az emléket Septimius Aistomodius germán királynak két testvére Septimius Philippus és Septimius Heliodorus emelte; a gentilnevek arra mutatnak, hogy a három testvér L. Septimius Severus császártól (193—211) nyert római polgárjogot és tőle vette a Septimius nevet. A köfelirat e szerint a III. századból való. Aistomodius oly 'rex Germanorum' lehetett, mint a már említett Vannius (Bang 16, Schröder: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte 15. l.): germán vezér, ki elismerte a római fennhatóságot s kinek Pannoniában adtak lakóhelyet. Hazájának

Germania-t tartották (Grienberger), de a két testvérnek görög neve miatt nem északnyugati, hanem délkeleti irányban, a Daciában s a Balkán félszigeten megtelepedett germánok (Sehmsdorf: Die Germanen in den Balkanländern bis zum Auftreten der Goten 1899) között keresném rokonait.

Tehát nem a népvándorlás keleti gótjai voltak az első germánok Pannoniában, hanem már a népvándorlás előtt, a Krisztus utáni III. és IV. században, helyiely-közzel germánok éltek a dunántúli provinciában. Egy talán [A]malogeru[s] nevű batav katona, Flanallus-nak fia Priscus, Frigeridus vezér, Cassus Musa rabszolgának neje Strubiloscalleo, és Aistomodius rex Germanorum képviselik e germánokat a pannoniai hagyományokban. *)

THIENEMANN TIVADAR.

*) Javítandó: Nyt. IV. k. Pannoniai langobard szavak 144. l. 146. l.: *Dimmer* helyett *Wimmer*, 147. l.: *tabal* helyett *zabal*.

G. Weigand: Bulgarisch-deutsches Wörterbuch. Leipzig 1913.

WEIGAND hibái mellett is kiváló nyelvtanának (Bulgarische Grammatik, Leipzig 1907) előszavában bolgár zsebszótárt is ígért, a melyet két év múlva remélt kiadhatni. Csak örülhetünk annak, hogy a szótár lassabban és éppen azért kellő körültekintéssel és alaposítással készült. Már rövid használat után is meggyőződtem arról, hogy e kis szótár nagyon ügyesen van szerkesztve és még olyan színes és változatos olvasmány nál is, mint a milyen Vazov híres nagy regénye (*Pod ijoto*), a legritkább esetekben hagyja cserben a használót. En voltaképp csak egy komolyabb esetre akadtam, a melyben a kezdőt nem tájékoztatja kellően. Vazov azt írja: *se čudi kakvo da pravi azaz* «nem tudja, mit tegyen» (nagyon gyakori fordulat), W.-nál pedig a *čudja se (-dich)* a. csak azt találjuk hogy «sich wundern, staunen.*) A mellett gondosan jelöli a hangsúlyt, a török eredetű szavakat «T»-vel jelöli, és, a mi az apró szótárnak nem kis ékesége, a helyneveket is közli — ezeket is a hangsúly helyének föltűntetésével — ilyen hasznos megjegyzésekkel mint p. o.: *Bánki* moderner Badeort bei Sofia, *Bitola*, -ja Monastir, Vilajetshauptstadt in Makedonien. Hogy ritka tájszókat is találunk e szótárkában, annak bizonyosságául szolgáljon, hogy az első 16 lapon három szerb közvetítéssel oda vetődött magyar szót találtam benne, a melyek még GEROV nagy kétkötetes szótárában sincsenek megemlítve: *dlov* 2. (dial.) grosses Netz zum Fischfang; *astál* niedriger, runder Tisch; *bitán*, -nka (dial.) Taugenichts. MELICH meg fog örülni a *balvan* «Balken; Tölpel» szónak (vö. Szláv Jövsz. 2 : 228), SIMONYI pedig a *bezimen* «Goldfinger»-nek, mert a m. «nevetlen» ujjnak a párja (vö. Nyt. 2:39) — szóval ebben az ügyes kis szótárban még a nyelvész is találhat újat!

ASBÓTH OSZKÁR.

*) Természetesen nem csodálkozom, ha olyan ritka és eredeti kifejezés hiányzik benne, mint a milyent V. a következő mondatban használ: *kolkoto pó se vorčovame tolkoz pó ni bijat* «minél jobban megjuhászko dúnk (a bg. szó *ovca* «juh»-ból származik!), annál jobban vernek» — hisz más szótárban sem találjuk.

SZLÁV $U \sim$ MAGYAR O .

I. A kérdés rövid története.

Mindjárt kijelentem, hogy nem kívánok a szláv $u \sim$ magyar o kérdést kimerítően tárgyalni, nem is fogok csak erről szólni, de cikkem alaphangja, a melyre vissza-vissza fogok térni, mégis ez lesz, arra pedig, hogy erősen megnyomjam épen az $u > o$ fejlődést, különös okom is van. HORGER ugyanis a «Szláv $o >$ magyar a » cz. cikkemre egy pár megjegyzést téve úgy tünteti föl a dolgot, mintha a régi magyar u -nak o -vá való fejlődése előttem valami egészen új dolog volna, a melyben igaz valamikor nagyon régen magam is hittem, a mint hát hittek benne valamennyien, de a melyben SZINNYEI híres értekezése óta, tehát 1895 óta, megszűntem hinni, úgy hogy csak Gombocz legújabb könyve adott nekem megint bátorságot, hogy visszatérjek régi hitemhez. «Azt persze nem sejtettem, mondja H., hogy Gombocz 1912-ben megjelenő BTürk. Lehnw.-jeiben Árpád-kori magyar $u > o$ változást fog hirdetni, a minek hatása alatt A. majd ismét vissza fog térni régi föltevéséhez.» l. NyK. 42 : 225.

Tehát Gombocz könyvéből, azaz 1912-ben tanultam meg, hogy a magyar nyelvben régebben u o -vá válhatott?! Visszatérek még egyszer H.-nek erre az állítására, akkor majd kitűnik az is, hogy voltaképp milyen kapcsolatba illeszti bele H. ezt az engem igazán nagyon meglepő állítását, addig pedig lássuk: 1-ször szükségem volt-e ezt Gombocztól tanulni, hogy u a magyarban gyakran o -vá lett és 2-szor valóban nem hirdettem 1895 és 1912 közt is, hogy szlávból átvett u a magyar nyelvben o -vá válhatott.

Kezdjük azon a nagy fordulóponton, SZINNYEI első értekezésén, hogy az úgy látszik kicsit elhomályosult tényállást tisztázzuk. Sz. a Nyr. 24. kötetében 1895-ben megjelent értekezésében, a mely külön is megjelent (*Hogy hangzott a magyar nyelv*

az *Árpádok korában* ?), nem volt hajlandó megengedni, hogy a szlávból átvett *u* a magyarban gyakran nyiltabbá válhatott volna. Okoskodása a következő:

«az ó-szlovén *u*-betűs hang szintén nyiltabb, azaz olyan lehetett, hogy a magyar fül *o*-nak is hallhatta. Az ó-szlovén *u*-betűs hangra nézve tekintetbe veendő, hogy *o*-val írva is előfordul (pl. *drakunъ* és *drakonъ*), továbbá az, hogy jövevényszavakban sok esetben az átadó nyelv *o*-jának felel meg, pl. *δρομος* > *drumъ*; *ἐπίσκοπος* > *episkupъ*, *ἔξος* > *uksusъ*; *ἐνορία* > *nurija*; *πλοτώνιον* > *plotunъ* stb. (vö. Miklosich: Vergl. gramm. I. 177); e mellett *u*-nak is megfelel, de úgy látszik, ritkábban, pl. *σουδάριον* > *sudarъ*; gót *biuda* > *bljudo* stb. (uo.). Ebből azt lehet következtetni, hogy az ó-szlovén *u*-betűs hang a kettő között álló, vagyis az egyiknél nyiltabb, a másiknál zártabb hang volt» l. K. l. 22. l.

Nincs semmi kifogásom az ellen, ha valaki Sz. akkori előadásából mindent töröl, a mi föltételes, nem vet ügyet arra, hogy az ó-szlyvén *u*-betűs hang «olyan lehetett», nem nézi a fölhozott argumentumok gyenge voltát (hogy p. o. a régi forrásokból ki sem mutatott idegenből került *drakunъ*, *drakonъ* szó *u*-val is, *o*-val is föl van jegyezve) és azt hiszi, hogy Sz. akkor kereken tagadta, hogy szlávból került *u* a magyarban valaha nyiltabb hanggá, azaz *o*-vá válhatott. Hisz a dicsőség úgy sem tartott sokáig, Sz. már két év múlva határozottan visszavonta ezt a véleményét és ezt félre nem érthető módon ki is jelentette:

«az, hogy az ó-szl. *u*-betűs hangnak a jövevényszavak nagyobb részében *u* felel meg, valószínűvé teszi, hogy az az *u*-betűs hang, ha nem volt is a mi *u*-nkkal azonos, mindenesetre közelebb állott hozzá, mint a mi *o*-nkhoz, vagyis *y*-féle lehetett. Ebből aztán az következik, hogy az ó-szl. *u*-nak megfelelő magyar *o* korábbi *u*-ból fejlődött, tehát itten csakugyan nyiltabbá fejlődés történt.» NyK. 27:371. k.

Ha tehát Szinnyei első értekezése csak egy perczig is megingatott volna abban a hitemben, hogy igenis szlávból átvett *u* a magyarban gyakran nyiltabb hanggá (*o*-vá) fejlődött, bizony nem kellett volna 1912-ig várnom, maga SZINNYEI gyorsan visszavonta tanának az *u*-ra (no meg az *i*-re) vonatkozó részét és ha szükségem lett volna rá, ő tőle már 1897-ben megtanulhattam

volna, hogy a *Dorozsma, gonosz, koma, konyha, szoknya, szolga, zsolozsma, abrosz, babona, kúposzta, karácsony, unoka* szavakban régebben a magyar *u*-t ejtett, csak úgy mint a szláv a megfelelő szavakban, és hogy az *o* a magyar nyelvben fejlődött régebbi *u*-ből.

Hát MELICHTől nem tanulhattam volna ugyanazt újra meg újra?! De semmi szükségem sem volt arra, hogy tőle tanuljam azt, a minek hitében egy perczig sem ingatott meg Szinnyei első értekezése. Hogy Gombocz azzal, ha *u > o* változást tesz föl a magyar nyelvben, semmi újat nem mondott, azt könnyű volna M. fejtegetéseiből is kimutatni, de épen mert a jelenség rég ismert, sietve sietek a dolog végére, még csak egy tanúra hivatkozom, de ez azután valóságos koronatanú. HORGER ANTAL *Egy ismeretlen magyar hangtörvény* cz. értekezésében olyan módon szól e jelenségről, hogy igazán nem értem, milyen jogon kiált most így föl: «Azt persze nem sejtettem, hogy Gombocz 1912-ben megjelenő B'Türk. Lehnw.-jeiben Árpádkori magyar *u > o* változást fog hirdetni, a minek hatása alatt A. majd ismét vissza fog térni régi feltevéséhez.» Ugyanaz a H., a ki 1913-ban Gombocz könyvének ilyen varázshatást tulajdonít, 1910-ben a szláv *u* magyar *o* viszonyát nagyjában épúgy képzei, mint Gombocz és hozzátéhetjük mint SZINNYEI, MELICH, ASBÓTH stb. — csak SIMONYIT kell e társaságból kirekesztenem, mert ő egy nagy könyvet írt a magyar nyelvről, a melyből az olvasó semmit sem tud meg arról, hogy a magyar nyelvben régi időben a rövid hangzók sok esetben egy fokkal nyiltabbakká váltak, l. *Die ungarische Sprache. Geschichte und Charakteristik*. Strassburg 1907, 208. k. A dolog annyira meglepő, hogy kicsit hosszabb idézetet kell kiírnom. H. így szól e kérdésről:

«Hogyan értelmezzük már most ez *u* és *o* hangú alakoknak egymáshoz való viszonyát? Én a következő módon fogom fel. A szl. *ključar* a magyarban először természetesen **klucsár*, majd meg *kulucsár* lett, s ebből a második nyílt szótag *u* hangjának kilökésével éppen úgy lett *kulcsár*, a hogyan a szl. *malina* is *málná*-vá rövidült. Ezt az alakot őrizte meg az irodalmi nyelv. Még mielőtt azonban ez a rövidülés az egész magyar nyelvterületen végbemehetett volna, nyiltabbra váltak e feltételezendő **kulucsár* alak *u* hangjai, mint szláv eredetű szavainkban rendszeren, s e **kolocsár* alakból a második nyílt *o* kilökésével már

kolcsár lett. A mely nyelvjárásokban tehát a magánhangzó kilökése korábban történt meg, azokban ma *kulcsár*-t ejtenek, a melyekben azonban csak később, azokban *kolcsár* a hangtörvényszerű ejtés. Ha az OklSz.-nak 1222. és 1223. évi *Zuluga* és 1197—1350 közötti sok *Sulga*, *Sculga*, *Zulga* írásában csakugyan *u* ejtés tükröződnék, a mi a máig meglevő *kulcsár* és a *szulca* < *szulica*, *utca* < *ulca* < *ulica* példája szerint koránt sem volna lehetetlenség, akkor e *szulga* és a mai *szolga* között éppen olyan a hangtörténeti viszony, mint *kulcsár* és *kolcsár* között» l. Nyr. 39: 338 (= K. 1. 12. 1.).

E hosszú fejtegetés magva benne rejlik azután az egyes ide tartozó szavak fejlődését föltüntető rövid formulákban is; H. szerint a *korpa* és a *szolga* szavak így fejlődtek: szl. *krupa* > **kurupa* > **koropa* > *korpa* és szl. *sluga* > *szuluga* > **szologa* > *szolga*! u. o. 340 ill. 15. 1.)*

H. mégis azt állítja, hogy Gombocz 1912 Árpád-kori *u* > *o* változást hirdetett és hogy én ennek hatása alatt visszatértem egy régi, tehát időközben elhagyott álláspontra. Nagyon kíváncsian várom ez állítás bizonyítását, annak a kimutatását, hogy hát mikor is kételkedtem abban, hogy nyelvünkben az Árpád-korban az *u* gyakran nyiltabb hanggá, *o*-vá lett. H. szerint irodalmi működésesem egy egész hosszú korszakában 1895—1912, azaz SZINNYEI első értekezésének megjelenésétől fogva egészen Gombocz legújabb könyvének megjelenéséig. Én minderről nem tudok semmit sem, de igenis tudom, hogy 1900-ban a *szolga* szót csak úgy mint H. egy régibb *szuluga*-*szulga*-ból magyarázta (l. NyK. 30: 222. k.***) és Arch. f. slav. Philol. 22: 467). Igaz, gyakran megelégedtem azzal, hogy a pusztá tény megállapítsam, hogy szláv *u*-nak a magyarban gyakran *o* felel meg, ha a kapcsolat olyan volt, hogy ezzel beérhettem. Ilyen körülmények

*) H. egész fejtegetéséből, de akár mindjárt a *korpat* megelőző *kolcsár* példából is (szl. *ključar* > **klucsár* > **kulucsár* > **kolocsár* > *kolcsár*) könnyen megállapítható, hogy H. egy fokot átugrott a *korpa* és *szolga* szó magyarozatánál és hogy az ő meggyőződése szerint a szláv *krupa* és *sluga* a mi nyelvünkben is eredetileg **krupa*- és **szluga*-nak hangzott, mielőtt belőlük *kurupa* ill. *szuluga* lett.

**) Legrégibb magyar alaknak a **szluga*-t vettem föl, a melyet azonban a szláv *sluga* hatása alatt vagy én írtam **sluga*-nak vagy a szedő szedett annak.

közt tett három nyilatkozatomra hivatkozik H., de ezek már kicsit más, ámbar a most tárgyalt kérdéssel szoros kapcsolatban álló térre vezetnek át, ezeket tehát egészen külön tárgyalom.

II. Következtetések.

Miután a főkérdést lehetőleg röviden tisztáztam, áttérhetek immár arra a kérdésre, a mely voltaképp okot adott H.-nak az $u > o$ változás említésére. H. egy értekezést írt *A szláv o ~ magyar a kérdéséről* és ahhoz a meglepő és mindenki előtt merőn új eredményhez jutott, hogy a szlávól nyelvünkbe került *o* csak nyílt szótagban lett *a*, ellenben «régi szláv jövevényszavaink *o* hangja állandóan zárt szótagban megmaradt *o*-nak» l. NyK. 41 : 135. Én mindennek előtt arra figyelmeztettem H.-t, hogy nem kétségtelenül és minden szláv nyelvben közös *o*-ra szorítkozott, hanem egészen idegen elemeket is kevert a szláv példák közé, így jelesen azt az orrhangzót, a melyet latin átírásban *q*-val szoktunk jelölni, és a melyről sehogy sem lehet biztosan föltenni, hogy hangzós eleme azonos volt a közönséges tiszta *o*-val. Hadd lássuk, miképp védekezik H. ez ellenvetésem ellen :

«A. (385) arra figyelmeztet engem, hogy ő valaha [1893-ban] éppen a magyar szavak alapján «ahhoz a következtetéshez jutott, hogy a magyarok nem *o*-t, hanem *u*-féle hangot hallottak az orrhang [n] előtt.» E figyelmeztetés azonban teljesen fölösleges volt, mert nagyon jól ismerem ez értekezését. Csakhogy ismerem minden más (magyarul vagy németül megjelent) munkáját is, s így tudom, hogy A. ezen föltevését SZINNYEI olvasási elméletének megjelenése (1895) óta egyetlen egyszer sem ismételt, sőt több ízben (pl. Arch. XXV. 571—72, Jagić-Festschrift 241, Nyr. XXXI. 187) igen skeptikusan nyilatkozik róla. Azt persze nem sejtettem, hogy Gombocz 1912-ben megjelenő BTürk. Lehnw.-jeiben Árpádkori magyar $u > o$ változást fog hirdetni, a minek hatása alatt A. majd ismét vissza fog térni régi föltevéséhez» l. NyK. 42 : 225.

Azt már kimutattam, hogy Gombocz könyvének semmi köze ahhoz, a mit én a szláv *q* magyar másáról az idézett helyen írtam, de hogy kitűnjék, hogy mennyire nem új a legutolsó fejtegetésemben megnyilvánuló álláspont, hogy mennyire nem

változott véleményem, kiírom ezt is és a H.-tól velük szembe állított három régebbi fejtegetésemet és az olvasóra bizom annak megítélését, vajjon H.-nak volt-e oka azt állítani, hogy nézetem megváltozott és mindenek előtt, mert elvégre az az egyetlen igazán fontos kérdés, volt-e H.-nak joga a szláv *a*-nak megfelelő *on*, *om* kapcsolatban hangzó *o*-ról úgy beszélni, mintha az egy szláv tiszta, a közönséges (nem nasalizált) *o*-val tökéletesen azonos hangból keletkezett volna, és hogy én az idézett három helyen okot adtam-e H.-nak ilyen következtetésre.

Legutóbb egyebek közt ezt mondtam:

«Hát annyit M. [= MELICH] előadásából is tanulhatott, hogy az *a* a szláv nyelvek egész sorozatában bizonyára igen korán *u* színezetű hangzó volt, hisz az orosz, cseh-tót, szerb-horvát nyelvben rendes megfelelője nem csak *ma*, hanem már századok óta kizárólag az *u*, a bolgárban összeesett *ɤ*-vel, mikép lehet tehát azt olyan biztosnak venni, hogy a magyar ezt a hangot *ō*-nak hallotta, és hogy azért ejt vele szemben rendesen *on*, *om* hangcsoportot, mikor egyrészt szláv *o*-nak rendesen *a* felel meg a magyarban, másrészt pedig az *o* *u*-ból is keletkezhetett és azonkívül az *ɤ*-vel jelzett hangnak rendes megfelelője?» l. NyK. 41 : 385.

Ez állítólag egészen új fölfogás, illetőleg egy rég elhagyott álláspontomhoz való visszatérés, a mint H. szerint a következő helyekből kiténik: Arch. XXV. 571—572, Jagić-Festschrift 241, Nyr. XXXI. 187. Nézzük csak:

Az Arch. f. slav. Phil. idézett helyén ezeket mondom:

«Dem altbulg. *a* gegenüber haben wir im Ungarischen in erster Linie *on* oder *om* zu erwarten, wie dies eine Reihe von Fällen zeigt» l. 570. l. — «Ausdrücklich muss davon gewarnt werden, in diesem *on*, *om*, dem gewöhnlichen Reflex von altbulg. *a*, irgend etwas Slovenisches zu sehen. So wie es mir überhaupt nicht gelungen ist, auch nur in einem einzigen allgemein verbreiteten slavischen Lehnwort der ungarischen Sprache etwas speziell Slovenisches zu entdecken, so haben wir hier am allerwenigsten Grund, gerade vom Slovenischen auszugehen. Zunächst entspricht dem reinen, nicht nasalirten slav. *o* im Ungarischen in der Regel *a*, und nicht *o*, ein entsprechender *o*-Laut mit nasaler Ausströmung der Luft hätte also *an*, *am* ergeben, nimmt man aber auch eine geschlossenere Aussprache des *o* in dem Nasalvokal an, so kommt man doch nicht weit damit, entspricht

doch das ung. *o* oft geradezu einem slavischen *u*: *vъnukъ* u. *vъnouka* > *unoka* 'Enkel, Enkelin', *gnusъ* > *gonosz* (adj) 'böse', *kumъ* u. *kuma* > *koma* 'Gevatter', *komasszony* (*koma* + *asszony* 'Frau') 'Gevatterin', **kuchnja* > *konyha* 'Küche', *obrusъ* > *abrosz* 'Tischtuch', *sluga* > *szolga* (aus **szologa*) 'Diener', *čudo* > *csoda* (seltener *csuda*) 'Wunder' usw.» 571. l. — Die Entscheidung macht nur noch schwieriger, dass das ung. *o* auch einem altbulg. *ъ* entsprechen kann: *mъchъ* > *moh* 'Moos', *ръзь* > *rozsz* 'Roggen' usw., wonach also *on, om* vortrefflich zu einem altbulg. *a* = *ъ*ⁿ (vgl. den Reflex von *a* im Rumänischen *in, im* mit dem dumpfen Vokal vor *n, m*!) stimmen würde, wie dies schon Oblak richtig bemerkt hat (*Sbornikъ Min.* XI. S. 547) l. 572. l. — «Wir haben aus den Bisherigen gesehen, wie misslich es ist, aus dem Reflex des altbulg. *a* in den ungarischen Lehnwörtern auf den Lautwerth desselben schliessen zu wollen» u. o.

Én, hogy egyebet ne emeljek ki, itt határozottan azt állítottam, hogy szláv *o*-ból a magyarban *a* lett és hogy ennek a szláv *o*-nak megfelelő nasalis *ō an, am*-hoz vezetett volna. Igaz, akkor nem sejthettem, hogy H. valamikor azt fogja állítani, hogy *o* csak állandóan nyílt szótagban lett *a*-vá, állandóan zárt szótagban álló szláv *o* azonban a magyarban megmaradt *o*-nak, nem sejthettem, de ha sejthettem volna is, ez nem ingatott volna meg hitemben, mert míg a szláv *a*-val szemben az *on, om* nagy következetességgel mutatkozik, addig a közös, tehát kétségtelen szláv *o*-nak zárt szótagban is rendszeren *a* szokott megfelelni.

A *Jagić-Éestschrift*-ben csak röviden érintem ezt a kérdést, egyébiránt pedig utalok az épen idézett régebbi fejtegetésemre. A *szűszék* szó magyarázata közben ezt mondom:

«Dass dagegen aus einem **szonszék*, **szoszék* werden konnte, das beweist das aus *mészary* gewordene *Menszáros*: *mészáros*, und für den Übergang des *ó* in *ú* haben wir im Ungarischen einen Haufen Belege, ganz abgesehen davon, dass wir ja gar nicht wissen, ob der *o*-Laut in diesen Fällen nicht von Haus aus ein so geschlossener war, dass er im Falle der Dehnung, welche die geschlossene Aussprache steigerte, unmittelbar in *ú* überging, wissen wir doch, dass dem slav. *o* im Ung. *a* gegenüberzustehen pflegt und dass ung. *o* vielfach auf slav. *u* beruht, vgl. Arch. 25: 571.»

A *Nyelvőr* idézett helyén ugyancsak a *szűszék* származását fejtegetem és minden vitás mellékkérdést kerülve, lehetőleg

egyenesen haladok a főcélom felé, a mely abban állt, hogy bebizonyítsam, hogy a *szúszék* szavunk igenis tisztán a magyar nyelvben végbement hangtani fejlődés következtében keletkezhetett akár egy **szonszék*-ből is. Ha ezt sikerült bebizonyítanom, akkor elértem célomat, más kérdés feszegetése, épenséggel egy egész kérdéssorozat ha még olyan rövid tárgyalása is a *szúszék* szó keretében nem csak céltalan lett volna, hanem bizonyításomat egyenesen gyengítette volna. Most pedig hadd álljon itt a H.-tól idézett lap egy része:

«Hogy az óbolgárban tulajdonképen mikép hangzott az az q , azt mi pontosan meg nem tudjuk állapítani. A magyar nyelvben igaz *on* vagy *om* szokott neki megfelelni, de minthogy az óbolgár o -nak a magyarban rendesen a felel meg, az q -ban legalább is más o hangnak kellett hangzania, mint a *popű*, *bobű*-féle szókban, a melyekből a magyarban *pap*, *bab* lett. Vajjon ez az o u felé hajlott-e, vajjon a *munka* (= ószl. *mąka*) szóban a régi u maradt-e meg, vajjon a *szombat* (= ószl. *saþota*) régebben valóban *szumbot*-nak hangzott-e, a mint legrégebbi okirataink írják (*Zumbot*, *Zumbothely*), mind ennek a megvitatása ok nélkül zavarná fejtegetésemet, azért egészen mellőzöm e vitás kérdés feszegetését, mert jelen kérdésünkre teljesen közönyös, vajjon *szúszék* kezdetől fogva $ú$ -val hangzott vagy régebben talán **szószék* volt és $ú$ -ja csak később keletkezett annyi más hosszú $ú$ -val, a mely régebben $ó$ volt (vö. TMNy. 78 és Sim. Magyar Nyelv 2 : 29).»

Nyomban e hely után, a mely magában is elég világos, kijelentem: «A kérdés tehát, a melyre meg kell felelnünk, tisztán csak az, eltűnhetett-e a magyarban *sz* elől az n , az előtte való hangzó nyújtásával?» l. 188. l. és a következő lapon a gyengébbek kedvéért még egyszer ismétlem: «Így lehetett ószl. **sąszékű*-ből (ha ezúttal mellőzzük azt a vitás kérdést, vajjon a magyaroktól hallott q -ban nem hangzott-e inkább u -s mint o -s elem), a magyarban **szonszék*—**szónszék* és a hosszú $ó$ -nak gyakori $ú$ -vá való válása után **szúnszék*, végre az n elveszésével a mai *szúszék*.»

Hogy mindehhez és az I. fejezetben mondottakhoz hogyan illik H. sajtószerű kronológiája, azt sehogysem értem, tény azonban az, hogy H. másodszor (sőt később még harmadszor is) nagy nyomatékkal az én tudományos meggyőződésemet szoros kapcsolatba hozza Gombocz könyvének megjelenésével és úgy

tünteti föl a dolgot, mintha e könyv megjelenése előtt ő vele egy véleményen lettem volna. H. e kijelentése annyira jellemző, hogy egész terjedelmében ide kell iktatnom:

«Ilyen körülmények között tehát 1911 tavaszán (akkor készült dolgozatom) teljes jogom volt azon általános (nemcsak SZINNYEITől vallott) véleményhez csatlakozni, mely szerint $q = \text{nas. } o + n$. És teljes jogom volt továbbá is azt állítani, hogy e szláv $o + n$ a magyarban kezdettől fogva tiszta $o + n$ -nek hangzott. Mindannak alapján, a mit ma az Árpád-kori magyar hangrendszeréről tudunk, ez egy cseppet sem «merész tétel», sőt annyira természetes, hogy az onus probandi semmiképpen sem engem terhel, hanem csakis azt terhelheti, a ki ezt tagadni szeretné; a jelen esetben tehát ASBÓTHOT» l. 225. l.

III. Utószó.

Látni való, hogy H. egy igen nyomós ellenvetésemet azzal igyekszik gyengíteni, hogy azt állítja, hogy én csak nagyon régen, 1895 előtt, és csakis legeslegújában — 1912 óta, Gombocz könyvének hatása alatt (!) — fejtegettem a szláv q kérdését úgy, hogy az ő elméletéhez nem talál. Hát ez nagy tévedés, a melyről reményilem H. is előbb-utóbb meg fog győződni, ha majd higgadtabban tud e kérdéstről gondolkodni. A többi ehhez képest apró-cseprő dolog, a melylyel nem is foglalkozom szívesen; H.-nak fájna, nekem meg nem okozna nagy örömet, ha végig mennék minden egyes eseten. De hogy H. ne higye valahogy, hogy talán nem is tudnék ellenvetéseire megfelelni, ezekre is kitérek egészen röviden, de nem választok taláalomra egy szót, hanem hogy a véletlenség lehetőleg ki legyen zárva, három szót fogok tárgyalni, a melyeket nem én, hanem maga H. kapcsolt össze. Idézem előbb H. szavait:

«Hogy egy-egy ь (*bodnár*), ь (*csolnak*) és u (*pünközd*) hangú adat csakugyan tévesen került a bizonyítás anyagába, azt szívesen elhiszem, ha A. mondja. *Pünközd* ügyében azonban meg kell jegyeznem, hogy M. nem szlov. *pinkušti* alakból származtatja, a hogy A. mondja, hanem «**pinko(u)šti*»-ból, a mit «józan módszerrel» csakis úgy érthettem, hogy *pünközd* szavunk szerinte **pinkošti* alakból származik s csak másodsorban lehetne esetleg **pinkušti* etymont is fölvenni. *Bodnár* és *csolnak* (kétségtelenül régi) jövevényszavainkat is csak azért vettem föl a lajstromba,

mert MIKLOSICH (Slav. El.) *o* hangú szláv alakokból származtatja őket, a mi ellen addig tudtommal se A.-nak, se másnak nem volt kifogása.»

Tehát MELICH a pünköszd szavunkat «nem szlov. *pinkušti* alakból származtatja.» Dehogy is nem, csak hogy H. nem értette meg M.-t, a miben lehet M. a hibás, de a miről én igazán nem tehetek. H. azt mondja, hogy M. a magyar szót «*pinko(u)šti*»-ből származtatja és hogy ezt «józan módszerrel» csakis úgy érthette, hogy M. a magyar szót első sorban **pinkošti* alakból keletkezettnek vélt. Hát erre csak azt mondhatom, hogy H. egész értekezésében a «józan módszer» és hiányos tárgyismeret a főbaj. M. fejtegetése igaz kicsit szűkszavú, de azért kis jó akarattal mégis megérthető. M. ugyanis azt mondja: «A magyar szó egy ma ki nem mutatható alakváltozatból, egy **pinko(u)šti*-ből ered s fejlődése ez: szlov. *pinko(u)šti* > magy. **pinkušti* > *pinkust* > *pinküst* ~ **pünküst* stb.» l. MNyv. 6 : 16. Ugy-e M. fölteszi, hogy a legrégebb magyar alak **pinkušti*-nak hangzott, a melyből azután mindenképp előtte *pinkust* lett; ebből én «józan módszerrel» azt következtetem, hogy egy szlovén **pinkušti* alakból indul ki, mert szlovén **pinkošti*-nak, a mennyire M. fejtegetéseit ismerem, pedig meglehetősen ismerem, M. véleménye szerint a magyarban bizonyára eredetileg nem **pinkusti*, hanem **pinkosti* felelt volna meg, a mit közvetlenül be is bizonyíthatok, mert régebben M. nem indult ki olyan határozottan egy **pinkusti*-*pinkust* alakból, hanem kétféle lehetőségre gondolt. M. akkor ugyanis azt mondta: «A magyar pünköszd egy ma ki nem mutatható szlovén **pinkošti* vagy **pinkusti* átvevése, s nyelvünkben először **pinkost*-nak vagy **pinkust*-nak hangzott» l. Szláv jöv. I : 2 : 390.*) De a magyar **pinkosti* alakból való kiindulást később egészen elejtette, elejtette tehát nyilván a szlovén **pinkošti* alakból való magyarázatot is, a legrégebb általa föltett magyar **pinkusti* alakot pedig természetesen úgy mint régebben is, csakis egy szlovén **pinkušti* alakból magyarázhatja, hisz másból nem is magyarázhatja! De

*) Abból, hogy a következő lapon található térképecskébe a tények meghamisításával a kimutatható *binkošti*-*finkošti* alakok helyett *binkušti*-*finkušti*-t írt, nem akarok arra következtetést vonni, hogy már akkor hajlott a **pinkušti* alakból való kiindulásra, mert ezeket a térképecskéket ártatlan játéknál egyébként nem tartom.

miért használja mégis a hozzá nem értők megtévesztésére a két-értelmű «szlov. **pinko(u)šti*» jelzést? Hát tisztán csak papiros és téntamegtakarítás céljából vagy mert azt gondolja, hogy nem baj, ha az olvasó kicsit töri a fejét, ha fejtegetéseit olvassa. A szlovénben ma a pünkösödöt egyebek közt *bīnkošti*-nak híjják, ebből a magyar szót nem lehet kimagyarázni, M. tehát fölteszi először, hogy a mellett egy *p*-vel kezdődő alak is volt: **pinkošti*, mint-hogy azonban a magyar szó történetét úgy képzeli, hogy legrégibb alakja **pinkusti*-nak hangzott, és minthogy a szlovén szótárban *ušti*-végű mellékalakot is talál (*vīnkusti*), a föltett legrégibb magyar **pinkusti* alakhoz egy megfelelő szlovén **pinkušti* alakot is szerkeszt, ezt a kettős föltevését pedig egy igen könnyen félreérthető **pinko(u)šti*-ba gyömöszöli bele. Az eredmény fényesen mutatja, hogy mennyire kár volt annyira takarékoskodni a téntával meg a papirossal, de ez nem változtat semmit sem azon a kétségtelen tényen, hogy M. újabban a legrégibb magyar alaknak a **pinkusti*-t tartja és hogy azt egy föltett szlovén **pinkušti*-ből magyarázza. A ki ezt nem akarja elhinni, olvassa el M. tulajdon szavait, a melyek három hónappal később ugyanabban a folyóiratban láttak napvilágot: «szlov. **pinkušti* > m. *pünkösöd*» u. o. 155. l.

Áttérek a *bodnár* és *csolnak* szavakra. Az ezekről mondtak már korántsem olyan ártatlan természetűek. H. őket azért vette föl a régi szláv *o*-t tartalmazó szavak közé, «mert MIKLOSICH (Slav. El.) *o* hangú szláv alakokból származtatja őket» és mert ez ellen «se A.-nak, se másnak nem volt kifogása». Először hadd végezzünk MIKLOSICH-sal. Tehát H., a ki a szlávból vett *o*-k fejlődéséről egészen új tant hirdet, még annyi fáradságot sem vett magának, hogy megvizsgálja, egy-egy szláv szóban, a melyet átvett a magyar, valóban kétségtelenül *o* hangzott, hanem beéri azzal, ha MIKLOSICH igazán nagyúri tempóval írt értekezésében talán véletlenül *o*-s alakot is említ egyik-másik czikkecskéjében. No jó, ha mindaz, a mit régebben M. értekezésének jellemzésére írtak (l. egyebek közt *A szláv szók a m. nyelvben* cz. értekezésében a «Miklosich és a magyar nyelvészek» cz. fejezetet 42—43. l.), H.-nak M.-ba vetett bizalmát meg nem ingathatta, hát hadd álljon itt egy argumentum ad hominem. M. a magyar *darab* szó magyarozatára mindössze ennyit hoz föl: «*drob čech*» — egy árva

szócskával sem többet! Tessék most már ebből à la Horger következtetést vonni: 1. A magyar szó a csehből származik; 2. a magyar szó eredeti jelentése = «gänsegekröse!» — Lehetetlen! Pedig úgy van, mondhatná H., mert M. a szót a cseh *drob*-ból származtatja, a cseh *drob* pedig, a mint M. maga mondja az EtymWb. 50. l., annyi mint *gänsegekröse*. Hát ez csak nem tudományos argumentatio, ilyen módon összeállított anyagból csak nem szabad következtetéseket vonni. Azután, a ki kritikával olvassa M. értekezését, nem is mondhatja olyan nyugodtan, hogy M. a *bodnár* és *csolnak* szavakat «o hangú szláv alakból származtatja». Igaz, hogy a *bodnár* czikk élére egy vastag betűvel szedett o-s alakot találunk: «*bodnár* slovak., bednár čech», de ez talán még H. véleménye szerint sem azt jelenti, hogy M. a magyar szót okvetetlenül tót eredetűnek tartja, hisz a *csolnak* cikkben nem o-s alak áll a szláv alakok élén: «*člъnъ* asl.; *coln* demin. *colněk* nsl.; *čun* serb.» — tehát a szláv alakok egymásutánja H. szerint sem jelent semmit! Azután nem vette észre, hogy M. a *bodnár* szót ugyan *bodnár* alatt tárgyalja, a *bodony-bödönyt* azonban **bъdnъ* alatt, már pedig egészen kétségtelen, hogy a *bodnár* szláv neve a *bodony* szláv nevéből származott, ha tehát a *bodony* első o-ja ъ-ból lehetett, abból lehetett a *bodnár* szó o-ja is. Az tehát csak üres beszéd, hogy M. a két szót «o-hangú szláv alakokból származtatja», de még ennél is komolyabb megítélés alá esik, ha H. azzal védekezik, hogy mi M. magyarázatai ellen óvást nem emeltünk, hogy «se A.-nak, se másnak nem volt kifogása». Hát lehet-e, kell-e mindent apróra kifejtteni, a mi M. értekezésében nem helyeselhető, nem kicsinyes és végtelenül unalmas munka volna az, a melyet megírni ép olyan kín volna, mint végig olvasni. Nem elég, ha megmondjuk, hogy «Miklosich csak állít, nem bizonyít, és a mi még sokkal rosszabb, a bizonyításra okvetetlenül szükséges anyagot sem állítja össze» l. fönt idézett értekezésem 42. l., nem elég, ha azt mondjuk, hogy «mielőtt Miklosich Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen (Wien 1886) című munkája megjelent, valóban nehéz volt nem szlávistának a szükséges adatokat összekeresgélnie» l. u. o. 43. l. Pedig mondtunk többet is M. értekezésének sok hibájáról, de kinek jutna eszébe azokról ki-merítő jegyzéket készíteni, a mely azután a kutatót föloldaná

az alól a kötelesség alól, hogy M. értekezésén kívül is használjon forrásmunkákat, hogy használja mindenek előtt Miklosich és most már BERNEKER szófejtő szótárát is. Tehát H.-t illette meg első sorban az a kötelesség, hogy tudományosan válogassa össze azt az anyagot, a melyre új elméletét építi, ha ebben nem járt el elég óvatosan és lelkiismeretesen, ne mireánk vessen. Egyébiránt nem is egészen igaz, hogy senkinek az ellen ne lett volna kifogása, hogy a magyar *bodnár* és a *csolnak* szót «o-hangú szláv alakokból» származtassa valaki. MELICH kétizben is céloz arra, hogy én a *bodnár* szót egy óbg. **bьdnarь*-ből magyarázom, nem is hangtani okokból utasítja vissza ezt a magyarázatot, hiszen igen jól tudja, hogy ebből a föltett **bьdnarь*-ből nem is lehetett volna más, mint *bodnár*, hanem tárgyi okokból — a szó a bolgár nyelvből, sem a maiból, sem a régiből, ki nem mutatható. Arra azonban, hogy a magyar szót «o-hangú szláv alakokból» származtassa, M. úgy látszik nem is gondol, de igenis kimutatja, hogy a mi szavunk akár egy szláv — *bednár* mása lehet, úgy mint *pohár* *pehár*-ból lett, l. NyK. 39 : 52 és 60. l. és vö. ASBÓTH *Něskolьko zaměcanij* 34. l. A *csolnak* szót sem magyaráztuk soha sem «o-hangú szláv alakból». Én megint csak orosz nyelven szóltam róla, l. Refleks slov. vida *trьt-trьrt* i *tlьt-tlьt* 37. l., de MELICH is egészen más alapon magyarázta a szót, mint H. és mindenesetre helyesebben l. MNyv. 6 : 444.

No de H. rövid fölszólalásában nem csak olyan részletek vannak, a melyek szinte kikényszerítik az emberből az ellenmondást, hanem megcsendül benne egy komolyabb hang is, a mely nagyon elüt attól a könnyed hangtól, a melylyel értekezését bevezette. Akkor azt hirdette, hogy a problema «megoldására különösebb szláv nyelvészeti ismeretekre egyáltalában nincs szükségünk» és hogy «nem a tudásnak, hanem csakis a kutatás módszerének fogyatékosága akadályozta meg eddig a magyar nyelvészet művelőit az e jelenségekben okvetetlenül rejlő törvényszerűség fölismerésében» l. NyK. 41 : 116. Milyen egészen másképp nyilatkozik H. most: «A tőlem fölvetett kérdést, mondja, olyan nehéz és olyan bonyolódott, hogy A. cikkének figyelmes át-olvasása és kifogásainak komoly latolgatása után sem nyilatkozhatom ma még arról, hogy meggyőzött-e föltevésem helytelenségéről vagy sem. Véglegesen majd csak akkor nyilatkozhatom,

ha előbb kissé szélesebb körben is megvizsgáltam az idetartozó (vagy legalább idetartozni látszó) jelenségeket» l. 224. l. Én e kijelentés után újra csak azt remélhetem, hogy H. mégis csak előbb-utóbb rászánja magát, hogy a szláv nyelvekkel behatóbban foglalkozzék — azon az úton, a melyen elindult, e nélkül bajosan fog boldogulni.

ASBÓTH OSZKÁR.

ISMERTETÉSEK.

Th. Rosset: Recherches expérimentales pour l'inscription de la voix parlée. Paris, Colin, 1911. N. 8-r. 102 l. Ára 7-50 fr.

A beszédhangot (első sorban a beszéd zenei elemeire, a zöngéhangokra kell gondolnunk) fizikai tekintetben négy alapsajátsága határozza meg: tartama, ereje, magassága és színezete. Az első három meghatározása könnyű dolog; annál nehezebb a negyediké. A hangszín tudvalóvólag az alaphang mellett meglevő felsőbb harmonikusok számától és erejétől függ. FOURIER tétele értelmében minden összetett periodikus görbét fölbonthatunk egyszerű sinus-görbékre; ha tehát sikerül olyan készüléket szerkeszteniünk, a mely a rezgő levegő-részecskék mozgását közvetlenül regisztrálja, a nyert görbe analysise egyebek közt az illető zöngéhang compositióját, tehát hangszínét is közvetlenül megadná. E kísérletek gyakorlati megvalósítása azonban nagy nehézségekkel jár: a regisztráló készülékek feljegyezte hanggörbe a készülék egyes alkotó részeinek saját rezgésével complicalódik, vagy ha nem, a nyert görbe nem elég tiszta ahhoz, hogy alkotó elemeire bonthassuk. Egyaránt áll ez RAPS interferenciás kísérleteire, a HENSEN-PIPPING-féle «sprachzeichner»-re, a HERMANN-SCRIPTURE-féle phonogrammokra, az oscillogrammokra stb.

Kétségtelen, hogy ezekkel szemben ROSSET új készüléke több tekintetben haladást jelent. A készülék leírását mellőzöm, magyarázó ábra nélkül úgy sem volna értéke; csak annyit jegyzek meg, hogy a felveendő hangsoportot egy zafir karczolja bele a phonograph-henger viasz felületébe s a zafir rezgését egyidejűleg egy vetített sugár írja fel egy forgó henger érzékeny papirosára. E kettős regisztrálásnak kétségkívül meg van az a nagy előnye, hogy egyidejűleg a szemnek és a fülnek is szól: a hanggörbe tanulmányozása közben bármikor reprodukálhatom, ellenőrzés céljából, az eredeti hangot vagy hangsort. Igaz, hogy a görbe nem a hangzó test rezgését, hanem a zafir moz-

gását regisztrálta, de ez a fonetikusra nézve teljesen mindegy. Másrészt azonban kétségtelen, hogy a legfontosabb dolgot, t. i. a görbék analysisét ROSSET is csak igéri, s ha a kötethez csatolt specimeneket nézzük, nem is igen tarthatjuk valószínűnek, hogy a felsőbb harmonikusok meghatározása ROSSET phonogrammjai segítségével is sikerülhetne. Egyelőre még mindig értékesebbnek kell tartanunk HELMHOLTZ-KOENIG-ROUSSELOT rezonátoros-hangvillás eljárását, a melynek, bár a subjectiv megfigyelés hiányaitól nem ment, legmegbízhatóbb eredményeinket köszönjük. Az objectiv módszerek elméletileg kifogástalanok, de gyakorlatilag nem sok hasznukat láttuk. Egyelőre az a benyomásom, hogy ROSSET is csak a szellemesen megconstruált regisztráló készülékek számát szaporította, azt is megengedem, hogy az eddigi készülékek hibaforrásait sikerült jó részt kiküszöbölnie, de az utolsó és legfontosabb lépést, a nyert graphicon analysisét, ő sem tette meg.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Ernst Lewy: Zur Sprache des alten Goethe. Ein Versuch über die Sprache des Einzelnen. Verlegt bei Paul Cassirer in Berlin W. 1913. 31. l.

«Die Geistes-eigentümlichkeit» — mondja Wilhelm von HUMBOLDT — «und die Sprachgestaltung eines Volkes stehen in solcher Jnnigkeit der Verschmelzung in einander, dass, wenn die eine gegeben wäre, die andre müsste vollständig aus ihr abgeleitet werden können». Ebből a mély járatu gondolatból, mely egy nép szellemi alkatának és beszélt nyelvének kapcsolatára, egymásnak való megfeleléségére az első tudományos utalás, indult ki F. N. FINCK akkor, midőn «Der deutsche Sprachbau» (Marburg 1899) s később «Die Haupttypen des Sprachbaues» (Leipzig 1910) (vö. Nyelvtudomány 3: 80. l.) című műveiben e gondolaton tovább építve, kísérletet tett az egyes nyelvtípusok megállapítására olyanformán, hogy e tipikus tulajdonságokat igyekezett az illető népek jellemének «temperamentumára» visszavezetni. A harmadik lépést e sajátos, de a limine el nem utasítható gondolat-építésben föntírt füzetünk szerzője, ERNST LEWY berlini egyetemi magántanár tette meg, a ki, éppen Finck műveinek tanulmányozása közben olvasta a Faust második részét s arra a meglepő megállapításra jutott, hogy az öreg Goethe nyelve közelebb áll (áhnelt) a török typushoz, mint a bantu typushoz, a minek egyszerű magyarázata az, hogy Goethe temperamentuma öregségére ellassudott, lassubb, csöndesebb lett az átlagnémetnél s leszállt arra a fokra, a melyen a törökség áll. Lewy egy nagyon subjectiv bevezetésben mondja el műve külső történetét s előre

vitatkozik a műve ellen fölhozható kifogásokkal. Mielőtt ezekre ma-
gunk is rátérünk, vázoljuk műve gondolatmenetét ott, a hol az Finck-
tól elágazva saját útjára lép.

Lewy egy másik munkájában («Zur Frage der Sprachmischung, Festschrift für Alfred Hillebrandt 110—120. l.), a nyelvről azt mondja «dass Sprache alle die lautlichen Äusserungen sind, durch welche wir irgendwelchen Innerlichkeiten in uns Ausdruck geben» (i. h. 112. l.). Ez áll, mondja tovább L., az egyes emberre is, hiszen az ő beszéde is csak az ő belsősegeinek kifejezése. Ezen gondolatot legjobban egy nagy nyelvi egyéniség nyelvének átalakulásán érzékeltethetjük s erre legjobb példa Goethe öregkori nyelve. L. részint saját gyűjtése, részint a Goethe egyéni nyelvére vonatkozó irodalom alapján (igen helyesen nemcsak verses, hanem prózából vett bizonyítékai is vannak), megállapítja, hogy az öreg Goethe nyelvének ezek a jellemző tulajdonságai: Nagyon szereti, szinte cultiválja az összetételeket, sokat elhagyja a névelőket, gyakran alkalmaz participialis szerkezeteket; abstractumok kiemelése, parrallelismusra való hajlandóság, superlativusok kedvelése, gyakori szóismétlés, fősorolások kedvelése. E tulajdonságokat Finck az ú. n. nehéz temperamentumu nyelvekben találta meg, melyeknek képviselői a török s a grönlandi. Ezen nyelveknek legjellemzőbb közös sajátsága az a törekvés, hogy egy szónak a lehető legbővebb jelentést tartalmazhat adják. Mintegy kevés mechanikai functioval mennél többet akarnak ezek a nyelvek kifejezni. Goethe öregkori nyelvének fentemlített tulajdonságai mind mintegy e tudattalan cél szolgálatában állanak. Bebizonyítható az is, hogy az ifjú Goethe nyelvről ez nem állítható, tehát Goethenek az idők folyamán átalakult lelki világa s ennek megfelelőleg nyelve is.

Műve bevezetésében L. szellemesen fejtegeti, hogy műve már természeténél fogva sem lehet kimerítő, hogy történelmi nem lehet a módszere oly értelemben, a hogy azt manapság értik a nyelvészetben s a philologiai módszere is csak felszínesen tekintve hagyta el a hagyományos formákat. «Es handelt sich um den ersten Schritt» mondja önérzettel és élesen megvágja azt a bizonyos philologiai dolyföt, mely minden újan felszínességet vagy módszertelenséget szimatol.

Érthető érdeklődéssel olvastam el ezt a gondolatébresztő és igen tanulságos értekezést (vö. Nyelvtudomány, 3: 119), mely egy új nyelv-jellemző irány gondolatsorával elméletileg igazolja az egyéni nyelvvel kapcsolatos törekvéseinket. (Vö. most Nyelvőr, 1913, az idevágó magyar irodalom összefoglaló megbeszélését.) De nemcsak az interpretálás módja, hanem a czélok is szétválasztanak bennünket. Mi a tisztán elméleti alapból kiindulva, a gyűjtött anyagot az egyéni élet jellem-

zése után, magyar nyelvünk tudományának céljainhoz óhajtjuk kapcsolni és bizonyos irányt jelző munkálatok elvégzése után a nyelvtörténelmi feladatok célját is óhajtánók szolgálni. A nyelv-typus elméletével sem mindenben egyezünk, ezt a problema-kört meg éppen nem akarnók amannak alárendelni. Annyi azonban bizonyos, hogy a L. munkáját az egyéni nyelv irodalma egyik érdekes alkotásának kell tekintenünk.

RUBINYI MÓZES.

Ed. Hermann: Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionalsätze. H. Pohle. Jena. 1912. 98. l.

A szerző nagyon érdemes munkát végzett azért, hogy az eddig keveset tárgyalt litván syntaxis egy fontos kérdését vette vizsgálat alá oly módon, hogy nemcsak a modern irodalmi nyelvre volt tekintettel, hanem felhasználta a régi, valamint a dialektikus szövegeket is, nevezetesen az oroszországi litván dialektusok is érvényesülnek művében. A mű összeállításából látni lehet ama nagy különbséget, mely a régi és a modern litván nyelv között fennáll a mellékmondatok kötésvainak alkalmazásában. A fejlődés ugyanis azt mutatja, hogy a *j*-vel kezdődő kötőszavak (pl. *jei, jeib, jog, jagi, jeng* stb.) a XVI. század óta egyre ritkábban fordulnak elő, a *k*-val kezdődők pedig (*kan, kada, kaip* stb.) ezek rovására egyre tért hódítanak, *idant* és *adunt* is hozzájárultak a *j*-formák elnyomásához, hogy azután maguk is a *k*-formáknak adják át szerepüket. A lett nyelvben a fejlődés ugyanaz: *ja-schu* «ob» most már nem használatos, *jeba* «den» Balgünstein szerint csak régiebb munkában fordul elő; *ju* «denn» Hermann szerint eredeti «weil» lehetett s innen került a főmondatba. A szláv nyelvekre való rövid pillantás szintén oly irányba mutat, hogy a *j*-formák a *k*-formákkal nem versenyezhetnek, csak hogy itt hosszabb fejlődést tekinthetünk át s így oly *j*-formák, melyek a baltiban már egészen a *k*-formáknak estek áldozatul (nevezetesen a pron. rel.) a szlávban régiebb időben (legalább részben) még *j*-formával is bírnak. Minthogy a szlávban ez tényleg megállapítható, nagyon valószínű, hogy a baltiban eredetileg ugyanolyan viszonyok voltak, v. i. hogy eredetileg a baltiban épúgy, mint a szlávban, valamikor az összes conjunctiók és pronominák *j*-vel kezdődtek; s így a baltoszláv e téren valószínűleg ősi összefüggést mutat az indo-iránnal és a göröggel, a mit a szerző az eddigi kutatók ellenére (Brugmann Gdr. II. 2. 348.) erősen hangsúlyoz.

BENIGNY GYULA.

Hibaigazítás.

A 181. l. középkori h. középkori olvasandó.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangstűly a szláv nyelvekben.....	1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Azzsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálmik dana hangjegye	—40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 fűzet. Egy-egy fűzet	2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr	—40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése	—40
Brassai Samuel. A magyar bővített mondat	—60
— A mondat dualismusa	1.20
— A neo- és paleológia ügyében	—60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázóí után	—80
— Paraleipomena kai diorthomena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra	—80
— Szórend és accentus	—80
Budenz József. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három fűzet	4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» czimű II. értekezésére	—40
— Erdei- és hegyi-cseremis szótár. (Vocabularium cseremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremis szógyűjteményéből és az Ujtestamentum cseremis fordításából	1.—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguae Hungaricae cum Linguis Ugricis comparate.) 3., 4. és 5. fűzet. Egy-egy fűzet	2.—
— Moksá- és erza-mordvin nyelvtan	1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasznítása	—20
Fábián István. Finn nyelvtan	1.—
Finály Henrik. A besztercei szöszedet. Latin-magyar nyelvmelék a XV. századból. — Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes számotutatókat készített hozzá	4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmi szók értelmezéséhez	—40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metenzéfi német nyelvjárás hangtana	1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból	—40
Goldzher Ignác dr. A buddhismus hatása az iszláma	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval	1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten	—40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben	—80
Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta	6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel	3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján	6.—
— A Kún- vagy Petarca-codex és a kúnok	—60
— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság	—40
— A számlálás módja és az év hónapjai	—40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről	—30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve	1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről	—80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez	—60
— Ertünk meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében)	—60
— Szórendi tanulmányok I. rész	—60
— Ugyanaz II. rész	—80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. köteté	12.—
Kégl Sándor dr. A perza népdal	—90
— Tanulmányok az újabbkori perza irodalom történetéből	3.—
Kunos Ignác dr. Három karagöz-játék	2.—
— Kis-Azsia török dialektusairól	—90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta	3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet	10.20—
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban	1.—

Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről	—80
— A sémi magánhangzókrol	—75
— Adatok Krim történetéhez	—40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit	10.—
Lindenschmidt Mihály. A verbászi német nyelvjárás	—90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában	—20
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben	—20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben	120
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás turképével).....	120
— A brassói latin-magyar szótár-töredék	—60
Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos, Hasonmással	9.—
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története	12.—
— Budenz József emlékezete	120
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.—
Kiegészítő füzet	6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.—
IV. kötet: Eletképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állatnénekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— Votják népköltészeti hagyományok	4.—
— Votják szótár. 4 füzet.	16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex	2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Saját alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összehasonlítta, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:	
I. kötet: Bécsi-codex. — Müncheni-codex	4.—
II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex	4.—
III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzéteszik: Komáromi L. és Kibály Pál	4.—
IV. és V. kötet: Erdy-codex. Egy-egy kötet	4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.—
VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex	4.—
VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apor-codex. — Kulesár-codex	4.—
IX. és X. kötet: Ersekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gümöri-codex	4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék	4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex	4.—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya.	6.—

*Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában
Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.*